T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
2016-YL-066

MEBÂNİ'L-İNŞÂ

CİLD-İ SÂNÎ

HAZIRLAYAN
Nazife BENZER

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN

AYDIN-2016

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Nazife BENZER tarafından hazırlanan *Mebâni'l-İnşâ – Cild-i Sânî* başlıklı tez, 30.06.2016 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan: Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ	PAÜ-FEF	....
Üye: Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN	ADÜ-FEF	....
Üye: Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan YAPICI	ADÜ-FEF	....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun **………**Sayılı kararıyla **………………..** tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim

..…/…../2016

Nazife BENZER

ÖZET

MEBÂNİ'L-İNŞÂ - CİLD-İ SÂNÎ

Nazife BENZER

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN
2016, 283 sayfa

Beylikten devlete geçiş sürecini başarılı bir şekilde tamamlayarak gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda dağılma sürecine girmiştir. İlk başlarda büyük bir devlet olmanın verdiği güvenle Batıdaki gelişmeleri görmezden gelmiş ancak uğradığı askerî yenilgiler yüzünü Batıya dönmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İlk olarak teknik anlamda Batı ile temas kurulmuş, XIX. yüzyılda ise Avrupalılaşma resmen ilan edilmiştir. Batıdan idarî, hukuk, eğitim ve kültürel anlamda yararlanılmıştır.

Belirli bir plan ve program olmasa da eğitim alanında da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Yeni okullar açılmış, ders plan ve programları değiştirilmiş ve eserler tercüme edilmiştir. Böylece her alanda olduğu gibi eğitim alanında da ikilikler yaşanmıştır. Kimi aydınlar halkın aydınlatılması, lisanın sadeleşmesi fikirlerini savunurken kimileri de Türk milliyetçiliğinin esasını kurmaya çalışmışlardır. Süleyman Hüsnü Paşa da bunlardan biridir.

Türk milliyetçiliği fikrini şuurlu bir şekilde temsil eden Süleyman Hüsnü Paşa, Askerî Mektepler Nazırlığı'nda bulunduğu sırada kurmuş olduğu askerî rüştiyelerle eğitim-öğretim tarihimizde kendisine unutulmaz bir yer edinmiştir. Bir taraftan okullarda okutulmak için Fransızca ders kitapları tercüme edilirken o, bir milletin kendine özgü ders kitaplarının okutulmasını gerekli görmüş, kitabet ve edebiyat eğitimi için ise bolca Türkçe örneğe yer verdiği *Mebâni'l-İnşâ*'yı kaleme almıştır.

Bizim çalışmamızın amacı ise böylesine güzel bir düşünce ile hazırlanmış bir ders kitabını gün yüzüne çıkarmak ve transkripsiyonunu yapmaktır. Çalışmamızın giriş bölümünde XIX. yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu genel durum ve Batılılaşma hareketleri, Tanzimat Dönemi'nde yapılmış belâgat çalışmaları ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde *Mebâni'l-İnşâ*'nın II. cildinin tanıtımı yapılmış; üçüncü bölümde eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir. Sonuç bölümünde ise *Mebâni'l-İnşâ*'nın edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemi saptanmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: *Mebâni'l-İnşâ*, Süleyman Hüsnü Paşa, Belâgat, Edebiyat Tarihi

ABSTRACT

MEBÂNİ'L-İNŞÂ – SECOND VOLUME

Nazife BENZER

Graduate Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hasan GÜLTEKİN

The Ottoman Empire that has riched top of its power with accomplished itself passing process of seigniory to state has entered to the process of dissolution in XIX. century. At the beginning, it disregarded the improvements in the west because of the confidence that came from being a huge state, but military defeats that it experienced revealed the necessity of turning its face to the west. Firstly, a connection between west and Ottoman Empire was technically set, europeanization was officially declared in XIX. century. Western management, law, education and culture were benefited.

Even if there were not a specific plan and programme, various regulations in educational area were done. New schools were opened, class plan and programmes were changed and works were translated. Therefore dualities in the educational area were experienced just like in the other areas-while some intellectuals support the ideas of enlightening the public and simplification of language, some people tried to found the centre of Turkish nationalization Süleyman Hüsnü Pasha is one of these people.

Süleyman Hüsnü Pasha who had represented the idea of Turkish nationalization consciously, took on unforgotten place in our history of education with the military high schools that he founded while he was working at Ministry of Military Schools. While various French class books were translated for be taught in schools, he regarded the class books unique to a nation as necessary and he wrote *Mebâni'l-İnşâ* in which he placed plenty of examples for compozition and literature.

The aim of our study is to reveal the class book that was prepared with such a good thought and to transcribe it. In the openning chapter of our study tackles these topics; the general situation in which Ottoman took place in XIX. century and westernization movements, works of rhetoric which made in Period of Reforms and Süleyman Hüsnü Pasha’s life and Works. The second part include the introduction and analysis of *Mebâni'l-İnşâ*. İn the third part, was given the transcribed text of the work. İn the epilogue *Mebâni'l-İnşâ*’s place and importance in our literal history are attempted to detect.

KEYWORDS: *Mebâni'l-İnşâ*, Süleyman Hüsnü Pasha, Rhetoric, History of literature

ÖN SÖZ

Türk edebiyatının başlangıcı çok eskilere dayanmaktadır ve o zamandan bu yana klasik edebiyatın hemen her türünde çokça eser verilmiştir. Bu eserlerin yanında edebiyat nazariyesinin başlangıcı sayabileceğimiz kuramsal kitaplar da kaleme alınmıştır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar belâgat alanında Arap ve Fars edebiyatlarının kuramsal kitaplarından yani genel anlamda Doğu belâgatinden yararlanılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaları da bu eserlerden yapılan telif ve tercüme eserler oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılda Batı ile ilişkilerimiz iyice artmış, Batılı tarzda yeni öğretim kurumları açılmış, Arapça, Farsça bilenlerin sayısı da azalmıştır. Dolayısıyla bu yeni açılan okullarda okutulmak üzere Türkçe ders kitaplarının yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise kendi edebî eserlerimizden örnekler vererek edebiyat nazariyemizi oluşturma çabasına girişilmiştir. Eserini hem Arap ve Fars belâgatinden hem de Fransızca rhetorique kitaplarından yararlanarak oluşturan ve verdiği örnekleri Türk edebiyatının metinlerinden seçen ilk isim, 1871-1872 tarihinde yazdığı *Mebâni'l-İnşâ* adlı eseriyle Süleyman Hüsnü Paşa olmuştur. Harbiye öğrencileri için hazırlanan bu ders kitabıyla edebiyatımız ilk defa Batıya açılmıştır.

Süleyman Hüsnü Paşa, askerî şahsiyetinin yanı sıra edebiyat, dil ve tarih çalışmalarıyla da Türk düşünce tarihinin önde gelen simalarından olmuştur. Bu vatansever ve inkılâpçı yazar, hemen tüm eserlerinde Türk milliyetçiliğine şuurlu bir şekilde yer vermiştir. Teknik anlamda Batıdan yararlanırken içerik olarak tamamen Türkçe metinlere bağlı kalmıştır. Buna en güzel örnek bizim çevriyazısını yaptığımız *Mebâni'l-İnşâ*'dır. Bu çalışmamızda, Osmanlının XIX. yüzyıldaki genel durumu, bu yüzyılda yapılan Batılılaşma hareketleri, edebiyat nazariyesi alanında yapılan çalışmalar, Süleyman Paşa'nın hayatı ve eserleri anlatılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinden bitirilmesine kadar her aşamada fikir ve görüşleriyle bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Hasan Gültekin'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Nazife BENZER

İÇİNDEKİLER

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.m	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
böl.	: bölüm
c.	: cilt
Ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
nr.	: numara
s.	: sayfa
S.	: sayı
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDYAB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: yayınları

TABLOLAR DİZİNİ

EKLER DİZİNİ

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu:

XIX. yüzyılda Süleyman Hüsnü Paşa tarafından yazılan ve bir belâgat kitabı olan *Mebâni'l-İnşâ*'nın II. cildinin tanıtımını yapmaktır. Çalışamamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlının XIX. yüzyıldaki genel durumuna, Batılılaşma hareketlerine, Tanzimat'tan sonra yapılan belâgat çalışmalarına ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, *Mebâni'l-İnşâ*'nın II. cildinin tanıtımı yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise eserin traskripsiyonlu metnine yer verilmiştir. Sonuç bölümünde de edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın Amacı:

Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ* adlı eserinin II. cildinin transkripsiyonlu metnini hazırlamak, metin tanıtımını yapmak ve eserin Türk edebiyatı tarihindeki yeri ve önemini saptamaya çalışmaktır.

Çalışmanın Önemi:

Türk edebiyatında belâgat çalışmaları, ilk olarak Arapça ve Farsça eserlerden tercüme olarak başlamıştır. Ardından bu eserlerin şerhi ya da özeti mahiyetinde olan eserler kaleme alınmıştır. *Mebâni'l-İnşâ* ile birlikte ise Doğu belâgati yanında Batı rhetorique'i de ilk defa edebiyatımıza girmiştir. Eser bu açıdan önemli bir yere sahiptir. Ayrıca yazarın örneklerini Türkçe eserlerden almış olması da eserin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Çalışmanın Varsayımları:

1. Süleyman Hüsnü Paşa, *Mebâni'l-İnşâ* adlı eserinde Doğu belâgati ve Batı rhetorique'ini birleştirmiş ve belâgat çalışmalarına yeni bir soluk getirmiştir.
2. Eserin II. cildinde edebî sanatlar, şiir, kafiye ve vezin vb. ögeler açıklanmış ve bunlara bolca örnek verilmiştir.
3. Hangi sanatçıları ve eserlerini örnek aldığı belirlenmiştir.

Materyal ve Yöntem:

*Mebâni'l-İnşâ'*nın II. cildinin transkripsiyonlu metni hazırlanacak ve çözümleme yöntemiyle metin tanıtımı yapılacaktır. Tanzimat öncesi ve sonrasında yapılan belâgat çalışmaları açıklama ve karşılaştırma yöntemmiyle verilecektir. Yazar ve eser hakkında ulaşabildiğimiz tüm kaynaklar çalışmamıza dâhil edilecektir.

Kaynak Özetleri (Literatür Özeti):

Yetiş, K. (1984). *Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşâ*. İstanbul: Mehmet Kaplan'a Armağan, s. 306-316.

Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Kapsam ve Sınırlılıklar:

Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ* adlı eserine birinci elden ulaşılması, eserin çevrimetninin hazırlanması ve tanıtımının yapılmasıdır.

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. XIX. Yüzyıldaki Osmanlıya ve Batılılaşma Hareketlerine Genel Bir Bakış

Beylikten devlete geçiş sürecini başarılı bir şekilde tamamlayarak gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı Devleti, Kanunî döneminin ortalarından itibaren bir çözülme sürecine girmiştir. Buna karşılık Batı ise Rönesans'tan itibaren gerçekleştirilen yapısal değişiklikler, bilim ve düşünce hayatindeki reformlar ile dünya dengesinde önemli bir güç haline gelmeye başlamış ve bir bakıma kendini aydınlanma çağı içinde bulmuştur. Osmanlı devlet adamları, ilk başlarda büyük bir devlet olmanın verdiği güvenle Batıdaki gelişmeleri görmezlikten gelmiş, devlet ve toplum düzenindeki bozulmaların sebebini de kanun-ı kadîmden uzaklaşmaya bağlamıştır. Bundan kurtuluşun ancak Kanunî döneminin görkemli günlerine dönmekle gerçekleşeceğine inanmışlar ve bu düşünce XVIII. yüzyıla kadar etkili olmuştur (İsen, 2009:137).

Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyılda Batı karşısında zaman zaman uğradığı askerî mağlubiyetlerin altında yatan sebepleri de ancak XVIII. yüzyılın başlarında anlamaya başlamış ve ilk olarak da bu alanda Batı ile temas kurmuştur. Bu temas sadece askerî alanda olmuş, Batıdan yalnız yeni silah ve askerî teknikler alınmıştır (Türk Ans., 1982: 134). Kenan Akyüz bu teması şu sözlerle ifade eder:

> *Batı medeniyeti ile yapılan bu ilk temasın somut sonuçları, 'yabancı askerlik uzmanları, matbaacılık ve mimarlık alanları' ile kısıtlı kaldı. İlk ikisi, şüphesiz, gerekli ve yararlı idi. Üçüncüsü ise, gereksiz. Ülke biri ötekini kovalayan savaşlardan, yenilgilerden, büyük masraflardan yeni çıkmış ve kendine gelme ve toparlanma ihtiyacında iken, Lâle Devri gibi bir sefahat ve israf dönemini daha da gösterişli bir görünüşe sahip kılmaktan başka bir işe yaramayacak yabancı mimarî özentisine hiç gerek yoktu. Bu özenti, aynı zamanda, devleti yönetenlerin çağdaşlaşmayı sadece kabukta sanmalarının da açık bir delili idi* (Akyüz, 1995: 6-7).

Asıl mesele, zihniyet değiştirme meselesi idi ve en zor değişim de bu alanda olacaktı. Çünkü çağdaşlaşma olayı bir bütündü ve tek bir çerçevede ele alınamazdı.

> *Asırlarca alışılmış olan doğulu değer hükümlerini, hayata ve dünyaya bakış tarzını bırakıp onların Batı dünyasındaki karşılıklarını alarak benimsemek gerekmekte idi. Bu da bir plan, bir eğitim, bir zaman ve güçlü yöneticiler meselesi idi… Çağdaşlaşma hareketinin bir bütün olduğunu ve onun bir programa bağlanması gerektiğini ilk kavrayan hükümdar III. Selim (1789-1808) olmuştur* (Akyüz, 1995: 8).

Avrupa devletlerine geçiçi elçilikler yerine birkaç yıl süreli elçilikler kurulmuş, ordu modernleştirilmiştir. Kısacası XVIII. yüzyılda yapılan yenilenme çalışmaları eskilerin yanında yeni kurumların kurulması şeklinde zorunlu olarak gerçekleşmiş, bu da çökmekte olan devlete hayat vermeye yetmemiştir.

Köklü değişim XIX. yüzyılın ilk yarısında tahta çıkan II. Mahmut (1808-1839) ile başlar (İsen, 2009: 155). Tanpınar bu durumu şöyle ifade eder:

> *XIX. asırda, fikrin tekamülü, şüphesiz hâdiselerin yardımı ile, daha çabuk olur ve yenilik, hayatın her safhasına şamil geniş bir mânâ ve mâhiyet alır. Artık bahis mevzuu olan şey ordunun bâzı tekniklerini ve sınıflarını garptan gelen bilgi ve nizamla ıslâh etmek değildir; belki bütün hayatın, cemiyetin bünyesi ve mânevî insanı vücûda getiren kıymetler manzûmesinin, hepsinin birden değişmesidir. Burada tabiatıyla aradan geçen bir asır zarfında eskinin kat'î surette çökmesinin büyük tesiri olmuştur. Evvelâ 1826'da Yeniçerilerin ilgası ve yeni ordunun kurulması ile ilk büyük zafer elde edilir. Bu suretle ıslah fikri yerine 'ilgi' ve 'yenisinin kurulması' prensibi bir zaruret olur. 1839'da devlet kendisi için Avrupalılaşmağı resmî bir program olarak ilân eder* (Tanpınar, 2001: 64).

Çağdaşlaşma hareketleri, II. Mahmut devrinde o zamana kadar görülmemiş bir genişlik ve hız kazanır. Yine askerî konular başta olmak üzere idarî ve kültürel anlamda değişiklikler yapılır (Türk Ans., 1982: 134). "*Batı kültüründen etkileşim, XIX. asra kadar daha çok teknik unsurlarla sınırlı kalırken; XIX. asırdan bilhassa II. Mahmud'dan itibaren idare, hukuk ve eğitim sisteminde, hattâ âdetlerde batıdan iktibaslar başlamış; kültürel aktarım süreci yerini 'kültürel değişim' sürecine bırakmıştır.*" Yeniçeri Ocağı yerine modern bir ordu

olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasının ardından mali ve idari alanda da bir yapılanmaya girişilmiştir. İlk nüfus sayımı, ilk posta ve karantina teşkilatı (İsen, 2009: 155-156), Batı ile siyasi münasebetler geliştirilmesi, ilk Türkçe gazete, Batı musikisinin ilk örnekleri II. Mahmut devrindeki önemli gelişmelerdir (Türk Ans., 1982: 134; İsen, 2009: 155).

Sistemli bir plan ve program olmasa da eğitim alanında da çalışmalar yapılmıştır. 1826-1839 arasındaki çağdaşlaşma hareketlerine bakıldığında belirli bir plan ve program görülmez ancak devlet müesseselerinin Avrupalılaştırmaya çalışıldığı aşikârdır (Tanpınar, 2001: 68). Önceki asırlarda kurulmuş olan Deniz ve Kara Mühendishaneleri yeniden canlandırılmaya çalışılmış, Tıbbiye (1827), Mızıka-i Hümayun (1831), Mekteb-i Harbiye (1834) ve rüştiyeler gibi yeni okullar açılmıştır. Telif ve tercüme eserleri hazırlamak için 1832'de Tercüme Odası kurulmuş ve burada bazı Batılı eserler Türkçeye çevrilmiştir. Ders programlarında değişiklikler yapılmış ve ilk defa yurtdışına eğitim için öğrenci gönderilmiştir. 1831'de ilk Türk gazetesi olan Takvim-i Vekayi çıkarılmaya başlanmıştır. Harbiye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla 3 Kasım 1839'da Gülhane Hattı Hümayun'u ilan edilmiş ve yenileşme, devletin resmi programı haline gelmiştir (İsen, 2009: 156).

Tanzimat Devri'nde köklü bir değişiklikten söz etmek mümkün değildir. Zaten birdenbire yapılan bir değişiklik de halkın tepkisine yol açabilir. Bundan dolayı halkı yeniliklere alıştırmak adına eski müesseselerin yanına Batılı örnekleri inşa edilmiştir. Yani bu devir, hemen her alanda eski ile yeninin yan yana bulunduğu zorunlu bir intikal ve ikilik devridir. Tanzimat Fermanı'nı 28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı takip etmiştir. Ancak bunun ilan edilmesinde Batılı devletlerden gelen bir baskı söz konusudur (Akyüz, 1995: 14-15).

Tanzimat Devri'ndeki ikilik edebiyatta da kendini gösterir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar İslami yapıdaki Doğu edebiyatıyla etkileşim içinde bulunan Türk edebiyatı, bu yeni Batılılaşma hareketinin dışında kalamazdı. Edebiyat, yenileşme hareketlerinde birçok kez yeni fikir ve eğilimlerin öncülüğünü yapmıştır. Bu yüzden edebiyatçılara, Batılılaşma hareketlerinin halka ulaştırılması ve benimsetilmesi anlamında büyük görevler düşmüştür. Nitekim Batı kültürü ile yetişen genç yazar ve şairler, batılı zihniyetin ve müesseselerin Türkiye'deki en büyük tanıtıcısı ve koruyucusu olmuşlardır. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa bunların ilkidir.

Tanzimat Devri'nde Batı edebiyatı demek Fransız edebiyatı demektir. Bütün türlerde bu edebiyatın temsilcileri, ilk tanınan ve örnek alınan kişiler olmuşlardır. Devrin gazete ve dergilerinde, Fransız edebiyatını tanıtan yazılar, onlardan yapılan tercümeler, denemeler yer almıştır (Akyüz, 1995: 28). Devrin genç edebi nesli, çağdaşlaşma çalışmalarını siyaset, sosyal hayat, edebiyat ve eğitim konularında toplamışlardır (Akyüz, 1995: 30).

> *Şinâsî-Ziya Paşa-Namık Kemal mektebi mensupları, Fransız fikirlerinin tesiri altında bilhassa eski edebî ananelere karşı bir aksülamel yapmak için lisanın sadeleşmesi fikrini münakaşa ederlerken, meşhur Ahmet Vefik Paşa başta olmak üzere, Süleyman Paşa, Ali Suâvî gibi birtakım mütefekkirler de-yine Fransız filologlarının ve tarihçilerinin tesiri altında-Türk milliyetçiliğinin esasını kurmaya çalışıyorlardı* (Köprülü, 2004: 277).

> *Türk tarihinin Osmanlı Devleti'nden çok önce başladığı, Türklerin sadece Osmanlılardan ve Türkçenin de sadece Osmanlıcadan ibaret olmadığı, dünyada dağınık bir şekilde yaşamış ve yaşayan ve tarih boyunca birçok değişik bölgelerde ayrı ayrı devletler kurmuş olan bütün Türklerin tek bir millet oldukları* görüşü yani milliyetçi görüşün tohumları ilk defa yukarıda adı geçen mütefekkirler tarafından Tanzimat Devri'nde ortaya atılmıştır. Türk dili ve tarihi hakkındaki ilmî çalışmalar bu dönemde başlamıştır (Akyüz, 1995: 29).

Ahmet Vefik Paşa'dan sonra Türk milliyetçiliği fikri şuurlu bir şekilde Süleyman Paşa'da görülür. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve I. Meşrutiyet'in ilanında büyük bir rol oynayan bu inkılâpçı asker, Askerî Mektepler Nazırlığı'nda bulunduğu sırada kurmuş olduğu askerî rüştiyelerle eğitim-öğretim tarihimizde kendisine unutulmaz bir yer edinmiştir. Okullarda okutulmak için Fransızca muhtelif ders kitaplarının tercüme edildiği sırada bir milletin kendine özgü ders kitaplarının okutulmasını gerekli görmüş ve kitabet ve edebiyat eğitimi için bolca Türkçe örneğin yer aldığı *Mebâni'l-İnşâ*'yı kaleme almıştır. Köprülü onun milli şuurunu şu sözlerle ifade eder:

> *Târih-i Âlem adlı umumî tarihinde eski Türk tarihine –memleketimizde ilk defa olarak- yer vermek suretiyle Millî Cereyan*

tarihinde çok şerefli bir yer kazanmıştır. Millî Lisan ve Millî Tarih tedrisatının millî ruhu uyandırmak için en kuvvetli vasıta olduğunu idrak eden, tarih derslerinin yabancı milletlerin düşüncelerine göre yazılmış ders kitaplarına değil, bilhassa millî gayeye göre tertip edilmiş millî eserlere dayanılması lüzumunu önce anlayan odur… Yazdığı gramere Sarf-ı Osmanî değil, Sarf-ı Türkî adını vermesi, hatta Tâlim-i Edebiyatın neşri münasebetiyle Recâizâde Ekrem Bey'e yazdığı mektupta Lisân-ı Osmânî, Edebiyât-ı Osmâniyye tabirlerinin yanlış olduğunu ve Osmanlı unvanının yalnız devlete ait olduğu için Türk lisanı, Türk edebiyatı demek lazım geldiğini söylemesi, kendisinde millî şuurun tamamıyla inkişaf etmiş olduğunu gösterebilir (Köprülü, 2004: 278).

1.2. Belâgat

Belaga kökünden gelen belâgat, "ulaşmak, nihayete ermek, idrak etmek, kâfi gelmek, olgunlaşmak" anlamlarına gelmektedir. Hastalık hakkında kullanıldığı zaman "şiddetlendi, arttı", hurma ve benzeri ağaçlar hakkında kullanıldığı zaman "meyve verme zamanı geldi" anlamını vermektedir. Ayrıca kelimede "tamamlanma" fikri de mevcuttur (Bilgegil, 1989: 21). Kılıç ise "sözün fasih ve açık seçik olması" anlamında kullanılan mastar olarak tanımlamıştır (Kılıç, 1992: 380). Bilgegil'in ifadesiyle:

Belâgatin Türkiye'de tekrarlanan tarifi kelamın 'fasih' olmak şartıyla hâlin muktezasına (durumun gereğine) uymasıdır. 'Hâl'den maksat, kelamın söylenmesini gerektiren hususî sebeptir; 'hâlin muktezası' ise bu 'muteber' hususiyetin icaplarıdır. Bunlar dinleyici ve okuyucunun zihni durumuyla yakından ilgilidir. Hâl, bazen gerçeğin ifadesini, bazen te'kidi, bazen müsnedün ileyh veya müsnetten birinin hazfını (kaldırılmasını) gerektirir. Belâgatle ya söz ya şahıs vasıflandırılır; fakat kelimenin belâgatinden bahsedilemez. (Bilgegil, 1989: 21-22).

Kısacası belâgat, sözün fasih yani ses ve anlam kusurlarından uzak olmak kaydıyla yer ve zamana uygun olması; diğer bir ifadeyle bir fikrin yerinde ve zamanında en doğru ve en etkili bir dille ifade edilmesidir (İsen, 2009: 25).

Yapılan tarif, söz ve bu sözü söyleyen olmak üzere belâgatin iki tarafına işaret etmektedir (Kartal ve Şentürk, 2007: 346).

Terim olarak belâgat ise biri "meleke" ve diğeri "bilim" olmak üzere iki anlama gelir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir (Kılıç, 1992: 380). Bu anlayış doğrultusunda her insan bir sözü zamanında, yerinde ve olması gereken şekliyle söyleyebilme kabiliyetini doğuştan kendisinde taşır. Diğer bir ifadeyle insan beyan ile var olmuştur (Kartal ve Şentürk, 2007: 346). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*O insanı yarattı ve ona beyanı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti*.[1]" buyrulmaktadır. Doğal olarak belâgat, henüz bilim haline gelmeden önce şair, yazar ve hatiplerde hatta halkın dilinde bulunmaktaydı. Bundan dolayı sonraları birer belâgat terimi kabul edilecek olan teşbih, takdim, tehir, mecaz, istiare, cinas, mutabakat vb. edebî sanatlar hemen her dil ve kültürde kullanılmıştır. Bununla ilgili örnekleri Cahiliye devri sözlü edebiyatında, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde görmek mümkündür. Belâgat, İbnü'l-Mukaffa'dan başlayıp Kudâme b. Ca'fer ve Rummâni'ye gelinceye kadar insanın doğuştan sahip olduğu bir kabiliyet ve sanata olan yatkınlığı şeklinde anlaşılmıştır (Kılıç, 1992: 380-381).

Bilim olarak belâgat ise; düzgün ve yerinde söz söyleme yöntem ve kurallarını inceleyen bir bilimdir. Ancak belâgatin kural ve kaidelerinin belirlenmesi, konu çerçevesinin çizilmesi, öğrenilen ve öğretilen bir bilim haline gelmesi çok sonraları olmuştur (Kılıç, 1992: 381).

Belâgat; meânî, beyân ve bedî olmak üzere üçe ayrılır ve bunların her biri müstakil bir disiplin olarak ele alınır. Meânî, sözün yerinde kullanılmasını, dinleyicilerin haline ve söylendiği makama uygun düşecek tarzda söylenmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesindeki değişikliklerinden bahseden bir disiplindir. Aslında bu konular dil bilgisi ve dil biliminin de konularıdır.

Beyân, bir maksadı birden fazla ve değişik şekilde ifade etmenin yollarından bahseder. Maksadı, sözcüklerin gerçek anlamlarıyla ifade etmenin yanında benzetmelerle ya da gerçek anlamı dışında da ifade etmek mümkündür. Beyân, sözcüklerin anlamlarını ele alırken onların niteliklerini, lafız ve mana arasındaki ilgiyi de ele alır. Delalet denilen bu ilgi, beyan ilminin özüdür. Lafız ve mana arasındaki bağa odaklanma söz konusudur. Beyân, lafzın kendisi için konulan manayı gösterip göstermemesi açısından bu bağı hakikat ve mecaz olarak

[1] Kur'an: 55/3-4

ele alır. Ayrıca kinaye, anlam değişmesi, daralması, genişlemesi, temel ve yan anlam da temas edilen konulardır.

Bedî ise kelamı süslemedir. Durumun gereğine uygun olarak sözü, ses ve mana yönlerinden süsleyip güzelleştirme yollarını konu edinir, yani edebî sanatlardan bahseden disiplindir. Belâgate göre bu sanatlara zamanla ilaveler yapılabilir. Ama bu ifade şekilleri tek başlarına söze güzellik katmazlar, ancak doğru ve yerinde söylenilmiş söze ilave bir güzellik kazandırırlar. Edebî sanatlar da lafız ve mana yönünden olmak üzere ikiye ayrılır (Kartal ve Şentürk, 2007: 356-357).

Güzel konuşma ve yazmanın kural ve kaidelerini tespit çalışmalarının tarihi bir başka ifadeyle rhetorique'in tarihi MÖ V. yüzyıla kadar dayanır. Araplarda ve Batıda köklü bir geçmişe sahip olan bu sahanın bizdeki mazisi o kadar eski değildir (Yetiş, 2006: 300).

Belâgat, bazı farklı yönleri olmakla birlikte Batıdaki rhetorique'in karşılığı olarak görülmektedir. Başlangıçta doğru, güzel ve yerinde konuşma ve yazmanın kural ve kaidelerini ortaya koymak amacıyla eski Yunan'da doğmuştur. Bu bilimin ilk örneklerini, *Retorika* ve *Poetika* isimli eserleriyle Aristoteles vermiştir ve bu eserler günümüzde de başvurulan kaynaklar arasındadır. Batıda bu bilim, XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya yayılmaya başlamış, XVIII. yüzyılda büyük bir gelişim göstermiş, XIX. yüzyılda ise önemini kaybetmiştir. Türk edebiyatında, belâgat ile ilgili eserlerin kaynağı Arap edebiyatına dayanır. Arap edebiyatında belâgat, başlangıçta Kur'an-ı Kerim'in dilini daha iyi anlayabilmek amacıyla ortaya çıkmış, X. yüzyıla kadar dil, edebiyat, edebî tenkit, tefsir ve kelâm ile birlikte gelişmiştir. Bu yüzyıldan itibaren bağımsız bir bilim dalı haline gelerek en önemli temsilcilerini yetiştirmeye başlamıştır (İsen, 2009, 25).

İslamiyet öncesi Arap belâgati bir bilimden çok edebî sanat mahiyetindeydi. Arap belâgatinin bir bilim haline gelmesiyle Batıdan eser tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu iki ayrı kültüre sahip diller hakkında yapılan çalışmalar şu durumları ortaya çıkarmıştır: Meânî, beyân ve bedîden oluşan belâgatin Batıdaki karşılığı rhetorique; kelimede, kelamda ve mütekellimde olmak üzere ele alınan fesahat ise eloquence'dir. Doğunun belâgati ile Batının rhetorique'i birebir karşı karşıya konulamaz. Çünkü her ikisini var eden kültür ve ihtiyaçlar farklıdır.

Batı rhetorique’inde güzel söz, insanın yaratmasıyken Doğu belâgatinde ise Allah'ın kelamı olarak karşımıza çıkar (Baranoğlu, 1999: IX).

Yetiş’e göre ise belâgat; neyin, nerede, nasıl ve ne ölçüde söyleneceğini öğreten bir bilimdir. Rhetorique ise, söyleme sanatıdır. Tarifleri birbirine yakın bulan Yetiş, belâgat ve rhetorique’in içeriklerinin farklı olmasının konuya yaklaşım şekillerini de farklı kıldığını söylemiştir. Buradan hareketle, bir sanat olmasının yanında ilmî bir disiplin de sayılan belâgat, rhetorique’i de kapsamaktadır. Yetiş’e göre asıl değişiklik, terimlerin arka planında yer alan manaya Batıda daha çok önem verilmesi ve üzerine eklemeler yapılmasıdır. Ona göre Türk Edebiyatında belâgate dair millî vasıfta eserlerin geç yazılması, konu üzerinde gereği gibi çalışılmaması, belâgatin yıllarca Arapça asıllarından okutularak meselenin geri plana itilmesi bu farklılığın en büyük nedenidir (Yetiş, 2006: IX).

İslam’dan önce Arap toplumunda dili iyi, güzel ve etkileyici kullanma bilinci, hatta geleneği mevcuttu. Kurulan şiir panayırlarında yakın bölgelerden gelen şairlerin şiirleri değerlendirilirdi. Yani Cahiliye devri Arap edebiyatında belâgat hayli gelişmiş ve belâgatin birçok konusu da bu dönemde temellendirilmiştir. (Kartal ve Şentürk, 2007: 347). Belâgat çalışmaları ilk önce edebî tenkit şeklinde başlamış, İslami dönemde ise hem Kur'an-ı Kerim’in icazı hem de edebî tenkit sebebiyle hızla gelişmiştir (Kılıç, 1992: 381).

İslami telakkide kelama ait belâgatin yüce yön (tarf-ı a'lâ) ve aşağı yön (tarf-ı esfel) olmak üzere iki yönü vardır. Yüce yön, gaybın bilicisi olan Allah ilmidir. Bu yüzden beşer tarf-ı a'lâda ya da buranın yakınında edna bir beliğ söz söyleyemez. Aşağı yön ise insana hastır. Bir söz, buradan bir derece aşağı inse nahiv yönünden sahih de olsa hayvan benzer. İslam belâgatçilerine göre mutlak belâgat ancak Kur'an’a mahsustur ve belâgatten mahrum kelam da insani sayılmaya layık değildir. Aynı zamanda Kur'an, belâgat ölçüsü olarak da usul, misal ve kaideler kaynağı olmuştur. Belâgatin sistemleşmesinde Kur'ân-ı Kerîm’i ve hadisleri anlama ihtiyacının payı büyüktür. Kur'an’ı anlama gayretleri ve tefsir ilmi ile birlikte belâgat çalışmaları hız kazanmıştır. Zemahşerî’nin *Keşşâf* isimli eseri bu çalışmaların ilk mahsullerindendir (Bilgegil, 1989: 22). Arap belâgatini asıl sistemleştiren *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseriyle Sekkâkî olmuştur. Daha sonra Kazvînî *Telhîsü'l-Miftâh*’ı, Taftazânî ise *Mutavvel* ve *Muhtasar* isimli eserlerini kaleme almışlardır (Yetiş, 2006: 37).

Türklerde belâgat çalışmaları ise Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ve bilim dili olarak Arapçayı seçmelerinden sonra, öncelikle doğrudan Arapça ve Arap belâgati şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise Arapçadan Türkçeye tercüme eserler oluşturulmuştur. Türkçede belâgat çalışmaları ise Batının etkisiyle görülmeye başlanmıştır. Türkçe belâgat eserlerine, Tanzimat'tan sonra rastlanılmasına rağmen, Arapça belâgat çalışmaları yapan Zemahşerî ve Taftazânî gibi büyük isimler Türk'tür (Tekdemir, 2012: 1).

İslami kültür ve edebiyat, Türk kültür ve edebiyatını uzun süre etkilemiştir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak *Miftâhu'l-Ulûm, Telhîsü'l-Miftâh, Mutavvel* ve *Muhtasar* gibi biri diğerinin şerhi ya da özeti olan eserler asırlarca okutulmuş ve bu alandaki ihtiyacı karşılamıştır. Farsça *Menazirü'l-İnşâ*'yı da bu eserler arasına ekleyebiliriz (Yetiş, 2006: 300-317). Bu dönemde bilim dilinin Arapça kabul edilmesi ve herkesin rahatlıkla bu eserleri okuyup anlayabilmesi mümkündü. Ancak Tanzimat'la birlikte yeni okulların açılması, Arapça bilenlerin azalması, her anlamda ikiliğin görülmesi, yeni belâgat eserlerinin yazılmasını gerekli kılmıştır. Her dil farklı özelliklere ve farklı ifade imkânına sahiptir. Bir edebî eser beynelmilel olabilir, başka eserlerle benzer tarafları bulunabilir ancak millî tarafının bulunması da şarttır.

Türkler, güzel sanatların diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da eserler meydana getirmişler fakat onu nasıl ve hangi esaslara göre oluşturduklarını anlatma ihtiyacı duymamışlardır. Şerh geleneği hariç metin inceleme, değerlendirme, tahlil geleneği oluşturmamışlardır (Yetiş, 2006: 14).

Türk edebiyatında Türkçe yazılmış bazı edebiyat terimlerini izah eden ilk kitap, Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin 1502'de kaleme aldığı *Kitabü Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisî* adlı eserin "*fi's-sanâyii'l-edebiyye mine'l-arûz ve't-ta'miye*" başlıklı beşinci bölümdür. Burada bazı edebî sanatlar, şiir nevileri, aruz ve muamma anlatılmıştır. Muslihiddin Mustafa Sürûrî tarafından 1549'da *Bahru'l-Maârif,* Muidî tarafından *Miftâhu't-Teşbih* yazılmıştır. XVII. yüzyıl şairi İsmail Ankaravî tarafından hazırlanan *Miftâhu'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha* adlı eser ise bütün edebiyat tarihimiz içinde belâgat anlayışına bağlı olan ilk kitaptır. Ayrıca bu eser XIX. yüzyılda basılan ilk Türkçe belâgat kitabıdır (Yetiş, 2006: 12).

Tanzimat'la birlikte kendimize dönük olan ve bizi anlatan eserler oluşturmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Namık Kemal, yeni edebiyatın

beyannamesi olarak kabul edilen ve Tasvîr-i Efkâr'da yayımlanan "*Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamil*"dir adlı meşhur makalesinde dil ve edebiyatımızın sadece geçmişteki durumunu değerlendirmekle kalmayıp onun nasıl olması gerektiği konusunda da teklifler sunmuştur (Yetiş, 2006: 15). Bu tekliflerden beşincisi '*ifâdenin hüsn-i tabiîsine hail olan külfetli sanatlardan tecridi*'dir. Bunun sağlanması için de lisanımıza mahsus bir belâgat kitabını şart koşmuştur. Yetiş bu durumu şu sözlerle ifade eder:

> *Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatında ilk eksikliği hissedilen konulardan birinin o zamana kadar Arapçasından okunan belâgatin Türkçeye mahsus olarak yazılmasıdır. Bunun elbette birkaç sebebi var: Artık Arap belâgatinin, edebiyatla uğraşanları tatmin etmediği görülmüştür. Üstelik bu dönemde Arap belâgatini orijinalinden takip edecek şair ve yazarımız da giderek azalmaktadır. Yeni bir edebiyat meydana getirmek için onun teorisinin, estetiğinin de olması gerekmektedir. Namık Kemal, Yeni Türk Edebiyatının beyannamesi olarak kabul edilen bu meşhur makalesinde yeni bir estetik arayışı içindedir. Esasen bu makalenin, kültür hayatımızın bütün tarihi içinde, Türk edebiyatının bir bütün olarak dününü, gününü ve geleceğini değerlendirme özelliği vardır* (Yetiş, 2006: 38).

1870'lere kadar edebiyatımızda birtakım değişiklikler olduğu halde nazariye sahasında eski aynen devam etmiştir. Medresenin yanında Batı tarzında yeni okullar açılmaya başlayınca, bu okulların programlarına konulan Türkçe belâgat dersleri için yeni kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Bu kitaplardan ilki 1869'da Darülmuallimin'de okutulmak için neşredilen Mehmet Nüzhet'in *Mugni'l-Küttâb*'ı diğeri ise 1870'te Selîm Sâbit tarafından rüştiyeler için yazılan *Miyârü'l-Kelâm* olmuştur (Yetiş, 2006: 318). Daha sonra sırasıyla, Mekteb-i Harbiye için Süleyman Paşa *Mebâni'l-İnşâ'yı*, Ahmed Cevdet Paşa kendi açtığı Mekteb-i Hukûk için *Belâgat-ı Osmâniyye*'yi, yine Mekteb-i Hukûk için Ahmed Hamdi *Belâgat-ı Lisân-ı Osmâniyye*'yi yazmıştır. Recâizâde Mahmût Ekrem, Mekteb-i Mülkiye için *Talîm-i Edebiyat*'ı yazmıştır. Bu eserden sonra da Menemenlizâde Mehmed Tâhir de idadîler için *Osmânlı Edebiyâtı*'nı kaleme almıştır. Bunların dışında İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurahman da Mekteb-i Asr'ın idadî kısmı için *Belâgat-ı Osmâniyye*'yi yazmıştır (Tekdemir, 2012: 1-2). 1871/1872 yılında yazılan *Mebâni'l-İnşâ*'yı bir kenara bırakırsak eski anlayış, eski belâgatin içeriği 1882'de yazılmış *Talîm-i Edebiyat*'a kadar devam eder (Yetiş, 2006: 318).

Tanzimat döneminde modern tarzdaki okulların müfredatında yer alan Türkçe edebiyat ve belâgat kitapları şekil ve üslûp açısından nispeten daha moderndir. Bunlar; Ahmed Hamdî'nin 1876'da basılan *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'si ve Ahmed Cevdet Paşa'nın 1881'de fasiküller halinde neşredilip 1882 yılında basımı yapılan *Belâgat-ı Osmâniyye*'si gibi. Belâgati geleneğe uygun olarak "fesahat, meânî, beyân, bedî" şeklinde ele alan, buna karşılık, örneklendirmelerde tamamen Türkçe örnekleri kullanan kitaplarla birlikte Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat*'ı gibi Batıdaki rhetorique'i de belâgat çerçevesine dâhil eden birçok eser kaleme alınmıştır. Bu belâgat kitapları genelde Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Mülkiyye gibi okullarda okutulan edebiyat ve belâgat gibi derslerin ders notlarının bir araya getirilip basılması ile ortaya çıkmıştır (Dağlar, 2007: 321-322).

XIX. yüzyıl belâgat kitaplarını genel olarak değerlendirdiğimizde hem eskinin hem yeninin iç içe geçtiğini görürüz. XIX. yüzyıldaki belâgat kitaplarını üç kısma ayırabiliriz: Birinci kısımda belâgatin eski çerçevesini kullanan yani temelde klasik belâgat anlayışına bağlı kalanlar; ikinci kısımda Batı edebiyatı rhetorique'inden etkilenen eserler yer alır. Bu etki daha çok Fransız edebiyatı ve rhetorique'inden olmuştur. Üçüncü kısımda ise bu iki bölümün sentezi mahiyetinde eserler kaleme alınmıştır. Mehmet Mihrî *Fenn-i Bedî*, Ahmet Hamdi *Teshîlü'l-aruz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyî*, *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, Ali Cemaleddin *Arûz-ı Türkî*, Mihâlicî Mustafa Efendi *Zübdetü'l-Beyân*, Hacı İbrahim *Hadîkatü'l-Beyân* ve Ahmet Cevdet Paşa *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserleri ile klasik anlayıştaki belâgate bağlı olanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yetiş, 2006: 318-319). Klasik anlayış yanında Batının rhetorique çalışmalarından da ilham alanlar Süleyman Paşa ve R. Mahmut Ekrem'dir.

Bizde Batının rhetorique kitaplarından ilk istifade eden isim Süleyman Paşa olmuştur. *Mebâni'l-İnşâ* adlı eserini hazırlarken Arapça, Farsça ve Fransızca kitaplardan istifade etmiş ve böylece Doğu belâgati ve Batı rhetorique'ini birleştirmek istemiştir. Süleyman Paşa, Fransız yazar Emile Lefranc'ın retorikle ilgili eserinden etkilenmiş, Batının rhetorique, eloquence, stil ve kompozisyon bilgilerini *Mebâni'l-İnşâ* adlı eseriyle edebiyatımıza dâhil etmiştir (Yetiş, 2006: 319-320).

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar yazılmış belâgat ve nazariye sahasındaki kitaplar, Fransızca rhetorique ve edebiyat kitapları etkisiyle yazılmış

ve bu kitaplar, ders kitabı olmaktan öteye geçememiştir. Ayrıca meydana getirilen eserlerden *Talîm-i Edebiyat, Tedrisât-ı Edebiyye* ve *Esrâr-ı Belâgat* gibi belli başlıları yarım kalmıştır. Genellikle Lefranc'ın *Style et Composition* adlı cildinin ilk kısmı olan üslup bahsinden yararlanılmış ancak eserin kompozisyon bölümü ihmal edilmiştir. Süleyman Paşa ise Lefranc'ın hem üslup hem de kompozisyon ile ilgili düşüncelerini edebiyatımıza nakletmiştir (Yetiş, 2006: 324-325). Tanzimat'tan sonraki dönemde sanatçılarımız, Boileau, Buffon, Marmontel, Lamartine, La Harpe gibi sanatçıları genel çerçevede tanımalarına rağmen sadece Lefranc ve Pellisier'i ders kitabı yapmışlardır. Bu dönemdeki sanatçılar Lefranc'ı uzun süre örnekler almışlar, II. Meşrutiyet'ten itibaren ise başka sanatçılara yönelmişlerdir (Yetiş, 2006: 546).

Türk edebiyatı tarihinde yapılan ve yukarıda genel olarak verdiğimiz belâgat çalışmaları, Kazım Yetiş'in *Belâgattan Retoriğe* adlı eserinin ışığında kronolojik olarak sıralanmış, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır.

1.2.1. Cumhuriyet Öncesinde Belâgat Üzerine Yazılan Eserler

1. Kitâbü Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisî

Şeyh Ahmed el-Bardahî el-Âmidî tarafından 907/1502'de yazılan eserin, "El-hâmis fi's-sanâyii'l-edebiyye mine'l-arûz ve't-ta'miye" adlı beşinci kısmı bazı edebî sanatlar, şiir nevileri, aruz ve muammadan bahsetmektedir. Bu kısım, bir belâgat kitabından çok bir lügatin bütünlüğü içinde bir ıstılah sözlüğüdür. Şiir kuralları ve aruz bilmenin faydalarından bahsedildikten sonra sırasıyla şiir, beyit, mesnevi, rubai, kıta, kaside, terci, gazel, medh, hiciv, mersiye, neşide, tercüme, nazım, nesir, nazire, nakîza, muvaşşah, müstezat, kafiye, matla, mahlas, tac, şeyh, tarsî, reddü'l-acüz ale's-sadr, iham, tecnis, mecaz-ı mürsel ve aruz kavramları üzerinde durulmuştur. Edebiyat terimlerinin seçimi ve sıralanmasında herhangi bir yol takip edilmemiştir. Farsça örneklerin yanında Türkçe örnekler de verilmiştir.

2. Bahrü'l-maârif:

Muslihiddin Mustafa Sürûrî tarafından 956/1549'da yazılan eser bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden oluşur. Mukaddimede "ilm-i aruz" ve "ıstılahât-ı şiiriyye" ve bunları bilmenin faydalarından bahsedilir. Birinci kısımda aruz vezni bahirleri, nazım nesir münasebeti, nesir çeşitleri ve kafiye anlatılmış;

ikinci kısım ise tamamen edebiyat terimlerine ayrılmıştır. Tarsî, tecnis, iştikak, tezat, istiare, iham, iltifat ve teşbih gibi sanatlarla birlikte nazım örneklerine yer verilmiştir. Özellikle teşbih eserin ağırlık noktasını teşkil etmektedir. Konularını, Kur'an hadiselerinden parçalarla ve Arapça, Farsça ve Türkçe örneklerle açıklamıştır. Türkçe örneklerin çoğu da kendisine aittir ve terimleri verirken herhangi bir sıraya bağlı kalmamıştır. Eser hakkında yapılan çalışmalar şunlardır:

GÜLEÇ, İsmail (1997); *Bahrü'l-Ma'rife Göre Edebi Kavramlar*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 107 s.

GÜLEÇ, İsmail (2001); *Gelibolulu Muslihiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri*, Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies, XXI, s. 211-236

ŞAFAK, Yakup (1997); *Sürûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları,* Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 4, s. 217-235, Konya.

3. Miftâhu't-teşbih:

XVI. yüzyıl şairi Mu'idî tarafından yazılmış ve İsmail Erünsal tarafından neşredilmiş küçük bir risaledir. Sevgilinin uzuvlarının neye benzetildiği eski edebiyattaki hayal ve mazmun anlayışı çerçevesinde anlatılır ve örnekler daha çok Ahmet Paşa'dan alınmıştır. Teşbih sanatını kısaca vermiş fakat bu sanatın çeşitleri üzerinde durmamıştır.

ERÜNSAL, İsmail E. (1988). *Mu'idî'nin Miftâhu't-teşbih'i*, Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, s. 215-272, İstanbul.

4. Istılâhâtü'ş-şi'riyye:

Müstakimzâde Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi tarafından 1187/1773 yılında yazılmış bu eser özellikle şiir ve şair üzerinde durmuş, aruz bilmenin faydasından bahsetmiştir. Belli bir sıraya bağlı kalmadan istiare, işba, iktibas, iham, beyit tercüme, gazel, divan vb. edebiyat terimlerini açıklamıştır. Risalede çok az örnek bulunmaktadır. Eserle ilgili yapılan çalışma:

TOLASA, Harun (1986); *18. yy'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü- Müstakimzade'nin Istılahatü'ş-şi'riyye'si*, TDED, s. 36-79, İstanbul.

XIX. yüzyılda yazılmış bu eserler Türkçe yazılmış ilk belâgat kitapları olmakla beraber klasik belâgat kitaplarının ya tercümesi ya da şerhi durumundadırlar. Bu yüzden Türk edebiyatının edebiyat bilgilerini içeren nazariye kitapları olarak değerlendirilemezler. Bu konuda Yetiş şunları söyler:

> *1880'li yıllara gelinceye kadar, bütün tarihi içerisinde Türkçeye mahsus bir belâgat kitabının yazılmadığını biliyoruz. Hatta daha da ileri gidelim bugüne kadar Türkçenin belâgatının yapılmadığını söyleyebiliriz. Bugünün münevveri, belâgatı veya retoriki ikinci bir dilden öğrenecek durumda olmadığı gibi, böyle bir ihtiyaç da duymuyor. Hâlbuki eskiden medrese okuyan münevver, edebiyatçı belâgatı Arapçadan öğreniyordu ve bu öğrendiklerini Türkçeye uyguluyordu. Tabiatıyla belâgatı bu yolla öğrenenin meydana getirdiği eser Arapça-Farsça-Türkçe karışımı bir şey oluyordu. N. Kemal'in de tenkit ettiği buydu. N. Kemal; anlaşılabilir, söylenenle söylenmek istenenin bir birine uyduğu, söylenmek istenenin kaybolmadığı bir edebiyat istiyordu. Bunun da Türkçe olarak ve Türkçeye göre yazılması gerekiyordu* (Yetiş, 2006: 177).

5. Terceme-i Mîzânü'l-edeb:

Mevlânâ İsâmüddin tarafından 1257/1841'de yazılmıştır. Arapların ulûm-ı edebiye dedikleri sarf, nahiv, meânî, beyân ve bedîyi içermektedir. Eser, bilhassa son üç kısmıyla bir belâgat eseri özelliğine sahiptir. Öncelikle belâgat ve fesahat kavramları üzerinde durulmuş sonra Arap sarf ve nahvi anlatılmıştır. Sadece 35 sayfa ilm-i beyân ve ilm-i bedîye ayrılmıştır. İlm-i bedîde ise 39 manevî ve 8 lâfzî sanat ayrı ayrı ele alınmıştır. Türk okuyucusuna hitap eden kısım ise bu 35 sayfadır.

6. Miftâhu'l-belâga ve Mısbâhü'l-fesâha:

İsmail Ankaravî tarafından 1284/1867 tarihinde yazılan bu eser, bizde neşredilen ilk Türkçe belâgat veya edebiyat bilgileri kitabıdır. Yazar, mukaddimede belâgat öğrenmenin Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Muhammed'in sözlerini ve Mevlana'nın Mesnevî'sini anlamaya yardımcı olacağı gibi görüşleri aktardıktan sonra "söz"ü dört kısımda inceler. Birinci kısımda kelime, kelam, isnat, belâgat ve fesahat; ikinci kısımda ilm-i beyân; üçüncü kısımda aksam-ı şiir ve ilm-i bedî; son

kısımda ise ilm-i inşa, hutbe ve mekâtib ele alınmıştır. Belâgatin konusu olan fesahat ve meânî ise kitap dışında bırakılmıştır. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

ÜLKEN, Fatih (1990); *Şeyh İsmail Ankaravi'nin Miftahu'l-Belaga ve Misbahu'l-Fesaha'sı*, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 87.s.

SUMMAK, Abdulkadir (1999); *Miftahu'l-Belaga ve Misbahu'l-Fesaha,* Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, s. 221.

7. Mugni'l-Küttâb:

1286/1869'da yazılan bu eser, Seyyit Mehmet Nüzhet'in oğluna hitaben yazdığı mektuplarını içerir. Özellikle kaleme devam eden kişilerin başta kitabet olmak üzere uymaları gereken usul ve adabı, kitabet örneklerini, ilm-i hesap ve defter tutma usulünü içine alan, kâtip olmak isteyen gençlere nasihat eden ve rehberlik yapan bir kitap mahiyetindedir. Mehmet Nüzhet, kitabının "Usûl-i İnşa ve Kitâbet" bölümünde ulemâ-yı kirâmdan bazılarının inşayı müstakil bir fen itibar etmeyip meânî, beyân, bedî fenlerinin içinde semerât-ı mensûreden mütalaa ettiklerini, bazılarının da zikredilen bilimlerden gelişmiş fakat ayrı bir fen saydıklarını belirtir. Bu durum kendisini meânî, beyân, bedî yani belâgatten bahsetmeye sevk etmiştir.

Altı fasla ayırdığı eserin ilk faslında meânî, beyân, bedî ve ilm-i inşa üzerinde durur. İkinci fasılda ilm-i inşa görüşü biraz daha açılır; üçüncü fasılda kitabet; dördüncü fasılda ulûm-ı edebiye; beşincisinde sanâyi-i lâfziyye ve sanâyi-i maneviyye anlatılır. Altıncı fasılda ise kitabetin usullerini açıklar, şiir üzerinde durur ve inşa örneklerine yer verir. Bu eser, kâtipler için faydalı bilgileri sıralaması bakımından kendi içinde ve gayesi çerçevesinde muntazamdır. Ayrıca edebiyat bilgilerinin de ötesinde birtakım nazarî bilgiler de vermektedir.

8. Mi'yâru'l-kelâm:

Selim Sabit tarafından 1287/1870'de yazılan eser, rüştiyelerde okutulmak için kaleme alınmıştır. Üç fasıl ve bir hatimeden oluşur. İlk fasılda, ifade ve cümle üzerinde durulur, icaz, ıtnap ve fesahate yer verilir. İkincisinde hakikat-mecaz, mecaz-ı mürsel, kinaye ve istiare; üçüncüde nazım-nesir, seci, şiir, kafiye ve vezin konuları işlenir. Hatimede ise edebi sanatlar ele alınır. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

GÖKÇE, Hasan (2007); *Selim Sabit (ölümü 1911) Mi'yâru'l-Kelâm (metin-inceleme-sözlük)*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 205 s.

UYAR, Fatih (2014); *İlk Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları üzerine inceleme 1870-1910 (Mi'yaru'l-Kelam - Tedrisat-ı Edebiye - Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 99 s.

9. Fenn-i Bedî:

Mehmet Mihri tarafından yazılan eser 1872'de basılmıştır. Eserde Türkçe ve Farsça manzum örnekler büyük bir yer kaplamaktadır. Eserin kapağında Hidiv İsmail Paşa methedilmektedir. Yazara göre ölümden sonra yaşamanın yollarından biri de güzel konuşup güzel yazmaktır. Bunun içinden belâgatin en mühim şubesi olan ilm-i bedî öğrenilmelidir. Herhangi bir tasnife bağlı kalmadan edebî terimleri açıklar ve ilm-i bedînin de tam kadrosunu vermez.

10. Teshîlü'l-arûz ve'l-kavâfî ve'l-bedâyî:

Eser, Ahmet Hamdi tarafından 1288-1289/1872 tarihinde yazılmıştır. Yazar, ilk mukaddimede şiir üzerinde durur ve şiirin tarihini verir. Arap, İran ve Yunanlarda ilk şiir ve şairlere dair söyledikleri, bizde bu konuda söylenen nadir denemelerdendir. İkinci mukaddimede şiir söylemek için lüzumlu bilgileri ele alır, kitabını aruz, kafiye ve edebî sanatlara tahsis eder. Kitabın en kabarık kısmı aruz vezni ve bahirleridir ve bunlar birinci kısmı oluşturur. İkinci kısımda kafiyeye yer verilir. Üçüncü kısım ise beş fasıldan oluşur: ilk dört fasılda 36 edebî sanat tek tek anlatılır, son fasılda ise nazım çeşitleri ve şiirle ilgili bazı terimler bulunmaktadır. Yazar, edebî sanatları tasnif etmez; ancak eser içerdiği sanat bakımından kendine kadar neşredilen kitaplar arasına en zengin olanıdır.

11. Mebâni'l-İnşâ:

İkinci cildini incelemiş olduğumuz bu eser ileride detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

12. En-nef'u'l-muavvel Tercemeti't-telhîs ve'l-mutavvel:

Sadeddin Teftazanî'nin 1289/1872'da yazdığı eserin ilk cildinde belâgat ve fesahat kavramları açıklanmış ve kitap tamamen meânîye ayrılmıştır. İkinci

ciltte ise ilk önce beyân ilmi ve ardından bedî ilmindeki sanatlar manevî ve lâfzî olarak gruplara ayrılıp incelenmiştir.

13. Arûz-ı Türkî:

1291/1874-1875'de Ali Cemâleddin tarafından yazılan eser, "Arûz-ı Türkî", "İlm-i Kavâfî" ve "Sanâyi-i Şi'riyye" olmak üzere üç bölümden oluşur. İlk bölümde mısra, şiir ve evzân üzerinde duran yazar, aruz bahirlerini örneklerle anlatır. İlm-i kavâfî bölümünde kısaca kafiyeden bahseder. Son kısım olan Sanâyi-i Şi'riyye'de ise edebî sanatların şiir bakımından önemini açıklar. Ayrıca *Mebâni'l-İnşâ*'dan sonra en fazla örnek bu eserde yer almaktadır. Eserle ilgili yapılan çalışma:

ÖZTÜRK, Erdem Can (2010); *Alî Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfî, Sanâyi'-İ Şi'riyye ve İlm-i Bedî' (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 458 s.

14. Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî:

Ahmet Hamdi'nin yazdığı 1293/1876 tarihli kitap klasik Arap belâgatinin fesahat, meânî, beyân ve bedîden oluşan konularını bizde tam olarak veren ilk matbu kitaptır. Müellif, eserinin ders kitabı olduğunu söylemiştir. Eserin girişinde belâgat, fesahat, ilm-i meânî, ilm-i beyân ve ilm-i bedî üzerinde durur. Bunlardan sonra fesahati ele alıp eseri ilm-i meânî, ilm-i beyân ve fenn-i bedî olmak üzere üç mebhasa ayırır. Bunlar da kendi aralarında fasıllara ayrılır. Eser açıklama ve örnekler bakımından oldukça zayıftır. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

YILMAZ, Kadriye (2009); *Ahmed Hamdî'nin Belâgat-i Lisân-ı Osmânî'sindeki Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Doktora Tezi, 383 s.

KILIÇ, Atabey (2007); Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin), Laçin Yay., Kayseri.

15. Zübdetü'l-beyân:

Daruşşafaka'da hoca olan Mihâlicî Mustafa Efendi, aynı okulda okunmak için 1297/1880'de bu eseri yazmıştır. Müellif, eserin dibacesinde beyân ilminin

öneminden bahseder. Yazar, Tanrı'nın insanların ifadelerini hakikat, kinaye, mecaz yani beyânla süslediğini söyleyerek dini meseleleri ustalıkla anlatmanın lüzumuna değinir. Ona göre; insanların en fasihi de Hz. Muhammed'dir. Böylelikle yazar, konusuna dini bir üstünlük atfetmiş olur. Mukaddimede hakikat mecaz ve kinayeyi tarif eder ve eseri üç baba ayırır. Sırasıyla mecaz-ı mürsel, istiare, kinaye ve nükteler üzerinde durur. Ayrıca eserin önemli bir tarafı da edebî sanatları daha iyi hatırda tutmak için atasözleriyle örneklendirmiş olmasıdır. Eserle ilgili yapılan çalışma:

KARA, Nimet (2009); *Zübdetü'l-beyân (inceleme-metin-dizin),* Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 236 s.

16. Hadîkatü'l-beyân:

1298/1881'de El-Hac İbrahim tarafından yazılmıştır. Müellif, eserin ilk cüzünün mukaddimesinde ilim öğrenmenin zorluğundan bahsetmiş ve ardından sarf, nahiv, meânî, beyân, bedî ve belâgati ayrı ayrı açıklamıştır. Kaynakları belirtip fesahat üzerinde durmuştur. İkinci cüzde ise meânî bahsinin ilk konularından olan isnat ve müsnedün-ileyh incelenmiştir. Hacı İbrahim'in hareket noktası daima Arapça olmuş, Arapça kaideleri Türkçeye uygulamak istemiştir.

17. Belâgat-ı Osmâniyye:

Ahmet Cevdet Paşa'nın 1298-1299/1881-1882 tarihli bu eseri, Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerinin kitap haline getirilişidir. İlk baskı fasikül halinde çıkmıştır. Eser, bir mukaddime ve üç baptan oluşur. Mukaddimeye konulan lahikada kelam, şiir ve nesirden bahsedilir. Mukaddimede ise fesahat ve belagat anlatılmıştır. Ardından meânî, beyân ve bedî ayrı ayrı işlenmiştir. Bizdeki diğer kitaplardan farklı olarak bedîin sonuna tarih düşürme eklenmiş, hatimede ise bir yazı veya konuşmadaki giriş, gelişme ve sonuç bölümleri üzerinde durulmuştur. Bu eser, Arapça *Telhîs* ve Farsça *Menâzirü'l-İnşâ*'dan istifade edilerek yazılmıştır. Dokuz defa basılan bu kitap, bizde üzerinde münakaşa edilen ilk belâgat kitabıdır. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

ÇANDIR, Halime (1996); *Ahmed Cevdet'in "Belagat-ı Osmaniyye" İsimli Eserinin Günümüz Alfabesiyle Yazılması*, Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 248 s.

KALYON, Abuzer (1998); *Ahmed Cevdet Paşa'nın Belagat-ı Osmaniyyesi (s. 1-101) Transkripsiyonlu Metin-İndeks*. Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 79 s.

KALYON, Filiz (1998); *Ahmed Cevdet Paşa'nın Belagat-ı Osmaniyyesi Transkripsiyonlu Metin – İndeks (s. 101 - 203)*, Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 141 s.

ALTINTOP, Selim (1999); *Belagat-i Osmaniye'deki Edebi Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerine Bir Araştırma (İnceleme - Metin)*, Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 467 s.

18. İlm-i Belâgat-La Rhétorique:

Bu risale, Münif Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'taki hocalığının mahsulüdür. Tamamlanmamış olan bu eserde yazar, Aristoteles'ten bu yana sistemleşmiş Batılı anlamdaki rhetorique'i anlatır. Eserde başlıkların Türkçe ve Fransızca karşılıkları beraber verilmiş ayrıca bazı örnekler de Batıdan alınmıştır. Eserde ilk başta belâgat yani Batı rhetorique'i üzerinde durulmuş, hitabetten bahsedilmiştir. Yazar rhetorique'in tasavvur, tertip ve beyân bölümlerini ayrı ayrı açıklamıştır.

19. Talîm-i Edebiyat:

Recâizâde Mahmut Ekrem'in 1299/1882 tarihli bu eseriyle nazariye sahasında kitaplarımız yeni bir mecraya dökülmüştür. Aslında Batıya ilk yöneliş bizim incelemiş olduğumuz Mebâni'l-İnşâ ile olmuştur. Fakat devrin edebiyat nazariyesini Recâizâde yapmıştır. Bu eser, Kable'ş-Şürû adlı ön sözden sonra dört fasla ayrılmıştır. Birinci fasılda altı mebhasa ayrılır. İlk mebhasa girmeden önce zihin, fikir, his, hüsn-i tabiat, hayal, hafıza, zarafet yahut nüktedanlık, deha ve hünerverî gibi başlıklarda birtakım psikolojik melekeler üzerinde durulmuştur. Burada işlenen konuların hemen hepsi o zamana kadar yazılmış belâgat ve edebiyat nazariyesi kitaplarımızın içeriğine girmemiştir. İkinci fasıl ise tamamıyla üsluba ayrılmış, üslubun nitelikleri ve çeşitleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü fasıl da üslup çerçevesinde düşünülmüş bazı edebî sanatlar incelenmiş, bazılarına yeni izahlar getirilmiş, bazıları ilk defa isimlendirilmiş ve tarif edilmiştir. Son fasıl ise lafzî sanatlara ayrılmıştır.

R. Mahmut Ekrem, belâgat ve edebiyat nazariyesi kitaplarımızda ilk defa edebî eserlerimizi tenkide tabi tutmuş, özellikle eski şair ve nasirlerimize ait eserleri tenkit etmiş, Tanzimat sonrası şairlerimizden ise sitayişle örnek almıştır.

Eserin en önemli özelliği ise Tanzimat'tan sonra yeni teşekkül eden edebiyatın nazariyesini yapmış ve kaidelerini tespit etmiş olmasıdır. Ayrıca kendinden sonra pek çok esere de örnek olmuştur. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

YETİŞ, Kâzım (1996); *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Recaizade Mahmut Ekrem (2011); *Ta'lîm-i Edebiyat*, Haz.: Murat Kacıroğlu, Asitan Yayıncılık, Sivas.

20. Şerh-i Belâgat:

Hacı İbrahim Efendi'nin 1301/1884 yılında yazdığı bu eserde Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si hakkında Abdurrahman Süreyya'nın itirazları da dikkate alınarak Cevdet Paşa'nın bazı ifadeleri açıklanır. Eski-yeni tartışmalarında eskiyi savunan Hacı İbrahim Efendi *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin ilk kırk sayfasını neşreder. Eserle ilgili yapılan çalışma:

DAĞLAR, Abdülkadir (2007); *Hacı İbrâhim Efendi'nin "Şerh-i Belâgat"i (Metin),* Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall, s. 321-324.

21. Tedrisât-ı Edebiyye:

1302 tarihli eser, Abdurrahman Fehmi'nin Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu kitabet ve kavânîn-i üslûb derslerinin kitap haline getirilişidir. Bir mukaddime ve üç fasıldan oluşur. İlk fasılda üslup ve şartları, ikincisinde fikrin meziyetleri, üslubun vasıfları ve nevileri üçüncüsünde ise herhangi bir tasnife bağlı kalmaksızın edebî sanatlar anlatılır. Abdurrahman Fehmi'nin üslup bahsi Recâizâde'den daha sistemlidir.

Abdurrahman Süreyya, bizde Süleyman Paşa ve Recâizâde'nin getirdiği anlayışın ilk takipçisidir. Yazar eserinde şark müelliflerinin yanında bazı garp müelliflerinden de faydalandığını söyler. E. Lefranc'ın yanına Pellisier'i de ekler.

Böylece edebiyat nazariyemize yeni bir Fransız müellifi girer. Eserle ilgili yapılan çalışma:

ÇALIK, Gülşah (2008); *Yeni Bir Edebiyat Nazariyesi Getirme Çabası: Tedrîsât-ı Edebiyye*, Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 254 s.

22. Mîzânü'l-belâga (1303/1885), Sefîne-i Belâgat (1305/1887-1888):

Abdurrahman Süreyya, Mekteb-i Hukuk'taki belâgat derslerini *Mîzânü'l-belâga* ismiyle bastırmıştır. Klasik bir belâgat kitabı olan eser, fesahat, meânî, beyân, bedî bahislerini içerir.

Sefîne-i Belâgat ise *Mîzânü'l-belâga'*nın ikinci sene okutuluşunda yapılan bazı yeni açıklamaların, bazı edebî inceliklerle birlikte Türkçenin her çeşit üsluba göre maksadı ifade etmeye muktedir olduğunu göstermek için yazılmış not ve izahların kitap haline getirilişidir. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

BARANOĞLU, Şahin (1999); *Abdurrahman Süreyya Mizanü'l-Belaga (2 cilt).* Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 649 s.

BAŞKAL, Zekeriya (2011); *Sözün Gemisi: Sefîne-i Belâgat (İnceleme-Metin)*, Taşhan Kitap Yay., Ankara.

23. Edebiyat-ı Osmâniyye (1305/1887-1888):

Hacı İbrahim Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye'deki derslerinin kitap haline getirilişidir. Giriş mahiyetinde edebiyat, lisan, kelam ve üslup üzerinde duran müellif, dilin doğru kullanılmasına dair genel bilgiler verir. Virgül üzerinde de durur. Konuların açıklanması ve örneklerde Arapçaya bağlı kalınmıştır.

24. Mîzânü'l-Edeb (1305/1888):

Diyarbakırlı Sait Paşa'nın bu eseri klasik manada bir belâgat kitabıdır. Yazar mukaddimede fesahat ve belâgat konuları üzerinde durur. Yazı yazmak isteyenlere tavsiyelerde bulunur, eski şiirimizi gerçeğe uymadığı için tenkit eder. Sonraki bölümler meânî, beyân ve bedîden oluşur. Yazar eski edebiyata karşı olmasına rağmen örneklerini daha çok eski edebiyattan almıştır. Eserle ilgili yapılan çalışma:

AYDOĞAN, Saliha (2007); *Sa'id Paşa'nın Mizânü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin,* Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 514 s.

25. Zînetü'l-kelâm (1306):

Ali Nazif, bu eserinde Arapça kitaplardan derlediği bazı edebî sanat ve kavramları belli bir tasnife bağlı kalmadan tarif edip nevilerini sıralamış ve örnekler vermiştir.

26. Istılâhât-ı Edebiyye (1307/1890):

Muallim Naci'nin bu eseri bir edebiyat sözlüğüdür lakin edebî sanat, kavram ve terimler alfabetik bir sırada verilmez. Ayrıca açıklamalarda bol nesir ve şiir örnekleri yer alır. Eserde kafiyeye ayrı bir özen gösterilmiş ve en çok sayfa ona ayrılmıştır. Yazar, Türk edebiyatının devrindeki ve gelecekteki haline göre eserini hazırladığını, Arap ve Fars edebiyatlarının Türkçede aynen kabulüne taraftar olmadığını özellikle belirtmektedir.

Muallim Naci (1996); *Istılâhât-ı Edebiyye, Edebiyat Terimleri*, (Haz. MA Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul.

27. Muhtıra-i Belâga (1308/1890):

Ali Nazîma'nın bu eserinde edebî sanat ve kaideler ya kısaca verilmiş ya da sadece isimleri zikredilmiştir. Herhangi bir tasnife bağlı kalmadan kelime ve kelam üzerinde durmuş, kelamı hem eski hem de Süleyman Paşa'dan sonra kazandığı yeni anlam ve tasnifi içinde ele almıştır. Edebî sanatları da tasnifsiz sıralamıştır.

28. Belâgat (1308):

Ruscuklu M. Hayri, İzmir Mekteb-i İdâdî Lisân-ı Osmânî'de belâgati öğretmeyi gaye edinmiş bir öğretmendir. Bu eseri de klasik manada bir belâgat kitabı olmasına rağmen yeni birtakım konuları da içermektedir.

29. Mecâmiü'l-edeb (1308/1891):

Mehmet Rifat'in bu eseri bu sahada yazılmış en hacimli eserdir. On kitaptan oluşan eser, edebiyat bilgileri verirken belâgatin yanında aruz, kafiye, şiir,

kompozisyon, kitabet, hitabet ve tenkit gibi konuları da içermektedir. Yazar klasik belâgata bağlı kalmakla birlikte Batı rhetorique'ine de yer vermiştir. Eserle ilgili yapılan çalışmalar:

SAR, Fatma (1994); *Mecami'ül-Edeb Adlı Eserin Bazı Açılardan Tahlili*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 145 s.

DİNÇ, Yasemin (994); *Mecami'ül Edeb'in Şiirde Ahenk Kavramı Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 303 s.

GÜNEŞ, Halit (2009); *Mehmet Rifat, Mecamiü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)*, Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 526 s.

TÜNBEL, Aydın (2010); *Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l Edeb İsimli Eserinde Mevcut Olan İlm-i Maani'nin Latin Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 246 s.

30. (Tertîb-i Cedîd) Belâgat-i Osmâniyye (1309/1891):

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman'ın bu küçük risalesi, klasik belâgatin tüm konularını kısa kısa tarif eder. "Fransızcadan iktibas" notu ile style-üslup ve onunla ilgili kavramları Fransızca ve Türkçe isimleriyle sıralamıştır.

31. Osmanlı Edebiyatı (1310/1897):

İdadilerin ders ve programlarını tespit için kurulan ve Menemenlizade Mehmet Tahir'in de içinde bulunduğu komisyonun havalesiyle hazırlanmış bir ders kitabıdır. Eser, *Talîm-i Edebiyat*'tan sonra ve ondan daha geniş bir şekilde edebiyat kavramı üzerinde duran ilk ve mühim bir edebiyat nazariyesi kitabıdır. Karışık tasnifle yazılmış eser iki fasıldan oluşur. İlk fasılda üslup, ikinci fasılda ise sanâyi-i maneviyye işlenir. Bu fasıl da hissiyye, hayaliyye ve fikriyye mebhaslarına ayrılır. Edebî sanatların bu sıralanışı devrine kadar yapılmış tasniflerden farklıdır. Eser ilgili yapılan çalışma:

KÖKSAL, M. Fatih; TOK, Vedat Ali (2013); *Osmanlı Edebiyatı-Belâgat Menemenlizâde Mehmet Tâhir*, Kurgan Edebiyat Yayınevi, Ankara.

32. Osmanlı Edebiyatı Numuneleri (1312/1896-1897):

Mehmet Celâl'in bu hacimli kitabı 9 kısımdan oluşur. Yazar ilk kısımda Fuzûlî'den Şinasîye kadar edebiyatımız hakkında çok önemli bilgiler verir. İkinci kısım *Talîm-i Edebiyat*'ın içerikve tasnif bakımından aynı, işleyiş bakımından küçük bir numunesi gibidir. Üçüncü kısımda roman, mektup, hikâye, makale, tiyatro, nutuk ve mensur şiir gibi nesir çeşitlerini verir. Bizde edebiyat bilgileri veren bir kitapta ilk defa romandan bahsedilmekte ve roman; hissî, cinaî, hayalî vb. kısımlara ayrılmaktadır. Dördüncü kısımda eski ve yeni şiir nevileri, beşincide vezin, altıncıda hikmetli sözler, yedincide şiir, sekizincide nesir işlenir. Dokuzuncu kısımda ise şair ve ediplerimizin edebî hususiyetleri üzerinde durulur. Yazar, yeni şiir nevilerine ilk defa fasıl açan kişidir fakat bu şiirlerin isimlerini vermez. Mesela soneyi anlatır da sone demez.

33. Bir Kavâid-i Şi'riyye Risalesi:

Halit Ziya Uşaklıgil'e ait olan eser, bir methal ve iki baptan oluşur. Yazar girişte edebiyat ve sanat kavramları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Girişten sonraki kısımda üslup, üslubun umumî ve hususî vasıfları, üslup çeşitlerinden bahseder. Eser tamamlanamamıştır. Eser ilgili yapılan çalışma:

YETİŞ, Kazım (1997); *Halid Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 27, s. 311-392.

34. Esrâr-ı Belâgat (1317/1892):

İsmail Hakkı tarafından yazılan, mukaddime ve cüz-i evvel olmak üzere iki kitap halinde oluşturulan ve devamı gelmeyen eser, belâgat ilmine bir giriş mahiyetindedir. Eserde Doğu belâgati ve Batı rhetorique'inden faydalanılmıştır. Cüz-i evvelde üslup bahsi ele alınmış ve fesahat geniş bir şekilde incelenmiştir.

35. İlm-i Belâgat (1318/1902-1903):

İbradalı Mehmet Şükrü'nün bu küçük kitabında belâgat, meânî, beyân ve bedînin tarifi verilip edebî sanatlar incelenmiştir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

PAKSOY, Kezban (2016); *Son Dönem Belâgat Kitaplarından İbradılı Mehmet Şükrî'nin İlm-i Belâgat Alı Eseri (Metin)*, HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Bahar, Yıl 2, S. 4, s. 32 – 52.

36. Def'ü'l-mesâlib fi Âdâbi'ş-şâir ve'l-kâtib (1325/1907):

M. İzzet İbni Ahmet eserin girişinde kelam ve felsefe konusu olan yakîn ifade eden kaziyeleri altı grupta inceler ve kelamı ayrıntılı bir şekilde ele alır. Fesahat ve belâgat üzerinde duran yazar, anlattığı kaidelere daha çok Arapça örnekler verir. Bazı edebiyat terimlerini tasnife bağlı kalmadan sıralar. Bu hacimli kitap bir hayli karışık olmasın rağmen yer yer bir edebiyat terimleri sözlüğü, bir Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler antolojisi, bir tenkit, inşa ve edebiyat bilgileri veren kitap mahiyetindedir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

DEMİRCİLER, Ahmet Zahid (2014); *Mustafa İzzet, Def'ü'l-Mesâlib fî Edebi'ş-şâir ve'l-kâtib: inceleme-metin-dizin,* Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 708 s.

37. Edebiyat (1325):

Kitabın yazarı Süleyman Fehmi, Mekteb-i Sultânî'nin edebiyat öğretmenidir. Eserin ilk kısmı edebiyat, sanat, sanatta ve edebiyatta ahlak, sanatın gayesi, akıl, his, hayal, zevk ve deha ve hünerverîye tahsis edilmiştir. Edebiyatın manası, nazım-nesir ilişkisi, edebiyatın güzel sanatlardaki yeri, fen ve tarihle münasebeti gibi konulara yer veren müellif, sanat meselelerinden sonra psikolojik melekelere geçer. Süleyman Fehmi, özellikle bu ilk kısım ile kendinden önce neşredilmiş olanları tamamen aşarak edebiyat ve sanatın nazariyesini yapmak bakımından bizde yeni bir çığır açmıştır. İkinci kısımda yazı yazma sanatının şartları, üslup ve vasıfları üzerinde durulmuştur. Üçüncü kısımda lafza bağlı olmayan sanatlar, dördüncü kısımda ise lâfzî sanatlara yer verilmiştir. Eserle ilgili yapılan çalışmar:

Süleyman Fehmi (2004); *Edebiyat* (Haz. Ali Yıldırım), Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

38. Edebiyat Dersleri (1326):

Midhat Cemal'in Mekteb-i İdâdî'de öğrencilerine anlattığı nazım şekilleri ve edebiyat tarihinin kitap haline gelmiş halidir. Recâizâde'nin "edebiyat", Süleyman Paşa'nın "kitabet" tariflerini tenkit eder. Ayrıca nazire, beyit, kıta gibi nazım şekilleri ile akıl, his ve hayalin edebî eserdeki önemi irdelenmiştir.

39. Nazariyyât-ı Edebiyye (1328):

Ahmet Reşit tarafından Mekteb-i Sultânî için telif edilen eser, nazariyeye kayan ve kaideciliğin gittikçe terk edildiği bir kitaptır. Bu eseri, hocası Recâizâde'ye ithaf etmiştir. Yazar, edebiyatımıza istiklal kazandırmak için onun Acem tesirinden kurtarılıp Batı tesirine sokulmasını beyhude bir yorgunluk olarak görmektedir. Yazar birinci ciltte klasik belâgattaki beyân ve meânîyi kullanmış fakat onlara tamamen değişik ve yeni manalar yüklemiştir. İkinci cilt üslup ile başlar. Burada üslubun nevilere ayrılmasını tenkit eder. Kitabın son bölümünü ise bedî oluşturur. Reşit bu kitabında okuyucusunu hem yeni Batılı kaynaklara götürmekte hem de edebiyat ve edebî eseri üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

ŞAŞ, Nesrin (2005); *Ahmet Reşit Bey'in Nazariyât-ı Edebiyyesi Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 486 s.

40. Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat (1329):

Şehabettin Süleyman bu eserinde eski belâgat ile alaka iyice kopmuştur. Tamamen kaidecilikten nazariyeye yönelme görülür. Edebî sanatlar, eskilerden tamamen farklı olarak ele alınır. Belâgat, meânî, beyân ve bedî gibi başlıklar görülmez. Yazar "sanat" başlığı altında sanatın bir şubesi olan edebiyat, edebiyat tarihi, şiir-şair, nazım ve nesir, şiirin önemi gibi konularla sanatın felsefesini yapar. Gerek Reşit'in *Nazariyyât-ı Edebiyye*'si ve gerek *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat* yeni bir anlayış ve bakışı ifade ederler. Böylece belâgat ve edebiyat nazariyemiz, ilk defa Doğu belâgati ve Batı rhetorique'ini terk etmeye yönelmiştir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

GÜNDOĞAN, Hatice (2005); *Şahabettin Süleyman'ın "Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat"ı ve Tanzimat Sonrası Edebiyat Teorileri*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 387 s.

41. Tedrisât-ı Edebiyyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım (1329):

Tahirü'l-mevlevî'nin bu eseri tamamen nazım ve onunla ilgili konulara ağırlık verilerek hazırlanmış bir edebiyat bilgileri kitabıdır. İlk kısımda hece vezni, aruz kalıpları ve kafiye ele alınır. İkinci kısımda beyit ve nazım şekilleri anlatılır. Serbest nazımdan da bahsedilir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

TURAN, Muhittin (2016); *Tâhirü'l-Mevlevî, Tedrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm*, Kesit Yay., İstanbul.

42.Yeni Edebiyat (1330):

Üsküdar İdadîsi edebiyat hocası olan Muhyiddin, eserini İdadî, Sultanî ve Darülmuallimîn öğrencileri için hazırlamıştır. Ön sözdeki bazı ifadeleri kendinden önceki hiçbir kitabı beğenmediğini gösterir. Bir methal ve iki kısımdan oluşur. Eserin girişinde sanat, edebiyat ve üslup meseleleri üzerinde durur. Farklı olarak nazım-nesir kısmında vezin, kafiye, müstezat ve serbest nazımdan bahseder. Birinci kısımda üslubun umumî, ikincisinde hususî meziyetlerinden bahseder. İkinci kısmı da kendi içinde üçe ayırır. İlkinde mecazlar başlığı altında teşbih, istiare, mecaz, kinaye, tariz, teşhis ve intak sanatlarını ele almıştır. Teşhis ve intak sanatlarının bu başlıkta ele alınması ilginçtir. İkincisinde "sûver-i beyân", üçüncüsünde "sanâyi-i lâfziyye" başlıkları altında bazı edebî sanatlar işlenir. Kitabın kendinden öncekilerden farklı bir tarafı da bazı edebî sanatların yerleştiği yerlerdir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

MEŞHUR, Said Emre (2013); *Muhittin Birgen'in Yeni Edebiyat Adlı Eseri*, Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 521 s.

43. Malûmât-ı Edebiyye (1330/1912):

Eser, *Nazariyyât-ı Edebiyye* ile *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat* çizgisinde bir kitaptır. Eserin yazarları olan Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Şahabettin Süleyman ön sözde, kendilerinden önce yazılmış kitaplarda bize ait nazım şekillerine hiç yer verilmediğini belirtirler.

Birinci cildin methal kısmında edebiyat, edebî eserler ve güzel sanatlar üzerinde durulmuş, birinci kısımda nazım-nesir, eski ve yeni nazım şekilleri ele alınmıştır. İkinci kısmın ilk mebhasında kompozisyon, ikinci ve üçüncüsünde ise üsluba yer verilmiştir. Dördüncü mebhasda ilm-i beyân, beşicide sûver-i beyân, altıncıda sanâyi-i lâfziyye başlıkları altında edebî sanatlar ele alınmıştır. Eserin ikinci cildinde kaide yoktur ve bu cilt tamamen sanat felsefesi mahiyetindedir. Eserle ilgili yapılan çalışma:

AKSARAYLI, İsmail (1997); *Şahabettin Süleyman ve Mehmet Fuat Köprülü'nün Malumat-ı Edebiyyesi Üzerinde Bir Araştırma,* Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 185 s.

44. Lisân-ı Edebiyat, Taş Basma (1330):

Ali Ekrem'in Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde okuttuğu derslerin öğrencileri tarafından tutulmuş notları, taş basması halinde çoğaltılmıştır. Eserde nazım-nesir, ahenk, hece ve aruz vezinleri, nazım şekilleri, şiir mevzuları, edebî akımlar ve temsilcileri anlatılır. Ayrıca tenkit ve bunun için gerekli şartlar üzerinde de durulur.

45. Darülfünunda Edebiyat Dersleri (1330-1331):

Eser, Ali Ekrem'in Darülfünun'daki öğrencisi Hamid Sami'nin tuttuğu notların taş basması ile çoğaltılması ile oluşur. Ali Ekrem ilk kısımda aruz ve hece vezinleri hakkında kısaca bilgi verir, nazım, nesir ve farklarından bahseder. Yazar, "Lisanın Tekâmülatı" başlığı altında dildeki gelişmelerden, dile yeni giren kelime, terkiplerden, değişen cümle şekillerinden eski ve yeni edebiyattan seçtiği örneklerle mukayeseli bir şekilde söz eder. Türk nesrinin ve özellikle Tanzimat sonrası nesrin karakteri ve gelişimi hakkında benzerine pek rastlanılmayan değerlendirmelerde bulunur. Onun gözden uzak tuttuğu nokta ise nesrin gelişmesinde nesre bağlı olan yeni edebî türlerin getirdiği imkândır.

46. Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri (1331-1332):

"Darülfunununda Edebiyat Dersleri" adlı taş basmanın biraz genişletilmiş halidir. Nazım-nesir, şiir dilinin mahiyeti, örneklerle hece vezni, aruz vezninin tarihi, teşekkülü ve kalıpları incelenir. Ali Ekrem, Servet-i Fünûn'dan kalma bir gelenekle vezin ve konu arasındaki münasebet üzerinde durur. Ayrıntılı bir şekilde kafiyeyi ele alır. Ayrıca Ali Ekrem, aruzu bütünüyle reddeden görüşlere karşı aruz vezninin de millî olduğunu yüz küsur sayfada örneklerle beraber anlatma ihtiyacı duymuştur.

47. Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Nesir Kısmı (1332-1333):

Ali Ekrem'in bu ders notları, Türk edebiyat nazariyesinde nesre hasredilmiş ilk kitaptır ve maalesef fazla yayılmış da değildir. Yazar, nazım ve nesir dilini kısaca mukayeseli bir şekilde ele alır ve nesir dilinin özellikleri üzerinde durur. Değişen, gelişip zenginleşen kelime kadrosundan terkiplere ve cümle yapılarına varıncaya kadar Türk nesrinin bu devirdeki yapısı tahlil edilir. Devirler arasında müşterek ve farklı olan yönler, yeni olan kullanışlar, cümlelerin kazandığı yeni hareketlilik, unsurların yer değiştirmesi, sıfatlar, birleşik fiiller ve buna benzer değişmelerin tespiti bizde bu yolda yapılmışilk mühim üslup araştırması hüviyetini taşır. Türk nesrinin gelişimini devrine kadar değerlendiren yazar, yakın devirden müstakil parçalar alarak eserini tamamlamıştır.

48. Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri Mesâlik-i Edebiyye (1333-1334):

Ali Ekrem bu eserde meslek kelimesini insanın hayat ve tabiat karşısında aldığı tavır, tuttuğu yol ve benimsediği görüş olarak kullanmıştır. Mesleğin edebiyatta teşekkülüne tesir eden sebepler üzerinde duran yazar, edebî meslekleri bahis konusu etmiştir. Ona göre her edebî meslek bir yaratılış ve hayat felsefesine dayanmaktadır.

49. Şerh-i Mütûna Medhal Edebî Meslekler (1928):

İsmail Parlatır'a göre eser beş bölümden meydana gelir. İlk bölümde daha çok duygu üzerinde durulmuş, ikinci ve üçüncü bölümde zihin, his, hayal, fikir gibi psikolojik melekeler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde fesahat, belâgat ve üslup, son bölümde ise edebî akımlar incelenmiştir.

50. Asâr-ı Edebiyye Tedkîkatı Dersleri (1331-1332):

Ferit Kam'ın bu ders notlarının nüshaları oldukça eksiktir. Eser, doğrudan belâgat kitabı değildir fakat edebiyat incelemesini göstermesi bakımından da önemlidir. Yazar eserin girişinde edebî eseri tetkik etmenin önemi, edebiyat kelimesi ve manası, aruz vezni, Arap ve Acem edebiyatları hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra da edebî eserlerimizi ağaç, meyve, çiçek vb. gibi çeşitli unsurlar bakımından taramıştır. Eserle ilgili yapılan çalışma:

ÇELTİK, Halil (1997); *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 279 s.

51. Güzel Yazılar (1336):

Liseler için hazırlanmış bu ders kitabı öncekilerden biraz farklıdır. Önceki eserlerde bazı edebî kaideleri öğrenciye kazandırmak amaçken Süleyman Şevket, bu eserinde metinler üzerinde durmaktadır. Dört cilt olan eser, bir antoloji hüviyetindedir. Birinci ve ikinci ciltte metinlerle ilgili kısa açıklamalar, kelime verme ve şiirleri nesre çevirme gösterilir. Üçüncü ciltten itibaren yine metinlerden sonra edebî türler, sanatlar ve edebî türler metni anlamaya yardımcı olacak tarzda açıklanır. Süleyman Şevket, edebî bilgi ve kaidelerde izlediği herhangi bir yol yoktur. Onun esas amacı metnin anlaşılmasını sağlamaktır.

52. Edebiyat (1340):

Ali Canip tarafından liseler için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Eserde nazım-nesir, hece ve aruz vezni, klasik belâgatin beyân ve bedî içinde yer alan edebî sanatlar anlatılır. Ali Canip de Süleyman Şevket gibi önce metin yazmaktadır fakat ondan farklı bir yol izler. İlk olarak örnekler verir ve bu örnekler hakkında bilgi verdikten sonra edebî sanatları işaret ederek gösterir ve böylece örneği açıklamış olur. Kısacası sanatları uygulamalı bir şekilde göstermektedir.

Eserde "Eski Divan Edebiyatında Nazım Şekilleri", "Divan ve Divan Edebiyatının Hususiyetleri", "Eski Nesir", Millî Nazım Şekilleri", "Yeni Edebiyatta Nazım Nevileri" gibi başlıklar da ele alınmıştır. Tanzimat'ın siyasi bir değerlendirmesi ve bir lügatçe ile eserini tamamlamıştır.

53. Epopeé ve Edebî Nevilerle Mesleklere Dair Malûmat (1927):

Ali Canip, Epope başlığı altına "Milli Destan" isimli başlığı attıktan sonra Batılı kaynaklara dayanarak epope kavramı üzerinde durmuş ve bazı destanları açıklamıştır. "Şiir Nevileri" bölümünde lirik, pastoral, didaktik ve romantik şiir sırasıyla ele alınmıştır. Son olarak da "Edebî Meslekler" bölümünde klasisizm, romantizm, realizm ve sembolizm anlatılmıştır.

54. Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevi (1928):

Çankırılı Ahmet Talât (Onay)'ın bu kitabı, bu sahada yazılmış ilk kitaptır. Şiiri şekil ve nevine göre tasnif etmiştir. İlk kısımda mısra, beyit, müfret, mesnevi, üçleme, dörtlüler, murabbalar, beşliler, gazel, selis, divan, semai, kalenderi, tekerleme, ninni; ikinci kısımda dini şiirler, büyük sözler, darb-ı meseller, kahramanlık şiirleri, güzelleme, hicviye-taşlama, hikâye, methiye, şathiye, mersiye-ağıt, muamma, lügaz, bilmece ele alınmıştır.

Kitabın en mühim taraflarından biri de örneklerin bolluğudur. Yazar, eserin tamamını hece vezniyle yazılmış mahsullere dayanarak hazırlamıştır. Ayrıca eser, kendinden sonrakilere kaynaklık etmiştir.[2]

1.2.2. Cumhuriyet Döneminde Belâgat Üzerine Yazılan Eserler

Bu dönemde yayımlanan klasik edebiyatla ilgili teorik ve edebî bilgileri içeren kitaplardan en önemlileri şunlardır:

1. M. Kaya Bilgegil-Edebiyat Bilgi ve Teorileri:

Eser edebiyat kelimesinin dilimizdeki seyrinin ele alındığı uzun bir girişle başlar. Klasik belâgat anlayışı doğrultusunda ele alınmakla birlikte bazı konularda eskiden farklı bir anlayış benimsenmiştir.

2. Cem Dilçin-Örneklerle Türk Şiir Bilgisi:

Divan, halk ve yeni Türk şiiriyle ilgili bilgi veren bir kitaptır. Ölçü, uyak, nazım biçim ve türleri, edebî sanatları ana çizgileriyle anlatır.

3. Haluk İpekten-Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz:

Eserin içeriği nazımla ilgili teorik bilgiler ve örneklerden oluşmaktadır. Vezinler ve nazım şekilleri hakkında verilen istatistiksel bilgiler eserin önemini arttırır. Ayrıca eserde nazım şekillerinin tarihi gelişimi de anlatılmaktadır.

---

[2] Belâgat eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kâzım Yetiş a.g.m.

4. Türk Şiiri Özel Sayısı II:

Cumhuriyet döneminde nazım şekilleri ile ilgili yayımlanmış en kapsamlı eserdir. Divan şiirinin poetik yapısıyla ilgili bir yazıyla başlar. Kaside, gazel, musammat ve mesneviler üzerinde durulur ve bunlarla ilgili örnekler de verilir.

5. Yekta Saraç-Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat:

Belâgat ile ilgili bilgileri ayrıntıdan uzak, anlaşılır bir şekilde sunar. Belâgatin tarihçesi, günümüzdeki önemi üzerinde durulmaktadır (İsen, 2009: 27-28)

1.3. Süleyman Hüsnü Paşa'nın Hayatı ve Eserleri

1.3.1. Hayatı:

Süleyman Hüsnü Paşa, 20 Ramazan 1254/9 Ekim 1838'de İstanbul'da Süleymaniye semtinin Molla Gürânî mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası şekerci esnafından Esseyyid Mehmed Hâlid Efendi'dir (Özbilgen, 2006: 29). İlk eğitimine çeşitli mekteplerde başlayan Süleyman Hüsnü, Dârü'l-Maârif'te öğrenimini tamamlamış ve bir süre sonra Beyazıt Camii Şerifi'nde Mudurnulu İsmail Efendi'den dersler almıştır. 1853'te de Maçka'daki Askerî İdadi Mektebi'ne girerek öğrenimini başarı ile sürdürmüş olan Süleyman Hüsnü, 1856'da Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane'ye naklolunmuş ve 1859'da Harp Okulu'nu bitirerek teğmen rütbesiyle subay çıkmıştır. Ayrıca aynı tarihte Bosna Yenipazar'da bulunan II. Ordu 5. Taliâ (Öncü) Taburu'nun 4. Bölüğü Teğmenliğine verilmek suretiyle ordu saflarına katılmıştır. Sarışın olduğu için okul arkadaşları kendisine "Sarı Çapar" lakabını takmıştır (Tevetoğlu, 1988: 2). Daha sonra taburuyla beraber Hersek bölgesine gönderilmiş, o tarihlerde Hersek ve İşkodra bölgesinde yapılan tüm savaşlara katılmıştır. 1864'te İstanbul'a döndükten sonra silahşörler sağ kolağası olmuştur. İstanbul'da bulunduğu sırada bir taraftan askerî hizmetine devam ederken diğer taraftan da Eyüp Mahkemesi reisi ve devrin saygın ulemalarından olan Ahmet Nüzhet Efendi'nin derslerine devam etmiş ve bu değerli âlimden Arapça ve din bilimleri konularında icazetname almıştır. Yine bu dönemde Akkirmani'nin *İrade-i Cüz'iyye* risalesini Türkçeye çevirmiş ve eserini 1868'de yayımlamıştır (Ayın, 2003: 121-122). Girit harekâtının bastırılmasını sağlamış, İstanbul'a dönüşünde Mekteb-i Harbiye

edebiyat muallimliğine tayin edilmiş ve 1869'da kaymakam olmuştur. Yemen'deki karışıklar nedeniyle oradaki birliklere iştirak etmiş ve 1870'te miralaylığa yükselmiştir. 1873'te Askerî Mektepler Nazırı olmuştur (Türk Dili ve Edebiyatı Ans., 1998: 65). 1871'de atandığı Mektebi Harbiye münşeat ve tarih öğretmenliği ve Askerî Mektepler ders nazırlığı sırasında hazırlamış olduğu iki ciltten oluşan *Mebâni'l-İnşâ* adlı eserini Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaasında 1872 tarihinde bastırmıştır (Ayın, 2003: 123).

Türk Edebiyatı, eğitimcilik ve pedagoji alanında ün kazanmış olan Süleyman Paşazâde Mehmet Sâmi, Süleyman Paşa'nın tek erkek çocuğu olmakla birlikte ünlü Servet-i Fününcular arasında yer alır. Aynı zamanda babasının adını da alarak "Süleyman Nesib" takma ismiyle şiirler ve yazılar yayımlamıştır (Özbilgen, 2006: 248-249). Süleyman Nesib, *Süleyman Paşa Muhakemesi*'nde babasının katıldığı savaşları kaydettiği özel bir defterinin varlığından onun yazışmalarından bahsetmektedir. Süleyman Hüsnü Paşa, teğmenliğinden mareşalliğine kadar küçük, büyük, iç, dış olmak üzere toplamda 84 savaşa katılmıştır. Bilhassa bu savaşlarda gösterdiği üstün başarı ve kahramanlık sonucu, kazandığı zaferlerin mükâfatı olarak, çok az askerin ulaştığı bir hızla henüz 38 yaşında iken 27 Aralık 1876'da mareşalliğe yükselmiştir (Tevetoğlu, 1988: 3).

Süleyman Paşa'nın mirlivalığı sırasında Abdülaziz'in halli olayına katılması hayatında dönüm noktası olmuştur (Özbilgen, 2006: 46). Süleyman Hüsnü Paşa'nın siyasî hayatındaki en önemli olaylardan biri, şüphesiz, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde oynadığı roldür. Bu olay, yakın tarihimizdeki ilk modern ordunun sivil yönetime müdahalesinin örneği olması bakımından tarihi bir önem arz etmektedir (Tevetoğlu, 1988: 8). Süleyman Hüsnü Paşa, meşrutiyet yanlısı, inkılâpçı ve vatansever hissiyatıyla giriştiği ve iyi niyeti neticesinde en ağır sorumluluğu aldığı hal hadisesinden sonra *Hiss-i Inkılâb* adlı eserini kaleme almıştır. Eserde bu olayla ilgili olarak padişaha şahsi kin taşıyan Hüseyin Avnî Paşa, Mütercim Mehmet Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin ihtiraslarına alet olduğunu üzüntü ve hüsranla dile getirmiştir (Ayın, 2003: 125).

1876'da Bosna-Hersek kumandanlığına tayin edilip İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bu görevi sırasında tarihte "93 Harbi" diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı devam ediyordu. Süleyman Paşa, Karadağ ayaklanmasını bastırdı, Şıpka'da Rus ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu başarısından dolayı kendisine "Şıpka Kahramanı" unvanı verildi. Tuna ve Balkan orduları

başkomutanı olarak katıldığı Osmanlı-Rus Savaşı yenilgiyle sonuçlanınca II. Abdülhamit, bu yenilgiden onu sorumlu tutarak yargılanmasını istedi (Özkırımlı, 2004, 1155). Padişahın iradesiyle kesinleşip yasallaşan hüküm 1 Şubat 1879'da silahlı birlik önünde Süleyman Paşa'ya bildirilmiş, rütbesi ve nişanları elinden alınarak Bağdat'a sürülmüştür (Özbilgen, 2006, 275).

Yaygın kanaate göre Süleyman Paşanın "Şıpka Kahramanı" unvanını aldığı 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nin sonunda, hezimetin sorumlusu olarak görülmesi ve Bağdat'a sürülmesinde, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hadisesindeki rolü başlıca etken olmuştur. Diğer bir sebep de Süleyman Paşa'nın Kanunuesasî'nin ilanı konusunda sarf ettiği gayret ve ısrarcı tutumudur. Nitekim Abdülhamit, bu olaya karışan diğer devlet adamlarına olduğu gibi Süleyman Paşaya da hiçbir zaman güvenmemiş ve uygun zamanını bulunca tasfiye etmekten çekinmemiştir (Ayın, 2003: 128-129).

Süleyman Paşa, Bağdat'ta 14 yıl büyük sıkıntılar içinde yaşamıştır. Defalarca müracaat etmesine rağmen memleketine dönmesine izin verilmemiş ve yakalandığı ıstıraplı ve amansız bir hastalık sonucu 7 Ağustos 1892 (26 Temmuz 1308) tarihinde vefat etmiştir (Ayın, 2003: 128).

Süleyman Hüsnü Paşa, askerî şahsiyetinin yanı sıra edebiyat, dil ve tarih alanındaki çalışmaları, maarifçiliği ile Tanzimat sonrası düşünce dünyamız içinde önde gelen simalardan bir olmuştur (Türk Dili ve Edebiyatı Ans., 1998: 65). Türk tarihi ve Türk dili üzerindeki ilk milli görüş ve ıslahatı ile haklı ve yerinde olarak Türk milliyetçiliğinin ve Türkçülüğün önde gelen simalarından biri sayılan Süleyman Paşa ile büyük vatan şairi Namık Kemal aynı yıllarda yaşamışlardır. Tansel'in ifadesine göre Süleyman Paşa ve Namık Kemal ilişkisi çocukluk çağlarında başlamıştır. Hatta Süleyman Paşa, Ebüzziya Tevfik'e gönderdiği bir mektupta Kemal için "mekteb şerikim idi" demiştir (Tansel, 1954: 131). Hürriyet yolunda verdikleri çetin mücadelelerde aynı bela ve musibetlere uğramış bu iki çile arasındaki köklü dostluk ve samimi bağ, okul çağlarından başlayıp ölümlerine kadar süregelmiş bir sevgi ve vefa örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Tevetoğlu, 1988: 79).

Süleyman Hüsnü Paşa, Türklük şuuruna emek verenlerden biri olduğundan "Türkçü" olarak vasıflandırılmıştır. Batılı tarihçilerin eserlerinin ya dinimize ya da milletimize ait iftiralarla dolu olduğunu ileri süren Paşa, okul

kitaplarının teknik kısımlarını Batıdan, dil ve tarihle ilgili kısımlarını da yerli kaynaklardan oluşturma yoluna gitmiştir. Recâizâde'ye yazdığı bir mektupta "Osmanlı edebiyatı" sözüne karşı çıkan Süleyman Paşa, dilimize Osmanlı dili denmeyeceği gibi milletimize de Osmanlı milleti denmeyeceğini söylemiştir. "*Osmanlı tabiri devletin adıdır; milletimizin adı ise sadece Türk'tür. Bu sebeple lisanımıza Türk dili, edebiyatımıza da Türk edebiyatı demek lazımdır."* Cümlelerinde görüldüğü gibi milliyetçi görüşlerini dile getirmiştir (Türk Dili ve Edebiyatı Ans., 1998; 65).

1.3.2. Eserleri:

1.3.2.1.Dini Eserleri:

İrâde-i Cüz'iye Risâlesi: Süleyman Paşa'nın ilk eseridir. Henüz kolağası iken Akkirmânî Mehmet Efendi'nin Arapça eserini çevirmiştir. Eser klasik düzende İslam felsefesine dair bir yapıttır. Kırk küçük sayfadan ibaret olan risalede Kelam ve tasavvufta yer alan tanınmış şahsiyetlerin "İrâde-i Cüz'iye" konusundaki fikir, kanaat ve yorumlarını sekiz bölümde anlatmıştır (Tevetoğlu, 1988: 92; Özbilgen, 2006: 349-350).

İlm-i Hâller: *İlm-i Hâl-i Kebîr*, *İlm-i Hâl*, *İlm-i Hâl-i Sagîr*, *Muhtasar İlm-i Hâl* dizisinden oluşur. *İlm-i Hâl-i Kebîr'*i liselerde din bilgisi okutulmak üzere henüz Kolağası rütbesinde iken yazmıştır. Aynı eser *İlm-i Hâl* ismiyle Darüşşafaka'da ve rüştiyelerde okutulmak için üçte iki oranında azaltılarak yenilenmiştir. *İlm-i Hâl-i Sagîr'*in de daha basit ve sade bir dille, üstelik didaktik bir üslupla yazılması yalnız öğrenciler değil halk tarafından da aranmasına neden olmuştur. Paşa'nın ölümünden yirmi yıl sonra *İlm-i Hâl-i Sagîr,* ilkokullarda okutulmak için *Muhtasar İlm-i Hâl* ismi verilerek bastrılmıştır (Özbilgen, 2006: 351-353).

1.3.2.2.Hatıra Türü Eserleri:

Hiss-i İnkılâb: 64 sayfadan oluşan eserde Abdülaziz'in tahtan indirilişi ve V. Murat'ın tahta çıkarılışı uzun uzadıya anlatılmaktadır (Tevetoğlu, 1988: 103). Eserin en ilginç özelliği Paşa'nın yaşadığı olayları başkasının ağzından anlatıyor olmasıdır. Böylece kendisini istediği gibi över, yüceltir, diğer taraftan da Sultan Abdülaziz başta olmak üzere devletin ileri gelenlerini çok ağır sözlerle eleştirir.

Umdetü'l-hakayık: Namık Kemal'in isteği üzerine kaleme alınmış harp hatıralarının anlatıldığı altı ciltlik bir eserdir (Tevetoğlu, 1988: 107). Karadağ muharebeleri ile başlayan, Osmanlı Rus Savaşı da dâhil olmak üzere paşanın katıldığı küçük büyük bütün savaşlar hakkında bilgi veren bu eserin muhtelif yerlerinde mükemmel haritalar verilmiştir. Eserde bahsedilen savaşların sevk ve idaresinde bizzat bulunan önemli bir kumandanın kaleminden çıkmış olması hasebiyle harp tarihi bakımından önemli bir eser niteliğindedir (Ayın, 2003: 136).

Hulâsâ-i Vukûât-ı Harbiye: *Umdetü'l-Hakayık*'ın çok kısa bir özeti sayılabilecek bu eser, Süleyman Paşa'nın Raci Efendi'ye savaşla ilgili birçok gerçeği açıkladığı uzun mektubunun ta kendisidir (Özbilgen, 2006: 421).

1.3.2.3.Ders Kitapları:

İlm-i Sarf-ı Türkî: 1875'te yayımlanan bu eser "Türkçenin Dilbilimi" anlamına gelmektedir (Özbilgen, 2006: 364).

Târih-i Âlem: Bu eser Paşa'nın başlangıçtan gelen geniş bir zaman ve mekâna yayılmış kapsamlı bir tarih ansiklopedisi ve Türk tarihinin Osmanlılar öncesini de inceleyen ilk araştırma olması bakımından en tanınmış eseridir (Özbilgen, 2006: 365).

Mebâni'l-İnşâ: Eser tanıtım bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3.2.4.Mektupları:

Namık Kemal, Behram Ağa, Kadri Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Maraş Mebusu Sû'dî Efendi, Hüseyin Râci Efendi, Bedri Bey ve Ebuzziyâ Tevfik Bey'e mektuplar yazmıştır (Özbilgen, 2006, 422-452).

1.3.2.5.Basılmamış Yapıtları:

Temellük-i Arâzi Lâyihası

Hıtta-i Irakiye Lâyihası

Genel Tarih, Ortaçağlar

Devlet-i Aliye Tarih-i Askerisi

Dünyanın Beş Anakara Coğrafyası

Süleyman Paşa'nın eğitim ve kültür alanında yaptığı en büyük hizmetlerden birisi de gerek Dârüşşafaka ve gerekse askerî mekteplerde gerçekleştirdiği reform niteliğindeki düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerin başında ders programlarının tanzim edilmesi gelmektedir (Ayın, 2003: 136).

Süleyman Hüsnü Paşa, hayatı ve eserleri hakkında yapılan çalışmaların bibliyografyası şu şekildedir:

ABDULLAH TANSEL, Fevziye (1954); *Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münâsebât ve Muhâberâtı*, Türkiyat Mecmuası, c. 11, s. 131-152

ACEHAN, Abdullah (2004); *Çok Yönlü Bir Kişi Olarak Süleyman Hüsnü Paşa*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 152, s. 159-179, İstanbul.

AKTUNÇ, O. Rıza (1961); *Mebaniü'l-İnşa ve Yazarı (Süleyman Hüsnü Paşa)*, Tarih Yolunda Erzurum, c. 2, S. 9-10, s. 20-22.

AKÜN, Ömer Faruk (1977); *Namık Kemal ile Süleyman Paşa'nın Bağdat Sürgünlüğü Sırasında İlk Mektuplaşmaları*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 23, s. 1-36, İstanbul.

AYDIN, Efe (2003); *Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı, Atatürk Üniversitesi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

AYGEN, Mehmet S. (1952); 60. *Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Büyük Türkçü Şıpka Kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa*, Türkeli, c. 1, S. 17, s. 2-4, Ankara.

AYHAN, Ârif Oruç (1946); Türk Demokrasisinin İkinci Şehidi Süleyman Hüsnü Paşa, Tasvir (106 tefrika), S. 481-624, s. 2.

AYIN, Faruk ve GÖKSU, Erkan (2003); *Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri*, Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 1 Ağustos, S. 2.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet (1943); *Süleyman Paşa*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.

BEYDİLLİ, Kemal (2010); *Süleyman Hüsnü Paşa*, İslam Ansiklopedisi TDV, c. 38.

DUMAN, Mehmet Akif (2015); *Belâgat Anlayışının Süleyman Paşa İle Yaşadığı Değişimin "Söz" ve "Kelime" Arasındaki Fark Üzerinden Max Black Algısında Sonlandırılan "İdeal Dil" ile Mukayesesi*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 3, S. 14, s. 330-348.

ERDEM, Ali Fuad (1921); *Süleyman Paşa Ordusu'nun Balkanlardaki Harekâtı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul.

GÖZLER, H. Fethi (1951); Süleyman Paşa ve Türkçülüğü, Orkun, S. 18.

GÖZLER, H. Fethi (1969); Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa Unutulabilir mi?, Çaba, S. 32.

Külüg-Tigin (1951); Süleyman Hüsnü Paşa, Orkun, S. 17, s.14.

ORKUN, Hüseyin Namık (1952); *Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Milli Kalemler Serisi 2, Ankara.

ÖZBİLGEN, Erol (2006); *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi-Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZTÜRK, Bekir (1988); *Süleyman Hüsnü Paşa (Hayatı-şahsiyeti, fikri ve edebi cephesi-eserleri)*, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi.

SANÇAR, Nejdet (1960); Müşir Süleyman Paşa, Türk Yurdu, S. 286, s.15.

Süleyman Nazif (1910); *Süleyman Paşa*, Darüsselam Matbaası, Bağdat.

Süleyman Paşazade Sami (1912); *Süleyman Paşa Muhakemesi*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul.

TANERİ, Kemal Zülfü (1963); *Türk Edib ve Tarihçilerinden Süleyman Hüsnü Paşa'nın Hayatı ve Eserleri*, Ankara.

TEVETOĞLU, Fethi (1943-1944); *Büyük Türkçü Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa* (I), Kopuz (Samsun), Ağustos 1943, S. 4, s. 93-96; (II) Aralık 1943-Ocak 1944, S. 8-9, s. 202-210.

TEVETOĞLU, Fethi (1968); *Büyük Türkçü Süleyman Paşa,* Türk Kültürü, S. 70, s. 705-732.

TEVETOĞLU, Fethi (1988); *Süleyman Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TOPARLI, Recep; YÜCEL, Dilek (2006); *Süleyman Hüsnü Paşa: İlm-i Sarf-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara.

ULUÇAY, M. Çağatay (1957); *Süleyman Paşa*, Özyürek Yayınevi, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1948); *Şıpka Kumandanı Süleyman Paşa'nın Menfâ Hayatına Dair Bazı Vesikalar,* Belleten, c. 12, S. 45, s. 207-221, Ankara.

ÜNEN, Nurettin (1968); *Şıpka Kahramanı Müşir Süleyman Paşa*, Ülkücü Öğretmen Dergisi, S. 115, s. 22, İstanbul.

ÜNEN, Nurettin (1969); *Eğitimci Bir Asker: Mareşal Süleyman Hüsnü Paşa*, Ülkücü Öğretmen Dergisi, c. 10, S. 117, s. 27-29, İstanbul.

YALÇIN, Alemdar (1986); Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Savunması, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 11, s. 52-65.

Metin Çevirisinde İzlenen Yöntem

1. Metin çevirisinde aşağıda yer alan transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

2. Metin çevirisi müellifin imlası dikkate alınarak yapılmıştır.

3. Eserin sayfa sayıları köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

4. Metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak adına başlıklar, harf ve numaralarla gösterilmiş ve koyu renkle verilmiştir.

5. Eserde bulunan ayet ve hadisler italik olarak gösterilmiş ve anlamları dipnotta verilmiştir.

6. Metinde bulunan ayetlerin çevirisi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın http://kuran.diyanet.gov.tr/ adresinden alınmıştır.

Transkripsiyon İşaretleri

ء	ʾ
ث	S̱-s̱
ح	Ḥ-ḥ
خ	Ḫ-ḫ
ذ	Ẕ-ẕ
ص	Ṣ-ṣ
ض	Ḍ-ḍ-Ż-ż
ط	Ṭ-ṭ
ظ	Ẓ-ẓ
ع	ʿ
غ	Ġ-ġ
ق	Ḳ-ḳ
ك	Ñ-ñ

2. MEBÂNİ'L-İNŞÂ'NIN II. CİLDİNİN TANITIMI

Mebâni'l-İnşâ, iki ciltlik bir eserdir.[3] Eserin kapağında "*Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Münşe'ât Hocası Miralay Süleyman Beyin Eseridir"* ibaresi yer almaktadır. Süleyman Paşa, "Hüsnî" mahlasını ilk kez bu yapıtında kullanmıştır. Eserini Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya sunmuş ve eserin dibacesinde Arapça *Meselü's-Sâir* ve *İzâhü'l-Meânî*, Farsça *Menâzirü'l-İnşâ* ve Fransız yazar E. Lefranc'ın *Litterature*'ünü kaynak olarak kullandığını açıklamıştır (Özbilgen, 2006: 354-355). Bununla birlikte *Mebâni'l-İnşâ*, *plan ve tertip bakımından adı geçen kitaplardan hiç birisinin kopyası değildir, hatta bir aynîlik bile bulunmamaktadır*. Hatta bu eserlerin her üçü de mevzularını *Mebâni'l-İnşâ*'dan daha derin işlemişlerdir (Yetiş, 1984: 313-316).

Eser bir mukaddime ve iki makaleden oluşmaktadır. Mukaddime ve ilk makale birinci ciltte yer alırken ikinci cilt ise tamamen "Makâle-i Sâniye"yi içermektedir. İlk cildin giriş kısmında "ilm-i inşa" ve "ilm-i edeb"in tarifini yapan yazar, kelamın mertebelerinden bahsettikten sonra esas itibariyle "mukaddime" olarak kabul ettiği bu cildin ilk üç bölümünde kelime ve kelam, kelamın hususiyetleri ve şartları üzerinde durmuştur. Dördüncü bölümde eski belâgatin beyân bahsini mecaz, teşbih, kinaye ve istiareyi; beşinci bölümde fesahat, belâgat ve ilm-i kelamı; altıncı bölümde ise ilm-i kelamın içine aldığı bahisleri işlemiştir. Bu cildin sonunda lâfza bağlı sanatları anlatmıştır (Yetiş, 1984: 306-307). İkinci ciltte ise mana ile ilgili sanatlar, şiir ve nevileri, vezin, kafiye, edebî örnekler ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan terimler, atasözü ve deyimler yer almaktadır. Birinci cilt yedi bölüm ve alt başlıklara ayrılırken ikinci ciltte bir bölümleme söz konusu değildir.

Süleyman Paşa, edebiyat nazariyesi veya edebiyat bilgileri konusunu bizde düşünen ilk şahsiyettir. Ondan öncekiler tamamen Arap ve Fars kitaplarını tercüme etmişken o, Doğu belâgati ve Batı rhetorique'ini birlikte ele almış, Batının rhetorique'inden ilk istifade eden kişi olmuştur. Ayrıca eser Türkçe örneklere bolca yer vermesiyle dikkat çekmektedir. *Edebî vesikalarımız ilk defa edebiyat kaidelerine bu eserle kaynaklık edebilmiştir* (Yetiş, 2006: 484).

---

[3] I. cilt, 1288 (=1871), II. cilt, 1289 (=1872), İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, 6+223, 5+290 s.

Süleyman Paşa, Mekâtib-i Askeriye Nezâreti sırasında "Menşe-i Muallimîn"i kurmuş ve buranın eğitim süresi iki yıl olan yüksek kısmının "Edebiyat-ı Türkiye" sınıfında *Mebâni'l-İnşâ*'yı özgün bir ders konusu olarak okutmuştur. Yine aynı dönemde Paşa, Darüşşafaka Nezâreti'nde iken oranın öğretim programlarında *Mebâni'l-İnşâ*'nın ilk cildi "Yedinci Sene Dersleri", ikinci cildi "Sekizinci Sene Dersleri" içinde yer almıştır. Mekteb-i Harbiye'de ise önceleri kitabet ve münşeat gibi isimlerle okutulan "Edebiyat-ı Osmaniye" daha sonra Süleyman Paşa'nın bu eserinin ismiyle okutulmuştur (Özbilgen, 2006: 363).

Mebâni'l-İnşâ, Süleyman Paşa'nın çocukluk arkadaşı olan Namık Kemal'in öğrencilerine okutmak için Magosa'ya gönderilmesini istediği kitaplar arasında yer almaktadır. Namık Kemal, *Mebâni'l-İnşâ*'ya dair çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle "*… misâl sûretinde intihab olunan beyitleri beğenmiyorum*" cümlesi hariç tamamen kendi eserlerinden alınan parçalar hakkında yorum yapmıştır. Eserde örnek olarak verilen makalelerden birinin yanlış basılması sonucu anlamın değiştiğini söyleyerek kızgınlığını dile getirmiştir. Makalenin yanlış basımının bulunduğu *Tasvir-i Efkâr*'dan değil de kendi gazetesi olan *İbret*'ten alınmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir (Tansel, 1954: 132-133). Fuad Köprülü, eserin tamamını kapsayan eleştiri yerine II. ciltte yer alan ve sadece aruzla ilgili olan bölüm için "*Acem aruz risalesinin önemsiz bir taklidi*" eleştirisinde bulunmuştur. Bunlar dışında Ahmed Cevdet Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, İ. Hakkı Uzunçarşılı gibi isimler de çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. Dikkat çeken başka bir nokta da Süleyman Paşa'nın özeleştirisini yapmış olmasıdır. Paşa, eserini tanınmış yapıtlara benzetmeye çalıştığını fakat örnek seçiminde pek başarılı olmadığını içtenlikle dile getirir. Aynı zamanda eseriyle yeni bir çığır açtığını ve böylece edebiyatçılar arasında da beğenildiğini söylemeden geçemez (Özbilgen, 2006: 358-362).

Kâzım Yetiş ise eserin önemini şu sözlerle ifade eder:

> *Mebâni'l-İnşâ doğu ve batı kaynaklarından faydalanarak hazırlanmış bir kitaptır. Fakat eserde maalesef bir terkip yoktur. Bu bakımdan olsa gerektir ki tesirli olamamış, akis bulamamıştır. Yalnız eser bu haliyle de büyük ehemmiyet taşır. Çünkü ilk defa batılı anlayış bu eserle gelmekle kalmamış, örneklerinin bolluğu ve nesir misallerinin zenginliği ile bu kitap edebiyat nazariyesi sahasındaki kitaplarımız işçinde hem bir merhale hem de müstesna bir yere*

sahiptir. Gerçekten de ilk defa, Mebâni'l-İnşâ ile Türk nesri edebiyat nazariyesi kitaplarında yer alabilmiştir ve kitabın bu üstünlüğü kısmen de olsa kendisinden sonra da devam etmiştir" (Yetiş, 1984: 316).

Abdurrahman Fehmi, kaleme aldığı *Tedrîsât-ı Edebiyye* adlı eseriyle Süleyman Hüsnü Paşa ve R. Mahmut Ekrem'in açtığı yoldan giden ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Namık Kemal, stil kelimesini makalesinde "beyân" ile karşılarken Süleyman Hüsnü Paşa "kelam", R. Mahmut Ekrem ise "üslup" kelimesiyle karşılamıştır (Yetiş, 2006: 22-79).

Abdurrahman Fehmi, bir mukaddime ve üç fasıl olarak düzenlediği bu eserinde kitabet ve üslup konularını işlemiş, nazmın ve nesrin özelliklerinden bahsetmiştir. Eserin tüm fasıllarını "üslup" esası altında toplamış ve bu konuyu geliştirip sistemli hale getiren ilk kişi olmuştur. Doğu ve Batının yazarlarından faydalanmış, Süleyman Paşa'dan faklı olarak Pellisier'i de örnek almıştır. Edebî kuram ve bilgileri, edebî sanatları da üslup çerçevesinde ele almıştır. Süleyman Hüsnü Paşa kırktan fazla sanatı anlatırken Abdurrahman Fehmi sadece mecaz, teşbih, kinaye ve istiare gibi sanatları anlatmıştır (Çalık, 2008: 88-92). O da Süleyman Paşa gibi Türkçe eserlerden, özellikle Tanzimat sonrası eserlerden örnekler vermiştir. Ayrıca kaynakları arasına *Mebâni'l-İnşâ'*yı da eklemiştir. Za'f-ı te'lif, hitabette münakkahiyyet, mecaz-ı mürsel gibi başlıklarda *Mebâni'l-İnşâ'*dan alıntılar yapmıştır.

Süleyman Paşa'dan etkilenen isimlerden biri de Ali Nazîma'dır. *Muhtıra-i Belâgat* isimli eserinde kelam konusunu hem eski hem de Süleyman Paşa'dan sonra kazandığı yeni anlam ve tasnif içerisinde ele almıştır. Özellikle etkisinde kaldığı bölümler "şerâit-i kelâm" ve "aksâm-ı kelâm"dır (Yetiş, 2006: 83).

Buraya kadar *Mebâni'l-İnşâ*'nın geneli hakkında bilgiler vermeye çalıştık şimdi ise eserin ikinci cildinde tespit ettiğimiz içerik ve konu başlıklarını, Süleyman Paşa'nın bunları ele alış tarzını vermeye çalışacağız.

Mebâni'l-İnşâ'nın elimizde bulunan II. cildi, 13 Ramazan 1289 (14 Kasım 1872) tarihini taşımaktadır. Ayrıca bu cilt, I. ciltte olduğu gibi bölümlere de ayrılmamıştır. Eserin başına "Makâle-i Sâniye" ana başlığı atılmıştır. II. ciltte yer alan başlıklar şunlardır:

A. Sanâyi-i Maʿneviyye

1. Mutabakat
2. Mürâʿât-ı Nazîr
3. Îhâm-ı Tenâsüb
4. Teşâbüh-i Etrâf
5. Leff ü Neşr
6. Mugâlata-i Maʿneviyye
7. Tevriye ve Îhâm
8. Îstihdâm
9. Tevcîh
10. Kinâye ve Taʿrîz
11. Tecrîd
12. İltifât
13. Tevkîd-i Zamîreyn
14. Tefsîr-i baʿde'l-ibhâm
15. Îcâz
16. Itnâb
17. Tekrîr
18. İʿtirâz
19. Takdîm ü Teʾhîr
20. Mananın Kuvveti İçin Lafzı Takviye
21. Âmmı Nefyde Hassı İsbâtda İstiʿmâl
22. İrsâd
23. Müşâkele
24. Müzâvece
25. Rücûʿ

26. İfrât -Tefrît-İktisâd
27. Mübâlağa-i Makbûle
28. İstitrâd
29. Hüsn-i Taʿlîl
30. Tecâhül-i Ârif
31. Teʾkîdü'l-medh bi-mâ-yüşbihü'z-zemm
32. Teʾkîdü'z-zemm bi-mâ-yüşbihü'l-medh
33. İrsâl-i Mesel
34. Tensîku's-sıfât
35. Cemʿ
36. Tefrîk
37. Taksîm
38. Cemʿ-i maʿa't-tefrîk
39. Cemʿ-i maʿa't-taksîm
40. Tazmîn
41. Telmîh
42. Akd ü Hall
43. Cemʿ-i maʿa't-tefrîki ve't-taksîm
44. İktibâs
45. Ahz u Sirka
46. Elgâz
47. Muʿammâ

B. Şiʿr

C. Kavâfî-i Şiʿr

D. Bahûr u Evzân-ı Şiʿr

E. Aksâm-ı Şiʿr

F. Âsâr-ı Edîbâne

1. *Okçu-zâde Mukaddeme-i Münşe ʾâtı*

2. *Tabsıra-i Âkif Paşa*

3. *Telemak Tercümesi*’nden Fıkarât-ı Rengîn

4. *Tasvir-i Efkâr*’da Münderic Kitâbet Bendi

G. Bazı Lügât-ı Mütekâribe ve Müteşâbihe ve Müterâdife-i Arabiyye

H. Bazı Lügât-ı Mütekâbile ve Mütezâdde-i Arabiyye

İ. Bazı Durûb-ı Emsâl ve Taʿbîrât-ı Arabiyye

J. Bazı Durûb-ı Emsâl ve Taʿbîrât-ı Farsiyye

Görüldüğü gibi “Sanâyi-i Maneviyye” başlığı atılmış ve burada ilm-i bedî içinde yer alan mana ile ilgili sanatlar anlatılmıştır. Sırasıyla bu sanatlara, onların kendi içlerinde sınıflandırılmalarına ve hangi sanatçılardan örnek verildiğine değineceğiz:

1. Mutâbakat: Yazar mutâbakatın tanımını yapıp hangi yollarla yapılacağını anlatır. Bu sanatın mukâbele, tıbâk ve tezat olarak da adlandırıldığını söyler. Ona göre bir şey ya zıddıyla ya da zıddının zıddıyla karşılık bulur. İki şekilde oluşur:

1.1. Zıddıyla oluşan: Tanımını yapar iki kısma ayırır:

1.1.1. Lafz u manada

1.1.2. Sadece manada

1.2. Zıddının gayri ile oluşan: Tanımlayıp Hüsnî ve Behçet’ten beyitlerle örneklendirir.

Lafız ve manada olan zıtlığa verdiği ilk mensur örneği *Humâyûn-nâme*’den alır ve mensur olarak sırasıyla Nergisî’nin *Hâmse*’si, Veysî’nin *Şehâdet-nâme*’si, Âhî’nin *Hüsn-i Dil*’i ve Âkif Paşa’nın *Sahbâ-nâme*’sinden örnekler verir. Manzum olarak ise Âkif Paşa, Nefî, Fâzıl, Ragıp Paşa, Bâkî ve Sâmî’nin beyitlerini örnek olarak gösterir ve verdiği örnekleri açıklar.

2. Mürâ'ât-i Nazîr: Tanımını yapar. Ayrıca sanatın tenâsüb, tevfîk, itilâf, telfîk, muâhât ve cemiyet gibi isimlerle de anıldığını söyler. Râgıb Paşa, Senîh, Ahmed Paşa, Tâcî ve Veysî’den beyitlerle sanatı örneklendirir.

3.İham-ı Tenasüb: Sanatın tanımını yapar. Seyyid Vehbî, Fâzıl ve Nüzhet'in beyitlerinde yer alan bu sanatı açıklayarak gösterir.

4. Teşâbüh-i Etrâf: İlahî'den verdiği örnekle sanatı açıklar.

5. Leff ü Neşr: Tanımlar ve iki türlü olduğunu söyleyip her birini örneklendirir. Mensur olarak *Tercüme-i Telemak*'tan yararlanır. Manzum olarak ise Şinâsî, Aynî, Hüsnî ve Melîhî'nin beyitlerini verir.

5.1. Leff ü neşr-i müretteb

5.2. Leff ü neşr-i müşevveş: Bunu da makûs ve muhtelit olarak örneklendirir.

6. Mugâlata-i Ma'neviyye: Sanatın tanımlayıp Nâbî ve Sâmî'den iki beyit ve *Siyer-i Nâdirî*'den mensur bir parça ile örneklendirir. Ardından bu sanatın tecnîs, kinâye ve ta'rîz ile farklarını gösterip tecnîs ile farkını Şem'î'den verdiği beyitle örneklendirir.

7. Tevriye ve Îhâm: Yazar sanatın tanımını yaptıktan sonra Nâ'ilî-i Kadîm'den verdiği beyit ile örneklendirir.

7.1.Tevriyenin de mücerrede, müreşşaha, mübeyyene ve müheyyeøe olmak üzere dört çeşidinin olduğunu belirtir.

7.1.1. Mücerrede: Açıklayıp Hüsnî'den örnek verir.

7.1.2. Müreşşaha: Tanımını yaptıktan sonra Tâ'ib ve Dürrî'den kıta; Nergisî, Vehbî, Nev'î ve Bâkî'den beyitler; *Mugni'l-Küttâb*'dan mensur bir parça olmak üzere bolca örnek verir.

7.1.3. Mübeyyene: Tanımını yapar, Nâ'ilî-i Kadîm'in bir beyti ve Seyyid Vehbî'nin bir kıtası ile örneklendirir.

7.1.4. Müheyyeøe: Tanımladıktan sonra buna da çokça örnek verir: üç beyit Hüsnî, bir beyit İzzet Monlâ ve Aynî'den bir kıta.

7.2. Tevriye ve īhâmın hüsn ve kubh olmak üzere mana bakımından da ikiye ayrıldığını belirtir:

7.2.1. Îhâm-ı hüsn: Tanımlar, Nâ'ilî-i Kadîm ve Necâtî'den örnek verir.

7.2.2. Îhâm-ı kubh: Tanımlar, Behiştî'den örnek verir.

8. İstihdâm: Tanımını yapar, Kadrî Çelebî'den bir kıta ve Hayâlî'den bir beyitle örneklendirir.

9. Tevcîh: Sanatın tanımını yaptıktan sonra tevriye ile farkına değinir. Herhangi bir örnek vermez.

10. Kinâye ve Taʿrîz: Yazar kinâye ve taʿrîzin tanımını yaptıktan sonra beyân âlimleri tarafından ikisinin karıştırıldığını söyler. Kendisinden önce yapılan tanımlarda bir kargaşa olduğunu özellikle vurgulaması, alana yeni bir soluk getirme çabasıdır. Kinâye ve taʿrîzin ortak yönlerine ve farklarına detaylı bir şekilde değinir. Manzum ve mensur olmak üzere çokça örnek verir. Bu örnekler arasında Hüsnî, Fâzıl, *Hamse-i ʿAtâʾî*, Vehbî-i Sünbül-zâde, Nefʿî-*Sihâm-ı Kazâ* ve *Târîh-i ʿÂsım* vardır.

11. Tecrîd: Yazar tanımını yapıp iki kısma ayırır. Her biri için Fâzıl, Gâlib Dede, Sâbit, Hˇâce Neşʾet gibi isimler ve *Tercüme-i Telemak*'tan örnekler verir. Sınıflandırma şöyledir:

11.1. Tecrîd-i gayr-i hitâbî

11.2. Tecrîd-i hitâbî

11.2.1. Tecrîd-i mahz

11.2.2. Tecrîd-i gayr-i mahz

12. İltifât: Tanımını yaptıktan sonra üç kısma ayırır:

12.1. Kısm-ı evvel: Gaybdan hitâba ve hitâbdan gayba rücûʿdur. *Terakkî*'den mensur, Sâbit ve Nefʿî'den manzum örnek verir.

12.2. Kısm-ı sânî: Fiʿl-i müstakbelden veya fiʿl-i mâzîden fiʿl-i emre rücûʿdur. *Siyer-i Nadîrî*'den örnekler verir.

12.3. Kısm-ı sâlis: Müstakbel ile fiʿl-i mâzîden veya mâzî ile müstakbelden ihbârdır. Yusuf Kâmil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak*'ından ve Fuzûlî'den mensur örnekler verir.

13. Tevkîd-i Zamireyn: Tanımını yapıp oluşum şeklini söyledikten sonra *Şehâdet-nâme-i Veysî* ve Gubârî'den örnek verir.

14. Tefsîr-i baʿde'l-ibhâm: Açıklaması yapılır ve *Terakkî*'den mensur bir örnek verilir.

15. Îcâz: Îcâzın tanımını yapan yazar iki türlü olduğunu söyler ve sanatı oluşum şekillerine göre alt başlıklara ayırarak sınıflandırır. Ayrıca bunları detaylı bir şekilde örneklerle açıklar. *Siyer-i Nâdirî*, İzzet Mollâ, İbn-i Kemâl, Veysî, İzzet Ali Paşa, Âhî, Nefʿî ve Nâbî verdiği örneklerdir. Yazarın sınıflandırması ise şöyledir:

15.1. Kısm-ı Evvel (Îcâz-ı bi'l-hazf)

15.1.1. Hazf-ı Cümel (Kısm-ı evvel)

15.1.1.1. Cümel-i müfîdenin hazfı: Dört yolla yapılır.

15.1.1.1.1. Darb-ı evvel

15.1.1.1.1.1. Vech-i evvel

15.1.1.1.1.2. Vech-i sânî

15.1.1.1.2. Darb-ı sânî

15.1.1.1.3. Darb-ı sâlis

15.1.1.1.4. Darb-ı râbiʿ

15.1.1.2. Cümel-i gayr-i müfîdenin hazfı

15.1.2. Hazf-ı Müfredât (Kısm-ı sânî)

15.1.2.1. Failin hazfı

15.1.2.2. Fiilin hazfı

15.1.2.3. Mefʿûlün-bihin hazfı

15.1.2.4. Muzâf ve muzâfun-ileyhin hazfı

15.1.2.5. Mevsûf ve sıfatın hazfı

15.1.2.6. Şartî ve cevabın hazfı

15.2. Kısm-ı Sânî

15.2.1. Takdîr

15.2. 2. Îcâz-ı bi'l-kasr

16. Itnâb: Bu sanatın tanımını yaptıktan sonra kelamda ve cümlede olmak üzere iki kısma ayırır. Cümlelerde olan ıtnâbın da dört şekilde yapıldığını söyler:

16.2. Kısm-ı sânî

16.2.1. Mananın pekiştirilmesi yoluyla

16.2.2. Nefy ü isbât yoluyla (Olumludan sonra olumsuzu, olumsuzdan sonra olumluyu söyleme yoluyla)

16.2.3. Kastedilen hususun tasviri yoluyla

16.2.4. Îzâhı baʿde'l-ibhâm yoluyla (Özü söyledikten sonra açıklama yoluyla)

Bunların hepsini ayrı ayrı açıklar ve Sultan Selîm İlhâmî, Nefʿî, Sâbit, İzzet Ali Paşa, Fâzıl gibi isimlerden çeşitli örnekler verir.

17. Tekrîr: Yazar sanatın tanımını yaptıktan sonra tekrîrin teʾkîdden eblağ olmasını nedeniyle birlikte açıklar. Tekrîri de kısımlara ayırır.

17.1. Lafz u manadaki tekerrür

17.2. Manada olup lafzda olmayan tekerrür

Bunların da her birini müfîd ve gayr-i müfîd olmak üzere iki kısma ayırır ve hepsini örneklendirir. Nâbî, Nâdirî, Hakkî, Âtıf, Fuzûlî, Sürûrî ve Belîğ'den manzum örnekler verirken mensur örnekleri de *Şehâdet-nâme-i Veysî*, *Tercüme-i Telemak* ve *Hadîkatü's-Süʿedâ*'dan alır.

18. İʿtirâz: Tanımını yapıp iki kısma ayırır. Hepsini açıklayıp örneklendirir. Örnekler, *Şehâdet-nâme-i Veysî*, *Tercüme-i Telemak*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Şefîk-nâme*, Nefʿî, Fâzıl, Râgıb Paşa ve ve İzzet Monlâ'dan alır.

18.1. Li-fâʾidetin (Faydalı)

18.1.1. Şart ile cevab beyninde

18.1.2. Sebeb ile müsebbib

18.1.3. Mübtedâ ile haber

18.1.4. Fiʿl ile fâʿil

18.1.5. Fiʿl ile mefʿûl

18.2. Fâʾidesiz

18.2.1. Kelama duhûl-i hurûcu olup hiç hüsn ü kubhu mükteseb olmayan

18.2.2. İfadeye sıklet veren

19. Takdîm ü Teʾhîr: İki türlü olduğunu söyleyip hepsini açıklamış ve Nefʿî, Fuzûlî, Pertev Paşa, Haşmet, Veysî ve Âhî'den çeşitli örnekler vermiştir.

19.1. Nev-i evvel (Manayı kuvvetlendirmek için yapılanlar)

19.1.1. Takdîminde belâgat bulunan

19.1.2. Teʾhîri eblağ görünen

19.2. Nev-i sânî (Öncelik derecesine göre anılmayı gerektirenler): sebeb-müsebbib, ekser-ekall, efdal-mefdûl vd. gibi.

20. Mananın kuvveti için lafzı takviye: Sadece tanımını yapar.

21. Âmmı nefyde hâssı isbâtda istiʿmâl: Yazar sanatı açıklayıp Nefʿî ve Fâzıl'dan manzum, Âhî, Veysî ve Câmî'den mensur örnek verir.

22. İrsâd: Sanatı sözlükte yer alan manasıyla birlikte açıklayan yazar, Sürûrî'den aldığı örnekte bu sanatı gösterir.

23. Müşâkele: Tanımını yapar, Sâbit ve Riyâzî'den örnek verir.

24. Müzâvece: Tanımını yapar ve örnek olarak Hâletî'nin kıtʿasını verir.

25. Rücûʿ: Tanımlar Rifʿat'in *Figân-nâmesi*'nden ve Nefʿî'den örnek verir.

26. İfrât-Tefrît-İktisâd: Her birini ayrı ayrı tanımlar ve Hâlis'in *Hakâyıkü'l-Vekâyi*'si ve *Diyojen*'den örnekler verir.

27. Mübâlağa-i Makbûle: Mübalağanın tanımını yaptıktan sonra üçe ayırır ve Nâbî, Sürûrî, Nefʿî, Hevâʾî ve Nâʾilî-i Kadîm'den verdiği örneklerle sanatı sonlandırır. Türleri şunlardır:

27.1. Teblîğ

27.2. İğrâk

27.3. Gulüvv

28. İstitrâd: Sanatın tanımını yaptıktan sonra Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'sından bir bölümü örnek olarak gösterir.

29. Hüsn-i Taʿlîl: Sanatın tanımını yapar ve Vehbî, Râgıb Paşa, Hüsnî ve Rahmî'den beyitler verir.

30. Tecâhül-i Ârif: Sanatın açıklayıp Hüsnî ve Nefʿî'den manzum ve Fuzûlî'den mensur örnek verir.

31. Teʾkîdü'l medh bi-mâ-yüşbihü'z-zem: Tanımını yapıp istidrâk olarak da isimlendirildiğini söyler. Hüsnî ve Nâbî ile örneklendirir.

32. Teʾkîdü'z-zem bi-mâ-yüşbihü'l-medh: Tanımlar, örneklerini de Âlî, Nâʾilî-i Cedîd ve *Miftahü'l-Belâga*'dan alır.

33. İrsâl-i Mesel: Sanatı tanımladıktan sonra Sâmî, Nâbî, Râgıb Paşa, Râşid ve İzzet Ali Paşa'dan bolca örnek verir.

34. Tensîku's-sıfât: Sanatı tanımlar, *Hadîkatü's-Süʿedâ*'dan ve Gâni-zâde'den örnek verir.

35. Cemʿ: Tanımlar, Hâletî ve Nefʿî ile örneklendirir.

36. Tefrîk: Tanımlar, Bâkî, Fuzûlî ve Nefʿî ile örneklendirir.

37. Taksîm: Tanımlar ve Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süʿedâ*'sında yer alan bir mesnevi ile örneklendirir.

38. Cemʿ-i maʿa't-tefrîk: Tanımlar, Hüsnî ile örneklendirir.

39. Cemʿ-i maʿa't-taksîm: Tanımlar, Seyyid Vehbî ve Hüsnî ile örneklendirir.

40. Cemʿ-i maʿa't-tefrîki ve't-taksîm: Tanımlayıp Hüsnî'den verdiği kıtʿa ile örneklendirir.

41. İktibâs: Tanımını yapar ve ikiye ayırır.

- 41.1. Müstahsen
  - 41.1.1. Ahsen
  - 41.1.2. Hasen
- 41.2. Müstehcen

Şehâdet-nâme-i Veysî, Mevlânâ Ahmed, Sultan Selîm-i Evvel, Okçu-zâde, *Barikâ-i Zafer*-N. Kemal, Sâbit, Azârî, Neylî ve Sultan Cem'den verdiği örneklerle sanatı tamamlar. Örneklerin içinde geçen ayet ve hadislerin asıllarını da verir.

42. Tazmîn: Yazar, sanatın tanımını yapar ve uyulması gereken kurallar üzerinde durur. *Telemak*, *Tabsıra*, Atâʾî, Hüsnî, İzzet Ali Paşa ve Nefʿî'den örnekler verir.

43. Telmîh: Tanımını yapıp Sâbit'ten örnek verir.

44. Akd ü Hall: Sanatın tanımını verip yapılması gereken iki şart üzerinde durur. Hiçbir örnek vermemiştir.

45. Ahz u Sirka: İkiye ayırır.

45.1. Zahir

45.2. Gayr-i zahir: Beş çeşidi vardır.

45.2.1. İlk nazımla ikincisi arasında mana bakımından benzerlik bulunur.

45.2.2. İlk nazmın manası ikincide farklı yerlere dağıtılır.

45.2.3. İkinci nazmın manası birincisinden daha şöhretlidir.

45.2.4. İkinci nazım birincisi ile mana bakımından çelişkilidir.

45.2.5. İlk nazmın manasının bir kısmı alınıp ikinci nazma ilave edilir.

Emrî, Müstâkim-zâde, Monlâ Câmî, Sultan Cem, Hâletî, Âfitâbî, Seyyid Vehbî, Râgıb Paşa, Râtıb Ahmed Paşa, Nâbî, Sultan Ahmed, Sultan Mustafa ve Mîr İzzet'ten çeşitli örnekler verir.

46. Elgâz: Lügaz tanımını verdikten sonra manzum ve mensur iki şekilde oluşturılabileceğini dile getirir. Mirʾât'ten mensur bir parça ile Reşîd Çelebî, Nâbî ve Kânî'den manzum parçalar almıştır.

47. Muʿammâ: Sanatın tanımını yapar, Nâbî ve Kâmî'den örnekler verir.

Süleyman Hüsnü Paşa edebî sanatları örnekleriyle birlikte anlattıktan sonra "Şiir" başlığını atar ve şiirin tanımını yapar. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "Şiir biliniz evlatlarım, gerçekten o zihni açar, dili geliştirir, cesaret verir ve adamı dilin

güzelliği ile güzelleştirir.” anlamına gelen hadisini verip her insanın belli bir dereceye kadar dili güzel kullanma yeteneğini kazanması gerektiğini söyler. Ayrıca gerçek şairin sahip olması gereken özellikler üzerinde durur. Gerçek belâgat eserinin de Kur'an-ı Azimü'ş-şan olduğunu özellikle belirtir. Sâbit, Ziyâ Paşa ve Ruhî’den şiir parçaları verir ve ardından kafiyeye geçer.

“Kavâfî-i Şiʿr” başlığı altında kafiyenin tanımını yapar ve kafiyeyi mücerrede ve mürekkebe olmak üzere ikiye ayırır. Mürekkebe kafiyeyi de kendi içinde üçe ayırır.

Kafiye:

1. Mücerrede
2. Mürekkebe
   2.1. Müreddefe
   2.2. Müessese
   2.3. Mukayyede

Kafiye çeşitlerinin hepsini ayrı ayrı açıklar ve çeşitli şairlerin beyitleriyle örneklendirir. Daha sonra “Bahûr-ı Evzân-ı Şiʿr” başlığı altında aruz ilminin tanımını yapar, aruzun ana parçalarını ve bahirlerini verir. Her bahrin başlığını verip kısaca açıkladıktan sonra tablolar halinde aruz kalıplarını gösterir. Eserde yer alan bahirler şunlardır:

1. Bahr-i Hezec
2. Bahr-i Recez
3. Bahr-i Remel
4. Bahr-i Münserih
5. Bahr-i Muzâriʿ
6. Bahr-i Muktedab
7. Bahr-i Müctes
8. Bahr-i Serîʿ
9. Bahr-i Cedîd

10. Bahr-i Karîb

11. Bahr-i Hafîf

12. Bahr-i Müşâkil

13. Bahr-i Mütekârib

14. Bahr-i Mütedârik

Bahirlerin ardından "taktîʿ"nin tanımını verip ardından bir beyit üzerinde uygulamalı olarak gösterir. Bunu yaparken de eserinde yer verdiği tek kadın şair olan Fetanet Hanım'ın beyitini kullanır.

"Aksâm-ı Şiʿr" başlığı altında ise şiiri şekline göre "gazel, kasîde, nesîb, tercîʿ, rübâʿî, ferd ve musammat" olmak üzere sekize ayırır ve bunları açıklayıp örneklendirir. Ardından "kıtʿa, mısra, beyt"i tanımlayıp örneklendirir ve sonra sırasıyla "mesnevî, musammat, murabba, şarkı, terbî, muhammes, tahmîs, tard-ı rekib, müseddes, tesdîs, müsebbaʿ, müsemmen, muʿaşşer, müstezâd" gibi nazım şekillerini verir. Bunların kimilerini açıklayıp örneklendirirken kimisine de sadece örnek vermekle yetinir.

"Âsâr-ı Edîbâne" başlığını attıktan sonra ise bazı yazarların mensur örneklerini kitabına almıştır. Bunlardan ilki Okçu-zâde Mehmet Şâhî Efendi'nin *Mukaddime-i Münşeʾâtı*'dır. Daha sonra Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'sının tamamına yer verir. Ardından Yusuf Kâmil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak* adlı eserinin bazı bölümlerine ve Nâmık Kemal'in *Tasvîr-i Efkâr*'da yayımlanan ve yeni edebiyatın bir beyannamesi sayılan "*Lisân-ı Osmânînin Edebiyâtı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamil*"dir makalesine yer verir.

Eserin sonunda "Lügât-ı Mütekâribe ve Müteşâbihe ve Müterâdife" başlığında küçük bir sözlüğe de yer verir. Burada birbirine benzeyen, yakın ve eş anlamlı sözcükleri alfabetik olarak sıralayıp anlamlarını verir. "Bazı Lügât-ı Mütekâbile ve Mütezâdde-i Arabiyye" başlığı altında Arapçadaki bazı karşıt sözcükleri sıralar. Son olarak ise Arapça ve Farsça'da yer alan bazı atasözü ve deyimlere yer verir.

Genel olarak eserde manzum-mensur bolca örnek yer alır. Birçok farklı isim ve eserden örnek alan Süleyman Paşa, en çok manzum örneği Nefʿî'den alır. Nefʿî'yi ise Râgıp Paşa, Sâbit ve Seyyid Vehbî gibi isimler izler. "Âsâr-ı Edîbâne"

ise dört farklı mensur örneğe yer verir. Bunun dışında çeşitli mensur parçaları da esere serpiştirir. Eserde yer alan manzum-mensur parçaların sayıları, bunların alındığı eser ve şahıslar, örneklerin çalışmamızdaki sayfa numaraları tablolar halinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2.1. *Mebâni'l-İnşâ* –II. ciltte yer alan manzum ve mensur parçaların sayıları.

Yazar-Şair Adı	**Manzum**	**Mensur**
Âfitâbî	1	-
Âhî	2	3
Akif Paşa	1	4
Âlî	1	-
Ârif	1	-
Âsım	-	1
Atâ'î	2	-
Âtıf	1	-
Aynî	2	-
Azârî	1	-
Bâkî	4	-
Behçet	1	-
Behiştî	1	-
Belîğ	1	-
Beyitler (şairi belli olmayan)	6	-
Diyojen	-	1
Dürrî	1	-
Emrî	1	-
Fâzıl	8	-
Fetanet Hânım	1	-
Fuzûlî	6	4
Gâlib Dede	3	-
Ganî-zâde	1	-
Gubârî	1	-
Hˇâce Neş'et	6	-
Hakkî	1	-
Hâletî	3	-
Hâlis	-	2
Haşmet	1	-
Hayâlî	2	-
Hevâ'î	2	-
Hüsnî	19	-
İbni Kemâl	1	-
İlahî	1	-
İzzet	3	-
İzzet Alî Paşa	5	-
İzzet Monlâ	5	-

Tablo 2.1. *Mebâni'l-İnşâ* –II. ciltte yer alan manzum ve mensur parçaların sayıları.(devamı)

Kadrî Çelebî	1	-
Kâmî	2	-
Kânî	1	-
Mahmud Celâleddin	-	1
Mahmud Hüdâyî	1	-
Melihî	1	-
Mevlânâ Ahmed	1	-
Miftâhü'l-Belâga	1	-
Mîr ʿİzzet	1	-
Mirʾât	-	1
Monlâ Câmî	2	1
Müstakîm-zâde	1	-
Nâbî	11	-
Nâdirî	1	4
Namık Kemal	-	2
Nâʾilî-i Cedîd	1	-
Nâʾilî-i Kadîm	5	-
Necâtî	1	-
Nedîm	2	-
Nef'î	24	-
Nergisî	1	1
Nevʿî	2	-
Neylî	1	-
Okçu-zâde Mehmet Şâhî	-	2
Pertev Paşa	2	-
Râgıb Paşa	11	-
Rahmî	1	-
Râşid	1	-
Râtıb Ahmed Paşa	1	-
Reşîd Çelebî	1	-
Rifʿât	-	1
Riyâzî	2	-
Rûhî	1	-
Sâbit	9	-
Sâmî	4	-
Senîh	1	-
Seyyid Mehmet Nüzhet	1	1
Seyyid Vehbi	9	-
Sultan Ahmed	1	-
Sultan Cem	1	-
Sultan Mustafa	1	-
Sultan Selîm İlhâmî	1	-
Sultan Selîm-i Evvel	-	1
Sultan Selîm-i Sâlîs	1	-

Tablo 2.1. *Mebânî'l-İnşâ* –II. ciltte yer alan manzum ve mensur parçaların sayıları.(devamı)

Sürûrî	4	-
Şemʿî	1	-
Şefîk Mehmet Cemâleddin	-	1
Şinâsî	1	-
Tâcî	1	-
Tâʾib	1	-
Tasvîr-i Efkâr	-	2
Terakkî	-	3
Vehbî-i Sünbül-zâde	2	-
Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa	1	-
Veysî	2	12
Yusuf Kamil Paşa	-	9
Ziyâ	3	-

Tablo 2.2. *Mebâni'l-İnşâ*-II. ciltte verilen şahıs ve eserlerin çalışmamızdaki sayfa numaraları.

Şair-Yazar Adı	**Eser Adı**	**Sayfa Numarası**
-	Beyitler	73, 82, 102, 136, 140, 141
-	Hümâyûn-nâme	71
-	Tasvîr-i Efkâr	107, 108
-	Terakkî	92, 93, 95
-	Diyojen	117
-	Mirʾât	144
Âfitâbî	Beyit	142
Âhî	Beyitler	100, 111
Âhî	Hüsn-i Dil	71, 111, 113
Âkif Paşa	Tabsıra	121, 137, 193
Âkif Paşa	Sahbâ-nâme	71
Âkif Paşa	Beyit	72
Âlî	Beyit	125
Ârif	Beyit	154
Âsım	Târîh-i Âsım	87
Atâʾî	Beyitler	137, 138
Atâʾî	Hamse-i Atâ'î	86
Âtıf	Beyit	105
Aynî	Beyitler	76, 83
Azârî	Beyit	135
Bâkî	Beyitler	72, 80, 81, 130
Behçet	Beyit	73
Behiştî	Beyit	84
Belîğ	Beyit	106
Dürrî	Beyit	80
Emrî	Beyit	140
Fâzıl	Beyitler	72, 74, 86, 89, 103, 108, 112, 173
Fehîm-i Kadîm	Beyit	172
Fetanet Hânım	Beyit	164
Fuzûlî	Beyitler	105, 110, 130, 153
Fuzûlî	Hadîkatü's-Süʿedâ	95, 105, 123, 127, 130
Gâlib Dede	Beyitler	91, 175
Ganî-zâde	Beyit	128
Gubârî	Beyit	95
Hˇâce Neşet	Beyitler	91, 153, 173, 174, 176
Hakkî	Beyit	105
Hâletî	Beyitler	115, 129, 141
Hâlis	Hakâyıkü'l-Vekâyi	117
Haşmet	Beyit	110
Hayâlî	Beyitler	84, 154
Hevâʾî	Beyitler	120, 127

Tablo 2.2. *Mebâni'l-İnşâ*-II. ciltte verilen şahıs ve eserlerin çalışmamızdaki sayfa numaraları.(devamı)

Hüsnî	Beyitler	73, 76, 79, 82, 83, 86, 87, 89, 122, 123, 124, 131, 132, 138, 139
İbni Kemâl	Beyit	99
İlahî	Beyit	75
İsmail Ankaravî	Miftâhü'l-Belâga	125
İzzet	Beyitler	170, 174
İzzet Alî Paşa	Beyitler	99, 102, 127, 138, 176
İzzet ile Pertev	Beyit	174
İzzet Monlâ	Beyitler	82, 98, 100, 108, 176
Kadrî Çelebî	Beyit	84
Kâmî	Beyitler	147, 153
Kânî	Beyit	146
Mahmud Hüdâyî	Beyit	124
Melihî	Beyit	77
Mevlânâ Ahmed	Beyit	133
Mîr İzzet	Beyit	144
Monlâ Câmî	Beyitler	141, 144
Monlâ Câmî	Saʿâdet-nâme	112
Müstakîm-zâde	Beyit	140
Nâbî	Beyitler	77, 100, 104, 118, 124, 126, 143, 145, 147, 170
Nâdirî	Siyer-i Nâdirî	77, 98
Nâdirî	Beyit	94, 104
Namık Kemal	Bârika-i Zafer	134
Namık Kemal	Tasvîr-i Efkâr	240
Nâʾilî-i Cedîd	Beyit	125
Nâʾilî-i Kadîm	Beyitler	78, 81, 83, 120
Necâtî	Beyit	84
Nedîm	Beyitler	173, 177
Nefʿî	Beyitler	72, 93, 100, 101, 107, 109, 113, 116, 119, 120, 124, 129, 130, 138, 165, 167, 171, 177
Nefʿî	Sihâm-ı Kazâ	87, 103, 114
Nergisî	Hamse-i Nergisî	71
Nergisî	Beyit	79
Nevʿî	Beyitler	80, 153
Neylî	Beyit	136
Okçu-zâde Mehmet Şâhî	Mukaddime-i Münşeʾât	134, 178
Pertev Paşa	Beyitler	110
Râgıb Paşa	Beyitler	72, 73, 108, 122, 126, 127, 142, 143
Rahmî	Beyit	123
Râşid	Beyit	127
Râtıb Ahmed Paşa	Beyit	142
Reşîd Çelebî	Beyit	144

Tablo 2.2. *Mebâni'l-İnşâ*-II. ciltte verilen şahıs ve eserlerin çalışmamızdaki sayfa numaraları.(devamı)

Rifʿat	Figân-nâme	116
Riyâzî	Beyitler	115, 153
Rûhî	Beyit	151
Sâbit	Beyitler	90, 92, 102, 115, 135, 139, 148, 152, 154
Sâmî	Beyitler	72, 77, 125, 126
Senîh	Beyit	73
Seyyid Mehmet Nüzhet	Beyit	75
Seyyid Mehmet Nüzhet	Mugni'l-Küttâb	81
Seyyid Vehbî	Beyitler	74, 80, 81, 122, 132, 142
Sultan Ahmed	Beyit	143
Sultan Cem	Beyit	136, 141
Sultan Mustafa	Beyit	143
Sultan Selîm İlhâmî	Beyit	101
Sultan Selîm-i Evvel	Mensur	133
Sultan Selîm-i Sâlis	Beyit	164
Sürûrî	Beyitler	105, 114, 119, 120
Şefîk Mehmed Cemâleddin	Şefîk-nâme	107
Şemʿî	Beyit	78
Şinâsî	Beyit	76
Tâcî	Beyit	74
Tâʾib	Beyitler	79
Vehbî-i Sünbül-zâde	Beyitler	86, 172
Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa	Beyit	73
Veysî	Beyitler	74, 99
Veysî	Şehâdet-nâme-i Veysî	71, 95, 104, 105, 106, 107, 110, 113, 133, 134
Yusuf Kâmil Paşa	Tercüme-i Telemak	76, 77, 90, 94, 105, 107, 137, 126
Ziyâ	Beyit	149, 169, 172

MEBĀNİ'L-İNŞĀ

Cild-i S̱ānī

Mekteb-i Fünūn-ı Ḥarbiye-i Şāhāne Münşeʾat Ḫˇācesi Mīralāy Süleymān Begiñ Es̱eridir.

Fihristü'l-Kitāb

A. Ṣanāyiʿ-i Maʿneviyye

1. Muṭābaḳat
2. Mürāʿāt-ı Naẓīr
3. Īhām-ı Tenāsüb
4. Teşābüh-i Eṭrāf
5. Leff ü Neşr
6. Muġālaṭa-i Maʿneviyye
7. Tevriye ve Īhām
8. Īstiḫdām
9. Tevcīh
10. Kināye ve Taʿrīż
11. Tecrīd
12. Īltifāt
13. Tevkīd-i Żamīreyn
14. Tefsīr-i baʿde'l-ibhām
15. Īcāz
16. Iṭnāb
17. Tekrīr
18. İʿtirāż
19. Taḳdīm ü Teʾḫīr
20. Maʿnānıñ Kuvveti İçin Lafẓı Taḳviye
21. ʿĀmmı Nefyde Ḫāṣṣı İs̱bātda İstiʿmāl
22. İrṣād
23. Müşākele

24. Müzāvece
25. Rücūʿ
26. İfrāṭ -Tefrīṭ-İḳtiṣād
27. Mübālaġa-i Maḳbūle
28. İstiṭrād
29. Ḥüsn-i Taʿlīl
30. Tecāhül-i ʿĀrif
31. Teʾkīdü'l-medḥ bi-mā-yüşbihü'ẕ-ẕemm
32. Teʾkīdü'ẕ-ẕemm bi-mā-yüşbihü'l-medḥ
33. İrsāl-i Mes̱el
34. Tensīḳu'ṣ-ṣıfāt
35. Cemʿ
36. Tefrīḳ
37. Taḳsīm
38. Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳ
39. Cemʿ-i maʿa't-taḳsīm
40. Tażmīn
41. Telmīḥ
42. ʿAḳd ü Ḥall
43. Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳi ve't-taḳsīm
44. İḳtibās
45. Aḫẕ u Sirḳa
46. Elġāz
47. Muʿammā

B. Şiʿr

C. Ḳavāfī-i Şiʿr

D. Baḥūr u Evzān-ı Şiʿr

E. Aḳsām-ı Şiʿr

F. Ās̱ār-ı Edībāne

1. Oḳçu-zāde Muḳaddeme-i Münşeʾātı
2. Tabṣıra-i ʿĀkif Paşa
3. Telemaḳ Tercümesinden Fıḳarāt-ı Rengīn
4. Taṣvīr-i Efkārda Münderic Kitābet Bendi

G. Baʿż Lüġāt-ı Müteḳāribe ve Müteşābihe ve Müterādife-i Arabiyye

H. Baʿż Lüġāt-ı Müteḳābile ve Müteżādde-i ʿArabiyye

İ. Baʿż Ḍurūb-ı Ems̱āl ve Taʿbīrāt-ı ʿArabiyye

J. Baʿż Ḍurūb-ı Ems̱āl ve Taʿbīrāt-ı Farsiyye

Bismi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm

MAḲĀLE-İ S̱ĀNİYE

3.1. Ṣanāyiʿ-i Maʿneviyye

3.1.1. Muṭābaḳat

Muṭābaḳāt: Maʿniyeyn-i müteḳābileyni beynlerinde müşākeleye mürāʿāt ile berāber cümle-i kelāmiyyede cemʿ etmekdir bu teḳābül ü tenāfī gerek ḥaḳīḳī veyā iʿtibārī ve gerekse teżād veyā īcāb u selb veyāẖūd bunlara müşābih bir teḳābül olsun sevād ile beyaż ve leyl ile nehār ve ḍaḥk ile bükā ve baẖl ile seẖā kelimeleriniñ cümle-i vāḥidede ictimāʿı gibi buña muḳābele ve ṭıbāḳ ve teżād daẖı denir ve bir şey yā żıddıyla teḳābül eder veyāẖūd żıddınıñ ġayrıyla. Żıddıyla teḳābül eden ki sevād ile beyāż gibi bu da iki ḳısımdır muḳābele yā lafẓ u maʿnāda vāḳıʿ olur veyāẖūd yalñız maʿnā cihetinde bulunur.

Lafẓ u maʿnāda olan muḳābele kelām-ı mens̱ūrdan *Hümāyūn-nāme*niñ: "Āsmān ki dāʾimā müteḥarrikdir cemīʿ-i ʿālemden mütefevviḳdir ve zemīn ki hemvāre ḳarīn-i sükūndur pāy-māl u leked-kūb-ı her denī ve dūndur" [3] ʿibāresinde āsumān ile zemīn taḥarruk ile sükūn tefevvuḳ ile pāy-māl kelimeleriniñ ve *Ḫamse-i Nergisī*niñ: "Bu es̱nāda hengām-ı ʿıyd ḳarīb olup ḳarīb ü baʿīd aḥrār u ʿabīd arzū-yı lebs-i cedīd ile müheyyā-sāzī-i esbāb-ı sürūra tertīb-i edevāt saʿy-i ekīd üzere iken ol eyyām-ı mübāreke bize nisbet eyyām-ı muṣībet ve seḥergeh-i ʿıyd-ı feraḥ-likā şām-ı şitā gibi ẓulmet-pāş-ı ḳasāvet olup" terkībinde ḳurb ile baʿd ḥürr ile ʿabd mübārek ile muṣībet feraḥ ile ḳasāvet lafẓlarınıñ ve Āhīniñ *Hüsn-i Dil*inde: "Aḳ kāğıd üzere nāme-i siyāhımı taḥrīr ve ṣaḥīfe-i seyyiʾātıma cerīde-i günāhıma tasṭīr edüp" ʿibāresinde aḳ ile siyāhıñ ve *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: "Ey laʿīn bedreḳa-i bāriḳa-i raḥmetimden ġāfil misiñ ki nice güm-rāhān-ı bevādī-i miḥneti ser-menzil-i ṣafāya yitürmiş midir. Dest-gīr-i delīl-i ʿ ināyetimden bī-ẖaber misiñ ki senden ġayrı ne ḳadar pes-mānde-i pīrāhe-i ġavāyet ü ḍalālet var ise cādde-i müstaḳīm-i saʿādete getürmiş midir" ʿibāresinde miḥnet ile ṣafā ġavāyet ile saʿādet kelimeleriniñ ve ʿĀkif Paşa *Ṣaḥbā-nāme*siniñ: "İsmi Duẖter ammā ḥükmü merdāne ṣūretde āb ammā maʿnīde āteş-i ser-keşden nişāne olup" terkībinde Duẖter ile merd ve ṣūret ile maʿnī ve āb ile āteş maʿniyeyn-i müteḳābiliniñ ictimāʿı gibi.

Lafẓ u maʿnāda olan muḳābele kelām-ı manẓūmda ʿĀkif Paşanıñ:

Cān bulur ṭaraf-ı lisānıñla ḥurūf-ı hestī

Çāk olur nāvek-i ġamzeñle süveydā-yı ʿadem

Kimisi nīstī-i ġamla beḳā-cūy-ı vücūd

[4] Kimi hestī-i elemle ṭaleb-efzā-yı ʿadem

manẓūmesinde cān bulmaḳ ile çāk olmaḳ hestī ile ʿadem nīstī ile vücūd ve Nefʿīniñ:

Evvel devleti eyyām-ı zevāle encām

Ġāyet himmeti devrān-ı kemāle āġāz

beytinde evvel ile encām ġāyet ile āġāz zevāl ile kemāl ve Fāżılıñ:

O maḥzūnum ki ḥāl-i bed-meʾālim böyle gördükde

ʿAdūlar ḳahḳaha eyler gürūh-ı dostān aġlar

Cihānıñ yüzini güldürmüş iken luṭf u iḥsānıñ

Revā mı ben duʿā-kārıñ gibi bir nükte-dān aġlar

manẓūmesinde ḍaḥk ile bükā ʿadū ile dost ve Rāġıb Paşanıñ:

Rūşenī pey-revīdir tīregi-i eyyāmıñ

ʿAḳabinden irüşür feyż-i ṣabāḥ aḳşāmıñ

beytinde rūşenī ile tīregi ve Bāḳīniñ:

Güller ṣafāda ḫurrem ü ḫandān u şād-mān

Bülbül belāda bencileyin zār u bī-ḳarār

beytinde ḫandegi ile zārī ṣafā ile belā ve Sāmīniñ:

Ẕevḳ-yāb-ı luṭf-ı şīrīn ve ʿitāb-ı telḫiyüz

Sāġar-ı laʿl-i leb-i mey-gūn bir ṣaḥbā iki

beytinde luṭf ile ʿitāb telḫ ile şīrīn kelimeleriniñ cemʿi okunuşu gibi yalñız maʿnāda muḳābele işbu:

Kīse-i ẕimmet-i lebrīz oldı

Ḳıllet-i naḳdi unutdurdı felek

[5] beytinde lebrīzi kīse-i ẕimmeti ki paranıñ çoḳluġu demekdir onuñ ḳıllet-i naḳd ile teḳābül etmesi gibi ve buña min-ciheti'l-maʿnī muḳābele derler zīrā eżdād-ı lafẓiyye müfredāt-ı elfāẓda vāḳıʿ olur ḳıllet ile kes̱ret ḳıyām ile ḳuʿūd bükā ile ḍaḥk gibi.

Żıddınıñ ġayriyle muḳābele daḫı aḥad-ı hümādan biri yā mis̱li olur Ḥüsnīniñ:

Mücāzātı müsāvīniñ yine mis̱li isāʾetdir

Rehā mümkün degil dest-i teḳāżā-yı ʿadāletden

beytinde müsāvī ile isāʾetiñ muḳābelesi gibi veyā olmaz, Behcetiñ:

Beni lerzende iden mevsim-i sermā-yı firāḳ

Āḫere faṣl-ı rebīʿ u dem-i nevrūz oldı

beytinde mevsim-i sermā ile rebīʿ ve nevrūzuñ teḳābül etdigi gibi ve mevsim-i sermānıñ żıddı hengām-ı ṣayf ise de faṣl-ı rebīʿiñ ṣayfa münāsebet ü tekārübi vardır.

3.1.2. Mürāʿāt-ı Naẓīr

Mürāʿāt-ı naẓīr: Teżād ṭarīḳiyle olmayaraḳ maʿānīniñ münāsib ve muḳārinini bir yere cemʿ etmekdir ve buña tenāsüb ve tevfīḳ ve iʾtilāf ve telfīḳ ve muʿāḫāt-ı beyne'l-maʿānī dendigi gibi beyne'ş-şuʿarā cemʿiyyet daḫı ıṭlāḳ olunur.

Rāġıb Paşanıñ:

Lāl olur elbet zebān-ı ḫāme-i pīçīde-mūy

Ḳılıca ġamdan tabʿ-ı erbāb-ı süḫān ʿilletlenür

ve Senīḥiñ:

[6] Aġardı rīş-i siyāhım civān arar gezerim

Açıldı tāñ yeri ben şemʿ-dān arar gezerim

ve Veliyyü'd-dīn-zāde Aḥmed Paşanıñ:

Çīn-i zülfüñ müşke beñzetdim ḫaṭāsıñ bilmedim

Key perīşān söyledim bu yüz ḳarasın bilmedim

ve Tācīniñ:

Göz yaşlu göñül zülf-i perīşānlar içinde

Ḳaldım ḳarañu gicede bārānlar içinde

ve Veysīniñ:

Meclis-i ʿaşḳıñda çengī zühre deffāf āfitāb

Neylesün raḳṣ itmesün mi zerre-i nāçīzler

beytlerinde vāḳıʿ maʿānī-i mütenāsibeniñ ictimaʿı gibi.

3.1.3. Īhām-ı Tenāsüb

Īhām-ı tenāsüb: Maʿniyeyn-i ġayr-i mütenāsibeyn beynini ḥasbe'l-maḳām ve min-ġayr-i ḳaṣdin kendüleriçün maʿniyān-ı mütenāsibān olan iki lafẓ ile cemʿ etmekdir Seyyid Vehbīniñ:

Vaḳt-i ifṭār kühen sözlere ḳarnım ṭoḳdur.

Vehbiyā aç eliñi ḫayr duʿā eyle hemān

beytinde ḳarıñ ṭoḳluġu ile açlıġınıñ ve Fāżılıñ:

Yāre mecbūr olan ʿāşıḳ olamaz bī-aġyār.

Bāġ-ı ʿālemde olur gül diken āzürde ḫār

beytinde gül ile dikeniñ ictimāʿı gibi ve īhām-ı tenāsüb müteʿaddid elfāẓ ile de edā olunabilir Seyyid Vehbīniñ:

Ḳaṣr-ı çār-ı erkān ḳasemiñ ẕevkiyle pāyende ḳıl.

Sāde naḳş ol māsivādan māla meftūn olma hīç

Yāre çatmış kām alup cāmıñ çeküp içmiş raḳīb

Var yıḳıl ʿaḳlıñ keserse sen daḫı çat al çek iç

ḳıṭʿasında çatmış cām keser çat al çek iç kelimeleriniñ ictimāʿı gibi ki çatmaḳ bir kesb-i [7] münāsebet etmek ve bir de binā çatmaḳ cām bir ḳadeḥ ve bir de pencerelerdeki cām keser bir ʿaḳl kesmek maṣdarınıñ fiʿl-i muʿżāriʿi ve bir de dülgerleriñ istiʿmāl etdikleri ālet-i maʿrūf maʿnālarına geldigi gibi çat al çek iç

kelimeleri her ne ḳadar çalmaḳ almaḳ çekmek içmek maṣdarlarınıñ emr-i ḥāżırları ise de imlāca tevṣīl ḳılındıḳları ḥālde maʿhūd çatal çekiç maʿnālarını mutażammın olurlar ḥālbuki maʿnā-yı maḳṣūd çatal çekiç keser cām olmayup onlarıñ ẕikr-i mücerred īhām-ı tenāsüb ṣanʿatını edā içindir ve Nüzhetiñ:

Rūzgārı itdi ser-gerdān ḫaffāf-zādemiz

Mest iken yan çizmede şeyṭāna çarıḳ giydirir

beytinde ḫaffāf-zāde ile mest ve çizme ile çarıḳ kelimeleriniñ ictimāʿı keẕālik bu ḳabīlden olup maʿnā-yı maḳṣūd mestden ser-ḫoş ve yan çizmeden sıvışmak ve şeyṭāna çarıḳ giydirmekden farṭ-ı ʿayyārīdir yoḳsa ayaġa giyilen mest çizme çarıḳ degildir.

3.1.4. Teşābüh-i Eṭrāf

Teşābüh-i eṭrāf: Ṣadra münāsib bir kelime ile kelāmıñ iḫtitāmıdır.

Görmez baṣarlar anı o müdrikdir ebṣārı

Ẕāt-ı ecelli çünkim anıñ Laṭīf ü Ḫabīr

İlahī

beytinde kelām-ı Laṭīf ü Ḫabīr kelimeteynile ḫitām bulmuşdur ki "görmez baṣarlar anı" fıḳrasına Laṭīfiñ "o müdrikdir ebṣārı" fıḳrasına da Ḫabīriñ münāsebeti derkārdır ve īhām-ı tenāsüb ile teşābüh-i eṭrāfı eks̱er kütüb-i edebiyye mürāʿāt-ı naẓīrden ʿadd ederler.

3.1.5. [8] Leff ü Neşr

Leff ü neşr: Tafṣīl veyā icmāl üzere cümle-i vāḥidede elfāẓ-ı müteʿaddide ẕikr edüp ṣoñra o elfāẓ her ḳaç ʿaded ise beheriniñ muḳābiline taʿyīn-i merciʿ etmeksizin ḳarāʾin-i lafẓiyye ve maʿneviyye ile sāmiʿiñ intiḳāline delālet edecek bir ṣūretde elfāẓ-ı dīger getirmege derler.

Elfāẓ-ı müteʿaddiddeniñ ẕikri daḫı iki türlü olur zīrā neşr yā leff-i tertībi üzere yaʿnī neşirde meẕkūr olan bir nice lafẓıñ mütelāyimi lafẓda daḫı birinci ve ikinciniki ikinci ve ilḫ[4] bu siyāḳ üzere getirilir ki buña leff ü neşr-i müretteb

[4] İlâ-âhirihi: sonuna kadar.

derler veyāḫūd maʿkūs veyā muḫteliṭ olaraḳ īrād edilir ki buña da leff ü neşr-i müşevveş derler.

Leff ü neşr-i mürettebe kelām-ı mens̠ūrda *Tercüme-i Telemaḳ*: Sular ve ẓuḳaḳlar ve meydānda çeşme ve cā-be-cā maʿbedler ve heyākil u ehrāmlar biri birinden ṣāf u metīn ve naẓīf ü rezīn ve raṣīn u laṭīf olmaġla" ʿibāre-i bedīʿası ve kelām-ı manẓūmda Şināsīniñ:

ʿAşḳ ile oldum be-ḥükm-i bād u āb u ḫāk u nār

Zār zār u eşk-bār u ḫāk-sār u daġ-dār

beyti ve ʿAynīniñ:

Seniñ ebrū vü ḫāl ü kākül ü ruḫsārıñ ey dilber

Meh-i nev necm-i raḫşān leyle-i ḳadr ü kasr-ı ḫāver

Beyāż gerden u dendān ḥüsn ü laʿ-i cān-baḫşıñ

Yemm-i nūr u dürr-i yektā gül-i zībā mül-i aḥmer

[9]Fütāde ḫasta ḥasret-keş sitem-ḫˇār olma meh şāhid

Dil-i zār u leb-i ḫuşk u ruḫ-ı zerd ü ten-i lāġar

Beni sūzān perīşān mest ü ḥayrān eyleyen ʿaynı

O gül-ruḫsār u sünbül-zülf ü nergis-çeşm ü nesrīn-ber

manẓūmesi mis̠āldir.

Leff ü neşr-i müşevveşiñ maʿkūsuna Ḥüsnīniñ:

Tiġ-i ġamze ḫancer-i ebrū nigāh düzdi yār

Çarpdı kesdi biçdi şehrāh-ı muḥabbetde dili

beyti ve leff ü neşr-i müşevveşiñ muḫteliṭine mens̠ūr olaraḳ *Tercüme-i Telemaḳ*: "Ẕihn ü fikriñ rāḥatı ve yürümek ve işlemek ile vücūduñ riyāżatı sebeb-i taṣfiye-i dem ve ʿillet-i idāme-i ṣıḥḥat benī Ādemdir" ʿibāre-i rengīni ve kelām-ı manẓūmda Melīḥīniñ:

Zülfüñle ruḫuñ muṣḥaf-ı hüsnüñde nigārā

Tefsīrin ider āyet-i Nūr ile Duḫānıñ

beyti mis̱āldir.

3.1.6. Muġālaṭa-i Maʿneviyye

Muġālaṭa-i maʿneviyye: Şey-i āḫerde mis̱lī veyā naḳīżi bulunan bir maʿnānıñ ẕikr olunmasıdır. Maʿnā-yı mis̱liniñ ẕikri de elfāẓ-ı müşterekede vāḳıʿ olur. Nābīniñ işbu:

Nābiyā inceldi rāh-ı mūsikī olur tebeh kim

Düşmeyim diyü uṣūlüyle yürür ḫ̬ānendeler

ve Sāmīniñ:

Dehānıñ naġme-perdāz eyledikde itdim istifsār

Ṣorarsañ bu maḳāmı būselikdir didi ol dildār

beytleriniñ mutażammın oldıġı maʿānī gibi beyteyn-i meẕkūreynde münderic düşmek uṣul yürümek maḳām-ı būselik lafẓları [10] bi-hasebi'ẕ-ẕikr elfāẓ-ı müştereke demek olup müʾeddā-yı beyt mīzān-ı taʿmīḳa olduḳda maʿnā bir mis̱linden mis̱l-i dīgerine naḳl edilmiş oldıġı ẕihne tebādür eder.

Maʿnā-yı naḳīżiyyeniñ ẕikri gerçi yine iştirāk-ı elfāẓı istilzām eder ise de o maʿnāyı tażammuna nesāḳ-ı ʿibāre delālet eder *Siyer-i Nādirī*de vāḳıʿ işbu: “O ẕāt birṭāḳım fütūḥātıñ sāḥa-nümāy ü vuḳūʿ oldıġını naḳl ü rivāyet ider ṣıḥḥati ise ordu ricāliniñ cerḥi ile s̱ābitdir” ʿibāresindeki cerḥ lafẓı gibi lafẓ-ı mezbūr bir saḳāmet-i rivāyet ve bir de ḥarben mecrūḥiyyet maʿnālarını tażammun edüp maʿniyeyn-i meẕkūreynden her ḳanġı biri irāde ḳılınsa ibāreniñ nesaḳ-ı meşrūḥu dīgeriniñ medlūliyle beynlerinde münāḳaża vuḳūʿını irāʾe eder.

Muġālaṭa ile tecnīsiñ farḳı tecnīs lafẓ-ı vāḥidde olaraḳ iki kerre ẕikr olunur ki ṣūretde müstevī ve maʿnāda muḫtelifdir Şemʿīniñ:

Zāhid ki muʿtekif geçinür būriyā ile

Gör eblehi ki cennet umar bu riyā ile

beytinde vāḳıʿ bu riyā lafẓlarınıñ mez̠kūriyyeti gibi.

Lākin muġālaṭada böyle olmayup lafẓ bir kerre ẕikr olunur ve mis̱line veyā naḳīżine delālet eder artıḳ bir daha mez̠kūr olmaz ve kez̠ālik kināye ve taʿrīż ile de farḳları ẓāhirdir zīrā kināye hem ḥaḳīḳat ve hem mecāz cihetlerine dāll olan lafẓa ıṭlāḳ olunur ve lafẓ-ı mezbūruñ ikisine de hamli cāʾizdir ve taʿrīż lafẓıñ ʿarż u meylinden añlaşılır yoḳsa ḥaḳīḳat [11] ve mecāz cihetiyle delāleti yoḳdur muġālaṭa lafẓıñ iştirāk-ı vażʿı ḥasebiyle iki maʿnāya delāletine veyā lafẓıñ bi-ḥasebi'ẕ-ẕikr maʿnā ile naḳīżini tażammunına ıṭlāḳ olunur ve muġālaṭa tevriye ʿadādından ise de mes̱elü's-sāʾir ṣāḥibi Żiyāʾü'd-dīn İbni Es̱īr daha adaḳḳ vażʿ u iʿtibār etdiginden meslek-i müşārun-ileyhe ıḳtifā burada da ayrıca ẕikr olundı.

3.1.7. Tevriye ve Īhām

Tevriye ve īhām: Mütekellimiñ maʿniyeyn-i ḥaḳīḳeyni veyāḫūd biri mecāz ve dīgeri maʿnā-yı ḥaḳīkīyi mutażammın lafẓ-ı müfred ẕikr etmesidir ki maʿniyeyn-i mez̠kūreynden biri ḳarīb olup lafẓıñ onuñ üzerine delāleti ẓāhir ve āḫiri baʿīd olup delālet-i mez̠kūre ḫafī olur ve mütekellim maʿnā-yı baʿīdi murād edip maʿnā-yı ḳarīb ile de baʿīdden tevriye eder şu ḥālde sāmiʿ vehleten maʿnā-yı ḳarībi murād ediyor vehminde bulunur ise de maḳṣadına maʿnā-yı baʿīddir. Nāʾilî-i Ḳadīmiñ işbu:

Bir deliḳanlu ḥarāmīdür diyü ʿafv itdiler

Aṣmadan ḳurtuldı ammā çoḳ ṣıḳılmışdur şarāb

beytinde oldığı gibi ki murād maʿnā-yı baʿīd olan aṣma çubuġı ise de vehle-i ūlāda sāmiʿiñ ẕihnine ṣulb-ı muḳābili olan aṣma tebādür eder.

Tevriyeniñ de envāʿı vardır mücerrede, müreşşaḥa, mübeyyene müheyyeʾe.

Mücerrede ne müverrī bihiñ yaʿnī maʿnā-yı ḳarībiñ ve ne de müverrī ʿanhıñ yaʿnī maʿnā-yı baʿīdiñ levāzımından biri kendisinde mez̠kūr olmayan [12] tevriyeye ıṭlāḳ olunur. İşbu Ḥüsnīniñ:

Ṣordum nigārı didiler aḥbāb

Semt-i Vefāda ṭoġrı yoldadır

beytinde vāḳıʿ Vefā doğru yol tevriyeleri gibi maʿnā-yı ḳarīb maʿşūḳuñ Vefā semtinde ve cādde üzerinde ḫānesi bulundığı ifādeden ve baʿīd ʿāşıḳına vefālı ve ehl-i ʿırż u edebden oldığını beyāndan ʿibāret olup vehleten ẕihne maʿnā-yı ḳarīb-i meẕkūr tebādür eder ise de maḳṣad baʿīdidir ve müverrī bih ile ʿanhıñ levāzımından beyt-i meẕkūrda hīçbir lafẓda meẕkūr degildir.

Müreşşaḥa lafẓ-ı tevriyeden evvel veyāḫūd soñra müverrī bihiñ yaʿnī maʿnā-yı ḳarībiñ levāzımından biri kendisinde meẕkūr olan tevriyeye ıṭlāḳ olunur lafẓ-ı tevriyeden aḳdem lāzımnıñ ẕikr olundığına Tāʾibiñ işbu:

Mā-melek ḫākister oldı kendüsi kül öksüzi

Tāʾibiñ ḳaldı işi elṭāf-ı Raḥmāniyyeye

Ḫānmān-sūzi idüb īrāṡ-ı sevdā-yı cünūn

Şimdi istiʿdād-ı kesb itdi Süleymāniyyeye

ḳıṭʿasındaki Süleymāniyye tevriyesi miṡāldir maʿnā-yı ḳarīb der-i ʿaliyyede Süleymāniyye dārü'l-mecānīni ve baʿīd Mūṣile-i Süleymāniyye ıṭlāḳ olunur rütbe-i ʿilmiyye olup naẓm-ı meẕkūrda ḳarībiñ lāzımı bulunan cünūn lafẓı Süleymāniyye tevriyesinden evvelce ẕikr ü īrād edilmişdir murād-ı nāẓım ise maʿnā-yı baʿīd olan Mūṣile-i Süleymāniyyedir. Nergisīniñ:

[13]Zāhid o deñlü ṡıḳlet-i tāc ü ḳabā ile

Uçmaḳ ümīdin itmez idi öyle olmasa

beytinde vāḳıʿ uçmaḳ kelimesi ḳarībi ṭayerān ve baʿīdi cennet olmaḳ üzere iki maʿnā-yı mutażammın bir lafẓ olup ḳarībiñ lāzımı bulunan ṡıḳlet-i tāc ü ḳabā evvelce meẕkūr ve murād baʿīdi olan cennetdir keẕālik Bāḳīniñ:

Menʿ eyler imiş mesʾele-i ʿaşḳı müderris

Ey ḫ̌āce anıñ var ise yaḳlaşdı ḳażāsı

beytindeki ḳażā lafẓ-ı ḳarībi ḳāḍīliḳ baʿīdi belā murādifi olan ḳażā maʿnāsını cāmiʿ ve ḳāḍīliğiñ levāzımı mesʾele müderris ḫ̌āce elfāẓı olup murād maʿnā yı baʿīdi olan ḳażā ve belādır ve Dürrīniñ:

Dīde-i ḫūn-feşān sulṭānım

Minnet-i ṭūṭiyāyı çekdirme

Dest-gīr ol riḳābına geldim

Ḫāk-pāyiñden isterim sürme

ḳıṭʿasında mezkūr sürme lafẓı göze çekilir sürme maʿnāsınıñ irādesi ḥālinde ḳarībi ve mālīden muḳābili sürmeniñ taḳdīri ḥālinde baʿīdi mutażammın olup ḳarībiñ mülāyimi olan ṭūṭiyā evvelce mevrūd u murād ise sürmek ve Nevʿīniñ:

Yoḳ pīrimiz ṭarīḳ-i muḥabbetde gerçi kim

Zībā civānları severüz iḫtiyārsız

beytinde mevrūd-ı iḫtiyār ḳarīb olaraḳ müsinn ve şāʾib ve baʿīd olaraḳ irāde maʿnālarını cāmiʿ ve ḳarībiñ levāzımından olan civān aḳdeme mezkūr ve murād maʿnā-yı baʿīd olan irādedir ve Veḥbīniñ:

[14] Ḫuffāş-ṣıfat kūyıñı her şeb ṭolaşurdum

Saña yarasa murġ-ı dil ey şemʿ-i şeb-ārā

beyti ile

Ḥayāt cāvidānı sırrını şeyḫe suʾāl itdim

Oġul ölmezden evvel öl deyince intiḳāl itdim

manẓūmesi daḫı yine tevriye-i müreşşaḥadan maʿdūddur beyt-i evvelde lafẓ-ı tevriye yarasadır ki maʿnā-yı ḳarīb maʿhūd ḳuş ve baʿīd yaramaḳ maṣdarınıñ fiʿl-i şarṭīsi beyt-i s̱ānīde lafẓ-ı tevriye intiḳāldir ki maʿnā-yı ḳarīb intiḳāl-i āḫiret ve baʿīd intiḳāl-i ẕihnīdir ve beyteyn-i mezkūreynde murād ise maʿnā-yı baʿīdlerdir.

Lafẓ-ı tevriyeden ṣoñra lāzımıñ ẕikr olundığına *Muġni'l-Küttāb*da īrād olunan “Ol nevāzdeh-i şerr ü ḫasār daha henüz ḳundaḳda iken pīçīde-i ḳımāṭ bevār oldı” terkībinde vāḳıʿ ḳundaḳ lafẓı mis̱āldir lafẓ-ı mezkūr bir çocuḳ ḳundaġı ki maʿnā-yı ḳarīb ve bir de ḥarīḳ ḳundaġı ki maʿnā-yı baʿīdi mutażammındır ve murād maʿnā-yı baʿīd olup ḳarībiñ lāzımı bulunan ḳımāṭ lafẓ-ı tevriye olan ḳundaḳdan muʾaḫḫar ẕikr olunmuşdur ve keẕālik Bāḳīniñ:

Ḳadeḥ fısḳiye mey ṣu ḥalḳa-i rindān anıñ ḥavżı

Sarāy-ı ʿişrete şādırvāndır Bāḳiyā meclis

beytinde lafẓ-ı ḳadeḥi bir fısḳiyeye teşbīh ve bir de fısḳ u fücūra nisbet-i tevriyesi vāḳıʿdır ki maʿnā-yı baʿīdi nisbet-i mezbūredir ve lāzımı olan mey rindān lafẓ-ı tevriye bulunan fısḳiyeden muʾaḫḫar ẕikr olunmuşdur.

Mübeyyene lafẓ-ı tevriyeden evvel veyāḫūd ṣoñra müverrī ʿanhıñ yaʿnī [15] maʿnā-yı baʿīdiñ levāzımından biri kendisinde meẕkūr olan tevriyeye ıṭlāḳ olunur lafẓ-ı tevriyeden evvel lāzımınıñ ẕikr olundığına beyt-i ātī mis̱āldir.

Kūyıñda nāle kim dil müştāḳdan ḳopar

Bir naġmedir ḥicāzda ʿuşşāḳdan ḳopar

Nāʾilī-i Ḳadīm

beyt-i meẕkūrda ḥicāz lafẓınıñ maʿnā-yı ḳarībi ḳıtʿa-i ḥicāziyye ve baʿīd-i mūsiḳiyyeden maḳām-ı ḥicāzīdir ve maʿnā-yı baʿīdiñ levāzımından olan nāle-i naġme elfāẓı muḳaddem ẕikr olunup maḳṣād daḫı maʿnā-yı baʿīd-i meẕkūrdur ve keẕālik Seyyid Vehbīniñ:

Ey şehsüvār-ı ʿarṣa-i iclāl destim

Bir kez ʿinān-ı tevsene-i iltifātı vir

ʿArż eylesün riḳābıña ḳāṣid hediyyemi

Maḳbūlüñ olmaz ise eger raḫtım atı vir

ḳıtʿasında vāḳıʿ atı ver kelimesi lafẓ-ı tevriye olup maʿnā-yı ḳarībi remy mürādifi olan atıvermek ve baʿīdi feres müradifi olan atıvermek yaʿnī iʿṭā eylemekdir ve maḳṣad maʿnā-yı baʿīd olup onuñ levāzımından olan şehsüvār tevsen rikāb raḫat kelimeleri aḳdemce meẕkūrdur.

Lafẓ-ı tevriyeniñ levāzımından evvel ẕikrine daḫı beyt-i ātī mis̱āldir.

İş ayāġa düşdi sen teşmīr-i sāḳ itmez misiñ
Bezmi ey sāḳī pür-ṭumṭurāḳ itmez misiñ

lafẓ-ı tevriye ayaġa kelimesi olup ḳarībi ʿādetā ayaḳ ve baʿīdi ayaġ-ı meydir ve murād baʿīdi olup lāzımı bulunan sāḳī bezm daḫı ondan ṣoñra meẕkūrdur.

Müheyye᾿e lafẓ-ı tevriye mā-ḳablinde veyā mā-baʿdinde meẕkūr lafẓ-ı dīger [16] ile tehyi᾿e olunur veyāḫūd tevriye her iki lafẓda vāḳıʿ olaraḳ o lafẓeynden beheri āherini tehyi᾿e ederse bu mis̱illü tevriyeye müheyye᾿e ıṭlāḳ olunur. Tevriye mā-ḳablinde meẕkūr bir lafẓ tehyi᾿e ḳılındığına Ḥüsnīniñ:

İrsāl-i liḥye eyledi sünnet diyü cānān

Bilmem nereden farża maḥall buldılar iḫvān

beyti mis̱āldir burada farżdan taḳdīr ü iʿtibār murād u maḳṣūddur ki maʿnā-yı baʿīddir ḳarībi ḥükm-i şerʿī-i maʿlūmdur eger muḳaddemce ẕikr olunmamış olaydı sāmiʿ-i ḥükm şerʿī-i meẕkūr maʿnāsına intiḳāl etmez ve tevriye de vuḳūʿ bulmaz idi ve keẕālik ʿİzzet Monlānıñ:

Ḳoyup ḳaldırmadan ikide birde

Ḳazan devrildi söndürdi ocağı

beyti daḫı mis̱āldir burada ocaḳdan Yeñiçeri Ocağı murāddır ki maʿnā-yı baʿīddir ḳarībi maʿrūf ocaḳdır ḳazan lafẓınıñ mā-ḳable meẕkuriyyeti ocaḳ tevriyesini tehyi᾿e eylemişdir. Tevriye mā-baʿdinde meẕkūr bir lafẓ ile tehyi᾿e ḳılındığına Ḥüsnīniñ:

Ḥaddini gösterir ḥürmetde ḳuṣūr eyleyene.

Ḳāḍī bintü'l-ʿinebi başa çıḳardı ğayri

beyti mis̱āldir beyt-i meẕkūrda ḥadd ile ḥürmetden murād maʿnā-yı baʿīdleridir ki ḥadd ile hadd-i şerʿī taʿbīr olunan dayaḳ ve ḥürmet ile fiʿliyle ʿiḳāb terkiyle s̱evāb olan nehy-i ilāhī maḳṣūddur maʿnā-yı ḳarīb ise ḥadd içün edeb ve terbiye ve ḥürmet içün tevḳīr ü taʿaẓẓumidir mıṣraʿ-ı s̱ānīde farṭ-ı riʿāyet maʿnāsını dāll olan başa çıḳardı taʿbīri münderic olmasaydı tevriyeye maḥall ḳalmaz idi ve keẕālik ʿAynīniñ şu:

Açdı o yoṣmam yine bayrağını

Başdı iç ilde deli ocağını

[17] Başdı üzengisine ayağını

Dikdi göñül yurdına mızrāğını

ḳıṭʿası daḫı mis̱āl olabilir ki beyt-i s̱ānī beyt-i evvelde meẕkūr iç il deli ocağı tevriyelerini tehyiʾe eylemişdir. Lafẓeynden beheri yek-dīgerini tevriye içün tehyiʾe etdigine yine Ḥüsnīniñ beyt-i ātīsi mis̱āldir:

Bunı heyʾetce hep yārān bilürler

Ḳırān itmez Süheyl ile S̱üreyyā

Süheyl ile S̱üreyyādan bu isimde birbirine darġın iki ẕāt murāddır ki maʿnā-yı baʿīdleridir ḳarībi ism-i meẕkūr ile yād olunan yıldızlardır. Ülker yıldızı muḳābili olan lafẓ-ı S̱üreyyā meẕkūr olmasaydı sāmiʿ-i necm maʿlūma delālet eden Süheyle intiḳāl etmez ve keẕā Süheyl meẕkūr olmasa S̱üreyyāya fehm ḥāṣıl eyleyemez ve tevriye de vāḳıʿ olmaz idi ve keẕālik:

Saña şeft-ālū gerekse baña cānım ḳaysi

mıṣraʿ-i meşhūrı daḫı mis̱āldir ve şeft-ālū ḳaysi lafẓları yek-dīgerinde tevriye vuḳūʿını tehyiʾe etmişlerdir.

Tevriye ve īhām ḥüsn ü ḳubḥ iʿtibāriyle de ikiye inḳısām eder:

Ẕikri müstehcen olmayan bir māddeye remz ü īmā etmek īhām-ı ḥüsnden maʿdūddur Nāʾilī-i Ḳadīmiñ:

Dūn-duḫteriz muḥtesib dehriñ elinden

Ḫum gūşesine siñmiş iken atdı kapağı

beytiyle

Ḫāk-pāye bir riḳāb ihdāsı nā-çīz ise de

Ḳılma redd ḳır atıvir yā al bağışla bir ḳavle

beytinde vāḳıʿ īhāmlar ve Necātīniñ:

Ey Necātī olanca dīvānın

Kimseye mālikāne yazdırma

Ḳatı ḳısḳancdır senin şiʿriñ

Ehl-i beyt olmayana yazdırma

[18] ḳıṭʿasındaki ehl-i beyt tevriyesi gibi.

Īhām-ı ḳubḥ ẕikr ve īrādı müstehcen olan bir māddeye īmā ve işāret eylemekdir Behiştīniñ:

Nice ḳılsun namāzı ṣūfī kim

Abdestüñ yerinde yeller eser

ve Dürriniñ … ve Nāʾilī-i Cedīdiñ … beytlerinde meẕkūr elfāẓ-ı tevriye gibi.

3.1.8. İstiḫdām

İstiḫdām: Bir lafẓıñ iki maʿnāsı olup biri kendiyle murād ve biri kendüye ʿāʾid żamīr ile murād olunmaḳ veyāḫūd o lafẓıñ kendüye rāciʿ iki żamīri olup biriyle bir maʿnāsı ve biriyle āḫer maʿnāsı ḳaṣd u irāde ḳılınmaḳdır Ḳadrī Çelebīniñ işbu:

Sefere māʾil olan yoluna dil-dāre gerek

Fāḳadan sālim ü sīm üzre āmāde gerek

Rāh-ı ʿaşḳına anıñ sālik olan mālik olan

Yā ġanī kimse gerekdir yā ġanī-zāde gerek

ḳıṭʿasında sefer bir yolculuḳ ve bir de o ism ile be-nām bir maḥbūb maʿnālarını şāmil olup beyt-i evvelde yolculuḳ maʿnāsı ve beyt-i s̱ānīde vāḳıʿ onuñ żamīriyle de maʿnā-yı dīgeri maḳṣūddur ve keẕālik Ḫayālīniñ:

Ayaġa düş dilersen başa çıḳmaḳ

Anıñla başa çıḳdı cām-ı ṣaḥbā

beytinde vāḳıʿ ayaġ lafẓınıñ mıṣraʿ-i evvelde pāy muḳābili olan maʿnāsı ve mıṣraʿ-i s̱ānīde ayāġ-ı mey maḳṣūddur.

3.1.9. [19] Tevcīh

Tevcīh: Vecheyn-i muḫtelifeyne muḥtemel kelām sevḳ ü īrādına denir yek-çeşm bir kimse ḥaḳḳında iki gözlerinde berāber olmasını temennī eylemek gibi lākin o vecheyniñ yek-dīgerine teżād ü tebāyünü şarṭdır mes̱elā biri medḥe delālet ederse dīgeri daḫı ẕimmī müşʿir olmalıdır. Mis̱āl-i mesbūḳ gibi ki hem

lehine ve hem de ʿaleyhine duʿā-yı muḥtemeldir ve yalñız maʿniyeyniñ teġāyür-i ihtimāli kāfī olmaz tevriye ile tevcīhiñ farḳı tevriye elfāẓ-ı müşterekeye maḫṣūṣ olup tevcīh bunuñ ʿaksinedir ve tevriye lafẓ-ı vāḥid ile de olur tevcīh ise elfāẓ-ı mütelāʾime vücūduna mütevaḳḳıfdır.

3.1.10. Kināye ve Taʿrīż

Kināye veyā taʿrīż: Lafẓ cihetini terk ederek maʿnāyı bir ṭarafa meyle ḳaṣr ve taḫṣīṣ eyleme demekdir ʿulemā-i beyān kināyeyi taʿrīż ile ḳarışdırarak onları yek-dīgerinden farḳ u temyīz eder ḥadd-i taʿyīn etmediler ve kināye içün taʿrīżden ve taʿrīż içün kināyeden birçoḳ manẓūm ve mens̱ūr mis̱āller getirdiler ise de mebḥas̱-ı ātīde onlarıñ farḳı ve cihet-i mümeyyizeleri taʿrīf ve tavżīḥ olunacaḳdır. Kināye ḥaḳīḳat ve mecāz beynini cāmiʿ bir vaṣf ile ḥaḳiḳate de mecāza da ḥamli cāʾiz olur bir maʿnāya delālet eden lafẓa derler.

Kināye aṣl-ı vażʿda bir şey ile tekellüm edüp ġayriyi murād etmek oldıġından burada da ḥaḳīḳat ile tekellüm edüp mecāzı murād etmekdir ve kināye īżāḥ veyāḫūd mevṣūfuñ ḥālini beyān veyā mez̠kūr [20] bir ḥāliñ derecesini ʿayān veyā medḥ ü z̠emm veyā iḫtiṣār veyā istizāde-i ṣıyānet veyā taʿmiye veyā ilġāz veyā saʿb-i suhūlet ve ḳabīḥ-i ḥüsn ü melāḥat ile edā içün īrād ve istiʿmāl olunur.

Mes̱elā erbāb-ı ṣalāḥa pāk-dāmen köseler ḫafīfü'l-liḥye irtikāba arḳadaşça iʿāne-yi ʿazle ʿafv ser-ḫoşluġa neşāṭ ü neşʾe taġavvuṭ veyā bevle ḳażā-yı ḥācet veyā naḳż-ı vużū mevte intiḳāl dendigi gibi.

Kināye lafẓ-ı müfred üzerine de ityān olunur lafẓ-ı mürekkeb üzerine de faḳaṭ taʿrīż lafẓ-ı mürekkebe muḫtaṣdır hīçbir vaḳtde lafẓ-ı müfredden ityān olunmaz ve taʿrīżde ne ḥaḳīkat ve ne de mecāz ṭarīḳiyle maʿnā fehm olunabilüp ancaḳ telvīḥ ü işāret cihetiyle añlaşılır ki bu da lafẓ-ı mürekkebe delālete muḥtācdır. Eli açıḳ ayaġınıñ altına baḳ ipligi bāzāra çıḳdı keçesini ṣudan çıḳardı ṣaḳalını yoldurdı eli uzun eli bayraḳlı taʿbīrleri gibi.

Bez̠l ider varın eli açıḳdır

Şūḫ meşrebdir açıḳ ṣaçıḳdır

Ḥüsnī

Ḳılmadıñ hīç ayāḳ altına nigāh
Beni ferdāya mı ṣaldıñ eyvah

Bizi urdūn mı yine dīvāra
Çıḳdı mı ipligimiz bāzāra

Fāżıl

[21] Olup yemde Bektāşiyān-ı şīr-gīr
Çıḳardı keçesini ṣudan her dilīr

Ḫamse-i ʿAṭāʾī

Aḳbıyıḳ dirler anıñ köhnesine
Faḫr ider tāzesi bilmem nesine

Baʿż kimse arayup genc bulur
Ḫānesinde ṣanasın genc bulur

ʿAybdur ʿarżı olan insāna
Ṣaḳalın yoldura bir oġlana

Vehbī-i Sünbül-zāde

Eli uzundur ʿaḳlı ḳıṣadır tereffüh-i ḫaṣāʾildir
Vücūdı zübde-i ifrāṭ u tefrīṭ-i isāʾetdir

Ḥüsnī

Eli bayraḳlı Ḳāsımpaşalıdır erzeldir
Küberā ḫānelerinden hele müsteṣḳaldır

Ḥüsnī

Tāc u destār ile tefāḫür iden

Başını açamaz keli görinür

Nefʿī-*Sihām-ı Ḳażā*

Taʿrīż vażʿ-ı ḥaḳīkī veyā mecāzī ṭariḳiyle olmayaraḳ mefhūm cihetiyle bir şey üzerine delālet eden lafẓa derler mes̱elā bir şey istemeyüp de faḳaṭ "Hevālarda ṣoğudu arḳam da çıblaḳ" diyerek bir kürk veyā giyecek ṭalebine taʿrīż etmek gibi ki bu elfāẓ ne ḥaḳīḳate ve ne de mecāza ṭaleb muḳābelesine mevżūʿdur ancaḳ be-ṭarīḳi'l-mefhūm ṭalebe delālet eder ve taʿrīż kināyeden iḫfādır çünki kināyeniñ delāleti min-ciheti'l-mecāz vażʿ-ı lafẓīdir [22] ve taʿrīżiñ delāleti min-ciheti'l-mefhūmdur öyle vażʿ-ı ḥaḳīḳī ile veyā mecāz ṭarīḳiyle degildir ve taʿrīżde telvīḥ ü işāret ile maʿnā añlaşıdıġıyçün lafẓ-ı müfred müstaḳillen delālet edemeyüp delāletde lafẓ-ı mürekkebe muḥtāc olur ve bunuñ içün kināye müfred ve mürekkeb ve taʿrīż yalñız mürekkeb elfāẓda bulunur ve taʿrīż gerek maḳṣūda ve gerek ġayr-i maḳṣūda delāleti muḥtemel bulunan kelāmıñ ẕikr olunmasından ʿibāret olup ancaḳ mütekellimiñ aḥvāli o kelāmıñ maḳṣūda ḥamlini teʾkīd eder.

Kināye mis̱āli: "Vāḳıʿadan çend-rūz mürūrında Ḳapudan Seyyid ʿAlī Paşaya bir maḥremi ve bıṭāne-i umūrı devletlü İngilizleriñ birḳaç sefīne ile müdāfaʿasını der-ʿuhde eylemiş idiñiz meger ṣoñra vezāretle ḳapudanlıḳ iḫtilāsına çıḳdı deyü nās beyninde ḍarb-ı maḳāl olunmaḳdadır dedikde müşārün-ileyh yemīn-i müʾekked edüb ḥaḳīḳat-i ḥāl ol minvāl üzere idi lākin techīz-i sefāyin tekmīl olup hücūm içün fekk-i lengere mübāderetim hengāmında 'Gemilerimiziñ palamarlarını Yeñiḳapuya bend eylediler' ne yapalım taḥrīk-i sefīneye iḳtidārımız ḳalmadı dedi" (*Tārīḫ-i ʿĀṣım*).

Taʿrīż mis̱āli: "Atabeg-iʿAbbāsiyyeden biri Monla Mecdü'd-dīne yaḳāsında kelime-i ṭayyibeyi 'Lā ilahe illāllah' yazılu bir cübbe iḥsān eder lākin mürūr-ı rūzgār ve ʿubūr-ı leyl ü nehār ile cāme-i meẕkūr yıpranmış ve istiʿmāle ṣalāḥiyyetden ḳalmış imiş eḥibbāsından baʿżıları ne ʿacayib bu cübbeniñ yaḳasında 'Lā ilahe illāllah' yazılu da 'Muhammed Resūlullāh' yazılu degil derler Monla Mecdü'd-dīn daḫı cübbeniñ köhneligine [23] taʿrīż içün: "Bu cāme 'Muhammed Resūlullāh' zamānından muḳaddem denilmişdir" cevābını verir."

Mis̱āl-i dīger: "Bir gün Sulṭān Murād evvel şikārda gezer iken öñüne bir bölük dervīş çıḳar ve pādişāh-ı müşārün-ileyhe ḫiṭāben biz saña bu ḳadar

memleket alıverdik ve beglik ve salṭanat verdik biz duʿācılarız ne olur içinden maḥṣūldār köyüñ birini bize iḥsān etseniz yiyüp içüp ʿömrümüzü ḫoş geçürsek derler onlar da cevāben behey dervīşler ne ʿaceb aḫmaḳlıḳ etmişsiñiz ol ḳadar memleketi baña verdigiñiz vaḳtde içinden münāsib olanını kendüñüz içün alıḳoymalı idiñiz der"

Mis̱āl: "Vüzerādan biri bir Monla ile dāʾimā görüşürmüş bir gün es̱nā-yı ṭaʿāmda baḳlava gelür Monla ʿan-aṣlin Yörük imiş ondan kināye olmaḳ üzere vezīr-i müşārün-ileyh Monlanıñ öñündeki baḳlavanıñ üzerine bir ḳaşıḳ yoġurt döker ol daḫı yoġurdı medḥ ederek baḳlavanıñ balınıñ azlıġına işāret olmaḳ üzere 'Sulṭānım yoġurdu nereye ḳoysañ lez̠z̠et getürmez' der"

Mis̱āl-i dīger: "Ḳudemā-yı şuʿarādan Veliyü'd-dīn-zāde Aḥmed Paşa Burūsada vālī iken ṣatun almaḳ içün birḳaç köle getürdür ve içlerinden birini begenür gibi olur ol ʿaṣrıñ bez̠le-gūyānından Birader Ḳāsım denilen kimse daḫı o aralıḳ orada bulunur Veliyyü'd-dīn-zāde oña ḫiṭāben Birader Ḳāsım şu köleye bir baḳ da ṣatun alalım der o da efendimiñ ḫidmetine lāyıḳ bir müstaʿidd şeyʾe beñziyor [24] alsañız iṣābet buyurursuñuz der onuñ üzerine Veliyyü'd-dīn-zāde vāḳıʿan öyle faḳaṭ bir ʿaybı var güldügü vaḳt dişleri ziyāde açılıyor demesiyle Birader Ḳāsım cevāben 'Efendim bunda tereddüde maḥall yoḳdur alıñız siziñ ḳapuda gülecek degil a' der çünkü Veliyyü'd-dīn-zāde Aḥmed Paşa dāʾiresi ittibāʿına ʿadem-i iltifātla ve ṣalābet ü vaḳār ile zamānında maʿrūf u mevṣūf imiş."

Ve'l-ḥāṣıl kelāmda ġayr-i mez̠kūr olan bir mevṣūfu müsevveḳ-i ʿarżiyyet olur ise oña taʿrīż denir mes̱elā kelāmı bir ʿarża yaʿnī bir cānibe imāle eder hālbuki murādı ol cānib olmayup cānib-i āḫerdir ve bir şey ʿarż olunur ki maḳṣūd o olmayup şeyʾ-i dīgerdir ems̱ile-i mesrūdede oldıġı gibi ve eger ġayr-i maḳṣūd olan kelām ile maḳṣūd olan kelām beyninde yaʿnī lāzım ile melzūm arasında vesāʾiṭ çoḳ olursa oña telvīḥ denir ki telvīḥ-i ġayriyye uzaḳdan işāret eyleme demekdir cebi delik dāʾimā ḳazanı ḳaynar bacası tüter denildigi gibi mes̱elā dāʾimā bacası tüterden maʿnā-yı maḳṣūde ki memdūḥıñ kes̱ret-i żiyāfeti ve mihmān-nüvazlıġıdır delāletde birçoḳ vesāʾiṭ vardır zīrā bacanıñ dāʾimā tütmesi dumanıñ bilā-inḳıṭāʿ ocaḳdan çıḳması demek olup bundan z̠ihn kes̱ret-i iḥtirāḳ-ı ḥaṭaba intiḳāl eder kes̱ret-i iḥtirāk-ı ḥaṭabdan kes̱ret-i ṭabāyıḫa ve kes̱ret-i ṭabāyıḫdan kes̱ret-i ḫārendegān-ı ṭaʿāma ve kes̱ret-i ḫārendegān-ı ṭaʿāmdan kes̱ret-i mihmāna ve kes̱ret-i mihmāndan maḳṣūda ki [25] memdūḥıñ mükerrem ve ṣāḥib-i inʿām oldıġına intiḳāl eder ve eger maḳṣūd olan kelām ile ġayr-i maḳṣūd olan

kelāmıñ beyninde vesāʾiṭ-i mülāzeme ḳalīl olur ve ḫafā bulunursa oña remz denir zīrā remz-iʿalī ṭariḳü'l-ḫafā ḳarībe işāret demekdir boyu uzundur yaṣṣı ḳafalı boyu ḳıṣadır ṣırtı yapḳındır denildigi gibi ki uzun boyluluḳ veyā yaṣṣı ḳafalılıḳ erbāb-ı firāset nezdinde ḥamāḳat ve belāhete ve ḳıṣa boyluluḳ fitne ve ʿayyārlıġa delālet eder ve keẕā ṣırtı yapḳınlıḳ arḳasında elbiseniñ vücūduna ve o da s̱ervet ü ġınā ṣāḥibi oldıġına delālet eyler ki maʿnā-yı maḳṣūd olan s̱ervet ü yesār ile beyninde bir vāsıṭa vardır ve intiḳālāt-ı meẕkūreniñ cümlesinde de nevʿumā ḫafā bulunur ve eger vesāʾiṭ ḳalīl olup mülāzemetde ḫafā olmazsa oña īmā ve işāret denir.

Der-i celāline ol ḫānedānıñ bunca yıllardır

Kerem-i ilkā-yı raḥl ü bār idüp ḳaldı mekān ṭutdı

Ḥüsnī

naẓmında vāḳıʿ oldıġı gibi ki maʿnā-yı maḳṣūd is̱bāt-ı keremdir ve gerçi vāsıṭa var ise de intikal içün ḫafā yoḳdur keremiñ mekān ṭutması ol ḫānedān-ı memdūḥıñ nezdinde dāʾimiyyet ve mevcūdiyyetine ve mevcūdiyyeti ḫānedān-ı meẕkūra mülāzemetine delālet ve intiḳāl ḥāṣıl eder.

3.1.11. Tecrīd

Tecrīd: Zī-ṣıfat olan bir emirden yine o ṣıfatda emr-i mezbūra [26] mümās̱il bulunan emr-i āḫeri intizāʿ etmege derler bu da o ṣıfatıñ emr-i meẕbūrda kemālini mübalağa içün īrād olunur ki keʾenne o ṣıfat ile ittiṣāfdan mevṣūf-ı āḫeriñ emr-i meẕkūrdan ṣıfat-ı mezbūre sebebiyle intizāʿı ṣıḥḥat derecesine bāliġ ola.

Tecrīd iki ḳısımdır biri ġayr-i ḫiṭābī ve dīgerī ḫitābī:

Tecrīd-i Ġayr-i Ḫiṭābī

Fāżılıñ:

Yüzime güldi felek ḫandesine aldandım

Āh ol ḫande bükā üzre bükādır şimdi

Ḫāne vü debdebe vü ṭanṭana vü ḫuddāmı

İşte Fāżılda kibār-ı ʿuẓemādır şimdi

ḳaṣīdesinde ve *Tercüme-i Telemaḳ*da Kalipsonuñ Telemāḳa ḫiṭāben: "Baʿd-ez-īn vaṭanını görmeyecek ve muḥabbetle ser-gerdān oldıġın ḳızıñ baġrını deldigimi göreceksiñ firār edersen sefīneñ ġarḳ olup yine şu sāḥile atlayacaḳ vücūduñu ḳartal ḳuşları yiyecek ve Ḳalipso sevine sevine seyr eyleyecekdir" ʿibāresinde oldıġı gibi.

Tecrīd-i Ḫitābī

Ġayra ḫiṭāb edüp nefsini murād etmege derler ki bunda iki fāʾide ḥāṣıldır:

Birincisi bir kelāmıñ ẓāhiri ġayre ve bāṭını nefse ḫiṭāb oldıġı taḳdirde onda tevessüʿ ḥāṣıl olur.

İkincisi medḥ veyā ẕemm veyā sāʾir-i vaṣf icrā olunacaġı ḫālde ġayri kimesne muḫāṭab ʿadd edilirse nefsi üzerine evṣāf-ı mezbūre temekkün eder.

Tecrīd-i ḫiṭābī de iki ḳısımdır: biri maḥż ve dīgeri tecrīd-i ġayr-i maḥżdır.

[27] **Tecrīd-i Maḥż**

Ġayriye ḫiṭāb edüp nefsini murād etmege derler. Mis̱āl:

Nedir bu mertebe ey ḫāmkāre-i ġaflet
Bu dil-ḫırāşī-i nā-puḫte fikr-i fitne-füzūd

Gider bu ḫisset tabʿı ne ḥāṣıl itdi saña
Hevā-perestī-i iḳbāl fānī-i maṭrūd

Firīb-ḫurd-ı serāb-ı ümīd olup itme
Ġubārdır ki erbāb-ı cāhī nāṣıye-i sūd

Emānī-i dili ol bārgehden eyle ṭaleb
Ki ʿarş-ı aʿẓam ider andan iktisāb-ı suʿūd

S̱ābit

Her ne ḳadar mis̱āl-i mezbūrda ġayra ḫiṭāb edilir gibi görünür ise de nāẓım-ı müşārün-ileyh nefsini murād etmişdir.

Tecrīd-i Ġayr-i Maḥż

İkincisi tecrīd-i ġayr-i maḥżdır ki bu da nefsiñe ve göñlüne ḫiṭāb etmek ve kendü ile muḫāṭaba edişmekdir. Mis̱āl:

Ey dil sen o dil-dāra lāyıḳ mı degilsiñ yā
Daʿvā-yı muḥabbetde ṣādıḳ mı degilsiñ yā

ʿÖẕrüñ nedir ʿAẕrāya Vāmıḳ mı degilsiñ yā
Bu ġam ne gezer sende ʿāşıḳ mı degilsiñ yā

ʿĀşıḳ da keder neyler ġam ḫalḳ-ı cihānıñdır
Ḳoyma ḳadeḥi elden söz pīr-i muġānıñdır

Ġālib Dede

[28] Mis̱āl-i Dīger:

Ḫāk-pāyine revān olup yüri ḥālim ʿarż it
Ey dil zār ideyim eşkile hemrāh seni

Ḫˇāce Neşʾet

3.1.12. İltifāt

İltifāt: Kelāmda bir ṣīġadan yaʿnī üslūbdan ṣīġa-i dīgere yaʿnī üslūb-ı āḫere intiḳāl etmege derler ve tecrīd lafẓıñ baʿż maʿnālarını ḥaẕf ile baʿżısını irāde etmekdir ki bu da lafẓıñ mefhūmuna taʿalluḳ eder ve iltifāt lafẓıñ taʿalluḳu olmayaraḳ bir naḳl-i maʿnevīden ʿibāret oldıġı cihetle beynlerinde ʿumūm u ḫuṣūṣ vardır ve tecrīd de şarṭ-ı müntaḳilün-ileyhdeki żamīriñ nefsü'l-emrde müntaḳilün-ʿanha ʿāʾidiyyetidir ve tecrīd kināyeyi de cāmiʿ olursa da iltifāt olamaz zīrā iltifāt maʿniyeyniñ ittiḥādını ve tecrīd muġāyeretini iḳtiżā eder ve hem de tecrīd lafẓıñ mefhūmuna müteʿalliḳdir iltifāt ise lafẓıñ taʿalluḳu olmaḳsızın min-ciheti'l-maʿnā bir üslūbdan üslūb-ı āḫere intiḳāl-i kelāmdan ʿibāretdir.

İltifāt da üç ḳısımdır:

Ḳısm-ı Evvel:

Ġāybdan ḫiṭāba ve ḫiṭābdan ġāyba rücūʿdur ġāybdan ḫiṭāba rücūʿ ve her naṣıl olursa olsun bir üslūbdan üslūb-ı dīgere intiḳāl-i kelāmda tefennün ḥāṣıl etmek ve sāmiʿini tenşīṭ ü īḳāẓ etmek içün istiʿmāl olunur.

Ġāʾibden ḫiṭāba rücūʿa mis̱āl:

"Aferīniş benī Ādem ve teʾsīs-i ḥükūmet ḥikmet-i tevʾemdenberü kemāl-i [29] ḫulūṣ-i bāl ile düşünülmüş ve envār-ı şefḳat ü tebaʿa-perverī ile tenvīr edilmiş ve pādişāhıñ ḥāfıẓ-ı ḥuḳūḳ ve anadan babadan ziyāde şefīḳ oldıġını ʿālemde iʿlān ederek ḳulūb-ı ʿāmmeyi tesrīr eylemiş bir nuṭḳ var ise işte bugünki günde Pādişāh-ı āl-i ʿOs̱mān şehenşāh-ı ḫudāygān Abdü'l-ʿazīz Ḫān Efendimiziñ Şūrā-yı Devlet minber-i mükerreminden vükelā ve ümerā-yı devletine ve bi'l-vāsıṭa bir vaṭan-ı muʿazzeziñ evlādı bulunan otuz beş milyon ahālī-i ʿOs̱māniyyeye īrād ve ḫiṭāb eyledigi nuṭḳ-ı hümāyūndur. Bunu pīrāye-i ṣaḥīfe-i mefḫaret eyledigimizden dolayı pek baḫtiyārız 'Çoḳ yaşa pādişāhımız' nuṭḳ-ı hümāyūnuñuzuñ her bir ḥarfi içün otuz beş milyon ʿOs̱mānlılar kemāl-i ḫulūṣ ile müteveccih-i bārgāh-ı Müteʿāl olaraḳ ve sürūr-ı sirişki isāle ḳılaraḳ tezāyüd-i ʿömr ü şevketiñ edʿiyesini iṭāre eyler. Yā naṣıl ʿOs̱mānlı olan ve ʿOs̱mānlılıḳ şānını bilen pür-sürūr ve ʿAbdü'l-ʿazīziñ ṭūl-i ʿömrü ve saʿādet ü şevketi duʿāsıyçün ser-be-zemīn-i sücūd-ı Rabb-i Ġafūr olmasun ki bunca ġavāʾil-i mükeddere ve nice nice ḥādis̱āt-ı kevniyye sebebiyle şevket-i ʿOs̱māniyyeye ʿārıż olan ġubār-ı sekte-nis̱ārı söyleyüp ve perde-i naḳīṣa-āverdeyi ḳaldırup ʿarūs-ı gülçehre-i şān-ı ʿOs̱mānīyi meydān-ı bürūze getürmek içün teşmīr-i sāḳ-ı saʿy u himmet eder himmetiñ mevfūr saʿyın meşkūr ola pādişāhımız" (*Teraḳḳī*).

Mis̱āl-i Dīger:

Ṭarīddir gehī nāmūs-ı ekber olsa daḫı
Olur derīçe-i dehlīz ḳurbdan merdūd

[30] Teşebbüs itse eger dāmen-i şefāʿatine
Ḥarīm-i raḥmete medḫal bulurdı dīv-i kenūd

Bülend pāye muʿaẓẓam serīr levlāka

Eyā güzīde-i maḫlūḳ u zübde-i mevlūd

Müdāmkāre-i sehv ü ḫaṭāya ẕātıñdır

Kefīl-i lütf u żamīn-i kerem dem-i mevʿūd

 S̱ābit

Muḫāṭabdan gāʾibe rücūʿa mis̱āl:

"Tevfīḳ-i Bārī mürevvic-i kārıñ ola pādişāhımız ne baḫtiyār ol ümerāya ki böyle bir pādişāha ḫidmet ede ne şereflü ol ahālīye ki böyle bir metbūʿa tabʿiyyet eyleye" (*Teraḳḳī*)

Mis̱āl-i Dīger:

Merḥabā ey ḥażret-i ṣāḥib-ḳırān-ı mesnevī

Nāẓım manẓūme-i silk-i leʾāl-i mesnevī

Mes̱nevī ammā ki her beyti cihān-ı maʿrifet

Zerresiyle āfitābınıñ berāber pertevī

Nefʿī

Ḳısm-ı S̱ānī

Fiʿl-i müstaḳbelden veyā fiʿl-i māżīden fiʿl-i emre rücūʿdur bu da keẕālik kelāmda tevessüʿ īrādı içün istiʿmāl olunur.

Fiʿl-i müstaḳbelden fiʿl-i emre rücūʿa mis̱āl:

"Ben vaḥdāniyyet-i İlāhiyyeye şehādet ederim ve siz de şāhid oluñuz ki Cenāb-ı Ḥaḳḳa isnād-ı şirk edenlerden degilim" (*Siyer-i Nādirī*).

Fiʿl-i māżīden fiʿl-i emre rücūʿa mis̱āl:

"Ḫalīfe-i ʿaṣr baña ʿadl ü inṣāf ile emr etdi efʿāl ü ḥarekātıñızı rıżā-yı Rabbānīye tevfīk ediniz" (*Siyer-i Nādirī*).

İşbu iki mis̱ālde daḫı fiʿl-i emirler taḳdīr olunduḳlarında biri [31] müstaḳbel ve biri māżī maʿnālarını alabilüp faḳaṭ tevessüʿ ḥuṣūlü ve taʿẓīm u tefḫīm ḳaṣdı içün ṣīġa-i emre ʿudūl olunmuşlardır.

Ḳısm-ı S̱ālis̱

Müstaḳbel ile fiʿl-i māżīden veyā māżī ile müstaḳbelden iḫbārdır müstaḳbel ile fiʿl-i māżīden iḫbār olundıġına ve ḥikāye-i ḥāl ḳılındıġına mis̱āl: "Mentor pehlevānān-ı perḫāş-şināsānı aʿcāb eder ṣıfat u ṣūretde ḳılıc u ḳalḳān elinde meydān-ı ḥarbe girib tesviye-i ṣuhūf ve aʿmāl-i sinān ü süyūf ḳumandasını vererek yürümekle ḥükümdār-ı iḫtiyār geride ve ben daha ilerüde verāsınca gidüp ḳoyun sürüsüne girmiş ve çobanları ḳaçırmış lā-yenḳaṭiʿ ḳan döker ve dökdügü ḳanın içinde yüzer şīr-i jiyān gibi ṣaldırdıġından"

Mis̱āl-i mezbūrda aʿcāb eder taʿbīr olunmuş ise de ḥiḳāyet-i ḥāl idüginden aʿcāb etdi maḳāmında ityān olunmuşdur. (*Tercüme-i Telemaḳ*-Yusuf Kāmil Paşa)

Mis̱āl-i dīger: "Eline bir sāz alup naġme-sāzān ve mūsikī-perdāzānı şaşırır ve istimāʿ edenlerin reşk-i şevḳ ü sürūrını mecrāsından ṭaşırır ṣanʿatlar icrā ve īcād" (*Tercüme-i Telemāk*-Yusuf Kāmil Paşa)

Māżī ile fiʿl-i müstaḳbelden iḫbār olundıġına mis̱āl: "İlāhī bu muḥabbet-nāme-i nāmī ve bu ferzend-i bülend-i kirāmī ki zāde-i ṭabʿ-ı füsūn-sāz ve netīce-i derk sihr-pervāz mıdır emtiʿa-i ʿacz ü niyāz ve bedreḳa-i sūz u güdāz birle ʿazīmet-i ġurbet etdi ve cevāhir-i maʿnā verüp aḳmişe-i taḥsīn almaġa feżā-yı ʿāleme maḥmil-i ticāret yürütdi nitekim [32] tevfīk-iʿināyet hemrāh edüp mużīḳ-i ʿademden nüzhet-gāh-ı vücūda getürdiñ teʾyīd-i merḥamet-i muʿāvenet edüp vādī-i ġıybetden bādī-i şühūda yetürdiñ ne diyāra gitse ve ne vilāyete yetse maḳdem-i şerīfin mübārek ü meymūn ve maṭlaʿ-i laṭīfiñ ḫuceste ve hümāyūn edesin" (Fużūlī).

Mis̱āl-i mezbūrda etdi ve yürütdi taʿbīr edilmiş ve fiʿl-i māżī ṣīġası getirilmiş ise de ederse ve yürürse demek olaraḳ maʿnā-yı istiḳbāl murād ḳılınmışdır.

3.1.13. Tevkīd-i Żamīreyn

Tevkīd-i żamīreyn mübālaġā maḳāmında īrād olunur żamīreynden biriniñ dīgeriyle tevkīdi maʿnā-yı maḳṣūḍ maʿlūm ve nefsde s̱ābit ve muḳarrer oldıġı taḳdīrde cāʾiz ve eger maʿnā-yı mezbūr ġayr-i maʿlūm olup da şekk vāḳıʿ olursa delāletinde taḳarrür ü s̱übūt ḥāṣıl olmaḳ içün vācibdir yek-dīgerini tevkīd edecek żamīreyniñ de yā biri muttaṣıl ve dīgeri munfaṣıl veyāḫūd ikisi de munfaṣıl olur Munfaṣılıñ muttaṣıl ile tevkīd oldıġına mis̱āl: "Ey Muḥammed sen isterseñ gūşe-i dāmān-ı luṭfuñ setre-i maʿāyib-i ʿuṣāt-ı ümmet eyleyesin" (*Şehādet-nāme-i Veysī*).

Ve kez̠ālik ṭāliʿiñ seniñ veyā seniñ ṭāliʿin pek güzeldir denildigi vaḳitde sen żamīr ḫiṭābıyla "ṭāliʿin" lafẓınıñ nihāyetinde vāḳıʿ kāf-ı ḫitāb gibi munfaṣılın munfaṣıl ile tevkīd olundıġı es̱nā-yı muḫāṭaba ve mükālemede sen sen veyā siz siz żamīreyniñ īrād ve ityān olundıġı gibi.

Sendedir maḫzen-i esrār-ı hüviyyet [33] sende

Sendedir rābıṭa-i rişte-i vaḥdet sende

Ġubārī

İşte bu mis̱illü yek-dīgerini müʾekked żamīreyniñ maḳām-ı münāsebetde īrād ü istiʿmāli ṣanāyiʿ-i maʿneviyyeden ve ādāb u erkān-ı belāġatdan maʿdūddur.

3.1.14. Tefsīr-i baʿde'l-ibhām

Tefsīr-i baʿde'l-ibhām: Mütekellimiñ ibtidā-yı kelāmda bir maʿnāyı īrādıdır ki ṣoñra keşf ü īżāh olunduḳda yalñız onu bilmekle fehm-i ġayr-i müstaḳil olan fehm-i müstaḳile delālet ḥāṣıl eylesin ve es̱nā-yı kelāmda semʿe evvelen emr-i mübhem taṭarruḳ edüp de ṣoñra īhām defʿ ü izāle ḳılınırsa tabīʿatiyle emr-i mezbūre içün tefḫīm ü iʿẓām ḥāṣıl olur. Mis̱āl: "Ey āfitāb-ı şükūhtan maḥrūm ve ẓulmet içinde maġmūm olan şarḳ milletleri yevm-i müteyemmin-i cülūs-ı hümāyūndanberü gördügümüz niʿam-ı mütenevviʿadan fażla olaraḳ müjde size müjde yine bir büyük saʿādet doġuyor fāṣıla-i berreyn ve ḥākime-i baḥreyn olan

belde-i Ḳosṭanṭiniyyede cālis-i taḫt-ı ḥükümrānī olan pādişāh-ı şevket-iktināh ve saʾil-i teraḳḳi ve temeddüni istiḥṣāl ediyor ṭarīḳīler açıyor demir yollar yapıyor ḥāʾiz-i maḳām-ı ḫilāfet ve ḥāfıẓ-ı ümem ü devlet olan sulṭān-ı zamān ʿAbdü'l-ʿazīz Ḫān taġayyürāt-ı ʿaṣriyyeden dolayı dolāb-ı ḥiyel ü desāyis içine girmiş olan ʿadāleti ʿaṣrında meydāna çıḳarıyor aḥkām-ı ḳānūniyyeyi iḥtiyācāt-ı ʿaṣriyyeye tevfīḳ etmek ḳāʿide-i ḥikmet ifādesini neşr ediyor" (*Teraḳḳī*)

3.1.15. [34] **Īcāz**

Maʿānī-i müstaḥżarayı edā içün īrād olunan elfāẓ-ı muḳābili muḳābiline vāfī ve kāfī olursa oña müsāvāt taʿbīr olunup bunuñ mā-dūnunda olaraḳ maʿānī-i müteʿaddideyi ḥāvī elfāẓ īrād olunur veyāḫūd bi'l-icāb ṭayy ü ḥaẕf-ı ṭarīḳine gidilirse oña īcāz ve maʿnā-yı maḳṣūdu īżāḥ veyāḫūd baʿż evṣāf ile tavṣīf ve teşrīḥ dāʿiyyelerinde bulunursa oña da ıṭnāb denilir.

Īcāz zevāʾid-i elfāẓıñ ḥaẕfı demekdir ki taṭvīliñ żıddıdır zīrā taṭvīl-i elfāẓıñ maʿānī üzerine bilā-fāʾide delāletini ziyādeleşdirmekdir şu şarṭla ki elfāẓdan bir şey ḥaẕf olundığı vaḳitde yine o maʿānīye delālet mümkün ola mukātibāt u eşʿārda īcāz ve ḫuṭbe ve nuṭḳ u fetiḥ-nāme ve fermān u iʿlānātda ıṭnāb müstaḥsendir ve her ne ḳadar īcāz iḫtiṣār maʿnāsını müfīd ise de yine beynlerinde ʿumūm u ḫuṣūṣ vardır. Zīrā iḫtiṣār kelāmda ḥaẕf vuḳuʿına denir ḥālbuki bir kelāmda ḥaẕf olmasa da yalñız ḳaṣr bile bulunsa yine īcāz taʿbīr olunur ve'l-ḥaṣıl īcāz lafẓıñ maʿānī-i müteʿaddideyi iḥtivāsından ʿibāretdir.

Īcāz da iki ḳısımdır biri īcāz-ı bi'l-ḥaẕfdır ki maḥẕūf üzerine feḥvā-yı kelāmıñ delāleti içün müfred cümle ḥaẕf olunur bu da ancaḳ lafẓ üzere maʿnānıñ ziyādeligiyle olur.

Ḳısm-ı āḫer ki ondan bir şey ḥaẕf olunmaz o da iki nevʿdir: [35] Biri lafẓıñ maʿnāsına müsāvātıdır ki oña taḳdīr derler ve dīgeri maʿnānıñ lafẓ üzerine ziyādeligidir ki ḳaṣr derler.

Ḳısm-ı evvel ki īcāz-ı bi'l-ḥaẕfdır bunda maḥall-i maḥẕūfu istiḫrāc içün ol ḳadar külfet iḳtiża etmez faḳaṭ ḳısm-ı s̱ānī içün tenebbüh ve istiṭlāʿda ʿusret vardır.

Iṭnāb kelāmda mübālaġa ḳaṣdı içün getirilen ḍurūb-ı teʾkīdden ʿibāretdir yaʿnī li-fāʾidetin lafẓıñ maʿnā üzerine ziyādeligidir.

Īcāz-ı bi'l-ḥaẕf:

Īcāz-ı bi'l-ḥaẕfda terk-i ẕikr ẕikrden efṣaḥdır ve ifāde maḥallinde ṣamt ü sükūt ṣūret-i ifādeyi ziyāde ḳılmaḳdır ve bu ḥālde sen söylemedigini söylenmiş bulur ve o kelāmı beyān etmedigiñ ḥālde dehābin görürsüñ ve ḥatta o maḥẕūf ne vaḳt iẓhār olunsa ḥüsn ü ṭilāveti gider bu maḥẕūf baʿżen bi'l-iʿrāb olur lisān-ı ʿArabīde mütedāvil "ehlen ve sehlen" gibi çünkü bunlar manṣūb olaraḳ ẕikr olunageldiklerinden elbette bir nāṣibleri olacaḳ ki o da maḥẕūf demekdir ve bir de maʿnānıñ tamāmiyyetine naẓaran ẓāhir olur mes̱ela "Fülān adam yapar eder" denir ki iş yapar eder demekdir burada iş maḥẕūfdur faḳaṭ maʿnānıñ lüzūm-ı tamāmiyyeti o ḥaẕfı iẓhār eder.

Īcāz-ı bi'l-ḥaẕf da iki ḳısımdır: Biri cümleleriñ ḥaẕfı ve āḫeri müfredātıñ ḥaẕfıdır.

Cümlelerin ḥaẕfı da keẕālik iki nevʿdir biri cümel-i müfīdeniñ ḥaẕfı ve dīgeri ġayr-i müfīdeniñ ḥaẕfıdır.

Ḥaẕf-i cümel de dört ḍarb üzerinedir:

Ḍarb-ı evvel: Suʿāl-i [36] muḳadderiñ ḥaẕfıdır ki istīnāf tesmiye olunur bu da iki vech üzere gelir.

Vech-i evvel esmā ve ṣıfātıñ iʿādesidir o da baʿż kerre laḳırdısı geçen kimseniñ isminiñ iʿādesiyle olur: "Ḥüseyin ʿAvnī Paşa ser-ʿasker olmuş Ḥüseyin ʿAvnī Paşa doğrusu ser-ʿaskerlige şāyāndır" gibi .

Baʿż kerre de ṣıfatıñ iʿādesiyle olur: "Fülān efendi terfīʿ-i rütbe etmiş siziñ eski ḳafādār" gibi bu ṣıfatıñ iʿādesiyle getirilen ḥaẕf ism iʿādesiyle getirilenden daha eblaġdır.

Vech-i s̱ānī: Esmā ve ṣıfat iʿāde edilmeksizin kelāmda vāḳıʿ olan istīnāfdır mes̱elā bir ādem dīgeriniñ yapdıġı işiñ ḳubḥ ü kerāhetini muḫāṭabına ḥikāye eder iken "Fülān ādeme de bu kötülügü etmek düşer miydi" dedigi vaḳitde muḫāṭabı da oña muḳābele olaraḳ "Bilse idi" dedigi gibi.

Ḍarb-ı s̱ānī: Müsebbibi ḥaẕf edüp sebeble veyāḫūd sebebi ḥaẕf edüp müsebbible iktifā etmekdir sebeb ile iktifāya mes̱elā bir ḥāḳim iki müddeʿīyi

muḥākeme eṡnāsında birine “Sen buña iki lira cezā-yı naḳdī vereceksiñ” dese müddeʿün-ʿaleyh de müddeʿīniñ ḥākime bir münāsebet ü ḳarābeti oldığını bilerek cevāben “Aḳrabāñız oldığından mı” dese yaʿnī aḳrabāsı oldığını ḥükme sebeb ʿadd etse bu ẕikr-i sebeb ve ḥaẕf-ı müsebbib demek olur sebebi ḥaẕf edüp müsebbib ile iktifā olundığına biriniñ dīgerine ḫitāben “Ḳaymaġı yiyen mandayı yanında ṭaşır” dedigi gibi ki yemek [37] müsebbibdir sebeb yemegi irādedir yaʿnī ḳaymaḳ yemegi murād eden demekdir.

Ḍarb-ı ṡāliṡ: Tefsīr içün ıżmārdır bu da āḫirde gelecek şeyʾi ṣadr-ı kelāmdan ḥaẕf etmekdir ki bu ḥālde āḫir evvele delīl olur “İçiñizden muḥārebāt-ı sālifede ʿarż-ı sīne-i besālet edenler ḳıyās olunamazlar anlarıñ soñraki mücāhidinden ḳadr ü dereceleri elbette ʿaẓimdir” (*Siyer-i Nādirī*).

Ḍarb-ı rābiʿ: Sebeb ve müsebbib ve ıżmār ʿalā-şerīṭati't-tefsīr ve istīnāf olmaḳsızın cümel-i müfīde ve ġayr-i müfīdeniñ ḥaẕfıdır “Fülān ḳabīle şeyḫi ʿiṣyān etdi ve ṣoñra ḫaṭāsını farḳ u idrāk ederek deḫālet eyledi” denildigi gibi burada maḥẕūf olan “ḳalḳdı geldi” cümleleridir yāḫūd “Allāh büyükdür” veyā “Fülān adam güzeldir” yāḫūd “Kerīmü'l-ḫulḳdur” denildigi gibi ki murād herkeslerden büyük yāḫūd her güzellerden güzel ve ġayri kerīmü'l-ḫulḳ bulunanlardan kerīm demekdir.

Ḳısm-ı ṡānī müfredātıñ ḥaẕfıdır müfredātıñ ḥaẕfı da vücūh-ı müteʿaddide üzere olur.

Birincisi fāʿiliñ ḥaẕfıdır yaʿnī fiʿliñ ẕikriyle fāʿile delāletde iktifā etmekdir meṡelā gidiş var yāḫūd gidiş olacaḳ denildigi vaḳitde o gidecegiñ kim oldığını taṣrīḥa yaʿnī gidiş fiʿliniñ fāʿilini ẕikre artıḳ ḥācet olmayup ẕāt-ı ʿālī-i mülūkāneniñ bir yeri teşrīf buyuracağı añlaşılır ve ʿİzzet Mollānıñ:

Bu tekdīre elbet mücāzāt olur

Ṣuçuñ yoḳ diyorlar [38] mükāfāt olur

Derim baʿż kerre olur nādiren

Daḫı eskimiz varsa da ẓāhiren

manẓūmesinde olur fiʿliniñ fāʿili bulunan ṣuç ve keẕālik İbni Kemāliñ:

Az müddetde çoḳ itmiş idi

Sāyesi olmuş idi ʿālem-gīr

Şems-i ʿaṣr idi ʿaṣırda şemsiñ

Ẓılli memdūd olur zamānı ḳaṣīr

ḳıṭʿasında etmiş idi fiʿliniñ fāʿili bulunan salṭanat lafẓlarınıñ maḥẕufiyyeti daḫı bu ḳabīldendir.

İkincisi fiʿliñ ḥaẕfıdır fiʿliñ ḥaẕfı da iki türlü olur biri mefʿūlüñ delāleti ile ẓāhir olur mes̱ela: "Gāh naʿline gāh mıḫına neyse becerdi" denildigi gibi ki naʿline ve mıḫına mefʿūlleriniñ delāletiyle fiʿl-i maḥẕūf ẓāhir olur yaʿnī gāh naʿline gāh mıḫına urarak becerdi demek olur. Biri de mülāyemet-i kelāma naẓaran fiʿl ẓāhir olur "Ṣabr ile ḳoruḳ ḥelvā olur dud yaprağı aṭlas" ḍarb-ı mes̱elinde oldığı gibi ki dud yaprağı aṭlasa lāzım gelen "olur" fiʿli ḥaẕf olunmuş ve bu maḥẕūfiyyeti siyāḳ ve mülāyemet-i kelām ẓāhir etmişdir ve keẕālik Veysīniñ:

Taḥte's-S̱üreyya ermişidi biḫ-i naḫl-i küfr

Fevḳa's-semāya devḥa-i bi-revnaḳ-i ḍalāl

beytinde devḥanıñ müteʿalliḳi bulunan dīger ermişidi fiʿli ve "āteş bahāsına" ḍarb-ı mes̱elinde ṣatılıyor fiʿli maḥẕūfdur.

Üçüncüsü mefʿūlün-bihin ḥaẕfıdır "Fülān yapar eder bozar çizer" gibi.

[39] Dördüncüsü mużāf ve mużāfun-ileyhiñ ḥaẕfıdır. Mużāfın ḥaẕfı ʿİzzet ʿAlī Paşānıñ:

Seyf-i yedu'llāh olup āşikār geçerdi ḳılıcdan fiten-i rūzgār

mıṣraʿında ehl lafẓınıñ ve keẕālik Āhīniñ:

Kimi vaṣṣāf zülf ve kimisi ḫāl

Kimisi şāʿir ve kimi remmāl

manẓūmesinde ḥāle muḳāreneti iḳtiżā eden vaṣṣafıñ maḥẕūfiyyeti ve mużāfun-ileyhiñ ḥaẕfı yine ʿİzzet Monlānıñ:

Ahālī-i nevāzende-i mey-hemmān

Gelüp ḫidmetim etdi pīr ü civān

beytinde ahālīniñ mużāfün-ileyhi bulunan beldeniñ maḥẕūfiyyeti gibi.

Beşincisi mevṣūf veyā ṣıfatıñ ḥaẕfıdır ḥaẕf mevṣūfa alı yāḫūd ḳırı yāḫūd mercānı getir denildigi gibi al veyā ḳır veyā mercān renk olan atı getir demekdir.

Nice mercān o sebük-cilve vü çāpük-rev kim

Aña gül-gūn-ı sirişk olur olursa hem-pa

Nefʿī

Ṣıfatıñ ḥaẕfı ey ẓarīf ey ʿāḳil ey müʾmin taʿbīrlerinde ki recülleriñ maḥẕūfiyyeti gibi ve keẕālik benī Ādem evlādıyım denildigi gibi ki Celīlü'l-ḳadr olan Ādemiñ evlādıyım demekdir ve o Celīlü'l-ḳadr taʿbīrini mutażammın olan ifāde maḥẕufdur Nābīniñ:

Müʾminiñ oldı çü miʿrācı namāz

Dideñi eyle bu miʿrāc ile bāz

Bī-edeb olmaġla oldı ḥasūd

Der ki raḥmet ḥaḳḳdan merdūd

[40] beytlerinde müʿmin recül-i müʾmin ve ḥasūd merd-i ḥasūḍ demekdir.

Altıncısı şarṭī veyā cevābın ḥafẓıdır şarṭī ḥaẕf "Hele sen bulunmadıñ ʿalīmu'llāh ḥarīfler biterdi" dendigi gibi ki eger bulunmuş olsa idiñ demekdir. Cevāb-ı şarṭī-yi ḥaẕf "Vāḳıʿan para olsa idi" deyüp ḫatm-i kelām eylemek gibi ki yaʿnī olsa ben de öyle yapar idim demekdir.

Īcāzıñ ḳısm-ı s̱ānīsi kendüsinden bir şey ḥaẕf olunmayandır bu da iki nevʿdir:

Biri lafẓī maʿnāsına müsāvī olan kelimelerdir ki onlara taḳdīr denir el-aʿmālü bi'n-niyyāt etmek çiyñemeyince yudulmaz elçiye zevāl olmaz mis̱āllerinin̄ mutażammın oldığı maʿānī gibi.

Dīgeri lafẓınıñ üzerine maʿnāsı ziyāde bulunan kelimelerdir ki buña da īcāz-ı bi'l-ḳaṣr denir iyi gün dostu devesi ḥācı körüñ istedigi bir göz yā ẖūyundan yā ṣuyundan ḍurūb-ı ems̱ālinde oldığı gibi ki bunlar lafẓen delālet etdikleri maʿānīden ziyādesini mutażammın olurlar.

3.1.16. Iṭnāb

Iṭnāb: Li-fāʾidetin maʿnen üzerine lafẓ ziyāde ḳılmaġa derler ıṭnāb baʿż kerre kelāmdan cümle-i vāḥidede bulunur baʿż kere de cümel-i müteʿaddidede bulunur faḳaṭ cümel-i müteʿaddide de bulunuşu īrād-ı kelāmda ittisāʿ-ı muḥālī müʾeddā oldığı içün daha eblaġ ʿadd olunur ve ıṭnāb müteʿārif olan ʿibāre-i kes̱īre ile maḳṣād u merāmı edā ḳılmaḳdır ve lafẓda oldıġı gibi maʿnāda daẖı ıṭnāb bulunur. Kelāmdan cümle-i vāḥidede bulunan ıṭnāb ḥaḳīḳī de olur mecāz da. [41] Meselā gözümle gördüm elimle ṭutdum dendigi gibi ki ẓāhir ḥālde buña ḥācet yoḳ gibi görünür çünkü görmek ancaḳ göz ile ve ṭutmaḳ daẖı kez̠ālik el ile olur ḥālbuki taʿbīr-i mez̠kūrdan maṭlab o işiñ vuḳūʿını iʿẓām u teʾkīd ve maʿnā-yı maḳṣūdu ziyāde-i taṣvīrdir:

Kendü elimle yāre kesüp ve virdigim ḳalem

Fetevā-yı ẖūn nā-ḥaḳ mı yazdı ibtidā

Sulṭān Selīm İlhāmī

Cümlelere muẖtaṣṣ olan ḳısm-ı s̱ānī de dört ḍarbı şāmildir:

Birincisi bir şeyʾi z̠ikr edüp onu mütedāẖil-i maʿānī getirmekdir faḳaṭ her bir maʿnāda olan ẖaṣīṣa maʿnā-i āẖerde bulunmamaḳ şarṭıyla Nefʿīniñ:

Hādī-i vādī-i dīn bedreḳa-i rāh-ı yaḳīn.

Pīr ü mücdehidīn ḥażret-i şeyẖü'l-islām

beytinde oldığı gibi ki beyt-i mez̠kūrda memdūḥı bulunan z̠ātı birbirine müteḳārib bulunan hādī ve bedreḳa vaṣflarıyla tavṣīf etmiş ise de īrād etdigi ṣıfāt-ı āẖer ile onları tekrīr hükmünden çıḳarmışdır.

İkincisi nefy ü işbāt ṣūretidir o da bir şeyʾi nefy ṭarīḳiyle ve ṣoñra isbāt ṭarīḳiyle yāḫūd evvelen işbāt ve s̱āniyen nefy ṭarīḳiyle ẕikr etmekdir faḳaṭ buñlarıñ ikisiniñ birinde āḫirde olmayan ziyādeliġin bulunması şarṭıdır "Ḥükūmet-i seniyye vaʿdinde ḫalef etmez lākin eks̱er ahālī bilmezler bilürler maʿīşet-i ẕātiyyelerine ʿāʾid ḫuṣūṣātı yoḳsa leddünniyyāt-ı umūrdan ġāfillerdir" terkībinde oldıġı gibi.

Üçüncüsü maʿnā-yı vāḥidi ziyādeye iḥtiyāc mess etmez ṣūretde tām olaraḳ ẕikr edüp ṣoñra maʿnā-yı meẕkūru muvażżaḥ [42] mis̱āl īrād etmekdir ki bu da o ḳażiyye müʾeddāsınıñ taḫyīl ü taṣvīri içün ẕikr ü ityān ḳılınır.

Kīne-i ḳalb-i ʿadū luṭf ile olmaz zāʾīl.

Sengde mużmer olan āteşe āb etmez

beyt-i meşhūrında oldıġı gibi.

Iṭnāb yā maʿnen ṣūreteyn-i muḫtelifeyni cāmiʿ olsun yāḫūd nefsde fażl-ı temekkün ü teḳarrür etsin yāḫūd o maʿnāya dāll olan suver-i ʿilmiyyede şeṭāret ve mükemmeliyyet bulunsun içün īżāḥ baʿde'l-ibhām ile olur S̱ābitin işbu:

Hidayet eyle ḳuluñ semt-i rāh-ı rıḍvāna.

Feżā-yı tīh-i ḍalāletde olmadın nā-būd.

beytinde oldıġı gibi ki evvelā hidayet eyle denilüp ṣoñra semt-i rāh-ı rıḍvāna ile īżāḥ ve baʿdehu mıṣraʿ-i s̱ānīyle tavżīḥ olunmuşdur ve keẕālik ʿİzzet ʿAlī Paşanıñ işbu:

Açıldı ṣafā seyr-i çemenzār gerekdir

Bu ʿahd-i ṣafāda

Meclisde bu dem tāze ḳadeḥkār gerekdir

Ammā ola sāde

Bezm-i çemeni bād-ı bahār eyledi tezyīn

Güllerle serāser

Peymāne-i ṣaḥbā yine ser-şār gerekdir

Dest-i ẓurafāda

müstezādında oldığı gibi ki

Açıldı ṣafā seyr-i çemenzār gerekdir

Meclisde bu dem tāze ḳadeḥkār gerekdir

[43] Bezm-i çemeni bād-ı bahār eyledi tezyīn

Peymāne-i ṣaḥbā yine ser-şār gerekdir

dense yine tamāmiyyet-i ifāde mevcūd olup o ziyāde ḳılınan "Bu ʿahd-i ṣafāda, Ammā ola sāde, Güllerle serāser, Dest-i ẓurafāda" fıḳraları müteḳaribleri bulunan mıṣraʿlardaki ibhāmı īżāḥ etmiş ve kelāmı ıṭnāb eylemiş olurlar.

Ḳılmasun devr-i felek bir daẖı icrā-yı fuṣūl

Ne bahār ve ne ẖarīf ve ne zemistān olsun

Fāżıl

veyāẖūd ıṭnāb-ı ẖaṣıñ meziyyet-i fażlına işāret içün ʿāmmdan ṣoñra ẖāṣ-ı mezbūruñ ẕikriyle olur. Nefʿīniñ *Sihām-ı Ḳażā*sındaki işbu:

Revnāḳ-ı nev-bahāra ʿaşḳ olsun

Zīnet-i lālezāra ʿaşḳ olsun

beytinde oldığı gibi ki zīnet-i lālezāra işāret ve onuñ meziyyet ü ḳadrini tenbīh içün revnāḳ-ı nev-bahār evvelce īrād olunmuş ve kelām-ı ıṭnāb edilmişdir yāẖūd ıṭnāb bir nükte taḥṣīli içün tekrīr edāsıyla olur Fāżılıñ:

Ey felek ey felek ey çarẖ-ı sitemkār yeter

Rūz-ı maḥşer görelim ʿālemde dīvān olsun

beytinde oldığı gibi ki burada tekrīrden murād tevbīẖ ve inẕārdır.

3.1.17. Tekrīr

Tekrīr: Elfāẓıñ maʿānī üzerine mükerreren delāletine derler ve lafẓ-ı vāhidiñ kelām-ı vāḥidde tekerrüri belāġat-i muḫill ẓann olunursa da mütekellimiñ murādı tefḫīm veyā tehvīl veyā tenvīr veyā inkār veyā tevbīḫ [44] veyā iṣtibʿād veyā bunlara mümās̱il bir ġaraża müstenid oldıġı ḥālde ẓann-ı mez̠kūra maḥall ḳalmaz ve'l-ḥaṣıl tekrīr mütekellimiñ lafẓ-ı vāḥidi lafẓen maʿnen bir daha tekrārlanmasından ʿibāretdir ve teʾkīd lafẓıñ mā-kabl kelāmda mez̠kūr maʿnā-yı ḥāṣılıñ taḳrīr ve taḳviyesi içün īrād olunmasıdır ki tekrīr ile beynlerinde farḳ ẓāhirdir ve tekrīr teʾkīdden eblaġḍır çünkü onda taḳrīr ve taḳviye fāʾidesi daḫı ḥāṣıldır.

Bu tekrīr de iki ḳısımdır: Biri lafẓ u maʿnāda ve āḫeri yalñız maʿnāda bulunur.

Lafẓ u maʿnādaki tekerrür çabuḳ çabuḳ taʿbīrinde vāḳıʿ oldıġı gibi.

Tesbīḥ-i zāhid döndükce tīz tīz

Devrinde sāġar eylerdi sürʿat

Nābī

Maʿnāda olup lafẓda olmayan “Baña iṭāʿat et ʿāṣī olma” gibi.

İṭāʿat et sözüme olma ʿāṣī

Seni ber-bād eder levs̱-i maʿāṣī

Nādirī

Bunlarıñ beheri de müfīd ve ġayr-i müfīd iʿtibāriyle ikişer ḳısma inḳısām eder. Müfīd bir maʿnāyı tażammun içün īrād olunan ve ġayr-i müfīd maʿnāsız olaraḳ gelen demekdir.

Bu tekrīr-i müfīd kelāmı teʾkīd ve mā-bihi'l-ifādeniñ mutażammın oldıġı emri teşyīd içün istiʿmāl olunur ki o da bir şeyʾiñ mübālaġa-i medḫi veyā zemmi içün veyāḫūd sāʾir bir maḳṣadıñ ḥuṣūline delālet żımmında īrād olunur.

.Lafẓ u maʿnādaki tekrīriñ müfīd oldıġı *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: “Amma bugün ben ol muḳarreb-i dergāh-ı sened-i rubūbiyyetim ki dīvānḫāne-i [45]

kibriyāda cümleñize vāsıṭa-i ḳabūl benim amma ben ol nigeh-bān-ı dehliz-i ḳurbetim ki bārgāh-ı ġaybü'l-ġaybde cemʿ-kede-i vesīle-i vuṣūl benim" kelām-ı menṣ̱ūrunda bunlarıñ ve keẕālik *Telemaḳ Tercümesi*niñ: "Mıṣırda baʿde'l-müfāreḳa vefāt ve terk-i daġdaġa-i kāʾināt etmişdir ẓann eyledigim Mentoru ṣūret-i ʿacībede rüʾyet-i ḳalb ḥazīne-i bāʿiṣ̱-i riḳḳat olmaġla kenār-ı sefīnede mahzūn maḥzūn aġlar ve lenger-i temkīn ü sükūneti zencīr-i sirişk-i vāḥasretāya baġlar idim" terkībinde maḥzūn maḥzūn kelimeleriniñ ve *Ḥadīḳatü's-Süʿedā*nıñ: "Dirīġā ki aṣl-ı rābıṭa-i inʿiḳād-ı cemāʿat terk-i cemāʿat ḳıldı" ʿibāresinde cemāʿat lafẓlarınıñ vuḳuʿ-ı tekerrüri gibi.

Lafẓ-ı maʿnādaki tekerrüriñ ġayr-i müfīd oldıġı Ḥaḳḳīniñ:

Bir yār ü dār-ı yār olacaḳ yār bizlere

Destiyle şevḳile ṣuna mīnā-yı ibtihāc

ve ʿĀṭıfıñ:

Bende eyler seni aḥbābdan istiʿdāda

Ṭutalım yek-deme ġamdan seni āzād eyler

beytlerinde vāḳıʿ yār seni lafẓlarınıñ tekerrüri gibi.

Lafẓda olmayup da maʿnāda bulunan tekerrüriñ müfīd oldıġı *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: "Nāgāh şaḥne-i girībān-gīr-i fenā sell-i seyf-i ḳażā etdi şemşīr-i sīne-şikāf-ı ecel ḫançere-i gerden-i ḥayāta yetdi" cümlesinde vāḳıʿ tekerrür-i maʿānī gibi ve keẕālik Fużūlīniñ:

ʿĀşıḳım derseñ belā-yı ʿaşḳdan āh eyleme

Āh edüp aġyārı esrārıñdan āgāh eyleme

[46] ʿAşḳ sulṭānı ne fermān etse göster inḳıyād

İctināb etme teneffür ḳılma ikrāh eyleme

ḳıṭʿasında ictināb teneffür ikrāh kelimeleriniñ müterādif olan maʿānī-i mütekerreresi ve keẕālik Sürūrīniñ:

Ḫān Maḥmūd ola dāʾim ki ede kesb-i sürūr

Sevḳ-i sulṭānī-i vaṣfında olan nükte-fürūş

Dergeh-i cūdına ez-cümle Sürūrī-i ḥaḳīr

ʿArż ḳılmışdı tevārīḫ olup ilhām-ı sürūş

Bir buçuḳ kīse kerem ḳıldı o şāh-ı ekrem

Yed-i ümīdime geçdi yedi yüz elli ġuruş

ḳıṭʿasında meẕkūr bir buçuḳ kīse yedi yüz elli ġurūş maʿniyeyn-i mükerrereyni gibi.

Lafẓda olmayup maʿnāda bulunan tekerrüriñ ġayr-i müfīd oldıġı Belîġiñ:

Süḫan-şināsī-i ʿālem benimle bāḳīdir

Niʿam-ı süḫanda budur ġayri ba'd-ez-īn lādır

beytinde ġayri baʿd-ez-īn kelimeleriniñ tekerrüri gibi.

3.1.18. İʿtirāż

İʿtirāż: Kelāmıñ tamāmından evvel arasına müfred veyā mürekkeb olaraḳ lafẓ idḫāl etmege derler ki lafẓ-ı meẕkūr olmaḳsızın da ifādeniñ tamāmiyyeti ḥāṣıl ve onuñ ısḳāṭı taḳdīrinde de kelām tām ve bāḳī ola ve iʿtirāżda şarṭ mütedāḫil oldıġı cümle iʿrābına ʿadem-i maḥalliyetdir ve eks̱er yā taḳviye veyā teşdīd veyā taḥsīn veyā tenbīh veyā ihtimām veyā tenzīh veyā duʿā veyā muṭābaḳat veyā istiʿṭāf [47] veyāḫūd kendüsinde ġarābet bulunan bir sebebi beyān içün īrād olunur.

Müfrede mis̱āl: "Yūsuf Efendi vallāhi buradadır" dendigi gibi ki ḳısm-ı meẕkūr olmasa yine maʿnā ṣaḥīḥdir mürekkebe *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: "Āḫir-i kār gülberg-i cemāl-i Muḥammedī ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi ve selleme bīhūşāne nigāh ṣaldı" ʿibāresinde vāḳıʿ ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem bīhūşāne elfāẓ-ı mürekkebesiniñ ityān olundıġı gibi ki keẕālik elfāẓ-ı meẕkūre īrād olunmadıġı taḳdīrde tamāmiyyet-i maʿnā yine ḥāṣıldır.

Bu iʿtirāżın da iki ḳısmı vardır biri li-fāʾidetin īrād olunan ve dīgeri fāʾidesiz olaraḳ getirilendir

Li-fāʾidetin getirilen cümel-i muʿteriżeniñ beheri maʿnā-yı maḳṣūda delāletde ḫuṣūṣiyyet-i mübālaġadan bir nevʿe taʿalluḳ eder ve cümel-i meẕkūre

şarṭ ile cevāb sebeb ile müsebbib mübtedā ile ḫaber fiʿl ile fāʿil veyā mefʿūl beyninde īrād ü istiʿmāl olunur.

Şarṭ ile cevāb beyninde vāḳıʿ cümle-i muʿteriże *Telemaḳ Tercümesi*niñ "Giriftār oldıġım muḫāṭaradan taḫlīṣ-i cān etmek müyesser olursa aʿdā-yı ʿadüvvüm olan nefs-i hevesnākıma uymayup dāʾimā bend-i pendīñiz ile muḳayyid ve ʿāmil olayım" ʿibāresinde vāḳıʿ aʿdā-yı ʿadüvvüm olan nefs-i hevesnākıma uymayup cümlesi gibi.

Sebeb ile müsebbib beynine mevrūd cümle-i muʿteriże *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ "İstirḫā-i peyvend-i aʿṣābdan ki ṭınāb-ı ḫayme-i nihāddır revābıṭ-ı tenāsüb-i aʿżāsı çözülmüş" ʿibāresinde vāḳıʿ ṭınāb-ı ḫayme-i nihāddır terkībi gibi.

[48] Mübtedā ile ḫaber beynine cümle-i muʿteriże dāḫil oldıġı *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: "Şeb-çerāġ-ı vücūd-ı insān ki perdaḫte-i sultān-ı ġayb-dāndır sezā mıdır ki ẓulmāt-ı küfr ü ḍalāletde ḳala" ʿibāresindeki perdaḫte-i sulṭān-ı ġayb-dāndır ve keẕālik *Tasvīr-i Efkān*ñ: "Bir teʾlīf ki ḥayyiz-i ifādeden maḥrūm olur ḥāvī oldıġı ḥaḳāyıḳ-ı çīre-destī-i intiḥāl ile mahāret ḳılmaya aṣḥābınıñ mülk-i yemīni ṣırasına pek ḳolay intiḳāl edebilecegi içün maḥfaẓasız cevher hükmündedir" ḳażiyyesiniñ ḥāvī oldıġı ḥaḳāyıḳ-ı çīre-destī-i intiḥāl ile mahāret ḳılmaya aṣḥābınıñ mülk-i yemīni ṣırasına pek ḳolay intiḳāl edebilecegiçün terkībleri gibi.

Fiʿl-i fāʿil beynine cümle-i muʿteriże idḫāl ḳılınan *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: "Pākān-ı vaḳt ki zindegānī-i zengī-i ʿāṣīden melūl ve perīşān idi gūyā her birine nāḫune-i çeşm-i dil ü cān idi ḫaber-i mevtinden ṣād-mān oldılar" ʿibāresinde pākān-ı vaḳt ile şādmān oldılar" ʿibāresinde pākān-ı vaḳt ile şādmān oldılar beynindeki ve keẕālik *Şefīḳ-nāme*niñ: "Ṣāḥib-ḳırān-ı nev-tesḫīr-i cihān ki ṣubḥ-ı bāhirü'l-bürhāndan kināyettir ṣadr-ı ufuḳda cism gibi murabbaʿ-nişīn-i pāygāh-ı istiḳlāl oluncaya dek" ʿibāresinde ṣaḥib-ḳırān-ı nev-tesḫīr-i cihān ile murabbaʿ-nişīn-i pāygāh-ı istiḳlāl oluncaya dek beynindeki ve yine Nefʿīniñ:

Bād-ı ṣabā ki ṭurrelerin tāb-dār eder

Her bir çemende biñ dili zār u nizār eder

beytinde bād-ı ṣabā ile biñ dili zār u nizār eder beynindeki ve Fāẓılıñ:

Hücūm-ı ḫalḳdan nevbet mi var taḳbīl-i dāmāna

Felek ḥattā berāy-ı būs-ı ḫākistān geldi

beytinde felek ile geldi beynindeki cümle-i kelāmiyyeler gibi.

[49] Fiʿl ile mefʿūl beynine mevrūd cümle-i muʿteriże *Taṣvīr-i Efkār*ıñ: "ʿAṣrımızda Teraḳḳiyāt-ı maʿārif es̱eriyle ḳudemā-yı felāsifeniñ efkār-ı hikemiyyesini ki heyūlā-yı ʿirfān taʿrīfine ṣādıḳdır cerḥ u ıṣlāḥ içün māhiyyet-i kemāliñ daḳāyıḳına vāḳıf olan bunca erbāb-ı naẓar taʿrīżāt-ı şedīde īrād etmekde iken üdebā-yı sālifeniñ ās̱ār-ı ḳalemiyyesini mezāyā-yı vicdān tavṣīfine lāyıḳdır şerḥ u īżāḥ içün ḫaṣṣiyyet-i maḳālıñ ḥaḳāyıḳına ʿārif olan nice aṣḥāb-ı hüner taʿrīżāt-ı ʿadīde inşād eylemekdedir" ʿibāresinde efkār-ı hikemiyyesi ile cerḥ u ıṣlāḥ ve ās̱ār-ı ḳalemiyye ile şerḥ u īżāḥ beynlerine mevrūd kelimeler gibi.

Kelāmda li-ġayri fāʾidetin getirilen iʿtirāż da iki nevʿdir:

Biri kelāma duḫūl-i ḫurūcı gibi olup hīç ḥüsn ü ḳubhı mükteseb olmayandır Rāġıb Paşanıñ:

O kem-serāġ beyābān-ı vaḥdetim hergiz

Ṭalebde ben benī Ḫıżr olsa reh-nümā bulamam

beytindeki hergiz lafẓı gibi.

Dīgeri kelāma naḳż ve maʿnāya fesād īrās̱ eden veyā ifādeye s̱ıḳlet verendir ʿİzzet Monlānıñ:

ʿĀşıḳlarız ġam-ı felegin biz ḳolayını

Ṣabr etme güçse daḫı felāketde bulmuşuz

beytindeki daḫı lafẓınıñ meẕkūriyyeti gibi.

3.1.19. Taḳdīm ü Teʾḫīr

Taḳdīm ü teʾḫir iki nevʿdir:

Nevʿ-i evvel elfāẓıñ maʿānī üzerine delāletine maḫṣūṣ olandır ki bunda muḳaddem teʾḫīr veyā muʾaḫḫar taḳdīm olunsa maʿnā taġayyur eder.

Nevʿ-i s̱ānī īcāb-ı ḥāle göre ẕikr-i derece-i taḳaddüme maḫṣūṣ [50] olandır ki bunda muḳaddem teʾḫīr olunsa da yine maʿnā taġayyur etmez.

Nevʿ-i evvel de iki ḳısımdır biri taḳdīminde belāġat bulunan dīgeri teʾḫīri eblaġ görünendir.

Birincisi ḫaberiñ mübtedā ve ẓarfıñ ʿāmili üzerine taḳaddümi gibi. Yūsuf ḳaʾimdir veyāḫūd ḳaʾimdir Yūsuf terkīblerinden terkīb-i s̱ānīde yalñız Yūsuf içün ḳıyām-ı is̱bāt edilmiş olur lākin Yūsuf ḳaʾimdir dediġiñ vaḳitde ḳıyām-ı is̱bātda muḫayyer oldığın gibi yāḫūd cālisdir diyerek veyā ṣıfāt-ı müteʿaddide getirerek nefyde de muḫayyersiñ mes̱elā Nefʿī:

Ne mümkündür s̱enāñı iʿtıḳādımca edā etmek

Eger derc eylesem bir nüktede biñ maʿnī-i mülhem

diyerek mümkündür ḫaberini edā etmek mübtedāsı üzerine taḳdīm eylemiş ki edā etmek ne mümkündür s̱enāñı iʿtiḳādımca demekde daḫı żarūret-i şiʿriyye yoġidi. İşte bu taḳdīm-i mücerred ziyāde-i iḫtiṣāṣ içündir ẓarfıñ taḳdīmi o cümle-i kelāmiyyeden is̱bāt-ı maḳṣūd u mültezem ise evlādır ve fāʾidesi kelāmıñ ṣāḥib-i ẓarfa isnādına iḫtiṣāṣ vererek ġayr-i şāmiliyyetden menʿdir ve eger nefy maḳṣūd ise ol vaḳt teʾḫīri evlādır mes̱elā Yūsuf Efendide pareler denildigi vaḳitde ẓarf taḳdīm olunmuş iken teʾḫīr etsek de pareler Yūsuf Efendide demiş olsaḳ evvelki maʿnāyı iʿṭā etmemiş oluruz çünkü Yūsuf Efendide pareler dedigimiz vaḳitde ġayride olmaḳ iḥtimāli yoḳdur lākin teʾḫīr olundığı vaḳitde pareler Yūsuf Efendide veyāḫūd Yaʿḳūb Efendide demek mümkün olabilir. [51] Ḥāṣılı taḳdīmi ḥālinde cihet-i iḫtiṣāṣ vardır.

Nefy maḳṣūd olursa ol vaḳt ẓarfıñ teʾḫīri eblaġdır mes̱elā ḳuṣūr yoḳ mektebde dedigimiz ḥālde yalñız ḳusūru mektebden nefye taḫṣīṣ etmiş oluyoruz ẓarfı taḳdīm edüp de mektebde ḳuṣūr yoḳ dedigimiz taḳdīrde ʿayb ve ḳuṣūruñ nefyindeki mārü'ẕ-ẕikr cihet-i iḫtiṣāṣ ġāʾib edilmiş oluyor.

Teʾḫīrde belāġat mużāfıñ mużāfun-ileyhden teʾḫīri gibidir lākin kelām-ı mevzūnda żarūret-i şiʿriyye ve tenāsüb-i lafẓ cihetiyle baʿżen mużāf mużāfun-ileyh üzerine de taḳdīm olunabilir. Fużūlīniñ:

Budur farḳı göñül maḥşer gününiñ rūz-ı hicrāndan

Kim ol cānın virür cisme bu cismi ayırır cāndan

beytinde farkı mużāfınıñ maḥşer gününüñ mużāfun-ileyhine ve Pertev Paşanıñ:

Bir rütbe aḳdı aġzı ṣuyı ẕevḳe zāhidiñ.

Ṣandım boġaz içindeki şeyṭān aḳındısı

beytinde aġzı ṣuyu mużāfınıñ zāhidiñ mużāfun-ileyhine taḳaddümi gibi.

Nevʿ-i s̱ānī ki onda taḳdīm ü teʾḫīr ẕikren derece-i taḳaddüme muḫtaṣṣ idi bu da sebebiñ müsebbib, eks̱eriñ eḳall, aʿcebiñ ʿādī, efḍaliñ mefḍūl üzerine taḳdīmi gibidir ve her ne ḳadar müsebbibiñ sebeb ve eḳallıñ eks̱er ve ʿādīniñ aʿceb ve mefḍūlün efḍal üzerine ẕikren taḳaddümi taġayyur-i maʿnāyı mūceb olmaz ve ıṭṭırād-ı ifādeyi iḫlāl etmezse de şīve-i belāġata münāfī düşeceginden teʾḫīrlerinde cihet-i evleviyyet vardır. *Şehādet-nāme-i Veysī*niñ: "Āmed şod mūr u mekes-i heykel endāmında sūrāḫlar peydā etmiş istirḫā-i peyvend-i [52] aʿṣābdan ki ṭınāb-ı ḫayme-i nihāddır revābıṭ-ı tenāsüb-i aʿżāsı çözülmüş" ʿibāresinde sebeb müsebbib üzerine taḳdīm olunmuşdur. ʿİbāre-i meẕkūrede evvelen āmed şod mūr u mekesden heykel endāmında sūrāḫlar peydā oldıġı muʾaḫḫaran istirḫā-i peyvendden revābıṭ-ı tenāsüb-i aʿżānıñ çözüldigi ẕikr ü beyān olunmuş ki sūrāḫlarıñ ẓuhūru istirḫā-yı mūceb ü bāʿis̱dir ve keẕālik Ḥaşmetiñ:

Ey veliyyü'n-niʿam şāh-ı şefāʿatger içün

Yaʿnī Sulṭān-ı Rüsül ḥażret-i peyġamber içün

Pāre-i kebed u ciger-gūşe-i şāh-ı kevneyn

Cām-ı nū-şān-ı şehādet ol iki server içün

Hülle pū-şān-ı tebāşīr-i duḫūl-i Firdevs

Tāc-dārān-ı ḥilāfet o muḳarribler içün

Ḳurretü'l-ʿayn-ı cihān pertev-i ʿayn-ı aʿyān

Merdüm-i dīde-i sulṭān-ı Skender-fer içün

Āteş-i firḳat ile tābiş-i dūzāḫ-mānend

Her seḥer eyledigim āh-ı şerer-perver içün

Ne ḳadar s̱ıḳlet ise diñle birāz feryādım

Oldı azūrde-i eyyām dil-i nā-şādım

tercīʿ-i bendinde efżal mefżūl üzerine ve Āhīniñ:

Cāhiliñ faḫrı cemiʿ-i māl iledür

ʿĀrifiñ ʿizzeti kemāl iledür

ʿĀşḳ u şevḳ ehli vecd u ḥāl ister

Ne kemāl ister vü ne māl ister

manẓūmesinde eks̱er eḳall üzerine muḳaddemdir faḳaṭ baʿż kerre de siyāḳ u münāsebet ve ıṭṭırād-ı kelām mefżūlüñ efżal ve eḳalliñ eks̱er [53] ve sebebiñ müsebbib üzerine taḳdīmini tercīḥ eder nitekim Āhīniñ *Ḥüsn-i Dilin*deki: "Ümmehāt-ı ṭabāyiʿ-i çehār-erkān ve ābā-i bedāyiʿ nüh-gerdān ol ṭıfl-ı ẕü'l-kifliñ ve ḫulāṣa-i mā-fi'l-uluvv-i ve's-süfliñ ṣufūf-ı melekde ve ṣunūf-ı ehl-i felekde tehiyyet ü tehẕībini ve terbiyyet-i tertībi peder-i ʿaḳl-ı muṣaffā işāretiyle ve māder-i nefs-i müzekkā müşāveretiyle lāyıḳ u müsteḥaḳḳ ve muvāfıḳ u muṭābıḳ görüp" ʿibāresinde ümmehātıñ ābā üzerine ẕikren sebḳati mefḍūlüñ efḍal üzerine taḳdīmi demek ise de sevābıḳ-ı kelāma cihet-i mülāyemeti ve taḥkiye ḳılınan emr-i tevellüdce der-kār olan derece-i daḫl u taʿalluḳı ol vechile teẕkīrini īcāb etdirmiş ve evāḫir-i ʿibārede terbiyyet ü tehniyet ve ṭāʾif-i übüvvetden maʿdūd bulundığı cihetle peder-i ʿaḳl-ı muṣaffāda māder-i nefs-i müzekkā üzerine zikren sebḳat

etdigi gibi intihā-yı kelāmda fevāʿil-i nüh-ābā-i ʿulviyye ve ḳavābil çehār-ı ümmehāt-ı süfliyye denerek yine efḍal mefḍūl üzerine taḳdīm ḳılınmışdır.

3.1.20. Maʿnānıñ Ḳuvveti İçin Lafẓı Taḳviye

Bir lafẓ bulundığı vezninden ziyāde bir vezne naḳl olunursa maʿnāca daḫı maʿnā-yı evvelinden eks̱erini mutażammın olur çünkü elfāẓ-ı maʿānī üzerine edille ve maʿānīniñ ibāne ve ẓuhūru içün ems̱iledir lafẓa bir şey ziyāde ḳılındığıyla maʿānīniñ aḳsāmında ziyādelenmesi īcāb eder mes̱elā ḳādir ḳadar maṣdarından ve muḳtedir onuñ mezidün-fīhi bulunan iḳtidār maṣdarlarından ism-i fāʿildir lākin muḳtedir min-ciheti'l-maʿnā ḳādirden aḳvādır ve bu bile lafẓıñ ziyādeligiyle maʿnānıñ tezāyüdü fiʿl ve ism-i fāʿil ve ism-i mefʿūl gibi maʿnā-yı [54] fiʿliyyete maḫṣūṣ olup maʿnā-yı ismiyyete şümūli yoḳdur ez-cümle ism-i taṣġīrde de ḥarf ziyāde ḳılınır faḳaṭ maʿnā tezāyüd edecegine bi'l-akis tenāḳuṣ eder çünkü maʿnā-yı ismiyyetdir.

3.1.21. ʿĀmmı Nefyde Ḫāṣṣı İs̱bātda İstiʿmāl

ʿĀmmı nefyde ḫāṣṣı is̱bātda istiʿmāl biri maʿnā-yı ḫāṣṣı ve āḫeri ʿāmmı tażammun eder her iki lafẓdan ʿāmmıñ ḥalet-i nefyde istiʿmāli ḥālet-i is̱bātda istiʿmālinden ve kez̠ālik ḫāṣṣıñ ḥālet-i is̱bātda istiʿmāli ḥālet-i nefyde istiʿmālinden eblaġdır zīrā insāniyyet ile ḥayvāniyyetden insāniyyetiñ is̱bātı ḥayvāniyyetiñ is̱bātını īcāb eder faḳaṭ nefyi ḥayvāniyyetiñ nefyini īcāb etmez ve kez̠ālik ḥayvāniyyetiñ nefyi insāniyyetiñ nefyini īcāb eder is̱bātı insāniyyetiñ is̱bātını īcāb etmez Fāżılıñ:

Eskiden cebhe-i pākinde olan nūr-ı ḳabūl
Evc-i iḳbālde bir mihr-i żiyādır şimdi

beytinde mez̠kūr nūr ʿāmm ve żiyā ḫāṣṣ olup maḳām-ı nefyde nūr ve maʿraż-ı is̱bātda żiyā kelimeleri īrād edilmişdir ve bir cins üzerine vāḳıʿ ve vārid olan esmā-yı müfrede ki kendü ile vāḥidi beyninde tā-i teʾnīs̱ vardır eger nefyi murād olunursa vāḥidini ve is̱bāt ḳaṣd edilirse kendüsini istiʿmāl eblaġdır. Cāmīniñ *Saʿādet-nāmesin*deki: "Yā ebtā ya Resūlallāh ḳandasıñ ki ḍarbet-i nīşter-i firāḳıñ reg-i cānıma kār ve zaḫm-i ḫançer-i iştiyāḳıñ beni dil-figār eyledi" terkībinde ḍarbet kelimesi tā-i vaḥdet ile mez̠kūrdur çünkü Faḫr-i Kāʾināt Efendimiz dār-ı āḫireti teşrīf buyurmuş oldıḳları ḥasebiyle maḳam-ı nefyedir ve kez̠ālik Āhīniñ

[55] *Ḥüsn-i Dilin*deki: "Ben bī-nām u nişānıñ ve ġarīb-i lā-mekānıñ mevlid ü menşeʾ ü meʾvā ve melceʾ-yi sāḥil-i nīl-i Fırāṭ ve münhil-i āb-ı ḥayātdır bir zamān idi ki ben daẖı ehl-i seyf ü ḳalem ve sāḥib-i livā ve ʿalem idim Ḫıżr var sebz cāmelü ve ʿalī-ṣıfat yeşil ʿimāmelü bir emīr-i gīsū-dār ve sāye-i Kirdgār idim kim ḍarbet-i tīġ-i ābdār ve heyʾet-i ẕü'l-fikār müdün-i baḥr u berde yeşil bayraḳlu sancaġum çekilürdi ve ẖuşk u terde miskīn perçemlü muʿanber tūġum dikilürdi" ʿibāresinde ḥālen maḳām-ı nefy oldığı içün ḍarbet taʿbīr edilmişdir.

Bir şeyʾiñ üzerine tevārüd edecek ṣıfata teʿaddüd eyledigi ḥālde evvelen mertebece eñ ednāsını ẕikr edüp baʿdehu aʿlāsını īrād ederek ṣıfat-ı āẖīre ṣıfāt-ı mezkūreniñ cümlesiniñ derece-i ʿālü'l-ālinde bulunmalıdır.

Miṡāl:

Beşer meftūn-ı eṭvārı melek ḥayrān-ı reftārı
Nola düşse ẖırām itdükçe ḥayret zīr ü bālāya

Şehen-şāh-ı zamāne ḳahramān-ı maşrıḳ u maġrib
Ḥudāvend-i yegāne afitāb-ı asmān-pāye

Bisāṭ endāz-ı dīvān-ḥāne-i taḥt-ı Süleymānī
Şeref-baẖş-ı serīr-i bārgāh-ı ʿarş pīrāye

Nefʿī

Lākin ṣıfāt-ı müteʿaddideden mertebece eñ ednāsınıñ ẕikri maḳām-ı medḥe muẖtaṣṣ olup zemm ü hicvi mutażammın-ı ʿibāretde ṣıfāt-ı perdeden eşnāʿ u aḳbaḥını ki nasaḳ-ı meẕemmetde mertebe-i aʿlāsı [56] demekdir evvelce īrād etmelidir. Miṡāl: "Şöyle ki vücūd-ı ẖabīṡ-i nā-pāki şeyāṭīn-i laʿīne ẖāl-i çehre-i iftiẖār idi ne bir kerre vāʿiẓ-i kürsī-nişin-i rūh-ı revānı ṣūfiyān-ı ṣevāmiʿ-i güzīn-ḥavāssa eblāġ o emr-i ẕü'l-celāl ḳılmış ve ne bir dem ẖaṭīb-i kecmec edā-yı zebānī minber-i sī ve dü pāye esnān-ı dehānde neşr-i leālī-i ẖutbe-i tesbīḥ edüp ḥall-i bend-i binā-gūş-i ʿarāyis-i iʿmāl olmuş ne gūşe-i per-niyān-ı vaʿde tamġā-yı vaʿīd uruldığın bilmiş ve ne gül-gūne-i dümūʿ-ı niyāzı pīrāye-i ʿiẕār-ı iʿtiẕār ḳılmış el-ḥāṣıl ne reşḥa-i āb u vuḍūdan benefşezār-ı ruẖsārına reşāşe-i ṭarāvet yetürmiş ve ne

ʿandelīb-i nāṭıḳasın gülşen-serā-yı mesācidde maḳām-ı niyāza getürmiş” (*Şehādet-nāme-i Veysī*).

Mis̱āl-i Dīger:

Ḳāḍī-i mültezem-eṭvār u ḥarāmī-sīret

Müftī-i mesʾele-dān zurafā-yı cühhāl

Şāʿir-i muḥteşem devlet-i h̬abbāziye

Nāṭım-ı gevher h̬ar-mühre-i medḥ-i erzāl

Nefʿī-*Sihām-ı Ḳażā*

3.1.22. İrṣād

İrṣād: Ḥarf-i revīniñ maʿrūfiyyeti taḳdīrinde ḳable'l-ʿacz fıḳranıñ veyāh̬ūd beytiñ ʿaczine yaʿnī āh̬erine delālet edebilir terkīb-i āh̬er īrād etmege derler. İrṣād lüġatde yol üzerine raḳīb vażʿı demekdir ki o mevżūʿ olan terkīb āh̬erde nehc-i kelāma raḳīb ḥükmündedir [57] Mis̱āl:

Fenn-i suh̬anda itse benimle mübāḥas̱e

H̬ˇāceye dānişim sebaḳ-ı imtiḥān virür

Şol müstaʿīn-i ism-i celālim ki defʿaten

Fetḥ-i kelāma ḳudretimi müsteʿān virür

Şol müstefīd-i nüsh̬a-i vaḥyim ki ṭabʿıma

Dersi muṣannifān viremez ḳudsiyān virür

Sürūrī

manẓūme-i mez̠kūrede “Şol müstaʿīn-i ism-i celālim ki defʿaten” mıṣraʿında vāḳıʿ müstaʿīn lafẓı beytiñ ʿaczi bulunan lafẓ-ı müsteʿāna dāll oldığından müstaʿīniñ münderic oldığı terkīb-i manẓūm nevʿ-i irirṣāddan maʿdūddur.

3.1.23. Müşākele

Müşākele: Bir şeyʾi ġayrıñ lafẓıyla ẕikr etmege derler gerek taḥḳīḳen ve gerekse taḳdīren ġayrıñ ṣoḥbetinde vāḳıʿ olsun mes̱elā S̱ābitiñ:

Ḥarīm-i bāġda engüşt-i zanbaḳ düşdi sermādan

Bu dehşetle yürek ḳalur mı ṭıfl-ı ġonce-i terde

beytiyle

Ṣofrası mı bulandı hevā-yı ḫazāndan

Günden güne ruḫ-ı çemenistān ṣararıyor

İşletdi şeyḫ-i bāde ḫarābāt-ı ʿimāretin

Heb şarṭ-ı vāḳıf üzre pişirüp ḳotarıyor

manẓūmesinde yürek ḳalır mı ṣofrası mı bulandı ve Riyāżīniñ:

Riyāżī bīm-i ḳahrından o sulṭān-ı cihānbānıñ

Bu demde sāġarıñ beñzinde aṣlā ḳalmadı ḳanı

beytinde beñzinde ḳanı ḳalmadı terkībleri nevʿ-i beşere [58] müteʿalliḳ taʿbīrāt-ı maḫṣūṣadan oldıḳları ḥālde ġonce ve hevā ve sāġara isnādı müşākele demekdir.

3.1.24. Müzāvece

Müzāvece: Şarṭ u cezāda maʿneyni cemʿ etmekdir Ḥāletīniñ:

Şöyle olsa birbiriyle yār olan ki fi'l-mis̱āl

Biri dūzaḫdan biri cennetden olsa behre-yāb

Eyleye dūzaḫda ol bunuñ ṣafāsından ṣafā

Cennet içre bu çeke anıñ ʿaẕābından ʿaẕāb

ḳıṭʿasında beyt-i evvel ki cümle-i şarṭiyye ve s̱ānī ki cümle-i cüzʾiyyedir ikisi de maʿneyni cāmiʿ ü şāmildir.

3.1.25. Rücūʿ

Rücūʿ: Bir nükte ve mażmūn ṣarfı içün kelām-ı sābıḳı naḳż etmege derler.

Miṣāl: “Belā-yı ḥasret dāġ-ı cānsūz-ı firḳatdir ve dāġ-ı ġurbet özge bir ḳafes-i muḥabbetdir yoḳ yoḳ dām-ı ġurbet ḳafes degil ʿālem-i melāmetdir ʿālem-i melāmet bir ʿālem-i dīgerdir ki…” (*Fiġān-nāme*-Rifʿat)

Miṣāl-i dīger:

Ey şāh-ı kerem-pīşe ki feyż-i nem-i luṭfuñ
Baḥr-ı suḫana māye-i feyż-i cereyāndur

Ol feyżle bir baḥr-i revāndur ki ḫayālim
Emvācı güher yerine seyyāre-feşāndur

[59] Seyyāre degil her biri bir cevher-i ʿulvī
Kim oña bahā mā-ḥaṣal kevn ü mekāndur

Nefʿī

Dizildi ḳaṭre-i şebnem ser-ā-pā berg ü sūsende
Ḳaṭār-ı cevher-i maʿnī gibi tīġ-i zebān üzre

Degil şebnem şerār-ı āh-ı bülbüldür ki çıḳdıḳca
Düşer kesb-i rutūbetle hevādan gülistān üzre

Nefʿī

3.1.26. İfrāṭ-Tefrīṭ-İḳtiṣād

İfrāṭ; isrāf ve ḥadd-i tecāvüz tefrīṭ; taḳsīr ve tażyīʿ iḳtiṣād; aḥad ṭarafına meyl etmeyerek vasaṭda vuḳūfu ḳaṣd etmekdir yaʿnī iḳtiṣād maʿnā-yı mużmeriñ ʿibārede muʿberün-anhın maḳāmına muḳteżā ṣūretde olmasıdır. Tefrīṭ ile ifrād ise

yek-dīgeriyle müteżāddan olup birinde maʿnā-yı mużmer ʿibārede muʿberün-anh menziliniñ iḳtiżāsınıñ dūnında vāḳıʿ olur ve dīgerinde fevḳinde bulunur. İfrāṭa mis̱āl:

Ḥaḳḳ-ı yāver dīn-i mübīn gönderdi bir ṣadr-ı güzīn
Şāhen-şehe oldı muʿīn yaʿnī o Maḥmūdü'l-enām

İmdād ḥaḳḳıñ ḳudreti ḳurtardı felek-i devleti
Nūḥ-ı nebī-veş himmeti oldı necāt ḫaṣṣ u ʿāmm

Ems̱āli yoḳ tārīḫe baḳ bir Köprülü var mā-sebaḳ
Her cāha buldı müsteḥaḳ ez-cümle bu ʿālī maḳām

Ḥaḳāyıḳü'l-Veḳāyiʿ-Ḫāliṣ

[60]Tefrīṭe mis̱āl: "Ḥālbuki sürgüne gidenleriñ mücāzāta istiḥḳāḳları ıṣlāḥāt ḳomisyonunuñ teşekkülünden ṣoñra degil meʾmūriyyetlerinden infiṣāllerinden evvel bile ḫalḳıñ maṭmaḥ-ı āmāli idi faḳaṭ her şeyʾi vaḳt-i merhūnunda yapmaḳ ḳavāʿid-i ḥikmetdendir bunlarıñ bulunduḳları devāʾirde şu ḳadar kīse açıḳ ẓuhūrıyla bunca sūʾ-i istiʿmālāt ẓuhūr etdiginiñ iʿlānı ʿacabā sürgüne gitmeleriniñ sebebi olmaz mı" (*Ḥaḳāyıḳü'l-Veḳāyiʿ*)

İḳtiṣāda mis̱āl: "Vāḳıʿan ʿĀlī Paşa dirāyet ü maʿrifetde müdāhinleriniñ zamān-ı ḥayātında uçurduġu mertebe ʿālī idi demeyiz faḳaṭ vefātından ṣoñra yine o müdāhinleriñ tenzīl etdigi mertebe dūn bir ḥālde de degil idi her şeyde bir cihet-i iʿtidāl vardır ki müdāhin aġzından işidilmez fikr-i bī-ṭarafāne ile bilinir" (*Diyojen*)

Maʿānī-i ḫaṣābiyede tefrīṭ īrād u istiʿmāli nezd-i üdebāda menfūr ve ġayr-i cāʾiz olup ifrāṭa ise vech-i cevāz vardır.

İḳtiṣāda gelince baʿż üdebā-yı mülūk ve muḳārin-i mülūk olanlara kāf-ı ḫiṭāb ile teḫāṭub olunmamalıdır iddiʿāsında bulundular lākin Cenāb-ı Ḥaḳḳ Melikü'l-mülūk oldıġı ve "i*yyāke naʿbüdü ve iyyāke nestaʿīn*[5]" naṣṣ-ı celīliniñ nāṭıḳ oldıġı vechile ẕāt-ı ecline kāf-ı ḫiṭāb ile teḫāṭubı mecāz ṭutdıġı ḥālde ḫiṭāb-ı

---

[1]Kur'an, 1/4 : "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."

mebḥūs̱añ ʿaceze-i ʿibādına meşmūliyyetinde de esāsen beʾs olmamaḳ iḳtiżā eder. Bināʾenʿaleyh şu ʿadem-i cevāz edeb-i nefse ʿāʾiddir yoḳsa edeb [61] dersden maʿdūd degildir deriz mes̱elā Ḥażret-i ʿOs̱mān bin Affān raḍiyallāhüʿanha Ḳubāt İbni Entīmiñ sen mi büyüksüñ Resulullāh mı diyü vuḳūʿ bulan suʾāline Ḥażret-i ʿOs̱mān Resūlullāh benden büyükdür faḳaṭ ben mīlādda ondan aḳdemim buyurdular da edeb-i nefse riʿāyet etdiler. Her ne ḳadar ifrāṭ üdebā-yı kirām nezdinde ṣarāḥat-i kiẕbi cihetiyle merġūb u maḳbūl degilse de şiʿr u naẓma revnaḳ u şeṭāret verdiginden dolayı maʿānī-i müfriṭe-yi mutażammın-ı eşʿārıñ müṭālaʿası herkese cālib-i ḥaẓẓ u neşāṭ olur.

3.1.27. Mübālaġa-i Maḳbūle

Mübālaġa: Bir şeyʾiñ vaṣfınıñ şiddet veyā żaʿfını ḥadd-i müstaḥīl veyā müstebʿada īṣāl ve eblāġ etmege derler o da vaṣf-ı mezbūra şiddet veyā żaʿf cihetiyle ġayr-i mütenāhīliñ isnādı içündir ve mübālaġa teblīġ iġrāḳ ġulüvv taʿbīrler ile üçe inḳısām eder çünkü müddeʿīniñ şiddet ü żaʿfda mā-bihi'l-iddiʿāsı olan vaṣfı yā nefsü'l-emrde mümkün olur yā olmaz eger mümkün olmazsa oña ġulüvv derler eger olursa yā cāriyü'l-ʿāde olur veyā olmaz eger cāriyü'l-ʿāde olursa oña teblīġ olmazsa iġrāḳ derler.

Teblīġe mis̱āl:

Eyyām-ı zemistānda beni gerdiş-i devrān
Bir ẖāne-i vīrān-şüdeye eyledi mihmān

Mānend-i ḳafes raẖneleri ẖāric-i taʿdād
Mānend-i felek saḳfı kevākible dıraẖşān

[62] Ḥāʾil olamaz saḳfı temāşā-yı sipihre
Dīvārı degil reh-güẕere mānīʿ-i seyrān

Baẖtum gibi tīre kef-i ümīd gibi teng
Çeşmüm gibi pür-āb derūnum gibi vīrān

Vīrān iken böyle neden tār ola dirseñ
Güncāyişe yoḳ pertev-i mihr ü mehe imkān

Āb aḳmada mānend-i cinān ravżalarından
Ṣaḥnında göñül olmada bülbül gibi nālān

Bir kürbe güzār eyler ise bir ṭarafından
Ol semti iner alçaġa mānende-i mīzān

İbrīk ne ḳadar ḳaṭre-i iḥsānın alursa
Heb bir bir ider anı nis̱ār ser-i mihmān

Nābī

İġrāḳa mis̱āl:

Āh dirüm ṣadā-yı bülend ile her seher
Ḫalḳ uyanub ṣanur ki müʾez̠z̠in ez̠ān virür

Sürūrī

Ġulüvve mis̱āl:

Şikest eyler ser-i gāv-ı zemini ṣadme-i pāyı
Çıḳar şiddetle per-tāb itdigi mīḫi S̱üreyyāya

Yedisinde güz̠er eylerdi nem-nāk olmadan pāyı
Yolı düşse eger yel gibi gāhī heft-deryāya

Nefʿī

Mis̱āl-i dīger:

İremez ger dīne sürʿatde Burāk-ı cennet
Berḳ-i ḫāṭifden ola aña meger kim per ü bāl

[63]İrişür maġribe ol sāyesi maşrıḳda iken

Sehv ile rākibi ger eylese taḥrīk-i düvāl

Nefʿī

Ġulüvvüñ birçoḳ ḳısmı vardır biri onu ṣıḥḥate taḳrīb eden kelime kendüsinde dāḫil olandır Nefʿīniñ:

Derūnı ol ḳadar rūşen ki cürm-i āfitāb añlar

Gören revzenlerinde her müdevver cām-ı billūrı

beytindeki maʿnā-yı mutażammın gibi beride taḫyīlden nevʿ-i ḥüsn-i tażammun eyleyendir. Sürūrīniñ:

O yanġın gicesi gördükleriñ encüm ḳıyās itme

Ṣoḳuldı çār-ı ṭāḳ çarḫa yerden ṣıçrayup mismār

beytindeki ḫayāl gibi ve dīgeri de hezl ü ḫalāʿaya maḫrec olandır Hevāʾīniñ:

Esmezdi deñizde ṣaġanaḳlı ḳara yeller

Bir çifte ʿArab māvnasına yelken olaydım

beytinde vāḳıʿ mażmūn hezl-i meşḥūn gibi ve ġulüvvüñ bir ḳısmı vardır ki oña mübālaġa-i merdūde denir küfr ü ilḥādı mutażammın oldıġından nezd-i üdebāda tefevvühü degil istimāʿı bile müstehcen ve menfūrdur Nāʾilī-i Ḳadīmiñ:

Ḫafī bir nesne yoḳ levḥ-i żamīr-i pākine ancaḳ

Verā-yı perde-i ḳudret ki mechūl-i peyem-berdir

Sürdükce ḫāk-pāyiñe yüz reşk eder mesīḥ

Ḫūrşīd-i tāc-ver-i felek-i çārümīn ile

beytleri muḥteviyyātı gibi.

3.1.28. İstiṭrād

İstiṭrād: Evveliñ ẕikriyle s̱ānīniñ ẕikrine tevaṣṣul-i ḳaṣd olunmayaraḳ bir maʿnādan maʿnā-yı muttaṣıl-ı āḫere naḳl etmege derler. Mis̱āl: "Ḳaldı ki ʿibādet ü ṭāʿati daḫı iḥtimālāt-ı s̱elās̱eden ḫālī [64] degildir yā muḫliṣ veyā mürāyī veyāḫūd müstedric olup üçü daḫı umūr-ı ḳalbiyyeden olmaġla beher ḥāl tefrīḳ ü temyīzde efʿāl ve ās̱ār-ı ḫāriciyyesinden istidlāl lāzım gelecegi żāhir ve riyāsetindenberi ki on iki seneye varıyor bi'l-cümle ṣadırāt-ı efʿāli bizim ḫalḳımızıñ maʿlūm u mażbūṭu oldıġından fażla Avrupa ḫalḳınıñ lisānı olan ġazetelerde daḫı ism ü resmiyle mütedāʾir olmaḳdan nāşī efʿālinde iḫlās̱a delālet eder hīç bir nesne s̱ābit olamayup āşinā-yı eṭvār-ı ʿālem olan erbāb-ı mezāyāya ġayr-i mestūr oldıġı vechile riyā-kār olması daḫı muvāfıḳ olmayacaġına ve aʿmāl-i ʿubūdiyyet-i dünyāca daḫı müstelzem-i menfaʿat oldıġına mebnī bilenlerden dinledigim vechile kendüsi ve ḳarındaşı ḥarbiye nāẓırı ḥuṣūl-i iḳbāl içün ḫavāṣṣ-ı ḫafiyyeye meşġul oldıḳları mis̱illü bu ʿibādetler ve ṭāʿatler daḫı mücerred ṣoñu çıḳmayacaḳ bir istidrāc-ı dünyevī ġarażından ʿibāret oldıġı güneş gibi meydānda iken muḫliṣ bilen var ise günāhı boynuna" (*İstiṭrād*) Müşarun-ileyh kendüsini merḥūm Rāġıb Paşaya s̱ānī ve Avusturya Yaş vekīli Materniḳe müdānī oldıġına dāʿir müdāhinler lisānından işitdigi medīḥa-i kāẕibeniñ ikisinden daḫı iẓhār-ı inbisāṭ eder olmaġla cemʿ-i żıddeyn-i meʾāli hele bunda der-kār oldıġından ministroluḳda bunuñ Materniḳe oldıġını ammā fi'l-mes̱el eger Materniḳ Macaristanı ḥükūmet-i müstaḳille etmek ve İtalyayı Fransalıya vermek ve Prusyalıyı Viyanaya getirmek gibi devletinde ibḳā-yı nām edecek ḫidmetlerde bulunur ise ol vaḳt onuñ buña biraz yan başı berāber gelecegini [65] iʿtirāf ederim Rāġıb Paşanıñ ise sefīnesinden kemālāt-ı ʿilmiyyesi müstebān oldıġı mis̱illü tedebbür-i mülk ḫuṣūṣunda daḫı bir vücūd-ı kāmil oldıġı rivāyātına mebnī begenilir iken eger ol daḫı Pertev Paşa gibi bir vezīr ü zer-ālūd olmaḳ lāzım gelir ise buña da yuf aña da yuf. (*Tabṣıra*-ʿĀkif Paşa)

3.1.29. Ḥüsn-i Taʿlīl

Ḥüsn-i taʿlīl: Ġayr-i ḥaḳīḳī bir iʿtibār-ı laṭīf ile bir ṣıfat içün ʿillet-i münāsibe iddiʿā olunmaḳdır bu da dört ḳısımdır kendüsi içün ʿillet-i münāsibe iddiʿā olunacaḳ ṣıfat yā ʿilletiniñ beyānı ḳaṣd olunan ṣıfat-ı s̱ābite olur veyā is̱bātı murād olunan ṣıfat-ı ġayr-i s̱ābite olur vaṣf s̱ābit olup ʿilletiniñ ḳaṣdı murād olundıġı vaḳitde yā o vaṣf içün ḥasbe'l-ʿāde ʿillet-i ẓāhire ḫāṭırlanmaz veyāḫūd

ʿillet-i mezkūreniñ ġayri bir ʿillet-i ẓāhire bulunur ve ġayr-i s̱ābit olup is̱bātı murād olunan da yā mümkün olur veyāḫūd ġayr-i mümkün olur Seyyid Vehbīniñ:

Baḥre nice teşbīh ideyim eyledigim dem

Ġayretle seḥābı görürüm girye-künāndır

beytinde seḥābdan maṭarıñ nüzūlü bir ṣıfat-ı s̱ābitedir ki onuñ içün ḥasbe'l-ʿāde ʿillet-i ẓāhire ḫāṭırlanmaz ḥālbuki nāẓım-ı müşārün-ileyh memdūḥını cūd u seḫāda baḥre teşbīh etdigi içün seḥāb ġayretinden girye eder yaʿnī maṭar-ı nāzil olur demek ister.

[66]İşte beyt-i mezkūrda nüzūl-i maṭara seḥābıñ ġayreti ḥüsn-i taʿlīl edilmişdir. O ṣıfat-ı s̱ābitede mezkūr olan ʿilletden ġayri ʿillet-i ẓāhire bulundığına Rāġıb Paşanıñ:

Tezāḥümden ṣıyānetdir taʿaddüd-i rāh-cūyānı

Ḥaḳīḳatde degildir muḫtelif-i ārā vü mezhebler

beyti mis̱āldir ārā ve meẕāhibiñ taʿaddüd ü iḫtilāfı nevʿ-i beşer içün bir ṣıfat-ı s̱ābite olup iḫtilāf-ı mezkūre ʿuḳūl u idrākāt-ı beşeriyyeniñ derecāt-ı tefāvüti ʿillet-i ẓāhiredir ḥālbuki rāh-cūyānı tezāḥümden ṣıyānet içün ārā ve meẕāhibiñ taʿaddüd ü iḫtilāfı oña bir ḥüsn-i taʿlīl olmuşdur.

İs̱bātı murād olunan ṣıfat ġayr-i s̱ābiteniñ imkānına Ḥüsnīniñ beyt-i ātīsi mis̱āldir:

O nemmāmıñ bize ḳahrı maḳām-ı luṭf u mem oldı

Dü çeşmim ġarḳa-i eşk olmadan ḳurtuldı ḥavfile

Nemmāmıñ isāʾet ü ḳahrınıñ maḳām-ı luṭf u minneti iḥrāzı yaʿnī isāʾetiñ mekrümete inḳılābı mümkündür beyt-i mezkūrda ġarḳdan çeşmenin selāmetine nemmāmıñ ḳahrı ḥüsn-i taʿlīl ḳılınmışdır.

İs̱batı murād olunan ṣıfat ġayr-i s̱ābiteniñ ʿadem-i imkānına Seyyid Vehbīniñ:

Cürmüni derk eyleyüp ḳahrından eyler iḥtirāz

Anıñ içündür naẓardan istitār-ı rūzgār

beyt-i mezkūrda rūzgārıñ istitārı derk-i cürm ve iḥtirāz-ı [67] ḳahr ile ḥüsn-i taʿlīl edilmiş ise de rūzgārda derk ü iḥtirāz ṣıfatları ġayr-i s̱ābit ve mümteniʿdir.

Mis̱āl-i dīger:

Gözüm merdümleriniñ ʿaksi düşmüşdür leṭāfetden

Ruḫuñ mirʾātine nāẓır olanlar anı ḫāl añlar

Raḥmī

3.1.30. Tecāhül-i ʿĀrif

Tecāhül-i ʿārif: Maʿlūmu ġayr-i maʿlūm mesāḳına bir nükte ṣarfı içün sevḳ etmekdir. Tevbīḫ veyā medḥ ü ẕemmde mübālaġa tażammunı içün veyāḫūd muḥabbetiñ veleh ü ḥayret derecelerinde iken tefevvüh olunan ās̱ār-ı kelāmiyye gibi.

Tevbīḫe mis̱āl:

Ey ḫāk-i Kerbelā nedir ol sebz-cāmeler

Eyyām-ı mātemin bu mıdur resm ü ʿādeti

Ḥüsnī

Ḫāk-i Kerbelānıñ mātem ṭutması ḥasbe'l-ʿāde mümteniʿātdan ise de tecāhül gösterilerek tevbīḫ edilmişdir.

Mis̱āl-i dīger: "Müʾeẕẕin eyitdi 'Eşhedü enne Muḥammedün Resūlullāh' ḥażret-i imām ʿimāme-i şerīfin farḳ-ı mübārekinden alup müʾeẕẕin öñüne bıraḳup gīsū-yı muʿanberlerin perīşān idüp eyitdi: 'Ey müʾeẕẕin bu ẕikr itdigin Muḥammed ḥaḳḳiyçün bir sāʿat ṣabr it' müʾeẕẕin ḫamūş oldıḳda şehzāde raḫş-ı feṣāḥati meydān-ı ʿibārete bıraġup ḥarāret-i ʿiṣmet ve cürʾet-i imāmet birle iḥtirāz ü ictināb itmeyüp dedi: 'Ey Yezīd-i gümrāh u laʿīn bu Resūl-i Kerīm ki ẕikr-i zīver-i menābirdir [68] Āyā seniñ cedd-i büzürgvārıñ yā benim ve bu ṣāḥib-i şān-ı ʿaẓīm ki vaṣfı vird-i ekābir ü ṣaġāʾirdir āyā saña mı aḳrebdir yā baña eger derseñ bilmezem bu kemāl-i tecāhüldür ve eger derseñ bilürüm āyā ne ḫayāl-i ġalaṭ ve endīşe-i bāṭıldır bu zeḫārif-i dünyā-yı bī-itibār içün serāy-ı ʿāḳıbetin vīrān idüp naḳd-i Resūlullāhı teşne ve ḥayrān hedef-i sihām-ı belā ve siper-i tīġ-i cefā ḳılup ve muḫadderāt-ı ehl-i beyti nā-maḥremlerle şehirden şehre gezdirüp mübtelā-yı

miḥnet-i ġurbet ḳıldıñ eger ḫilḳatiñde es̱er-i İslām var ise nedir bu istiḫfāf-ı niḳābā-yı İslām ve eger yoḳ ise nedir bu mescid ü miḥrābı ālūde ḳılup ʿibādet-i bāṭılaya ḳıyām u iḳdām" (*Ḥadīḳatü's-Süʿedā*-Fużūlī).

Medḥe mis̱āldir:

Nūr-ı mevvāc-ı maʿānī mi sözümde berḳ uran

Yā libās-ı naẓmımıñ bir āteşīn-ḫārā mıdır

Nefʿī

Nefʿī merḥūm faḫriyyesinde berḳ-i nūr ile libās-ı naẓmına iksāsını ḫayāl etdigi āteşīn-ḫārā beytini mübālaġa-i medḥinden ḍolayı farḳ etmemişdir veleh ü taḥayyüre mis̱āldir:

Ẕāt-ı bī-çūnıñ mekānlardan münezzehdir seniñ

Pes seni yaḳında bulsun aġlayup feryād iden

Maḥmud Hüdāyī (ḳaddese sırruhu)

3.1.31. Teʾkīdü'l-medḥ bi-mā-yüşbihü'ẕ-ẕemm

Teʾkīdü'l-medḥ bi-mā-yüşbihü'ẕ-ẕemm memdūḥı ẕemmi işʿār eder üslūb ve edā ile medḥ eylemekdir ve buña istidrāk daḫı denir. [69]Mis̱āl:

Dehrde añlamayup bilmedigi ola meger

Tamaʿ u buġż u nifāḳ u ḥased u ġadr u sitem

Nābī

Mis̱āl-i dīger:

Sen ʿadālet-pīşesiñ lākin seḫā ve cūd ile

Destiñ eyler ẓulm-i erzānī ḫazāʾin üstüne

Ḥüsnī

3.1.32. Teʾkīdü'ẕ-ẕem bi-mā-yüşbihü'l-medḥ

Teʾkīdü'ẕ-ẕem bi-mā-yüşbihü'l-medḥ meẕmūmu medḥi işʿār eder taʿbīrāt ve edā ile ẕemm etmekdir. Mis̱āl:

Kes başıñ Mosḳovlarıñ gel baş açıḳ üste çelenk

Sen daḫı meydānda ʿarż-ı küleh-i bī-devlet it

Bed-duʿā ile ḳırılsun rū-siyeh kāfirleri

Düşmene bārī bu yıl ʿallāme-baḫş-ı nekbet it

ʿĀliyā her beytiñe bir dizi ḫālic cāʾize

Benden al tek sen hemān naẓm-ı yıllıġa raġbet it

ʿĀlī

Mis̱āl-i dīger:

Ne evāmir ne nevāhī ne namāz ve ne niyāz

ʿAṣrımız sāye-i şāhānede cennet gibidir

Nāʾilī-i Cedīd

Mis̱āl-i dīger:

Faḫr-i ʿālemsiñ velākin fāsı yoḳ

Gevher kānısıñ velākin rāsı yoḳ

Dilerim Ḥaḳḳdan bunı her rūz u şeb

Saña bir merkeb vire kim bāsı yoḳ

Miftāḥü'l-Belāġa

3.1.33. [70] **İrsāl-i Mes̱el**

İrsāl-i mes̱el maṭlūb olan bir māddeyi tems̱īl ṭarīḳiyle ifāde ve beyān etmekdir ve bu ṣanʿata lisānımız eşʿārında pek çoḳ teṣādüf olunur. Mis̱āl:

Ṣaf-dil tīre-nihādān olur feyż-resān

Güher-efşānī-i sāḥil kef-i deryādandır

Sāmī

Mis̱āl-i dīger:

Nedir sūdı bu bāzār-ı fenāda celb-i emvāliñ
Ġınā virmez metāʿ-ı müsteʿārı dūş-ı dellāliñ

Serim ebre irse ḳaṭre-i bārān ẓuhūr eyler
Olur idbār elbet māverası farṭ-ı iḳbāliñ

Taḥammül-i miḥnete sermāye-i ömr-i taʿayyüşdür
Olur nefʿi füzūn bār-ı girān oldıḳca ḥammālıñ

Sāmī

Mis̱āl-i dīger:

Kīne-i ḳalb-i ʿadū luṭf ile olmaz zāʾil
Sengde mużmer olan āteşe āb itmez es̱er

Cihānıñ miḥneti erbāb-ı ḥırṣa ʿayn-ı rāḥatdır
Degil āsūde bāra girmeyince püşt-i ḥammālıñ

Nābī

Mis̱āl-i dīger:

Nāḳıṣ olmaz feyż-i ẕātı telḫī-i eyyāmdan
Bade telḫ oldıḳca artar neşʾesi ḳuvvetlenür

Rāġıb Paşa

[71] Mis̱āl-i dīger:

Miyān-ı güft-gūda bed-meniş īhām iderken ḳubḥun
Şecāʿat ʿarż iderken merd-i ḳıbṭī sirḳatin söyler

Muvāfıḳdır yine elbet mizāca şīve-i ḥikmet
Ṭabībiñ olsa da kiẕbi marīżiñ ṣıḥḥatin söyler

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i dīger:

Derd ü ġamdan ıżṭırāb itmez hevāyī-meşrebān

Keştīye bār-ı kīrānı bāʿis̱-i temkin olur

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i dīger:

Girān gelmez vaḳār-ı ehl-i feyżiñ müstemendāna

Sebū-yı bāde maḫmūrān-ı şevḳe bār-ı dūş olmaz

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i dīger:

Recānıñda evcinde rüşvet ister ki ola nāfiẕ

Hedefden tīriñ istircāʿı temrensizligindendir

ʿİzzet ʿAlī Paşa

Mis̱āl-i dīger:

Girān-sāmān olan dellāl-veş kālā be-dūş olmaz

Bilen ḳadr-i metāʿ-i iʿtibārın ḫod-fürūş olmaz

Rāşid

Mis̱āli dīger:

Kirpikleri uzundur yārıñ ḫayāle ṣıġmaz

Meşhūr mes̱eldir ʿāşıḳ mızrāḳ çuvala ṣıġmaz

Hevāʾī

3.1.34. Tensīḳu'ṣ-ṣıfāt

Tensīḳu'ṣ-ṣıfāt: Birḳaç ṣıfat-ı mütevāliyen īrād etmekdir böyle ṣıfāt-ı müteʿaddideniñ yek-dīgerini tevālīsine lisānımızda mens̱ūr ve manẓūm [72] olaraḳ pek çoḳ mis̱āl bulunabilir. Kelām-ı mens̱ūrdan mis̱āl *Ḥadīḳatü's-Süʿedā*nıñ işbu: "Ṣāliḥ Yehūdīniñ menziline gelüp eyitdi ey Ṣāliḥ ḳarındaşım Ḥüseyin seniñ menzilindedir baña teslim it taʿallül itme yoḳsa vālidesine ʿarż iderim küngüre-i gerdūne kemend-i āh-ı ciger-sūz çeküp dest-i niyāz ile dāmen-i ʿarşı ṭutup bir duʿā ile cemīʿ Yehūd cinsini yeryüzünden götürür veyā vālid-i büzürg-vārına ṣūret-i

ḫāli şerḥ iderim tīġ-i ābdār-ı ẕü'l-fekār-ı ṣāʿiḳa-kirdār ile yeryüzin Yehūdiler ḳanıyla lālezār ider veyā cedd-i ʿālimikdārına bu vāḳıʿadan ḫaber virürüm hedef-i Ḳābe ḳavseyne nāvek-i duʿā revān idüp ṭāʾife-i Yehūda müjde-i nüzūl-i belā getürür ve ḫırmen -i cemʿiyyetlerine berḳ-i fenā yetürür.

Şiʿr:

Ḥazer ḳıl nāle-i mażlūmdan ey seng-dil ẓālim
Ki tīr-i āhınıñ peykānı gerdūndan güẕār eyler

Sinān-ı berḳdir āh-ı tażallüm iḥtirāz it kim
Egerçi seng-dilseñ zaḫmı anıñ ṭaşa kār eyler

Ṣāliḫ Yehūdi ol feṣāḥatde müteʾeṡṡir olup eyitdi ey ʿazīz vālideñ kimdir İmam Ḥasan eyitdi ṣafvet-i ḫānedān-ı risālet ve ḳıdvet-i dūdmān-ı nübüvvet ṣadef-i ʿiffet ü ʿiṣmet ġurre-i çehre-i ʿilm ü ḥikmet noḳṭa-i dāʾire-i menāḳıb u mefāḫir lemʿa-i nāṣiye-i maḥāmid ü meʾāṡir māder-i sādāt-ı mecmaʿ-ı saʿādāt şemʿ-i ʿarṣa-i ʿarāsāt betūl-i ʿazrā yaʿnī Fāṭıma-i Zehrādır. Ṣāliḥ eyitdi vālideñ maʿlūm oldı vālidiñ kimdir İmam Ḥasan eyitdi şīr-i yezdān şāh-ı merdān müceddid-i usūl-i mekārım muḫteriʿ-i ḳavānīn-i merāḥim muṣalliyü'l- [73] ḳıbleteyn ḳurretü'l-ʿayn-ı seyyidü'ṡ-ṡaḳaleyn reʾisü'l-evliyā enisü'l-enbiyā yaʿnī ʿAliyyü'l-murtażādır. Ṣaliḥ eyitdi vālidiñ daḫı maʿlūm oldı. Ceddiñ kimdir İmām Ḥasan eyitdi gevher-i ḫizāne Ḫalīl ve ṡemere-i şecere-i İsmāʿīl nūr-ı ḳandīl-i taʿżīm ü tebcīl ḥabīb-i melik-i celīl evvel imām-ı müfterižü'ṭ-ṭāʿa ki Mekkede namāz-ı ferāʾiżi edā ḳılup Mescid-i Aḳsāda sünnet edā ḳıldı ve aḥvāl-i ḳurūn-ı sābıḳa ve umūr-ı ātīyeyi aḥkām-ı ḥāliyeden evżaḥ bildi menzil-i Furḳān vāẓıḥ-ı Īmān Resūlü'ṡ-ṡaḳaleyn maḥrem-i ḥarīm-i Ḳābe ḳavseyn cedd-i sıbṭeyn sürūr-ı enbiyā yaʿnī Muḥammed Muṣṭafādır” ʿibāre-i müterceme-i bedīʿasıdır.

Kelām-ı manẓūma miṡāl:

Medār-ı ḫilḳat-i ʿālem bahār-ı ṭıynet-i Ādem
Süvār-ı ʿarṣa-i ṭārem emirü'l-meclis-i ġabrā

Ḥabīb-i ḥażret-i ʿizzet ṭabīb-i ʿillet-i ẕillet
Kefīl-i raḥmet-i ümmet delīl-i cennetü'l-Meʿvā

Ḫaṭā-pūşende-i müẕnib ʿaṭā-baḫşende-i tāʾib
Emān-ı maşrıḳ u maġrib emīn-i Yes̱rib u Baṭḥā

Cenāb-ı Aḥmed-i mürsel imām-ı zümre-i kümmel
Mufaṣṣal-sāzı her mücmel rümūz-āmūz her dāne

Ġanī-zāde

3.1.35. Cemʿ

Cemʿ: Şeyʾeyn veyā eşyā-yı hükm-i vāḥidde cemʿ etmekdir. [74]

Mis̱āl:

Felek ṭāliʿ-i zamān devrān sitāre
Bakarlar iʿtibār-ı Şehr-i yāre

Ḥāletī

Mis̱āl-i dīger:

Hem ḳadeḥ hem bāde hem şūḫ sāḳīdir göñül
Ehl-i ʿaşḳıñ ḥāṣılı ṣāḥib-i meẕāḳıdır göñül

Nefʿī

Beyt-i evvelde nāẓım felek ṭāliʿ-i zamān devrān sitāreyi iʿtibār-ı Şehr-i yāra baḳmaḳ ḥükm-i ḫayālisinde cemʿ etmiş ve beyt-i s̱ānīde daḫı ḳadeḥ bāde şūḫ sāḳī kelimeleriniñ tażammun etdigi aḥkām-ı ẕevḳiyye delālet-i farżiyye ile göñülde hükmen ictimāʿ eylemişdir.

3.1.36. Tefrīḳ

Tefrīḳ: Nevʿ-i vāḥidden iki emriñ beynine tebāyün īḳāʿ etmekdir.

Seni kisrāya ʿadāletde muʿādil ṭutsam

Fażladır sende olan devlet ü dīn ü īmān

Bāḳī

Beyt-i meẕkūrda nāẓım ʿadālet ve ḥükümdāride nevʿ-i vāḥid demek olan muḫātabile kisrā beynini dīn ve īmān kelimeleriniñ īḳāʿıyla tefrīḳ etmişdir.

Mis̱āli dīger:

Fużūlī il seni Mecnūndan artıḳ dir melāmetde

Bunı münker degil Mecnūn daḫı maʿḳūle ḳāʾildir

Fużūlī

[75] Mis̱āli dīger:

Dest ü ṭabʿın ebr ü deryādır diyen ġāfilleriñ

Dāʾimā mażmūn-ı fikri böyle bī-maʿnā mıdır

Baḥr ider mi kāʾinātı ġarḳ-ı emvāc-ı kerem

Ebr ise dāʾim cevāhir-pāş gevher-i zi-ümmīdir

Nefʿī

3.1.37. Taḳsīm

Taḳsīm: Müteʿaddidi ẕikr edüp baʿdehu her birine bir şey iżāfe ve taʿyīn etmekdir. Mis̱āl:

Ḳandadır böyle şerefli neseb

Maʿden-i fażl u ʿizz ü ʿilm ü edeb

Ṣaffet-i Ḥażret-i Ḥüseyn ü Ḥasan

Cümle-i kāʾināta dürr-i rūşen

Ol biri naḳd-i pāk-i Muṣṭafavī

Bu biri nūr-ı çeşm-i Murtażavī

Ol biri bedr-i āsmān-ı kemāl

Bu biri ser ü cūy-bār-ı cemāl

Ol biri āfitāb-ı evc-i yaḳīn

Bu biri gülbün-i ḫadīka-i dīn

O biri reh-nüma-yı cilve-nümā

Refīʿullāh iḳtidār-ı hümā

Ḥadiḳātü's-Süʿedā-Fużūlī

Meṡnevī-i meẕkūrda Ḥasan ve Ḥüseyin efendilerimiz ḥażerātı ẕikr eyleyüp baʿdehu mütevāliyen her birine birer ṣıfat taʿyīn ü iżāfe [76] ḳılınmışdır ve müteʿaddidiñ ẕikrinden ṣoñra eger merciʿ taʿyīn ḳılınmaḳsızın īrād-ı elfāż olunursa ol vaḳt kelām taḳsīm-i ʿadādından çıḳaraḳ leff ü neşr taʿrīfine girer.

3.1.38. Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳ

Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳ: İki şeyʾi bir maʿnāya idḫāl edüp idḫāliñ cihetleri beynini tefrīḳ etmekdir.

Miṡāl:

Vech-i pākiñ nāra beñzer şuʿle-efrūz olmada

Dil de benzer nāra ammā kim ʿalev-sūz olmada

Ḥüsnī

Beyt-i meẕkūrda vech ile dil maʿnā-i nāra idḫāl ḳılınmış iseler de idḫāliñ beynini muʾaḫḫaran vārid şuʿle-efrūz ʿalev-sūz ṣıfatları tefrīḳ etmişdir.

3.1.39. Cemʿ-i maʿa't-taḳsīm

Cemʿ-i maʿa't-taḳsīm: Müteʿaddidi ḥükm-i vāhid taḥṭına cemʿ edüp muʾaḫḫaran taḳsīm etmekdir. Mis̱āl:

Gün gibi ṭoġup o şemʿ-i raḥmet-fānūs

İʿcāz-tevʾem oldıġın gördi nüfūs

Çün ʿarż-ı ṣanem yıḳıldı ṭaḳ-ı Kisrā

Çün dūde-i küfr söndi nār-ı Mecūs

Seyyid Vehbī

Mis̱āl-i dīger:

Bir gelür ẕevḳ-i āşinā-yı ʿaşḳa luṭf u ḳahr-ı yār

Birini dost arzū eyler birini aġyār-ı ḫ̮ˇār

Ḥüsnī

[77] Rubāʿī-i meẕkūrda nāẓım iʿcāzı evvelen ḥükm-i vāḥid taḥtına cemʿ ederek tevʾem iʿtibār etmiş ve muʾaḫḫaran tāḳ-ı Kisrānıñ yıḳılması ve nār-ı Mecūsuñ sönmesi terkībleriyle taḳsīm eylemişdir ve keẕālik beyt-i mesbūḳu'ẕ-ẕikrde yārıñ luṭf u ḳahrı ḥükm-i vāḥid taḥtına aḫẕ u cemʿ olunmuş ve ṣoñra arzū-yı dost ve arzū-yı aġyār cihetlerine inḳısām etmişdir.

3.1.40. Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳi ve't-taḳsīm

Cemʿ-i maʿa't-tefrīḳi ve't-taḳsīm: İki şeyʾ ibtidā cemʿ ve muʾaḫḫaran tefrīḳ edüp ondan ṣoñra da behrine birer ṣıfat īrād ile taḳsīm etmekdir. Mis̱āl:

Leb-i yāre ʿaḳīḳ-i nāb didim

Muʿteriż oldılar bütün yārān

Didiler seng-pāre-i Yemen o

Bu ise gerd-i çeşme-i ḥayvān

Ḥüsnī

Ḳıtʿa-i mezkūreniñ mıṣraʿ-i evvelinde leb-i yār ile ʿaḳīḳ-i nāb vaṣfen ictimāʿ edüp mıṣraʿ-i s̱ānī ḥükmüyle ṣoñra yek-dīgerinden tefrīḳ edilmiş ve mıṣraʿ-i s̱ālis̱ ve rābiʿ ile de onlarıñ ṣıfat-ı mümeyyizeleri beyān ve edā ḳılınaraḳ iki cihete taḳsīm olunmuşdur.

3.1.41. İḳtibās

İḳtibās: Kelāmıñ āyāt-ı kerīme veya eḥādīs̱-i şerīfeden birini mutażammın olmasıdır şol şarṭla ki ol kelāmda taẓmīn ḳılınan ʿibāreniñ Ḳurʾān-ı Kerīmden veyā ḥadīs̱-i şerīfden oldıġına [78] delālet ü işāret bulunmaya.

İḳtibās müstaḥsen ve müstehcen iʿtibāriyle ikiye inḳısām etdigi gibi iḳtibās-ı müstaḥsen de yine iki ḳısma münḳasım olur ki biri aḥsen ve digeri ḥasendir.

Nuṣḥ-i nāfiʿi müʾeddā bir maʿnā-yı tażammun ile berāber muḳtebes ile muḳtebesün-minh miyānında vāḳıʿ irtibāṭ-ı sāmīʿ-i şevḳ ü neşāṭa sāʾiḳ olursa oña iḳtibās-ı aḥsen derler. Mis̱āl: "Ve ol dem ne demde ki kelle-kūb gelū-yı nāḳūr ġaḍab u siyāsetden naʿra-i zehre-şikāf '*Haẕihi cehennemü'l-leti küntüm tūʿadūn*[6]' aḳṭār-ı eknāf-ı iḳlim maḥşerde zelzele-i dehşet ṣalup herkes hevl-i hücūm-ı cihāndan serāsīme oldıḳda ḳādirler midir ki seni dārü'l-emān-ı ḥimāyete alalar" (*Şehādet-nāme-i Veysī*).

Mis̱āli dīger:

Bī-beḳādır bu menzil ey aḥbāb

Fetteḳu'llāhe yā ūli'l-elbāb[7]

Mevlānā Aḥmed

Muḳtebas ile muḳtebesün-minh miyānında vāḳıʿ-ı irtibāṭdan yalñız tabʿ-ı sāmiʿ-i neşāt-ārā olup da müʾeddā-yı iḳtibāsda şerʿ-i şerīfe muḫālif bulunmazsa oña iḳtibās-ı ḥasen derler.

Mis̱āl "Ve ṭavāʾif-i Aʿrāb-ı meşāyiḫi bi'l-cümle gelüp muṭīʿ ü münḳād olup envāʿ-ı ḫilʿat ü ʿināyetler ile her birisi şād ü ḫürrem-i muʿāvedet idüp devām-

---

[6] Kur'an, 36/63: "İşte bu, tehdit edildiğiniz cehennemdir."

[7] Kur'an, 5/100: "O halde ey akıl sahipleri, Allah'a asi olmaktan sakının."

ı devlet-i ebed-peyvend edʿiyyesine [79] ḳıyām gösterdiler ‘*Ve ḳālū'lḥamdü lillāhi'l-leẕī hedānā lihaẕā ve mā künnā linahtediye levlā en hadānā'llāh*[8]’”(Sulṭān Selīm-i Evvel)

Miṡāl-i dīger “Ol silsile peyvend-i bedāyiʿ-i ʿavārif-i ṣanʿat-ı tecahülü'l-ʿārife māʾil ve mirʾāt-ı ṭabʿ-ı zi-dūdeleri ṣūret-i teġāfül ve ṣadūde muḳābil oldıġından gurūh-ı dūn-ı ‘*Elā innehüm hümü'l-müfsidūne*[9]’ pes perde-i veşāyetde ihtiyār-ı temekkün…” (Oḳcu-zāde).

Miṡāli dīger: “Tā ki Cenāb-ı imāmü'l-müslimīn ve ḳıble-i erbāb-ı yaḳīn-i kemāl inkisār u meskenet ve nihāyet-i ḫużūʿ ve ḍarāʿatle secdāt-ı niyāz-ı nuṣrete vażʿ-ı cebīñ etdigi bir hemgām-ı nuṣret-encāmda hātif-i ġayb ki tercümān-ı lāreybdür dīvān-ı baḫşāyiş-i ḳudretden ‘*Naṣrun mina'llāhi ve fetḥun ḳarībun ve beşşiri'l-müʾminīn*[10] yā Muḥammed’ ṣadā-yı celālet-efzāsıyla iblāġ-ı belāġ fevz u żafer etmekle” (*Bāriḳa-i Ẓafer* - Kemāl)

Miṡāli dīger: “Serḥadd-i Şām muḥāfıẓlarından biri Rūm ʿaskeriniñ üzerine gelmekde oldıġını ve ġālibiyyetiñ anlar ṭarafında vuḳūʿı ẓannında bulundıġını işʿār iderek istiʿāne ṭarẓında Meʾmūn ḫalīfeye şu āyet-i kerīmeyi yazar gönderir *‘İnne'l-ḳavmestaḍʿafūnī ve kādū yaḳtulūnenī fe lā tuşmit biye'l-aʿdāʾe ve lā tecʿalnī meʿa'l-ḳavmi'ẓ-ẓālimīn*[11]’ Meʾmūn daḫı işbu āyet-i kerīme ile muḥāfıẓ-ı mūmā ileyhe cevāb virür ‘*Fe le neʾtiyennehum bi-cunūdin lā ḳıbele lehum bihā ve le nuḫricennehum minhā eẕilleten ve hum ṣāġırūn*[12]’ [80] mevāżıʿ-i istiʿmāliyyesi şerʿ-i ḳavīm ve ādāb-ı celīl-i İslāmiyyete münāfī olan iḳtiyāsāta müstehcen derler. Ḫulefā-yı ʿAbbāsiyyeden Meʾmūn Tūrān nām duḫteri ki vezīri Ḥasan bin Sehl nām ẕātıñ kerīmesi idi baʿde't-tenkīḥ ferāş-ı izdivācına aldıġı gice ġalebe-i edeb ü

[8]Kur’an, 7/43: “Ve onlar derler ki: ‘Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun. Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemzdik.’”

[9] Kur’an, 2/12: “İyi bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir ama farkında olmuyorlar.”

[10] Kur’an, 61/13: “Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.”

[11] Kur’an, 7/150: “ ‘Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler, neredeyse beni öldüreceklerdi. Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim bir kavimle bir tutma!’ dedi.”

[12] Kur’an, 27/37: “İyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!”

ḥayādan mūma ileyhāya ḥayż ṭāri olmaġla Meʾmūn muḳārenet içün el uzatdıḳda ol duḫter-i belīġü'l-beyān Meʾmūna ḫiṭāben '*Etā emru'llāhi fe lā testaʿcilūh*[13]' didi.

Meʾmūn ise merāmını añlayamayaraḳ yine arzūsını tekrār eyledikde Tūrān yā emire'l-müʾminīn '*Fāre't-tennūr*[14]' didi.

Meʾmūn daḫı aña '*Seʾāvī ilā cebelin yaʿṣımunī mine'l-māʾi*[15]' cevābını virmesi üzerine Tūrān '*Lā ʿāṣıme'l-yevme min emri'llāh*[16]' diyerek muḳābele eyledi ḥālbuki bu mevāżiʿde iḳtibāsāt-ı mezkūreniñ istiʿmāli ādāb-ı İslāmiyyeyi maḫall ü menāfī oldıġı cihetle müstehcendir ve iḳtibāsda bāʿżen muktebesün-minh maʿnā-yı aṣlīsi üzere ibḳā idilerek maʿnā-yı dīgere naḳl idilmez. Mis̱āl: "Muḥāsebāt-ı defter-ḫāne-i aʿmāl-i ʿamāl cemʿ ü tefrīḳ-i āmāl itdikde ve ṣarrāfān-ı dīvān-ḫāne-i '*yevme tüble's-serāʾir*[17]' teşḫīṣ-i nuḳūd-ı żamāyir erbāb ṣaġāyir ü kebāyir eyledikde ve terāzū-dārān-ı ḳıbānü'l-vezn '*femen yaʿmel mis̱ḳāle zerretin ḫayran yerahu*[18]' taʿyīn-i meḳādir-i aʿmāl-i sere ve nāsere itdikde isterim ki muḥāsebe-i aʿmāl-i ümmetim baña mefūż ola" (*Şehādet-nāme-i Veysī*).

Mis̱āli dīger:

Cebiniñde '*tesurru'n-naẓirīn*[19]' zer-ḥall ile mektūb

Yüzi pār pār yanar bir māh-ı peyker geldi sulṭānım

Ṣābit

[81] ve baʿżen de maʿnā-yı aṣlīden maʿnā-yı āḫere naḳl edilir. Mis̱āl:

Bir yaña küşt-gīr-i ʿaşḳ-ı nigār

Bir yaña āteş-i ġam-ı aġyār

---

[13] Kur'an, 16/1: "Allah'ın emri yerine gelecektir, artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın."
[14] Kur'an, 11/40: "Sular çoşup yükseldi."
[15] Kur'an, 11/43: "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım."
[16] Kur'an, 11/43: "Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır."
[17] Kur'an, 86/9: " Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!"
[18] Kur'an, 99/7: "Ki her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecek."
[19] Kur'an, 2/ 69: "Rengi bakanlara sürur verir."

Bilmezem ḳangısıyla ṭutuşayım

Ve ḳınā rabbenā ʿaẕābe'n-nār[20]

ʿAẕārī

Mis̱āli dīger:

Söylediler seni sevdigim māhım

‘*Yuʿrafu mücrimūne bisīmāhum*[21]’

ve lafẓ-ı muḳtebesde żarūret ü vezniyeden veyāḫūd başḳa sebebden dolayı tezyīd veyā tenḳīs-i elfāẓda veyā taḳdīm ü teʾḫīrde veyāḫūd mużmer iken ẓāhire veyā ẓāhir iken mużmere ebdālde beʾis yoḳdur.

Mis̱āl:

Bu ʿayn-ı cān-fezā kim nāmı olmuş selsebīl anıñ

Sem-i pākīdir ‘*ʿaynen tüsemmā selsebīle*’niñ

Neylī

Āyet-i kerīme ‘*ʿaynen fīhā tüsemmā selsebīle*[22]’ dir.

Mis̱āl-i dīger:

Oldı yüziniñ burḳaʿı ol zülf-i semen-sā

Sübḥānı ḳadīran veceʿalnā'l-leyle libāsan

Sulṭān Cem

Āyet-i kerīme ‘*veceʿalnā'l-leyle libāsan*[23]’ dir.

Mis̱āli dīger:

Naḳd-i ʿömri zāhid oldı tevbe-i meyde telef

Ḳul lehüm in yentehū yuġfer lehüm māḳad selef

---

[20] Kur’an, 2/201: “Rabbena bizi ateş azabından koru.”
[21] Kur’an, 55/41: “Mücrimler simalarından tanınır da tutulur.”
[22] Kur’an, 76/18: “Orada bir pınar var ki ona selsebil adı verilir.”
[23] Kur’an, 78/10: “Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık.”

Āyet-i kerīme "*Ḳul lilleẕīne keferū in yentehū yuġfer lehüm māḳad selefe*[24]" dir. Lehüm lafẓı lilleẕīne keferū maḥallinde mevrūddur.

3.1.42. Tażmīn:

Tażmīn: Ḥikmet-i mens̱ūreye veyā mes̱ele-i meşhūr veyā kelām-ı manẓūm [82] veyāḫūd mesāʾil veyā ıṣṭılāḥāt-ı ʿulūma müteʿalliḳ ġayrıñ kelāmından bir şeyʾ kelām-ı ġayr oldığı maʿlūm olmaḳ şarṭıyla nesaḳ-ı ʿibāreye derc eylemekdir.

Ḥikmet-i mens̱ūreye mis̱āl:

Nām-ı üstādı ḳılup ḥırz-ı āmān
İlerü ṭur ki seniñdir meydan

Çünki irdiñ şeref ḫidmetine
Ṭaġlar mı ṭayanur himmetine

ʿAṭāʾī

Ḥikmet-i mens̱ūre "*himmetü'r-ricāl taḳlauʿl-cibāl*[25]" dir.

Mis̱āli dīger: "Keẕālik fenn-i inşāda daḫı vāḳıʿan ḥiyel ü ḫurde-i kitābeti bilir ve çoḳ şey yazmaḳ elinden gelir ise de 'fi'l-eks̱ārı ʿis̱ar' medlūlince münşeʾātı daḫı ẕüll ü ẕülūl ve ḫabṭ-ı ḫalelden sālim olmayup" (*Tabṣıra*-ʿĀkif Paşa)

Mis̱āli dīger: "Daḳāyıḳ-ı ḫabāyā-yı umūr-ı cihān pīş-i nigāh-ı ḥaḳāyıḳ-agāh-ı pādişāhānelerinde maʿlūm ve ġayr-i nihān iken '*leyse'l-ḫaber kelʿiyān*[26]' feḥvā-yı ḥikmet-iḥtivāsına ne ṣūretde raġbet ü iʿtibār buyurduḳlarına enẓār-ı aşinā ve bīgānede delīl-i cedīd ʿalenī olmaḳ müṭālaʿa-i ʿaliyyesiyle bi'ş-şevket-i ve'l-iclāl Avrupa seyāḥatine meyl ü iḳbāl buyurulması żımnında münderic ü müstekin olan envāʿ-ı menfaʿat-i ḥāliye ve müstaḳbeleniñ vaṣf u beyānında elsine-i aḳlām-ı erbāb-ı ittiṣāf ser-fürū ve bürde-i ʿacz ü iʿtirāf oldığı mis̱illü…" (Yūsuf Kāmil Paşa)

---

[24] Kur'an, 8/38: "Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (İman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanır."
[25] "Erlerin, Allah dostlarının himmeti dağları yerinden oynatır."
[26] "Haber almak (söylenti), gözle görmek gibi değildir."

Meseli meşhūra misāl:

Herkese oldı kūçede dāʾir
Çıḳdı ipligi bāzāra āḫir

ʿAṭāʾī

[83] Misāl-i dīger:

Serv ü ʿarʿarda seniñ ḳadd-i nāzıñ māʾil
Bunı herkes bilür el-cins-i ile'l-cins-i yemīl

Ḥüsnī

Kelām-ı manẓūma misāl:

Eyledikde ḳudsiyān tebşīr-i ṣad-taḥsīn ile
ʿĀlem-i ervāḥa raʿnā bu ġazā-yı ekberi

Rūḥ-ı Nefʿī gördüm eylerdi berā-yı tehniyet
Saḳ-ı ʿarş üzre bu ġarra naẓm ile cevelāngeri

Āferīn ey rūzgārıñ şehsüvārı ṣafderi
ʿArşa aṣ şimdengerü tīġ-i Süreyyā-cevheri

ʿİzzet ʿAlī Paşa

ve kelām-ı manẓūm tażmīn ḳılındığı ḥālde eger ol kelām ʿinde'l-büleġā şöhret bulmamış ise ġayriñ oldığına işāret şarṭdır. Misāl:

Bu maḥalde ʿaceb evṣāfına çeş-bān görinür
Nola bu beytini Bāḳīniñ idersem tażmīn

Defʿ-i Yecūc ġama işigidir sedd-i sedīd
Menʿ-i ceyş-i eleme dergehīdir ḥıṣn-ı ḥaṣīn

Nefʿī

ve vücūh-ı tażmīniñ aḥsen-i mażmunu tevriye ve teşbīh gibi bir nükte ile aṣla ziyāde ḳılmaḳdır ve iḳtibāsda oldığı gibi tażmīnde daḫı ziyāde ve noḳṣānla taġyir-i medrec cāʾizdir.

Ziyādeye mis̱āl:

Vaʿiẓ olursa taʿne-zen-i ehl-i ḥāl ü dil

El-merʾü lā-yezāl adüvvün ilmā cehele

Ḥüsnī

[84] Beyt-i mez̲kūrda lā-yezāl zāʾiddir ʿibāre-i aṣliyye "el-merʾü ʿadüvvün limā cehelehü"dür.

Noḳṣāna mis̱āl: "Maṭlaʿ-ı envār-ı kerāmet ve şeref ü mecmaʿ-ı ās̱ār-ı "men ʿarefe nefsehu feḳad ʿarefe …" ʿibāre-yi aṣliyye "men ʿarefe nefsehu feḳad ʿarefe Rabbehu[27]"dur.

Mis̱āl-i dīger:

Vuṣlāt-ı yāri dilerdim rūz u şeb

Ẓāhir oldı āḫir ḥükm-i men ṭāleb

Ḥüsnī

ʿİbāre-i aṣliyye "*men ṭalebe vecede vecide*[28]"

3.1.43. Telmīḥ

Telmīḥ: Sebḳat-i z̲ikr vākıʿ olmaḳsızın ḳıṣsaya yāḫūd mes̱el-i sāʾir ḥükmünde bulunan bir şiʿre işāret eylemekdir. Mis̱āl:

Günden güne ardına gidüp öldi diger gün

Burc-ı sereṭānda nidelüm ṭāliʿ-i varūn

Ol idi merdümligi baḫt-ı büleġānıñ

Mesḥ oldı bu eyyāmda çün ṭāliʿ-i meymūn

S̱ābit

Ḳıṭʿa-i mez̲kūrede Ḥażret-i ʿĪsā içün rivāyet olunan ḳıṣṣa-i meshe işāret olunmuşdur. Mis̱āl-i dīger:

---

27 "Nefsini bilen Rabbini de bilir."

28 "Kim bir şeyi ister ve elde etmek için ciddi çalışırsa istediği şeye ulaşır."

Nūr-ı faḫr-i ʿāleme eyle nevḥa dāʾimā

Māh-ı ḳalbiñ ide engüşt-i ʿināyet iki şaḳḳ

Beyt-i mezkūre daḫı inşiḳāḳ-ı ḳamere remz ü işāret ḳılınmışdır.

3.1.44. ʿAḳd ü Ḥall

ʿAḳd: Nes̱ri naẓm etmege derler baʿż ḥikāyāt ü rivāyātıñ silk-i naẓma alınması gibi. [85] Ḥall naẓmı nes̱r etmege derler lākin bunda iki şarṭ vardır.

1. Nes̱r edilen kelām sebk-i aṣliyyesinden aṣlā teḳāṣür etmeksizin bir sebk-i merġūb üzere yazılmış bulunmalı.

2. Tekellüf ü inziʿācdan berāʿet ile berāber daha ḥüsn-dār ve şeṭāretli olmalıdır.

3.1.45. Aḫẕ u Sirḳa

Aḫẕ u sirḳa iki nevʿdir biri ẓāhir ve dīgeri ġayr-i ẓāhirdir. Maʿnānıñ küllīsi lafẓıñ yā küllīsiyle yā baʿżısıyla veyā biriyle alınırsa oña ẓāhir derler ve naẓm taġyir olmaḳsızın küllīsiniñ meʾḫūẕunu sirḳa-i maḥża oldıġı cihetle mez̠mūmdur ve bu mis̱illü sirḳaya nesḫ ü intīḥāl derler.

Mis̱āl-i mesrūḳ-ı minh:

Sür sāḳiyā kümeyt-i sebük-seyr-i sāġarı

Gezmedir ʿilacı ṣu inmiş ayaġına

Emrī

Mis̱āl-i mesrūḳ:

Ṭoldı kemiyyet-i cāmī ey sāḳī sebük-sā

Ṣu inmiş ayaġına gezdirmedir ilācı

Müsṭaḳīm-zāde

ve eger sırḳa naẓmıñ taġyīriyle olursa veyāḫūd naẓmıñ baʿż lafżı meʾḫūẕ bulunursa oña aġâre ve mesḫ derler bu mis̱illü seriḳada eger s̱ānī ḥüsn-i sebk yā

iḫtiṣār yā īżāḥ yā ziyāde-i maʿnā gibi fażīleti ḥaʾiz olup da evvelden eblaġ bulunursa memdūḥ u maḳbūldür.

[86] Mis̱āl-i mesrūḳ-ı minh:

Şod burḳa rūy-i çü mehet zülf-i şeb-āsā

Sübḥān-ı ḳadīran ‘*ceʿale'l-leyli libāsan*[29]’

Monlā Cāmī

Mis̱āl-i mesrūḳ:

Oldı yüziniñ burḳayı ol zülf-i semensā

Sübḥān-ı ḳadīran ‘*ceʿale'l-leyli libāsan*’

Sulṭān Cem

Mis̱āl-i mesrūḳ-ı minh:

اعجب لخين لوفى النار عذبا
وذاك فى جنة الفردوس قد نعم

لكان ينعم ذامن ينعم ذا
وكان بولم هذا ذالك الالما

Mis̱āl-i mesrūḳ:

Şöyle olsa birbiriyle yār olan ki fi'l-mes̱el

Biri dūzaḫdan biri cennetden olsa behre-yāb

Eyleye duzāḫdan ol bunuñ ṣafāsından ṣafā

Cennet içre bu çeke anıñ ʿaẕābından ʿaẕāb

Ḥāletī

İşte bu iki mis̱āl lisān-ı Türkīye naḳillerinden dolayı īżāḥ-ı maʿnā fażīleti cāmiʿ oldıḳlarından memdūḥdurlar.

---

[29] Kur’an, 78/10: “Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık.”

Eger s̱ānī evveliñ dūnunda bulunursa meẕmūm u merdūddur vezn ü ḳāfiyeniñ ittifāḳıyla sirḳat sirḳat-i şiʿriyyeniñ aḳbāḥıdır ve eger yalñız maʿnen meʾḫūẕ bulunursa oña ilmām u selḫ tesmiye olunur.

Mis̱āl-i mesrūḳ-ı minh:

Dildeki söz ola ney gibi nefesden bilinür

Ḫāneniñ şenligi içindeki sesden bilinür

Āfitābī

[87] Mis̱āl-i mesrūḳ:

ʿAşḳ āteşine olup süveydā ʿanber

Bir dildeki söz ola çıḳar andan es̱er

Seyyid Vehbī

Ġayr-i ẓāhir olan sirḳāt daḫı beş nevʿdir:

1. Evveliñ maʿnāsıyla s̱ānīniñ maʿnāsı teşabüh eder.

Mis̱āl-i evvel:

Degil şebnem dimāġ-ı gülşeni terṭīb içün gūyā

Fürūġ-ı mihri sīm-i inbīḳle taḳṭīr ider mehtāb

Rāġıb Paşa

Mis̱āl-i s̱ānī:

Ocaġ-ı hāleyi pür-tāb idüb nār-ı kevākible

Seḥer inbīḳ-i sīmi jālesin taḳṭīr ider mehtāb

Rātıb Aḥmed Paşa

2. Evveliñ maʿnāsı s̱ānīde maḥalliniñ ġayrīye naḳl u vażʿ olunur.

Mis̱āl-i evvel:

Sebū-yı bāde şimdi bār-ı dūş-ı ehl-i dil olmaz

Bu vaḳtiñ feyżi ṣaḥbādan ziyāde neşʾe-baḫşādır

Seyyid Vehbī

Mis̱āl-i s̱ānī:

Girān gelmez vaḳār-ı ehl-i feyżiñ müstemendāne

Sebū-yı bāde maḫmūrān-ı şevḳe bār-ı dūş olmaz

Rāġıb Paşa

3. S̱ānīniñ maʿnāsı evvelden eşher bulunur.

Mis̱āl-i evvel:

Geldi devrān-ı ṣafā-baḫş Muṣāḥib Paşa

Lāzım oldı saña ey ġam ʿadem-ābāda sefer

Nābī

[88] Mis̱āl-i s̱ānī:

Biz ṣafā ile neşāt-ābādı itdiñ çün maḳar

Saña da ey ġam ʿadem-ābāda lāzımdır sefer

Sulṭān Aḥmed

4. S̱ānīniñ maʿnāsı evveliñ naḳīżi olur.

Mis̱āl-i evvel:

Devleti çarḫ-ı denī virdi ḳamu mübtez̠ele

Şimdi erbāb-ı saʿādetde gezen heb ḫaz̠ele

Sulṭān Muṣṭafā

Mis̱āl-i s̱ānī:

Ṣanma ey dil ki saʿādet bula bir dem ḫaz̠ele

Virdi Ḫallāḳ-ı cihān mübtez̠eli mübtez̠ele

Rāġıb Paşa

5. Evveliñ maʿnāsınıñ baʿżısı alınaraḳ ziyāde-i taḥsīn içün s̱ānīye ʿilāve ḳılınır.

Mis̱āl-i evvel:

Gerçi ṣad merḥale dü-rāst zi-pīş naẓarem

Vechehu fî nażari külli ġadātün ve ʿaşiyyun

Monlā Cāmī

Mis̱āl-i sānī:

Ve'd-duha verdiñe ve'l-leyl oḳurum sünbülüñe

Rūşenī verdi budur külli ġadatün ve ʿaşiyyun

Mīr ʿİzzet

3.1.46. Elġāz

Lüġaz: Ḥaḳiḳat veyā mecāz ṭariḳiyle delālet-i lafẓiyye vāḳıʿ olmaḳsızın ḥadsiyyāt ile istiḫrāc-ı maʿnā etmek ve bir māddeyi müşkil ü müteşābih-i ʿibare ile edā ve irād eylemekdir.

Lüġaz mens̱ūr ve manẓūm iki türlü daḫı tertīb olunabilir. [89]Mens̱ūra mis̱āl: "Bir şey-i ṣanʿat-nümūd ki eks̱er-i eczā-yı mürekkebesi ibtidā-yı āferīnişden berü faḳaṭ müteşettit ṣūretde mecālis-i ṣaġār u kibārda mevcūd ve baʿżısı nevʿ-i benī beşerle bile hem-vücūd oldığı ḥālde ṣūret-i ʿacībe-i terkībiyyesi çeşm-i cihān-bīn-i Felāṭūna daḫı ġayr-i meşhūd bulunmuşdur emr-i īcād u iḥyāsı fermūde-i ḥaẓret-i ẓıll-i Vedūd oldığına bināʾen yaḳında zībāyiş-baḫşa-yı sāḥa-i şühūd olur. İşte bu şey-i ġarībü'z-zī-ḥavās ẓāhire ve bāṭınadan bī-vāye ve faḳaṭ ʿuyūn-ı kesīresi ḥüsn-i endāmına pirāye olup ʿadd ü iḫṣādan ḫāric ircāl ü iḳdāma mālik iken hemişe meslek-i s̱ebāt u istifāmata mesālik keʾennehu hālikdir āmā yine kendüye mürācaʿat edenlere s̱ebātına aṣla ḫalel gelmeksizin yek-naẓarada pek çoḳ şühūr u bilādı ayru ayru ḥāl u şānlarıyla irāʿet ü lisān-ı ḥāl ile vaṭan-perverāne iḫrā-yı naṣīḥat eder. İsminiñ ḥalli tevārīḫ-i mülūk-ı Kisrā müṭālaʿasına muḥtāc ve ẕātı meydānda oldığından daha ziyāde taʿrīf ü tavṣīfi vāreste-i ḳayd-ı ihtiyācdır. (*Mirʾāt*)

Manẓūma mis̱āl:

Ol nedir kim ikidir insānda

Üçden artıḳ olmadı ḥayvānda

Sende var hem bende var ādemde yoḳ
Cümlede vardır disemʿ ālemde yoḳ

Kimsede olmaz velī her şeyde var
Olur anıñ ile ʿ alemde vaḳār

[90]On beş olmuşdur anıñ menzilleri
Birine ḳābil degil varmaḳ biri

Bir iki üçden ziyāde olmadı
Dördüni bir yerde kimse görmedi

Reşīd Çelebī

Noḳṭa ḥaḳḳında söylenmişdir.

Mis̱āl-i dīger:

Ol ne şekl-i ʿ acībdir ḥālen
Ḫalḳ muḥtāc aña nevʿ aman

Cānı yoḳdur velī gider sefere
Aña meftūn Müslim ü kefere

Dā ʾimā ḫayr işe yarar ammā
Ele girse aṣardı ehl-i ḳażā

Şurbile ithām idüp anı
Boġazına ṭaḳalar urġanı

Aġzıñ ölçsün bilen ādem
Gezdirir kūh-ı deşt-i hem-çū ḥarem

Şurba idmāġ şeb ü rūz
Pür-āmiz ise mis̱āl-i ʿacūz

Sırr-i seḳā gibi girer ḳaṣra
Ne baḳar berf ü berde ne maṭara

Kim ki ḥaẓẓ eylemez leṭāʾifden
El yusuñ çeşme-i maʿārifden

Nābī

Maṭara ḥaḳḳında mürettebdir.

Bildiñ mi ey ʿārif nedir ol iki yüzlü bü'l-ʿaceb
Çekmiş niḳābı bir yüze … ṣūret-nümā

Her yüzde vardır bir gözi biri birine beñzemez
Mümkün degil görmek anıñ iki yüzini dāʿimā

Yerde degil gökde degil her yerde ẓahir bir yüzi
Ṣağı ṣolı yoḳdur anıñ var ibtidā vü intihā

[91] Gāh aġlar ol gāhī güler s̱ābit degil bir ḥāl ile
Geh ıżṭırāb ve geh cefā ve geh maẓhar-ı ẕevḳ u ṣafā

Bir yanına üç gül ṭaḳar bir yana iki ṭaḳınur

Bildiñse bu remzi eger idrākıña ṣad merḥabā

Kānī

Lüġaz ve muʿammā gibi tekellifāt-ı şiʿriyye esāsen lüzūmuñ ḫāricinde birṭaḳım tevaġġulāt-ı zāʾideden maʿdūd ise de maʿamāfīh bu sebʿ-i ḳarīḥa ve teşḥīẕ-i ḫavāṭır u ezhān-ı fāʾidelerini daḫı cāmiʿdir çünkü birṭaḳım maʿānī-i daḳiḳayı şāmildir ki istiḫrācı tevaḳḳud-ı ẕihne ve meʿāric-i ḫafāyā-yı fikre ṣuʿūd u sülūka muḥtācdır.

3.1.47. Muʿammā

Muʿammā: Bir ismi ḥesāb veyā taṣḥīf veyā ḳalble maʿnāsınıñ ẓuhūr-ı fikret-i ʿamīḳa ṣarfına tevaḳḳuf edecek ṣūretde setr etmege derler. Mis̱āl:

Mevsim-i gül yaḳlaşup gülşende eṭfāl-i çemen

ʿAndelībiñ göñlüne girmekde birden ikiden

Kāmī

Aḥmed nāmınadır.

Nerīmān

Ekdār-ı rūzgārdan olsan mı hīç emīn

Ḳalb ṣu biri ola nām-ı dil-i ḥazīn

Nābī

[92]Nerīmān nāmınadır.

Ḫaṭ geldi ruḫ āline yār oldı müzellef

Devr ile olur ālet-i taṣḥīf-i muṣḥaf

Nābī

Nūḥ Nāmınadır

3.2. Şiʿr

Şiʿr ḳuvve-i müteḫayyile ve mütefekkire ile mevzūn ve muḳaffā olaraḳ tertīb edilen kelāma derler şiʿriñ mevżūʿu ṭalāḳat u beyāndır ki iktisābı her ferd içün bir dereceye ḳadar lāzımdır nitekim dehān-ı dürer-bār-ı ḥażret-i risāletden şeref-ṣudūr eden "*ʿAlimū evlâdikum eş-şiʿre fe innehu yefteḳḳu eẕ-ẕihne ve yuṭlaḳ el-lisāne ve yūriṯu eş-şecāʿa" ve "cemālü'r-rical feṣāḥatun lisānihi*[30]" ḥadīs̱-i şerīfleriniñ müʾeddā-yı celīlleri daḫı lüzūm-ı mez̠kūru müʾeyyed ve nāṭıḳdır.

Şāʿir gerek müvellidāt-ı ṭabiʿiyyeyi tesḫīr ü irāʾede ve gerekse meʾāric-i taʿaḳḳulāta ṣuʿūd u irtiḳāda istiʿmāl edecegi mażmūna müzeyyen bir sebk ü heyʾet ve ḥissiyātı taḥrīk edebilir ḥaḳīḳat iʿṭā ve iżāfe etmelidir.

Şuʿarā reʿyü'l-ʿayn meşhūdımız olan ṣūver-i eşyāyı kemāl-i zīnet ü muṭābaḳat ile irāʾe eder ve delālet-i ẕihniyye ile intiḳāl olunacaḳ māhiyāt-ı eşyāyı ḥavāssımıza ʿarż u taḳdīm eyler. İşte bu es̱er-i bedīʿ-fıṭrata ki şuʿarānıñ biżāʿa-i bihterīnīdir taḫayyülāt denilir faḳaṭ eñ vāsiʿ taḫayyülāt bile ṣāḥibini şāʿir-i ḥaḳīki ʿünvānına mālik edemez [93] onuñ içün taḫayyülātıñ bu derecesinde vuḳūf eden tabīʿata tabīʿat-ı ʿādiye taʿbīr olunur.

Mis̱āl:

Bağçede ṣofa bekcisidir gül
Bağda ḳuşcı başıdır bülbül

Gülüñ idüp berātini derdest
Ġonca tımarın eyledi serbest

Laleniñ de virüp vaẓīfesini
Yeñiler her sene ḳaṭifesini

[30] Hz. Muhammed: "Şiir biliniz evlatlarım! Gerçekten o zihni açar, dili geliştirir, cesaret verir ve adamı dilin güzelliği ile güzelleştirir.

Bāġ-ı faṣlında olalar nola şen
Çıḳdı gülşenciyāna ḳısṭ-ı reşen

Her gün emri ile virüp şebnem
Çepne-dān gülünde bülbülüyem

Oldı sīrāb luṭfı her muḥtāc
Bāġda nergis idi bir gözi aç

Gönderüp şebnem maṭarasın
İtdi pürdar anıñ daḫı ṭasın

Ṡābit

Miṡāl:

Ecrām-ı bī-nihāye ile pürdür āsmān
Nisbet olunsa zerre degildir bu ḫākdān

Biñ şems-i tābdār u hezerān meh-i münīr
Yüz biñ ṡevābit ü nice seyyāre-i ʿıyān

Her şems ider tevābiʿ-i maḫṣūṣasıyla seyr
Her tābʿa tevābiʿ-i āḫeri eder ḳırān

[94]Her şems ider levāḥıḳına neşr-i feyż-i ḫāṣṣ
Her lāḥıkıñ ṭabīʿati emṡāline nihān

Her cümle merkezinde ider seyr-i bī-vuḳūf
Her ḳıṭʿa miḥverinde bulur feyż-i cāvidān

Her cümle-i vesīʿade mebsūṭ biñ vücūd
Her ḳıṭaʿ-i fesīḥade meşhūd biñ cihān

Her bir vücūd maṣdar olur biñ vücūd içün
Her bir cihān hezār cihāndan virür nişān

Her zerrede ṭarīḳat-i maḫṣūṣa üzre feyż
Her cisimde ṭabīʿat-i maḫṣūṣa üzre cān

Her ʿālemiñ sinīn ü tevārīḫi muḫtelif
Her bir zemīnde başḳa ḥesāb üzredir duḫān

Peyvestedir sevāḥili girdāb-ı ḥayrete
Bir baḥirdir ki ḥāṣılı bu baḥr-i bī-kerān

Sübḥane men taḥayyüre fī-ṣunʿihi'l-uḳūl
Sübḥane men bi-kudretihi yaʿcüzü'l-fuḫūl

Żiyā

Şāʿir-i ḥaḳīḳī oldur ki kāşāne-i fuʾādı bir şevḳ-i ilāhī ile muḥaṭ u münevver ve cez̠ebātı raḥmānī ile müstaġraḳ memlū ve ṭāʾir-i rūḥu aḳṣā-yı merātib-i ʿāliyyede cevvāl ola işte böyle bir nāʾire-i ilāhī ile tevaḳḳud-ı ẕāt etmiş kimseden ṣādır vāredāt-ı kelāmiyyeye mülhemāt taʿbīr olunur ve muḫayyelāt ile ilhāmāt-ı ṭabīʿat-ı şiʿriyyeniñ mürekkebleridir bunlardan birincisi nefsānīdir ki ṣınıf-ı şuʿarāda eṣnāf-ı sāʾire-i beşeriyyeye naẓaran eñ ziyāde vāḳıʿ ve ṣınıf-ı mez̠kūruñ nişāne-i temeyyüzü de odur.

[95] İkincisi ilāhīdir ki yalñız ḥaḳīḳī şāʿir ḥaḳīḳīye muḫtaṣṣdır ve şāʾir-i müşārun-ileyhden ṣudūr eden şu ilhāmat-ı ḥaḳīḳat u ṭabīʿatıñ tercümānı oldıġı cihetle s̱emerātından ʿaḳl-ı müsṭakīm ve ẕevḳ-i selīm müstefīd olur yoḳsa birṭaḳım ḥuẓūẓāt-ı nefsāniyyeden bāḥis̱ ṣādırāt-ı kelāmiyyeye ilhām taʿbīr ve ıṭlāḳ olunamaz.

Mis̱āl:

Ṣūretde nola zerre iseñ maʿnīde yoḥuz
Rūḥü'l-ḳudsüñ Meryeme nefḫ itdigi rūḥuz

Peymāne-i ḫūrşīd ile her ṣubḥ iderüz ʿıyd
ʿĪsā ile peymāne-keş-i lā-yı ṣabūḥuz

İtdikse şarāb içmemege tevbe güzelsiz
S̱ābit ḳademüz tevbemiz üstünde naṣūḥuz

Mār ise ʿadūyız yed-i beyżā-i kelimiz
Ṭufān ise dünyā ġamı biz keştī-i Nūḥuz

Monlā oḳusun medresede şerḥ-i meṭāliʿ
Metn-i ḳadeḥi ṣun bize biz ehl-i şürūḥuz

Ṣūfī bizi sen cism gözüyle göremezsiñ
Aç cān gözüñi eyle naẓar gör ki ne rūḥuz

Pür-gūlara leb-beste görünmekdeyüz ammā
Zindān-ı mesīḥā-deme miftāḥ-ı fütūḥuz

Īsā dem u Rūḥī laḳab Ḫıżr-ı ḥayātuz

Erbāb-ı ṣıfāt içre nihān gevher-i ẕātuz

Rūḥī

ve ol es̱er ki iʿtidāl-i tertib-i belāġati muḥayyer-i ʿuḳūl u eẕhān [96] ve intiẓām-ı terkīb-i feṣāḥati ʿacz ü veleh-fezā-yı bülaġā-yı ekvān yaʿnī eşiʿa-yı endāz-ı nüzūl olan Ḳurʾān-ı ʿAẓimü'ş-şāndır işte oña taṭbīḳ-i iṣtiṭāʿat-ı beşeriyyeniñ fevḳindedir es̱er-i celīl-i meẕkūrda belāġatıñ ḳaṣvā-yı kemāli tecessüm eder ilhāmāt bir ṣafvet-i ʿāliyye-i nā-ḳābilü'l-vuṣūl ile bürūz eder muḫayyelāt u tems̱īlāt kürre-i celāletiniñ noḳṭa-i mażiʾe-i kebīresinde taṣvīri müstaḥyel bir ṣūretde lemeʿān eder esālib-i kelāmiyyesindeki intiḳālāt-ı bedīʿa ne taṭbīḳ ḳabūl etmez ḥüsniyyāt-ı şāhid-i ʿibāretindeki ān u tāb naṣıl neẓẓāra-rübā-yı kāʾinātdır.

3.3. Ḳavāfī-i Şiʿr

Ḳāfiye: Eşʿārıñ āḫirlerinde vāḳıʿ ḥurūf-ı mütekerrireniñ ḥarekāt u sekenātda ittifāḳ u ittiḥādına denir.

Ḳāfiye de iki nevʿdir ḳāfiye-i mücerrede ḳāfiye-i mürekkebe ḳāfiye-i mücerrede yalñız bir ḥarf üzere binā ḳılınan ḳāfiyeye derler ki ḥarf-i meẕkūre ḥarf-i revī taʿbīr olunur.

Mis̱āl:

Ṭoḳunup pāyi döküldi sāġar

Devletin depdi yine zāhid-i ḫar

S̱ābit

beyt-i meẕkūrda vāḳıʿ sāġar ḫar lafẓlarınıñ āḫirlerindeki raların̄ tekerrüri gibi.

Ḳāfiye-i mürekkebe ḥarf-i revīden māʿadā mā-ḳablen meẕkūr ḥurūf dīger sekenāt u ḥarekātına da riʿāyet olunan ḳāfiyeye ıṭlāḳ olunur bu da üç ḳısımdır müreddefe müʾessese muḳayyede.

[97] Ḳāfiye-i müreddefe ḥarf-i revīniñ mā-ḳablinde ḥurūf-ı imlādan vav elif ye ḥarflerinden biri bulunan ḳāfiyeye derler ve ol ḥarfe de redif taʿbīr olunur.

Mis̱āl-i redif-i vāvī:

Dost bī-pervā felek bī-raḥm devrān bī-sükūn

Derd çok hem derd yoḳ düşmen ḳavī ṭāliʿ zebūn

Fużūlī

Mis̱āl-i dīger:

Aḳlım ṭabīʿatda olur sūr-ı hümāyūn

Toġduḳca saʿādet ile şehzāde-i mażmūn

H̬ˇāce Neşʾet

beytinde mez̠kūreynde vāḳıʿ sükūn zebūn hümāyūn mażmūn lafẓlarınıñ nunları revī vavları ḥarf-i redifdir.

Mis̱āl-i redif-i elifī:

Aks-i ruh̬sārıñ düşünce ey meh-i mihr-i cihān

Virdi destinde piyāle çāh-ı Nah̬şebden nişān

Riyāżī

beyt-i mez̠kūrda cihān nişān lafẓlarınıñ nunları revī elifleri rediftir.

Mis̱āl-i redif-i yāʾī:

Gelür ol māh-likā nāz ile h̬ūy-kerde-cebīn

Gösteriş bu ki ḳamer menzili olmuş pervīn

Kāmī

beyt-i mez̠kūrda nunlar revī ve yālar rediftir.

[98] Ḳāfiye-i müʾessese revī ile redif arasına dīger bir ḥarf-i ḥulūlile gelen ḳāfiyeye derler ve o araya giren ḥarfe de dah̬īl taʿbīr olunur.

Mis̱āl:

Geldimse nola ben şuʿara devrine āh̬ir

ʿĀdet budur āh̬irde gelür bezme ekābir

Nevʿī

beyt-i mez̠kūrda vāḳıʿ āh̬ir ekābir lafẓlarınıñ raları revī elifleri redif bunlarıñ arasında vāḳıʿ "hı" "be" ḥarfleri dah̬ı dah̬īldir.

Ḳāfiye-i muḳayyede ḥarf-i revīniñ mā-ḳablinde ḥurūf-ı rediften başḳa dīger bir ḥarf bulunan ḳāfiyeye derler ki ol ḥarfe de ḳayd taʿbīr olunur.

Mis̱āl:

Düşüp varmalı göñül bir ʿilācsız derde

Belā-yı sede çeker āstān-ı dilberde

S̱ābit

beyt-i meẕkūrda ḥarf-i revī "de" ḥarf-i ḳayd "re" dir. Ḥarf-i revīden ṣoñra şiʿriñ āḫirinde tekerrür eden şey kelime olursa oña redīf ve edevāt olursa oña da vaṣl u şāygān derler. Redīfe mis̱āl:

Rūyıñı meydir meyi rūyıñ dil-ārā gösteren

Gülşeni güldür gülü gülşen muṭarrā gösteren

ʿĀrif

Vaṣl u şāygāna mis̱āl:

Gördiler ḥadd yoḳ ḫaddiniñ ġamzeniñ peykānına

Şebnemi beñzetdiler ʿuşşāḳ oḳ meydānına

Ḫayālī

beyt-i evvelde "gösteren" kelimesi redīf ve beyt-i s̱ānīde "ne" edāt-ı mefʿūlü vaṣl u şāygāndır.

3.4. [99] **Baḥūr u Evzān-ı Şiʿr**

ʿİlm-i ʿarūż-ı evzān şiʿriniñ ṣaḥīḥini ṣaḳīminden teşḫīṣ ü temyīze delālet eyleyen ʿilme derler evzān-ı şiʿriyyeyi taḳdīr ü tevzīn içün eczā-yı aṣliyye ondur: "faʿūlün fāʿilün mefāʿīlün fāʿilātün müstefʿilün mefʿūlāt mefāʿilātün mütefāʿilün fāʿlātün müstefʿilün" şu on ʿaded eczā ve erkāndan biriniñ tekerrüri veyāḫūd biriniñ sāʾiriyle terekkübünden baḥūr-ı ʿarūż taḥaṣṣul edüp onlara ʿārıż olan ziḥāf ve ʿillet münāsebetiyle birṭāḳım daha evzān teşekkül eder ki evzān-ı meẕkūreden lisān-ı Türkīye taṭbīḳi ḫāṭırlananlar ʿāʾid oldıḳları baḥirler ile birlikde bir vech-i zīr ketb ü irāʾe ḳılınmışdır.

3.4.1. Baḥr-i Hezec

Bu baḥriñ eczā-yı aṣliyyesi dört kerre “mefāʿīlün mefāʿilün” olup ʿārıż olan ziḥāflar ile tenevvüʿ ve on iki eczāya inşiʿab eder: “mefāʿilün mefāʿīlü mefāʿīl mefʿūlün mefʿūlün feʿūlün mefʿūlü fāʿilün feʿūl faʿlün fāʿ faʿ”

Mıṣraʿ	**Evzān**
Evvel	mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
S̱ānī	mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
E	mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīl
S̱	mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīl
[100] E	mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün
S̱	mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün
E	mefāʿīlün mefāʿīlün
S̱	mefāʿīlün mefāʿīlün
E	mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīl
S̱	mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīl
E	mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
S̱	mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
E	mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlü
S̱	mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlü
E	mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
S̱	mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
E	mefāʿīlü feʿūlün
S̱	mefāʿīlü feʿūlün
E	mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün
E	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīlün
E	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
[101]S̱	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
E	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīl
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü mefāʿīl
E	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlün
E	mefʿūlü mefāʿīlün feʿūl
S̱	mefʿūlü mefāʿīlün feʿūl
E	mefʿūlü mefāʿīlün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlün
E	feʿūlü mefāʿīl
S̱	mefāʿīlü mefāʿīl

3.4.2. Baḥr-i Recez

Bu baḥriñ eczā-yı aṣliyyesi dört kerre müstefˁilün müstefˁilün olup ˁārıż olan ziḥāflar ile tenevvüˁ ve kendüsinden yedi eczā teşaˁub eder: “mefāˁilün müfteˁilün mefˁūlün müstefˁilān mefāˁilān müstefˁilātün mefāˁilātün”

Mıṣraˁ	Evzān
Evvel	müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün
S̱ānī	müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün
E	müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün
S̱	müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün
[102]E	müstefˁilün müstefˁilün
S̱	müstefˁilün müstefˁilün
E	müstefˁilün müstefˁilün mefˁūlün
S̱	müstefˁilün müstefˁilün mefˁūlün
E	müfteˁilün müfteˁilün mefāˁilün müfteˁilün
S̱	müfteˁilün müfteˁilün mefāˁilün müfteˁilün
E	müfteˁilün mefāˁilün müfteˁilün mefāˁilün
S̱	müfteˁilün mefāˁilün müfteˁilün mefāˁilün
E	müfteˁilün müfteˁilün mefˁūlün
S̱	müfteˁilün müfteˁilün mefˁūlün
E	mefāˁilün mefāˁilün mefāˁilün
S̱	mefāˁilün mefāˁilün mefāˁilün
E	müfteˁilün mefāˁilün mefāˁilün
S̱	müfteˁilün mefāˁilün mefāˁilün
E	müfteˁilün müfteˁilün
S̱	müfteˁilün mefˁūlün
E	mefāˁilün müfteˁilün mefāˁilün
S̱	mefāˁilün müfteˁilün mefāˁilün
E	müstefˁilün müstefˁilün müstefˁilün
S̱	müstefˁilün müstefˁilün mefˁūlün
E	müstefˁilü müstefˁilün
S̱	müstefˁilü müstefˁilātün

3.4.3. [103] **Baḥr-i Remel**

Baḥr-i meẕkūruñ eczā-yı aṣliyyesi dört kerre "fāʿilātün fāʿilātün"dür ziḥāflar ile taʿaddüd eder ve eczā-yı münşaʿibesi on beşdir: "fāʿilāt fāʿilātün feʿilāt fāʿilāt fāʿilün feʿilün faʿlün feʿilān faʿlān faʿlün faʿ fāʿ mefʿūlün fāʿiliyān feʿiliyān"

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün
S̱ānī	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün
E	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün
S̱	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün
E	fāʿilātün fāʿilātün
S̱	fāʿilātün fāʿilātün
E	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilān
S̱	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilān
E	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
S̱	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
E	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilān
S̱	fāʿilātün fāʿilātün fāʿilān
E	fāʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün
[104] S̱	fāʿilātün feʿilātün feʿilātün faʿlün
E	feʿilāt fāʿilātün feʿilāt fāʿilātün
S̱	feʿilāt fāʿilātün feʿilāt fāʿilātün
E	feʿilātün feʿilātün faʿlün
S̱	fāʿilātün feʿilātün faʿlün
E	feʿilātün feʿilātün feʿilün
S̱	feʿilātün feʿilātün faʿlün
E	fāʿilātün feʿilātün feʿilān
S̱	fāʿilātün feʿilātün feʿilān
E	fāʿilātün feʿilātün faʿlān
S̱	fāʿilātün feʿilātün feʿilān
E	feʿilātün feʿilātün
S̱	feʿilātün feʿilātün
E	müfteʿilün fāʿilāt müfteʿilün
S̱	müfteʿilün fāʿilāt müfteʿilün
E	müfteʿilün fāʿilāt mefʿūlün
S̱	müfteʿilün fāʿilāt mefʿūlün
[105] E	müfteʿilün fāʿilāt
S̱	müfteʿilün fāʿilāt
E	müfteʿilün mefāʿīl
S̱	müfteʿilün mefāʿīl
E	müstefʿilün fāʿilün
S̱	müstefʿilü fāʿilān
E	fāʿilün fāʿilāt müfteʿilün
S̱	fāʿilān fāʿilāt müfteʿilün

E	mefʿūlü fāʿilāt mefʿūlün
S̱	mefʿūlün fāʿilāt mefʿūlün
E	mefʿūlün mefʿūlün mefʿūlün faʿlān
S̱	mefʿūlün mefʿūlün mefʿūlün faʿlān
E	feʿilātün feʿilātün feʿilātün faʿlün
S̱	feʿilātün feʿilātün feʿilātün faʿlün
E	feʿilātün feʿilātün fāʿilün
S̱	fāʿilātün feʿilātün feʿilātün

3.4.4. Baḥr-i Münseriḫ

Baḥr-i meẕkūruñ eczāsı müstefʿilün mefʿūlāt aṣlından dört kerre "müfteʿilün fāʿilāt"dır ziḥāflarile tekes̱s̱ür eder eczā-yı münşaʿibesi [106] aṣl müstefʿilünden yedidir müfteʿilün mefāʿilün mefʿūlün faʿlün faʿlān fāʿilün mefʿūlāndır aṣl mefʿūlātdan doḳuzdur mefāʿilü feʿūlān feʿūlün fāʿilāt fāʿilün fāʿilān mefʿūlü fāʿ faʿdır.

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	müfteʿilü fāʿilāt müfteʿilü fāʿilāt
S̱ānī	müfteʿilü fāʿilāt müfteʿilü fāʿilāt
E	müfteʿilün fāʿilün müfteʿilün fāʿilün
S̱	müfteʿilün fāʿilün müfteʿilün fāʿilün
E	müfteʿilün fāʿilāt müfteʿilün fāʿilün
S̱	müfteʿilü fāʿilāt müfteʿilün fāʿilün
E	müfteʿilün fāʿilāt müfteʿilün fāʿ
S̱	müfteʿilün fāʿilāt müfteʿilün fāʿ
E	mefāʿilün mefāʿīlü mefāʿilün
S̱	mefāʿilün mefāʿīlü mefāʿilün
E	müstefʿilün feʿūlün
S̱	müstefʿilün feʿūlün

3.4.5. Baḫr-i Mużāriʿ

Bu baḥriñ eczā-yı aṣliyyesi mefāʿīlü fāʿilātünden dört kerre "mefāʿīlü fāʿilāt"dır eczā-yı münşaʿibesi mefāʿīlün aṣlından [107] altıdır: "mefāʿīlü mefʿūlün mefʿūlü feʿūlün faʿ mefāʿilün" fāʿilātün aṣlından daḫı altıdır: "fāʿilāt fāʿilān fāʿilün faʿ fāʿ fāʿiliyān"

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	mefāʿīlü fāʿilāt mefāʿīlü fāʿilān
S̱ānī	mefāʿīlü fāʿilāt mefāʿīlü fāʿilān
E	mefāʿīlü fāʿilāt mefāʿīlü fāʿilün
S̱	mefāʿīlü fāʿilāt mefāʿīlü fāʿilün
E	mefāʿīlü fāʿilātü mefāʿīl
S̱	mefāʿīlü fāʿilātü mefāʿīl
E	mefāʿīlü fāʿilātü feʿūlün
S̱	mefāʿīlü fāʿilātü feʿūlün
E	mefʿūlü fāʿilātün mefʿūlü fāʿilātün
S̱	mefʿūlü fāʿilātün mefʿūlü fāʿilātün
E	mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlü fāʿilün
S̱	mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlü fāʿilün
E	mefʿūlü fāʿilātü mefʿūlü fāʿilün
S̱	mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlü fāʿilün
E	mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlün
S̱	mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlün
E	mefʿūlü fāʿilātü feʿūlün
S̱	mefʿūlü fāʿilātü feʿūlün
[108] E	mefʿūlü fāʿilātün mefʿūlün
S̱	mefʿūlü fāʿilātü mefāʿīlün
E	mefʿūlü fāʿilātün mefʿūlü
S̱	mefʿūlü fāʿilātün mefʿūlü
E	mefāʿīlü fāʿilān
S̱	mefāʿīlü fāʿilān

3.4.6. Baḥr-i Muḳteḍab

Bu baḥriñ eczāsı mefʿūlāt müstefʿilün aṣlından dört kerre fāʿilāt müfteʿilündür.

Eczā-yı münşaʿibesi mefʿūlāt aṣlından üçdür: "fāʿilāt mefāʿīlü mefʿūlü" müstefʿilün aṣlından ikidir: "müfteʿilün mefʿūlün"

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	fāʿilātü müfteʿilün fāʿilātü müfteʿilün
S̱ānī	fāʿilātü müfteʿilün fāʿilātü müfteʿilün
E	fāʿilātü müfteʿilün
S̱	fāʿilātü müfteʿilün
E	fāʿilātü mefʿūlün
S̱	fāʿilātü mefʿūlün
E	mefāʿīlü müfteʿilün
S̱	mefāʿīlü müfteʿilün
[109] E	fāʿilātü müstefʿilün
S̱	fāʿilātü müstefʿilün

3.4.7. Baḥr-i Müctes̱

Bu baḥriñ eczāsı müstefʿilün fāʿilātün aṣlından dört kerre mefāʿilün feʿilātündür.

Eczā-yı münşaʿibesi müstefʿlün aṣlından üçdür: "mefāʿilün fāʿilün mefāʿilü" fāʿilātün aṣlından doḳuzdur: "feʿilātün feʿilātün feʿilān feʿilün faʿlün faʿlān mefʿūlün faʿ fāʿ"

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilātün
S̱ānī	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilātün
E	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilān
S̱	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilān
E	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilün
S̱	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilün
E	mefāʿilün mefʿūlün mefāʿilün feʿilān
S̱	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilān
E	mefāʿilün feʿilātün
S̱	mefāʿilün feʿilātün
E	mefāʿilün fāʿilān
S̱	mefāʿilün fāʿilān
[110] E	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün
S̱	mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün

3.4.8. Baḥr-i Serīʿ

Baḥr-i meẕkūruñ eczāsı müstefʿilün müstefʿilün mefʿūlāt aṣlından iki kerre müfteʿilün müfteʿilün fāʿilātdır.

Eczā-yı münşaʿibesi müstefʿilün aṣlından dörtdür: "müfteʿilün mefāʿilün feʿilātün mefʿūlün" ve mefʿūlāt aṣlından daḫı dörtdür: "fāʿilāt fāʿilün feʿilün fāʿilān"

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilān
S̱ānī	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilān
E	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilün
S̱	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilān
E	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilān
S̱	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilün
E	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilün
S̱	müfteʿilün müfteʿilün fāʿilün
E	mefāʿilün mefāʿilün fāʿilün
S̱	mefāʿilün mefāʿilün fāʿilün
E	müstefʿilün müstefʿilün feʿilün
S̱	müstefʿilün müstefʿilün feʿilün

3.4.9. [111] Baḥr-i Cedīd

Baḥr-i meẕkūr fāʿilātün fāʿilātün müstefʿilün aṣlından iki kerre "feʿilātün feʿilātün mefāʿilün"dür.

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	feʿilātün feʿilātün mefāʿilün
S̱ānī	feʿilātün feʿilātün mefāʿilün
E	feʿilātün mefāʿilün
S̱	feʿilātün mefāʿilün
E	fāʿilātün müstefʿilün
S̱	fāʿilātün müstefʿilün

3.4.10. Baḥr-i Ḳarīb

Bu baḥr mefāʿīlün mefāʿīlün fāʿilātün aṣlından iki kerre: "mefāʿīlü mefāʿīlü fāʿilāt"dır.

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	mefāʿīlü mefāʿīlü fāʿilāt
S̱ānī	mefāʿīlü mefāʿīlü fāʿilāt
E	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿilātün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿilātün
[112] E	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿlātün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿilātün
E	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿilān
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿlān
E	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿilün
S̱	mefʿūlü mefāʿīlü fāʿilün

3.4.11. Baḥr-i H̱afīf

Baḥr-i meẕkūruñ eczāsı fāʿilātün müstefʿilün fāʿilātün aṣlından iki kerre: "feʿilātün mefāʿilün feʿilātün"dür.

Eczā-yı münşaʿibesi fāʿilātünden sekizdir: "feʿilātün feʿilün faʿlün faʿilān faʿlān mefʿūlān faʿ fāʿ"müstefʿlünden birdir "mefāʿilün"

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	feʿilātün mefāʿilün feʿilātün
S̱ānī	feʿilātün mefāʿilün feʿilātün
E	feʿilātün mefāʿilün feʿilātün
S̱	fāʿilātün mefāʿilün feʿilātün
E	fāʿilātün mefāʿilün faʿlün
S̱	fāʿilātün mefāʿilün faʿlün
E	fāʿilātün mefāʿilün feʿilān
S̱	feʿilātün mefāʿilün feʿilān
[113] E	fāʿilātün mefāʿilün feʿilān
S̱	fāʿilātün mefāʿilün feʿilān
E	fāʿilātün mefāʿilün feʿilün
S̱	fāʿilātün mefāʿilün feʿilün

3.4.12. Baḥr-i Müşākil

Bu baḥriñ eczāsı fāʿilātün mefāʿīlün mefāʿīlün aṣlından iki kerre: "fāʿilātü mefāʿīlü mefāʿīlü"dür.

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	fāʿilātü mefāʿīlü mefāʿīlü
S̱ānī	fāʿilātü mefāʿīlü mefāʿīlü
E	fāʿilātü mefāʿīlü
S̱	mefāʿīlü fāʿilātü
E	fāʿilātü mefāʿīlü fāʿilātü mefāʿīlü
S̱	fāʿilātü mefāʿīlü fāʿilātü mefāʿīlü

3.4.13. Baḥr-i Müteḳārib

Bu baḥriñ eczā-yı aṣliyyesi dört kerre: "faʿūlün"dür eczā-yı münşaʿibesi altıdır: "faʿūlü feʿūlü faʿlün feʿilü faʿul faʿ"

Mıṣraʿ	Evzān
[114]Evvel	feʿūlün feʿūlün feʿūlün feʿūlün
S̱ānī	feʿūlün feʿūlün feʿūlün feʿūlün
E	feʿūlün feʿūlün feʿūlün feʿul
S̱	feʿūlün feʿūlün feʿūlün feʿul
E	feʿūlün feʿūlün feʿūlün
S̱	feʿūlün feʿūlün feʿūlün
E	feʿūlün feʿūlün feʿul
S̱	feʿūlün feʿūlün feʿul
E	feʿlün feʿūlün feʿūlün feʿūl
S̱	feʿlün feʿūlün feʿūlün feʿūl
E	feʿūlü feʿlün feʿūlü feʿlün
S̱	feʿūlü feʿlün feʿūlü feʿlün

3.4.14. Baḥr-i Mütedārik

Bu baḥriñ eczāsı dört kerre "fāʿilün fāʿilün"dür.

Mıṣraʿ	Evzān
Evvel	fāʿilün fāʿilün fāʿilün fāʿilün
S̱ānī	fāʿilün fāʿilün fāʿilün fāʿilün
E	feʿilün feʿilün feʿilün feʿilün
S̱	feʿilün feʿilün feʿilün feʿilün
[115] E	feʿilün feʿilün feʿilün
S̱	feʿilün feʿilün feʿilün
E	feʿlün feʿlün feʿlün
S̱	feʿlün feʿlün feʿlün

Taḳṭīʿ: Bir naẓmıñ elfāẓını tecziʾe ederek müntesib oldıġı baḥrıñ eczāsına taṭbīḳ etmege derler.

Mehe noḳṣān ve ḫūrşīde zevāl irmekde rūz u şeb
Görür rūşen-dilān her dem żarar çarḫ-ı sitem-gerden

Feṭanet Ḥānım

"Mehe noḳṣān" mefāʿīlün "ve ḫūrşīde" mefāʿīlün "zevāl irmek" mefāʿīlün "de rūz u şeb" mefāʿilün "görür rūşen" mefāʿīlün "dilān her dem" mefāʿīlün "żarar çarḫ-ı" mefāʿīlün "sitem-gerden" mefāʿīlün

Taḳṭiʿ de yalñız ḥurūf-ı melfūẓa maḥsūb olup ġayr-i melfūẓa evāḫir mıṣraʿda muʿteber ve evāsıṭda ḥesābdan saḳaṭdır ve ḥurūf-ı imāle ile ibtidā-yı elfāzdaki hemzeler baʿż kerre ha'lar daḫı taḳṭīʿden saḳaṭ olurlar "irmekde" lafẓınıñ elifi ile "her dem"iñ ha'sınıñ suḳūtu gibi.

3.5. Aḳsām-ı Şiʿr

Kelām-ı manẓūm şekl-i intisāḳları iʿtibāriyle sekize taḳsīm olunmuşdur: [116] Ġazel ḳaṣīde nesīb tercīʿ rubāʿī ferd musammaṭ ġazel ol kelām-ı manẓūmdur ki maṭlaʿında yaʿnī birinci beytinde iki mütteḥid ḳāfiye bulunup ve maḳṭaʿ beytine ḳadar mıṣraʿ-i s̱ānīlerde ol ḳāfiye taḥavvül etmedigi gibi evzān daḫı kāmilen mütteḥid ola ve on iki beyti tecāvüz etmeye müstaḥseni beş beytden eksik ve yedi beytden ziyāde olmamaḳdır.

Ġazel:

Rūz u şeb dīdelerim derdiñ ile ḳan aġlar
Vāḳıf olan benim esrārıma her ān aġlar

Kimse fehm itmedi ḥayfā ki nedir maḳṣūdum
Gice gündüz ne içün dīde-i giryân aġlar

Dāġ-ı sīnem göricek ḫūn ile ālūde benim
Raḥm idüp ḥālime ezhār-ı gülistān aġlar

Gördi çün derd-i dil-zārımı raḥm itdi ṭabīb
Didi ey ḫaste-i hicrān saña dermân aġlar

Yine raḫm eylemez aṣlā baña ol āfet-i cān
Beni bīmāri görüp ḥālime yārān aġlar

Ġam degil bilmez ise ḥāl-i derūnım ol yār
Fehm ider niyyetimi ṣāḥib-i ʿirfān aġlar

Derd ile rūyıña baḳdıḳca seniñ İlhāmī
Gerçi ḫandān olur ammā cigeri ḳan aġlar

Sulṭān Selīm S̱ālis̱

Ḳaṣīde: cümle ebyātınıñ vezn ü ḳāfiyece ittifāḳı şarṭıyla maṭlaʿı [117] mütteḥidü'l-ḳāfiye bulunan on ikiden ziyāde ebyāta derler. Ḳaṣīde maḳāṣid-i ʿadīde üzerine inşā ḳılınabilüp eger mündericātı Cenāb-ı vacibü'l-vücūda tażarruʿ ve istidʿā-yı maġfirete maḳṣūr ise münācāt Cenāb-ı faḫr-i risāleti veyā āl ü evlādı sitāyiş ise naʿt ve biriniñ ḫaṣāʾil-i ḥamīdesini beyān ve işāʿa ise medḥiyye veyā neḳāyiṣin teşhīr ise hicviyye ve intiḳāl-i dār-ı beḳā eden bir kimse içün ibrāz-ı tefeccuʿ ise mers̱iyye veyā kendüsini medḥ ü s̱enā ise faḫriyye denir ve başḳa bir merām u maḳṣada mebnī oldıġı ḥālde oña göre münāsib ʿünvān ile yād olunur ve ḳaṣīdede şarṭ-ı istiḥsān yüz beyti tecāvüz etmemekdir lākin şuʿarā-yı ʿArabdan beş yüz beyte ḳadar ḳaṣīde söyleyen vardır.

Ḳaṣīde-i Medḥiyye:

1. Merḥabā ey ḥażret-i ṣāḥib-ḳırān-ı maʿnevī
   Nāẓım-ı manẓūme-i silk-i leʾāl-i mes̱nevī

2. Mes̱nevī ammā ki her beyti cihān-ı maʿrifet
   Zerresiyle āfitābınıñ berāber pertevī

3. ʿĀlem-i maʿnī ki ḫūrşīd-i cihān-ārā gibi
   Devr ider girmiş semāʿa anda rūḥ-ı Mevlevī

4. Yaʿnī sırru'llāh-ı aʿẓam Ḥażret-i Monlā-yı Rūm
   Kim odur maʿnīde ṣāhib-mesned-i Keyḫusrevī

5. Ḫusrev-i endīşe kim ʿaşḳ-ı Ḥüsāmeddīn ile
   Oldı tiġ-i bāṭınī dünyāya bürhān-ı ḳavī

6. [118] Ol ḫudāvend-i serīr-i maʿrifet kim feyżidir
   Sālik-i bī-tūşe-i gümrāha zād-i uḫrevī

7. ʿAḳlı nūr-ı cevher-i ẕāt-ı şerīf-i Aḥmedī
Nuṭḳı maġz-ı rūḥ-ı enfāsı laṭīf-i Īsevī

8. ʿİlm-i vaḥdetde sebaḳdaşı imām-ı evliyā
Ḥiḳmet-i maʿnīde şāgirdi Ḥakīm-i Ġaznevī

9. Bir gülistān-ı müferriḥdir dil-i pür-feyżi kim
Aña rūḥ-ı Gülşenīdir bāġbān-ı maʿnevī

10. Der-güşāde yā ḫazīne ḫāne-i endīşedir
Anda çeşm-i Rūşenīdir dīde-bān-ı münzevī

11. Gevher-i güftārınıñ kān müşterī-i müflisi
Kūçe-i esrārınıñ ḫūrşīd düẕd-i şeb-revī

12. Feyż-i istiʿdād-ı ẕātın gör kim itmiş tā ezel
Cezbesi ḫūrşīd ü māh ü āsmānı Mevlevī

13. Nefʿī-i muʿciz-beyānım bende-i Monlā-yı Rūm
Ne Ḥakīm-i Ġaznevīyim ne Emīr-i Dehlevī

14. Ḫāk-i pāy-ı Şeyḫ ʿAṭṭārım ki oldı himmeti
Ṭabʿıma üstād-ı ders-i müşkilāt-ı mes̱nevī

15. Tuḫm-ı mühreş mifeşāndem ber-zemīn cān u dil
Çün mes̱el-başed ki her çīzī ki kārī bed-rūy

16. Ḳāfiye teng oldı āġāz-ı duʿā itsem nola
Gerçi żabṭ itmek ne mümkün ḫāme-i çāpük-revi

17. Tā ḥisāb-ı māh u sāl-i ʿālemi taḥḳīḳ içün
Bedr ide mihr-i cihān-tāb-ı felek māh-ı nevi

18. [119] Her dem olsun rūḥ-ı pākine duʿā-yı bī-ḥisāb
Evliyādan tā ki ḫālī olmaya dünyā evi

Nefʿī

Nesīb: ḳaṣīdenīñ ibtidāsından maḳṣūda intiḳāl edilecek maḥalle ḳadar şāʿiriñ neşāṭ-ḫāṭırı üzerine bahār u gülzārdan veyā leyl ü nehārdan veyā

ḥikemiyyātdan veyā maḥbūb u maḥbūbadan veyā ʿaşḳdan veyā şikāyāt-ı dehriyyeden bāḥiṣ īrād etdigi çend ʿaded ebyāta denir.

Nesīb:

1. Ṣanmañ ki felek devr ile şāmı seher eyler
   Her vāḳıʿanıñ ʿāḳıbetinden ḫaber eyler

2. Bir düş gibidir ḥaḳḳ bu ki maʿnīde bu ālem
   Kim göz yumub açınca zamānı güẕer eyler

3. Bir yirde ki ārāma bu miḳdār ola mühlet
   Erbābı nice kesb-i kemāl ü hüner eyler

4. Olmuş ṭutalım müddet-i ārāmīde mümtedd
   ʿĀḳil nice temyīz-i reh-i ḫayr ü şerr eyler

5. Teşḫīṣ-i reh-i ḫayr ü şerr olur mı o dilde
   Kim leşker-i ġam birbirini bī-siper eyler

6. Bulmaz reh-i ḥaḳḳı meger ol kimse ki aña
   Tevfīḳini Hādī-i ezel rāhber eyler

7. Tevfīḳ refīḳ olmayacaḳ fāʾide yoḳdur
   Her kim burada aḳla uyarsa żarar eyler

8. [120] ʿĀḳlıñ hüneri vādī-i ḥikmetdedir ancaḳ
   Taḥḳīḳle ḥikmet nice bir dilde yer eyler

9. Ḥikmet ger o ʿilm ise ki aḥkām-ı felekden
   Endīşe-i ʿaḳl beşeri bā-ḫaber eyler

10. Düşmez dil ü ṭabʿ ehli bu endīşeye zīrā
    Teşvīş-i dil ü tabʿı bu daḫı beter eyler

11. Zuʿmunca olur her kişiniñ redd ü ḳabūli
    Ḥaḳḳ söyleyeni ṣanma felekden ḥaẕer eyler

12. Rindān-ı Ḫüdā-perver-i maʿnī bu maḥallde
    Ne çarḫa ne ḳavl-i ḥükemāya naẓar eyler

13. Virmez felegiñ devr-i çep-endāzına ḥükmi
Ḳor ḥikmeti teslīm-i ḳażā vü ḳader eyler

14. Gerdūn meger āsūde midir kendü kederden
Devrān aña da mihrini pür-nīşter eyler

15. Gün başına bir ḫilʿat-i dibā virür ammā
Dāmānını ālūde-i ḫūn-ı ciger eyler

16. Ol kimsedir āzāde elemden ki vücūdun
Gūy-ı ḫam-ı çevgān gibi bī-pā vü ser eyler

17. Yā ol kişi kim tīr-i ciger-dūz-ı ḳażāya
Ḫaṣmāne çeküb tīġ-i zebānın siper eyler

18. Yā ol kişi kim ḥırz içün aḳsām-ı belādan
Endīşe-i evṣāf-ı şeh-i dād-ger eyler

19. Ol şeh kim cihān mevsim-i ʿadlinde ṣafādan
Devrān ṭarab-nāk-ı Ceme ḫandeler eyler

20. [121] Ol şeh ki ġubārı süm-i yekrān-ı sipāhī
Deryā-yı muḥīt-i felegi pür-keder eyler

21. Ol şeh ki keff-i himmeti hengām-ı keremde
Dünyāyı ġānī kānı tehī baḥri ber eyler

22. Ḫān Aḥmed-i ʿādil ki ḳażā naʿl-i semendin
Māh-ı ʿālem-i āyet-i fetḥ ü ẓafer eyler

Nefʿī

Tercīʿ: Beher beyti iki ḳāfiyeli olmaḳ ve vezn ü ḳāfiyece mütteḥid ve maṭlaʿları mevcūd ve müteḥidü'l-ḳāfiye oldığı ḥālde birḳaç beyti şāmil bulunmaḳ üzere tertīb olunan kelām-ı manẓūm ḥiṣṣelerine derler ve tercīʿde olan beyt-i maḫṣūṣa bend-i tercīʿ derler ki ekṡeriyā bend-i meẕkūr mükerrir olur ve baʿż da ġayr-i mükerrir bulunur her iki ṣūretde de bendiñ mā-ḳablindeki mülāyemet ü münāsebeti şarṭdır buña terkīb daḫı denir.

Tercīʿ:

1. Ey ḳudretiñe olmayan āġāz u tenāhī
   Mümkün degil evṣāfıñı idrāk kemāhī

2. Her nesne ḳılar varlıġıña ḥüsn-i şehādet
   Her ẕerre eder vaḥdetiñe ʿarż-ı güvāhī

3. Ḥükmüñ ḳılar iẓhār bu ās̱ār ile mihri
   Emriñ eder ibrāz bu envār ile māhı

4. [122] Dil-sīr-i bisāṭ-ı niʿamıñ murġ-i hevāʾī
   Sīrāb-ı zülāl-i keremiñdir ṣuda māhī

5. Eyler keremiñ āteşi gülzār H̱alīle
   Maġlūb olur peşşeye Nemrūd-ı mübāhī

6. Ẓālimleri ʿadliñ ne zamān ḫâk edecekdir
   Maẓlūmlarıñ çıḳmadadır göklere āhı

7. Bigānelere münḥaṣır envāʿ-ı ḥuẓūẓāt
   Miḥnet-zede-i ʿaşḳıña maḫṣūṣ devāhī

8. Sensiñ eden iḍlāl nice ehl-i ṭarīḳi
   Sensiñ eden ihdā nice gümgeşte-i rāhı

9. Emriñ ki ola mûcib-i ḫayr u şerr-i efʿāl
   Yā Rabb ne içündür bu evāmir bu nevāhī

10. Sendendir İlāhī yine bu mekr ü bu fitne
    Bu mekr ü bu fitne yine sendendir İlāhī

11. Güftī bikün ü bāz zenī seng-i melāmet
    Dest-i men ü dāmān-ı tü der rūz-ı ḳıyāmet

12. Bir ḳaṭre imiş çeşme-i pür-ḫūn-ı fenādan
    Başın alamaz bir daḫı bārān-ı belādan

13. Āsūde olam derseñ eger gelme cihāna
    Meydāna düşen ḳurtulamaz seng-i ḳażādan

14. S̱ābit-ḳadem ol merkez-i meʾmūn-ı rıżāda
    Vāreste olup dāʾire-i ḫavf u recādan

15. Dursun keff-i ḥükmüñde terāzū-yı ʿadālet
    H̱avfıñ var ise maḥkeme-i rūz-ı cezādan

16. [123]Her kim ki arar būy-ı vefā ṭabʿ-ı beşerde
Beñzer oña kim devlet umar ẓıll-ı hümādan

17. Bī-baḫt olanıñ bāġına ḳaṭresi düşmez
Bārān yerine dürr ü güher yaġsa semādan

18. Erbāb-ı kemāli çekemez nāḳış olanlar
Rencīde olur dīde-i ḫuffāş żiyādan

19. Her ʿāḳile bir derd bu ʿālemde muḳarrer
Raḥāt yaşamış var mı gürūh-ı ʿuḳalādan

20. Ḥall etmediler bu lüġazıñ sırrını kimse
Biñ ḳāfile geçdi ḥükemādan fużalādan

21. Ḳıl ṣanʿat-ı üstādı taḥayyürle temāşā
Dem urma eger ʿārif iseñ çūn ü çirādan

22. İdrāk-i meʿāli bu küçük ʿaḳla gerekmez
Zirā bu terāzū o ḳadar s̱ıḳleti çekmez

Żiyā

Rubāʿī: vezn ü ḳāfiyede müttefiḳ iki beyte derler ki beyt-i evvelinde iki ḳāfiye buluna ve rübāʿī eks̱eriyā baḥr-i hezecden īrād olunur.

Rübāʾī:

Erzāḳ-ı muḳad derde tevaḳḳuf yoḳdur
Taḳsīm-i İlāhīde teḫallüf yoḳdur
Ārāyiş-i elfāẓı ẓarāfet ṣanma
ʿĀlemde sükūt-veş taẓarruf yoḳdur

Nābī

[124] **Ḳıṭʿa:** Maṭlaʿı olmayan ve vezn ü ḳāfiyede mütteḥid bulunan birḳaç beyte derler ve ḳıṭʿa on iki beytden ziyāde olmamalıdır.

Ḳıṭʿa:

İḳbālini hażm itmiş görmüş bu ḳadar
Derk eyleyemez ṭuydıġın erbāb-ı şikem

Fehm itmese iḳbālini taʿyīb itme
Muḳbillere dīv āyīnesidir ʿālem

ʿİzzet

Ḳıṭʿa-i Kebīre:

Benim ol Nefʿī-i rūşen-dil ü ṣāfī-gevher
Feyż alur cām-ı ṣafā-meşreb bī-bākimden

Āsmān himmet umar kevkebe-i ṭabʿımdan
ʿAkl-ı küll ders oḳur endīşe-i idrākimden

Himmetim hīçe ṣayar genc-i temennāyi velī
Ġam-ı dünyāya degişmem yine imsākımdan

Feyż-i Ḥaḳḳ berḳ urur āyīne-i endīşemden
Çeşm-i cān rūşen olur maşrıḳ-ı idrākimden

Devri der şeş ciheti hem yine merkezde muḳīm
Çoḳ değildir bu tecessüs dil-i çālākimden

Kaʿbe-i maʿnīye bir yoldan iletdi beni kim
Ḳudsiyān sürme çeker gerd-i rah-ı pākimden

ʿĀlem-i maʿnīyim āzāde-ḳażā ḥükmünde
Kimse rencīde degil gerdiş-i iġlākimden

[125] Ḳulzüm-i maʿrifetim ceyb ü kenārım pürdür
Sāḥilim pākdir ālāyiş-i ḫāşākimden

Ben bu ḥāletle tenezzül mi iderdim şiʿre
Neyleyim ḳurtılamam ṭabʿ-ı hevesnākimden

Bu heves böyle ḳalursa dil-i ṭabʿımda eger
İşidilmezse sözüm sīne-i ṣad çākimden

Ben ölürsem yine āşüfte olur ḥalḳ-ı cihān
Ḥüsn-i taʿbīr-i zebān-ı çemen-i ḫākimden

Nefʿī

Mıṣraʿ: Kelām-ı mevzūnuñ cümel-i maḳṭaʿsına derler.

Felekler nerdibānıñ olsa çıḳma uc iḳbāle

Beyt: Her iki mıṣraʿ mecmūʿına denilüp eger mıṣraʿlar beyninde ḳāfiye bulunmazsa oña beyt-i ḫaṣṣı bulunursa müfred taʿbīr olunur ki müfred denilen beytden muḳaddem veyā muʿaḫḫar başḳa beyt meẕkūr degildir.

Beyt-i ḫaṣṣı:

Sebeb-i rifʿat olur ġam yeme üftāde iseñ
Bir binā tā ki ḫarāb olmaya maʿmūr olmaz
Fehīm-i Ḳadīm

Beyt-i Müfred:

Her kim eylerse taḥammül ṣademāt-ı dehre
Bulur elbette ṭarīḳinde Ḫudādan behre
Żiyā

[126] **Meṡnevī**: Beheriniñ vezinleri muvāfıḳ ve ḳāfiyeleri müteḫālif olan iki ḳāfiyeli birṭaḳım ebyāta derler.
Meṡnevī:

Edebiyyāt ile tāriḫ u siyer
Sīret-i ehl-i edebdir yekser

Anlar ile nice maʿnā bilinür
Dehriñ aḥvāli ne raʿnā bilinür

Bilmeyen bunları pek ġāfil olur
ʿİlmi var ise daḫı cāhil olur

Bilmeyüp ḥāli cihāni bī-reyb
Ḳıṣṣa-ḫˇānlardan işitmekdir raʿīb

İntisāb eyleye gör tāriḫe
Ki sezā olmayasıñ tevbīḫe
Vehbī-i Sünbül-zāde

Musammaṭ: Vezn ü ḳāfiyede müttefiḳ birṭaḳım mıṣraʿlara derler ki ol mıṣraʿlar mıṣraʿ-i aḫīre yalñız veznde muvāfıḳ ve ḳāfiyede muḫālif ola ve vezn ü ḳāfiyede ittifāḳ eden mıṣraʿlar üçden eḳall bulunmaya.

Eger mıṣraʿlarıñ mecmūʿ-i ʿadedi dört olursa murabbaʿ beş olursa muḫammes altı olursa müseddes yedi olursa müsebbaʿ sekiz olursa müs̱emmen doḳuz olursa mütessaʿ on olursa muʿaşşer derler.

Murabbaʿ:

Ḥāṣılım berḳ-i ḥavādis̱den melāmet ṭaġıdur
Mesnedim kūy-ı mez̠elletden fenā ṭopraġıdur
[127] Zār-ı göñlüm tende zindān-ı belā ṭutsaġıdur
Raḥm ḳıl devletlü sulṭānım mürüvvet çaġıdur

Fużūlī

Murabbaʿa şarḳı daḫı ıṭlāḳ olunup ve şarḳı da eks̱erīyā beyt-i evveliñ mıṣraʿ-i s̱ānīsi beyt-i s̱ānīniñ mıṣraʿ-i s̱ānīsi maḳāma gelerek ʿaynen mez̠kūr olur.

Şarḳı:

Bir ṣafā baḫş idelim gel şu dil-i nā-şāda
Gidelim serv-i revānım yüri Saʿdābāda
İşte üç çifte ḳayıḳ iskelede āmāde
Gidelim serv-i revānım yüri Saʿdābāda

Gülelim oynayalım kām alalım dünyādan
Mā-i tesnīm içelim çeşme-i nev-peydādan
Görelim āb-ı ḥayāt aḳdıġın ejderhādan
Gidelim serv-i revānım yüri saʿd ābāda

Nedīm

Şarḳı-i dīger:

Göñül pür-dāġ-ı ḥasret sīne pür-ḫūn
Gözüm yaşı Ḳızılırmaġ u Ceyḥūn
[128] Perīşān ḫāṭırım ḥālim diger-gūn
Ḫarāb-ı derd ü ġam vīrān-ı ʿaşḳım

Derūnım maḥşer-i şūr-ı nedāmet
Ḳopar āh u fiġānımla ḳıyāmet
Gelür mi āteş-i hicrāna ṭāḳat
Caḥīm-i firḳate sūzān-ı āşḳım

Ḫ̆āce Neşʾet

Eger bir dīgeriniñ ġazeli ebyātına vezn ü ḳāfiyede mütteḥid iki beyt tażmīn ḳılınırsa oña terbīʿ derler.

Terbīʿ:

Şekve-i baḫt-ı siyeh tābıñı erzān olsun
Nice bir cān u dilim gizlice sūzān olsun
Şemʿ-i ümīd bir āh ile fürūzān olsun
Hele seyr eyle biraz şām-ı ġarībān olsun

Ḥāl-i dil ḥasret-i meyle ḳatı pek oldı yamān
Düşdi ayaġıña üftāde ki raḥm eyle amān
Saḳiyā ḳalmadı ḫumbāzda da tāb u tüvān
Vaḳtidir sāġir-i lebriz-i dirāḫşān olsun

Rāmī Paşanıñ ġazelini ʿİzzet ile Pertev müştereken terbiʿ etmişdir.

Muḫammes:

Biz mücevver-i felekden şekve vü bī-dādımız yoḳdur
ʿAdūdan hīç melāl-i ḫāṭır-nāşādımız yoḳdur
[129] Şu kāfir baḫt-ı bedden iştikā-yı muʿtādımız yoḳdur
Muḥaṣṣal dost u düşmenden taẓallüm-i yādımız yoḳdur
Göñüldendir şikāyet kimseden feryādımız yoḳdur

Ṭutar ehl-i mez̠āḳ-ı ʿaşḳ olan rüsvālıġım maʿz̠ūr
İder mi böyle nā-bercā şikāyet olmayan mecbūr
Ne söylersin gelür mi ḳāle hīç ḥāl-i dil-i rencūr
Degil şekvem o ẓālimden egerçi olmuşum mehcūr
Göñüldendir şikāyet kimseden feryādımız yoḳdur

Ḫ̌āce Neşʾet

Biriniñ ġazeli ebyātına vezn ü ḳāfiyede mütteḥid üç beyt tażmīn ḳılınırsa oña taḫmīs derler.

Taḫmīs-i ʿİzzet be-ġazel-i nevres:

Gelmiş ṣamem ḳulaḳlarına mültecāları̃ñ
Bīhūde çalma bānī-yi devlet-serālarıñ
Yoḳdur iṣābet itdigi tīr ricālleriñ
Çoḳdan ḥuṣūlini göremem muddeʿālarıñ
Teʾs̠īri ḳalmamışdır efendi duʿālarıñ

Nabż-ı āşinālıḳ eyleyerek yoḳladıḳ mizāc
İtdik cemīʿ ʿālem ile ḥüsn-i imtizāc
Kālā-yı üns ü ülfetimiz bulmadı revāc
Bīgāneler ʿināyetine düşdi iḥtiyāc
Bir luṭfi olmadı bu ḳadar āşināların̄

ve eger muḫammesin̄ bend-i evvelinin̄ meṣāriʿnden mıṣraʿ-i ḫāmis ḳāfiyece [130] meṣāriʿ-yi erbaʿa-i sālifeye teşābüh etmez ise ṭard-ı rekib veyā ḫamāsī taʿbīr olunur.

Ṭard-ı Rekib:

Ḫoş geldin̄ āyā berīd-i cānān
Baḫş it ban̄ā bir nevīd-i cānān
Cān ola fedā-yı ʿıyd-i cānān
Bī-sūd ola mı ümīd-i cānān
Yārin̄ bize bir selāmı yoḳ mı

Ey Ḫıżr-ı fütāde-gān söyle
Bu sırrı idüp ʿayān söyle
Ol sen ban̄ā tercümān söyle
Ketm itme yekān yekān söyle
Ġam defterinin̄ tamāmı yoḳ mı

Ġālib Dede

Müseddes:

Tedbīrin̄i terk eyle taḳdīr Ḫudānın̄dır
Sen yoḳsun̄ o benlikler heb vehm ü gümānın̄dır
Birden bire bul ʿaşḳı bu tuḥfe bulanın̄dır
Devrān olalı devrān erbāb-ı ṣafānın̄dır
ʿĀşıḳda keder neyler ġam ḫalḳ-ı cihānın̄dır
Ḳoyma ḳadeḥi elden söz pīr-i muġānın̄dır

Meyḫāneyi seyr itdim ʿuşşāḳa maṭāf olmuş
Teklīf ü tekellüfden sen̄ānı muʿāf olmuş
Bir neşʾe gelüp meclis bī-ḫavf u ḫilāf olmuş
Ġam ṣoḥbeti yād olmaz meşrebleri ṣāf olmuş
[131]ʿĀşıḳda keder neyler ġam ḫalḳ-ı cihānın̄dır
Ḳoyma ḳadeḥi elden söz pīr-i muġānın̄dır

Ġālib Dede

Tesdīs:

Nigāh-endūz olanlar bāġda bezm-i çerāġāne
Zemīni beñzedirler āsmān-ı encüm-efşāne
ʿAcayib şuʿle virmiş şemʿalar ṣaḥn-ı gülistāne
Ki ḳıldı ḫīre-i reşk-i dü-çeşm mest-i ḥayrāne
Çemeni yoḳsa kim bir nūrdan dünyā mıdır bilmem
Ṭoḳunmuş rişte-i mehtābdan dünyā mıdır bilmem

ʿİzzet ʿAlī Paşa

Müsebbaʿ:

Āhdan ġayri bilen var mı dil-i sūzānımı
İtmedim maḥrem derūnum derdine öz cānımı
Hīç kim ṣormaz cihānda bāʿis̱-i efġānımı
Bir yıḳan vardır dimezler ḫāṭır-ı vīrānımı
Sū-be-sū mecrā-yı eşkimden aḳıtdım ḳanımı
Her gören ʿayb itdi āb-ı dīde-i giryānımı
Eyledim taḥḳīḳ görmüş kimse yoḳ cānānımı

ʿİzzet Monlā

[132] **Müs̱emmen:**

Ey enīs-i muḥarrem rāż-ı dil-i vīrānımız
Merhem-i rāḥat-resān ḫāṭır-ı sūzānımız
Bilmediñ gitdi diriġā cürmümüz ʿiṣyānımız
Bildir İlāhī sürsüñ bādī-i hicrānımız
Ḥaşre ḳalmaz mācerā-yı dīde-i giryānımız
İşte āh-ı çarḫ-ı sūz elde bizim bürhānımız
Ẓālim-i bīdād imişsiñ böyle bilmezdim seni
Raḥmı yoḳ cellād imişsiñ böyle bilmezdim seni

Ḫˇāce Neşʾet

Muʿaşşer:

Sākī getür ol sāġarı kim ʿaks-i āfitāb
Ās̱ār-ı feyż cürʿasıdır tāb-ı māhtāb
Nūş eylemeyeñe tā ola gerdūn ne ḳıbāb
Seyl-i sirişk dīde-i mestāne vü ḥabāb
Rıḍvān görünce mest beni ide fetḥ-i bāb
Ḥūrī ḫumār-ı çeşmimle mest ola ḫarāb
Sīrāb-ı şevḳ añlayacaḳ bizi neşve-yāb
Dil-teşnegī-i ḥasret ide kevs̱er-i şarāb
İdem bulunca müstelikle ben müsāʿade
Mirʾāt-i dilde ṣūret-i cānān-ı müşahede

Ḫˇāce Neşʾet

[133] Musammaṭıñ bir nevʿi daha vardır ki her beyt veznen dört müsāvī ḳısma inḳısām edüp üç evvelkiniñ ḳāfiyeleri mütteḥid ve ḳısm-ı āḫīriñ ḳāfiyesi onlara müteḫālifdir.

Musammaṭ:

Esdi nesīm-i nev-bahār açıldı güller ṣubḥdem
Açsun bizim de göñlümüz sāḳī meded ṣun cām-ı Cem

İrdi yine ürd-i behişt oldı hevā ʿanber-sirişt
ʿĀlemim behişt-ender-behişt her gūşe bir bāġ-ı İrem

Gül devri ʿıyş eyyāmıdır ẕevḳ u ṣafā hengāmıdır
ʿĀşıḳlarıñ bayramıdır bu mevsim-i ferḫunde-dem

Dönsün yine peymāneler olsun tehī ḫum-ḫāneler
Raḳṣ eylesün mestāneler muṭribler itdikce naġam

Nefʿī

Müstezād: Aḳsām-ı s̱emāniye-i meẕkūre dāḫilinde ʿadd u iʿtibār olunagelmişdir. Müstezād diye mā-baʿdlerinde kendülerine mürtebiṭ bir fıkra-i mens̱ūre meẕkūr olan mıṣraʿ veyāḫūd beyte derler.

Müstezād:

S… şuʿle-i ʿaşḳım şererim yoḳ
Amānlarım var
Yandı dil ü cānım ġamla eşk-i terim yoḳ
Daḫı beterim var

[134] Sorduḳda didim ḥāl-i dili ol leb-i ʿĪsī
Ey cān-ı enīsi
Bimār-ı ġam-ı ʿaşkıñ olaldan ḫaberim yoḳ
Gerçi kederim var

Ben muʿtekif-i külbe-i aḥzān-ı firāḳım
Bezmiñden ıraġım
Kim ṣāhreh-i vaṣla çıḳar reh-güẕerim yoḳ
Gizli seferim var

Nedîm

3.6. Āṣār-ı Edībāne:

3.6.1. Oḳçu-zāde Meḥmet Şāhī Efendiniñ Muḳaddime-i Münşe᾽ātı

Bu bende-i āzāde Meḥmed İbni Meḥmed Oḳcı-zāde meḥāfil-i emāṣil-i ṣudūrda bu vechile beṣṣ-i şekvā ve nefṣetü'l-maṣdūr iderken iḳtiżā-i sevḳ-i ḳażā ile neżāret-i reyḥān-ı reyeʿān sinn ü sālde kitāb-ı dīvān felek-i miṣālden maʿdūd ve teleffüt-i ʿulemā-i zamān ile beyne'l-ekfā ve'l-aḫdā᾽ maġbūṭ ve belki maḥsūd idim. Rūz u şeb dest-i saʿy u ṭalebi penāh-ı ḳaṣr-ı maʿārife ḳaṣr ve bünyād-ı ḥiṣār-ı ʿavārife ḥasr idüb mişkāt-i fażl-ı ʿulemādan cezve-i dāniş ü hüner iḳtibās ve ḥasebü'l-imkān muḫālaṭa-i ebnā-i zamāndan iḥtirāz u iḥtirās iderdim. Pāye-i istiʿdād u istīhālim aḳrān u emṣālden vālā olmadı ise anlardan dūn u pest degil idi ve secencel-i taḥṣīlim mıṣḳale-i tekmīl ile incilā bulmadı ise anlardan dūn u pest degil idi. Egerçi vaṣmet-i ceḥāletden taḫlīṣ-i nefs-i ẕelīl içün sebīl-i [135] taḥṣīlde taḥammül ki ve taʿab u ḳavāid-i mücmele-i taḥḳīḳ ü tafṣīlde iḫtiyār ve ṣabb u naṣb olunurdı. Ammā kālā-yı vālā-yı maʿrifet-i bī-ḳadr ü iʿtibār ve devḥa-i bülend-fażīlet-i bī-berk ü bār iken bī-fā᾽ide tażyiʿ-i ʿömr-i ʿazīz ve irtikāb-ı ʿanā᾽-i ʿazīz olundıġına cerḥü'l-cinān ve bu rubāʿī ile te᾽essüf-künān idim.

Rubāʿī:

Bisyār taḥammül-i vaḳāyiʿ kerdem
Āvāze-i ʿilm ü fażl-ı ṣāyiʿ kerdem
Çün nīst kesī ki ḳadr-i ān beşināsed
Efsūs ki rūzgār żāyiʿ kerdem

Mir᾽āt-i cihān-mümāy-ı baṣīret müncelī ve şāhid-i devlet minaṣṣa-i zevālde mütecellī oldıḳda ġūşe-i vaḥdetde tūşe-i bülġat ile ḳāniʿ ve seyf-i ṣārim-i vaḳt rişte-i ḫılṭayı ḳāṭıʿ olup mīzāb-ı dīde-i ḫūnbārdan sirişk-i nedāmeti rīzān ve muʿtekif-i sükūt u sükūna gürizān oldım.

Rubāʿī:

Yā mülk-sitān biyārī devlet ü baḫt
Yā maṭlab-ı cihāñ bedīn kūşiş-i saḫt
Kūteh naẓari mekon cāy-ı merdān
Yā gūşe-i mescid est yā gūşe-i taḫt

Nāgāh bezm-i ārāyī laṭīfe-i ġaybiyye meşāʿil-i ittifāḳāt-ı ḥaseneyi ināre ve keʾs-i nidā ve lehā beyne'n-nāsı idāre idüp zümre-i küttāb-ı maʿārif intisāba reʾīs baʿdehu zamān-ı yesīrde dīvān felek-mesīrde ṭuġra-nüvīs oldım.
[136] Beyt:

Feküm ġāyetü idraktehā ġayru cāhid
Ve küm rütbetü ḳadneltehā ġayru ṭālib

maḳaṭır-ı ḫāme-i ʿAbbāsi cāmem olan nāmeler dest-be-dest inṣāf u baḥr-i süḫān-ı güẕāride civārı olan münşeʾātım pākīze-ṣıfatda reşkīn-sāz-ı ḫˇace-i cihān-ı vaṣṣāf olup gül-i endā-yı āfitāb-ı fażl u hüner olan ḥāsid-i kütāh-naẓara maʿraż-i iʿtiẕārda bu vechile pāsūh-güẕār olurdum.
Beyt:
Eger merā to nedāni-ı ʿaṭṭar dem dāned
Ki men kim ziser kilkimen çi kār āyed

Ve ṭaraf-ı taḳlīd-i ṣarfa süvār olan nev-hevesān-ı ḫāmekārıñ ṣanʿat-ı terkīb ü kelimāt-ı bī-tertībleri meşhūd-ı naẓar-ı ḥaḳīḳat-bīnī oldıḳda mesleḳ-i münşiyān-ı pīşini güşād ve hezār şerm ü ḫacel ile bu ferd-i beyt-i bī-bedeli inşād ider idim.
Beyt:
Ḫılletü'd-diyār-ı fesedet ġayr-i müsvedden
Ve mine'l-ināi teferrüdī bi's-sūdud

Pāye-i tevkīʿü'ş-şān ki bālā-terīn-i merātib-i kitāb-ı maʿrifet-nişāndır bu ʿabd-i kemtere rūzī ve müyesser oldıḳda ġālib-i ẓann ve aḳall-ı müteyaḳḳın bu idi ki ṣaḥbā-yı emniyyetim musaffât-ı ṭūl-i müddet ile mürevvaḳ u ceyyid-i cāh-ı cedīdim ḳayd-ı ḥayevāt u teʾyid ile muṭavvaḳ olmaz ise felā aḳall [137] ḳażā-i vaṭar u emel edince meks̱ ü ārām u sāʿid-i baḫt-ı müsāʿid ile kāşāne-i kām-ı tarṣīṣ ü aḥkām oluna
Beyt:
Nā-tüvān biz mesned-i ʿizzet-i nihādan pāy-ı ḫīş
Ez-çi bayed kerd ber ḫāk-ı meẕellet cāy-ı ḫīş

Bu es̱nada şikāf-ı serā-perde-i ḳażādan ʿārıż-ı ser-ḥikmet-i iḳtiżā-yı āşikār mısra” *ve'l-ḥürmete ḥünne bi-evladü'z-zina*” maʿnāsı der-kār olup ḥüsnü'l-ism ḳabīḥü'l-müsemmā bir vezīr-i vezāret-nümā ki ifsād-ı ḳābiliyyet-i sulṭanda hemreng Hāmān ve irżāʿ-i nā-puḫte ile sālār-ı gürūh-ı Hāmān idi. Dest-i ṣadāreti

telvīs̱ ü nā-pāk ve supne-i ehl-i maʿrifeti tīġ-i zehr-āb dāde-i sitem ü maʿarreti ile çāk çāk eyledi.

Künd ü yāb-ı denāʾet-meʾābına livāẕ-ı intisāb eden ehl-i fesād u ṭuġyānī ṣadr-ı sürādiḳ-i iḥsānda bülend-pāye ve bīgāne ʿadādında olan erbāb-ı istiʿdādı ḳaṣr-ı zemīn-i ḳahrda peşt ü bī-vāye etdikde hātif-i ġaybī beyān-ı zebānından
Ḳıṭʿa:

Ey rüşvet ile ṣadra geçen Āṣaf-ı ḫod-reʾy
Ādemleriñi yapmaġa saʿy eyleme yāb yāb
İttibāʿına meyl itdigiçün Ḥażret-i ʿOs̱mān
Ḳatlinde sükūt eylediler āl ile aṣḥāb

ḳıṭʿası dāḫil-i dehlīz-i semʿ ü meʾmen dil-i Ḫüdā-şināsdan ecānib-i vesvās izāle-i vaḳʿ olurdu "Ẓulm ü sitem gerçi ziderbān būd. Ez-es̱er-i gaflet-i sulṭān būd" Ol vezīr-i sūʾ-i bī-muvāsā ki maẓhar-ı [138] tāmm-ı kelām "küllü vezīr-i Mūsā illā vezīr-i Mūsā" idi ol hengāmda bālā-nişīn müttekī-i meşīḫat-ı İslām olan bir müftī-i nā-sütūde kirdār u mıṣdāḳ-ı fermūde-i "Ecrūʾküm ʿale'l-fityā ecrūʾkem ʿale'n-nār" ile ki zuʿm-i bāṭılı üzere fermān-revā-yı ins ü cinn emāni'l-ḥaḳīḳa ibṭāl-i ḥaḳḳ u iḥḳāḳ-ı bāṭılda müftī-i mācin idi.
Beyt:

Maʿārif ehli zamānında nīm-küşt oldı
Liʾām-ı nāsa vücūdı penāh u püşt oldı

Ol şāyeste-i ḫaẕelān u hevānıñ sāl-i fetvāsına bu vechile tārīh ve bu ḳıṭʿanıñ her ḥarf sertīzī perestīzine bir mīḫ-i tevbīḫ olmuşidi

Ḳıṭʿa:

ʿAcem ferzendi oldı müftī-i ʿaṣr
Anıñçün başını ḳaldırdı o baş
ʿAceb ḥikmet degil mi pādişāhım
Ola tārīḫ müftīmiz ḳızılbaş

Dest-i mīs̱āki ferāhem ü eẕiyyet-i erbāb-ı istiḥḳāḳa ḳaṣd ü hemm edüp muḳīm-i serā-perde-i iḥticāb olan dāver-i bülend-cenāb-ı aġvā bu tesvīl ü şāhrāh-ı inṣāfdan küreyve-i iʿtisāfa naḳl u taḥvīl etdiklerinde hātif-i ġaybī nihād-ı merāsim ehl-i bī-dādı tehcīn ü takbīḥ ve vāḳıʿa-i bāḳiʿa-i hücūm-līḥ ile telmīḥ ederdi.
Ḳıṭʿa:

Sen itme anları şāhā ki itdi müstaʿṣim
Ṭopan zer āteşine ḳır geçir Mecūsīdir
[139] Ṣaḳın vezīr-i münāfıḳdan İbn-i ʿAlkamdır
Gider o müftī-i mülḥid Naṣīr-i Ṭūsīdir

Baʿdehu tezāhüm-i şarkāden nefret ve kemāl-i ʿacz ü infiʿāl ile fī-suʿai'l-ḫāfeḳīn mużṭarib ve fī-bilād-ı min-iḫtihā-bedel feḥvāsı üzere ümmü'd-dünyāya hicret edüp ancaḳ bir sancaḳ ile iḳtināʿ ve sedremeḳ-i iḫtiyār u iḳtinā olunmuş iken berāḫir ü zīr-i şeḳāvet-i peẕīr ki istiḥlāl-i rüşvet ile mıṣdāḳ "ütlü ʿalā men vezera kellā lā vezera" idi. Taḫt-gāh-ı ḳarāʿna-i dūzaḫ-ı penāhda mekīn ü gūyā-yı "ene rabbükümü'l-aʿlā"ya cānşīn oldıḳda ḥüsn-i cānīler gibi bu faḳīr cānīniñ ḫaṣm-ı cānı olup bī-sebeb ü ʿillet-i nāvek ʿazl ü ihānete āmāc ve esbāb-ı āsāyiş ü raḥmeti tārāc eyledi.
Beyt:
İẕā kāne illā edībü ḳalīlu ḥaẓẓ
Femā ḥazenetü'l-eẕ-ẕunūb

bī-iḫtiyār "Tū bed konende-i ḫodrā bikr-i dikār-i sipār" deyüp cānib-i ḥaḳḳdan intiẓār-ı ferc ü devā-i mirü'l-meẕāḳ-ı ṣabr ile ʿallāc-ı dā-i ḥerc eyledim.
Beyt:
İnne yeʾsü in terā feracā
Fe eyne'rrabbu ve'l ḳader

Egerçi ẕihāb u eyyābda enā-i vücūd-ı bī-tābım telḫābe-i żarar-ı mālī ile lebrīz ü mālī oldı ammā "Besī murād ki der-żımm-ı nā-merd-i yehāset" feḥvāsı üzere ḥaccetü'l-İslām ve ziyāret-i beytü'l-ḫarām müyesser ve müntehā-yı himmet-i dile vāṣıl olmaḳ muḳadder olmağın ve rāh-ı [140] perde-i "ʿAsī in tekerrür hūşiʾā"dan ḫayr-ı kesīr-i lāmiḥ ve ḫelāl-i seḥāb-ı kerāhetden berḳ-i nefʿ ü kerāmet-i lāyiḥ oldı.
Beyt:
Saḳiyā lā yāmenā mākān-ı eṭībhā
Delt ü lem-i aḳż min eyyāmihā viṭrā
Lā-cerem diyār-ı Rūma ki mıṣdaḳ "Lā yedḫale el-maʿṣūm"dur ʿavd-ı żarūrī vāḳıʿ ve kemāfi'l-evvel giriftār fevāḳir u fevāḳiʿ oldıḳda devlet…

ʿOs̱māniyānda zamān-ı ʿazl ü ḥırmānım mütemādī ve feşv-i ġaraż ü rüşvet-i teʾḫīr mübaġāt ü emniyyetime bādī-i ʿādī olup münāṣib bülend-i merātib-i kār-künān-ı nā-müstaʿid ve ḫod-pesendān-ı mensīde maḫṣūṣ ve zamān-ı bī-āmānlarından ḳadr-i ehl-i hüner-i maḥṭūṭ u menḳūṣ oldı.
Ḳıṭʿa:

Çi bāyed devlet-i dünyā sütūden
Ki coz bā cāhilāneş nīst peyvend
Tu miḥnet rastāyiş kon beher-ḥāl
Ki hergiz dūr nebuved ez ḫırdmend

Ol zamān-ı ḳıyāmet-i neşātdaki rūy-ı memālik-i Rūm-ı behcet lüzūm-ı ẓulm-i ẓulemāt-i encām ile tīre-fām ve ġalebe-i cüyūş ile maġlūb-ı ẓullām-ı melām olmışidi.
Beyt:

Ṭaġılup ʿārıż-ı dildāre o zülf-i serkeş
Milket-i Rūmı ḫarāb eyledi sulṭān-ı Ḥabeş

Muġterī-i bī-reʾyiñ iḍlāl u iġvāsıyla bu nedīm-i nedm-i kālaʿdeme ḥaṣm-ı ḥażm olup mādāmki ḥaram-ı übbehet-i ḳarīnde muḳīm ü meḳīn idi bu zerre-i nābūda vücūd virmedi ve girīve-i ġadr u iḥcāfdan [141] çıḳmayup ṭarīḳ-i mehyiʿ-i inṣāfa girmedi "ʿAcebet min buḫlihi ʿalī vemā yüẕkire'n-nāse min tekrimihi" bi'ż-żarūre ḥisād-ı münāfıḳīne munṭaẓır ve bī-kerāmet-i ẓuhūr-ı fitneye nāẓır iken nāgāh ġayret-i saḫṭ-ı ileh ile iblis-i rüsyāh gibi dergāhdan sürüldi ve bu ḳıṭʿa-i bī-hemmāl ḥasb-i ḥāli olmaḳ münāsib görüldi.
Ḳıṭʿa:

Ḳatl idüp merdūdı virme düşmen-i mülke āmān
Ey olan dehriñ kuyūr-ı müres̱s̱ā vü Cemşīdī gibi
Ol ḳara yüzlü ʿArab mülkine baṣarsa ḳadem
Mıṣr sulṭānı olur kāfūr İḫşīdī gibi

Fi'l-cümle baḫtım küşād ve bāzār-ı fesād-ı kesād buldı lākin şerkā-i ḫasīse ki beden-i iḫtilāl-i zemne mesābe-i iʿżā-i reʾīse idiler bu faḳīr kim biżāʿati ḫidmet-i riyāsete ṭālib ve kendülere şerīk-i ġālib olmaḳ ẓannıyla ġıyābe-i ceb-i iḫānete ilḳā ve kendüler pester nā-kester ʿizzetde istilḳā eylediler. Her çend bu kīne niyāz mend "Riyāset bedest-i kesānī ḫaṭāest. Ki ez destşān-ı desthā ber ḫudāest" feḥvāsı ile serzeniş ü tevbīḫ ve "el-beratilü terevvicü'l-ebātil" bünyānını istīṣāl ü tedvīḫ

eyledim ḳaṭʿan sāmiʿa-i ḳabūle duḫūl itmedi ve hīçbiri munṣaf-ı ittiṣāfa gitmedi “keʾennī ḳad eznebet mā leyse yaġferu” mıṣdāḳ “lā yaʿrifu ḳabīlen min debīri” olan debīrleri bī-tedebbür ü tedbīr-i tercīb ü terfiyye ve ḳābil-i ʿilm ü ṣanʿat-i kitābet olmayan erbāb-ı ḫiyāneti mesned-i riyāsete iʿlā ve terfīʿ idüp bu faḳīr-i kemteri [142] emānet defteri ile maḥṭūṭü'l-ḳader ve ol pāye-i sefālet-vāye ile ʿarża-i ġaddāre-i ġadr eylediler.

El-ḥükmü lillāhi inne’l-emru leyse lenā
Ve mā yüfīdü sivā’t-teslīmü lilḳader

Bu faḳīr-i bī-riyā daḫı ṣāḥibü'r-riyāsetün lā yufleḥu ebeden ile nefsimi tesliye ve kāşāne-i derūnı hücūm-ı ıṭmāʿ-i gūnāgūndan taḫliye idüb ol nān-pāre ile tebellüġ ü maḥāżır-ı kibārda belki temellüġ itmiş iken kemāl-i ʿatv ü istikbārlarından añı daḫı istikṣār u maʿraż-ı ġarażda istibdād u istīsār eylediler.

Der ser-i himem şekl-hā-yı müşkil-dārım
Der dil-i himem renc ü derd-i ḥāṣıl-dārım
Dil-hā-yı himem cihāniyān-ı ḫūn-…
Ger şerḥ-i dehüm her ançadır dil-dārım

Ol ʿaṣr-ı keṣīrü'l-ıṣrda olan vezīr-i pür-tezvīrin ḳalup nā-ḳabūlüne şeyāṭīn-i ins-i nā-cins ḥulūl itmekle şākilesinde olan edānī ve esāfile māʾil ü ʿillet-i cinsiyet ile

Cez beḥired mend mefermā ʿamel
Gerçi ʿamel-i kār ḫord mend nīst

Feḥvāsınıñ ḫilāfī ile ʿāmil olup emāneti bir ehl-i ḫıyānete taḳlīd ve eşrāṭ-ı sāʿatden “iẕāʾtimenü’l-ḫāʾin ve ḫūne’l-emīn” ḥadiṣ-i ṣıḥḥat-ı ḳarīnini ṣaḥīfe-i rūzgārda taḫlīd eyledi ve bu faḳīr u ḳīr bī-tevkīre ki şākird resen-tāb gibi pes dü ve maḥbūsān-ı tīhā-i tīh olan ḳavm-i bī-tāb gibi bīhūde revdir yigirmi seneden muḳaddem mümteḥin ü mübtelā oldıġım ḫidmet-i ṭuġrāyı ki taʿab u renci cezīl ü menfeʿat ü ribḥi eḳall-i [143] mine'l-ḳalīldir ṣūret-i tecmīlde taḥmīl eylediler.
Beyt:

Vemā miṣlühü illā keḳāriʿ haṣṣ
Ḫalī mine’l-maʿnī ve lakin yüferraḳiʿ

Bu aḥvāl-i pür-melāliñ ẖalālinde sāʾiḳ-i ḳażā-yı reh-nümūn ve ġazāʾ-i küffār-ı dūzaẖ-ı ḳarāra nehżat-ı hümāyūn olup bu faḳīr-i perīşān ḥāl daẖı terk ü vaṭan u ʿıyāl ile iẖtiyār-ı taʿab u gezend ü iẖrācāt-ı zāʿide ile bī-fāʾide ʿazm-i sefer-i saḳar-mānende eyledim "Kise-i ümīd-i ẖāli dest-i istiġnā tehī" eslāf-ı selāṭīniñ deyden ü āyīnleri üzere ibtiddā ġazalarında ḥāżır u mevcūd olan ẖavāṣṣ-ı cünūd metāʿib-i nevāʾibden muʾāf u turẖān belki her biri bürẖān olurken es̱nā-i sefer-i bī-ẓaferde ezel-i ʿazli daʾas̱s̱a-yı taʿab u ʿanādan ser-bārı ve ilāve ve bu faḳīr-i kes̱īrü'l-seyyiʾe ʿadīmü'l-ḥaseneyi s̱ülüs̱ senede ol manṣıb ʿadīmü'l-ḥalāveden fālic bin ḥalāve eylediler "ẖaber kim nist çün āmedim ve çün reftim" nice zamān bevādī-i nā-murādī ve her mānde-i merāḥ-ı ṣıḥḥat-i mizācdan devr ü melāl-i endūh u melāl ile rencūr olup merāġ-ı ferāġda bīhūde tek u pū itdim.

İnne'z-zamāne ʿalā iẖtilāfü umurāhü
Māzālü yüḥlişu ḥüznehü büsürūrahü

Fe'l-ʿāḳilü'l-ẖarīrü yülzemü nefsehü
Ṣabren ʿaleyhi fī cemīʿu umūrahu

Bu es̱nāda devr-i dīger ve ʿālem-i āẖer olup teʾs̱īr-i ẓıllü'ẓ-ẓālim-i ḳaṣīr ile dāver-i bī-yāver maḳṭūʿü'l-dābir ve eşedd-i ʿuḳūbet ile ẖilaʿ-i [144] ẖilʿat-i salṭanatı ʿibret-i ẖāl ü ġābir oldı.

Binger ki rūzgār çe manṣūbe-i nümūd
Nikbetçe güne devlet o rāʿinān-ı girift

Dergār-ı rūzgār u cihān-ı sitīze-kār
ʿİbret-i hazār-ı bārāzīn bī-tüvān-ı girift

Aʿvān u enṣārī olan esāfil ü eşrār daẖı uḍḥūke-i ʿavām "ve min şārike'ş-şeyṭānu fī ʿizzü'd-dünyā şārikehü fī ẕillü'l-āẖireh" feḥvāsı üzere ṭuʿme-i tīġ-i intiḳām olup "leyte şuʿrā evvelü'l-hercü haẕā. Ümmü zamān min fitneti ġayru herc" maʿnāsı hüveydā oldı. Ḫidmet-i tevkī-i giru bu faḳīr-i vażīʿa tevcīh u iḥsān u inḳırāż-ı aḳrān ile bu kemīne-i bī-nām u nişānı refīʿü'ş-şān itdiler. Bu faḳīr daẖı ẖidmet-i meʾmūr-i bahāda tehāvün ü taḳṣīr ü meṣāliḥ yevmiye-i fukarā-yı ferdāya teʾẖīr itmeyüp ʿuhde-i ẖidmetden bīrūn u ʿalī ḥasbe'l-vüsʿ aṣḥāb-ı ḥācātı meḥecce-i ḳānūna reh-nümūn olurdum nā-gehān-ı taḳlibāt-ı devr-i āẖir-i zamān ile maṭrūḥ u

maṭrūd olan esved-i bī-sūd-ı mesned-i nuḫustine iʿāde ve dāḫil-i dārü's-saʿāde olup cenāb-ı sulṭāna atabeg ü perr ü giyān mesned-i ḥaremden cüzʾ-i lā-yenfekk oldı.

Dārü's-saʿāde olmuş iken Kaʿbe-i murād
Ḥayfa ki aña bir Ḥabeşīden irişdi şeyn

Eşrāṭ-ı sāʿat oldı meger ki eyledi żuhūr
Āḫir zamānda Kaʿbe-i …

Çok zaman geçmedin girü bāb-ı rüşvet ve āzī bāz u pes- [145] perdeden şuʿbede-bāzlığa āġāz idüb bāzār-ı istidrāc revnāḳ u revāc buldı ve "…" mıṣdāḳ-ı meşhūrı afāḳ oldı "min ʿilmü esvedü'l-maḫṣiyyi mükremet" tābiʿ-i cehcāh-ı cāh olan fetvā ile ki seyf-i ṣārim-i ʿudvānı müfāriḳ-i ehl-i ʿirfān üzere meslūl ve müdācāt ü mümāẕıḳada s̱ānī-i ibn-i selūldür ʿahd-i pīşīni tecdīd ve rümḥ-i kīne ve ġadr-i ṣadr-ı hünerverān kem ḳadre tesdīd eyledi.

Felev kāne rumḥan vāḥidü'l-atḳiyyetihi
Velākinnehu rumḥun ve s̱āni ve s̱ālis̱

Her rāʿī raʿiyyetinden mesʾūl ve dārü's-selām-ı Müselmānīde ʿöẕr-i cehl ü nādānī maḳbūl oldıġından maḫdūm ḥāliü'l-bāllerini iġfāl "ve min ḳallidü insānen ʿamele" ḥadīṣ-i ṣıḥḥāt-i işmālini terk ü ihmāl ile "el-ḳānūni emru külliyyün min ṣabaḳu ʿalā cemīʿu cüzʾiyyātahülletī tetaʿarrefü aḥkamehā minhü" taʿrīfinden bī-ḫāber bir düstūr bī-hezzi bilā-müreccāḥ tercīḥ ve bu faḳīr-i nā-tüvānı şimşīr-i ʿazl ü hevān ile tecrīh eylediler "Dād żālimlerin elinden dād" erbāb-ı baṣāʾire ẓāhir ola ki senin Tirmizīde Ḥażret-i Ḥuzeyfe raḍıyallāhu teʿalā ʿanh rivāyet itdügi ḥadīs̱-i ṣaḥīḥ "lā taʿavveme's-sāʿatü ḥattā yekūnü esʿade'n-nāsa fī'd-dünyā lekʿa ibnu lekeʿa" ḥāl-i müftī-i pür-tamaʿa işāret-i ẓāhire ve āḫir-i zamān ḳıyāmet-i nişānda ism-i mezkūr ile müteʿārif ü meşhūr olan leʾīm-i maġrūruñ ẓuhūrına ʿacīb-i muʿcize-i bāhiredir. Elli sālikdir ki ʿale'l-ittiṣāl muḫrib-i devlet-i ʿOsmāniyān olan āl-i ḥasen cān-ı ṣūret-i ḥaḳḳ reşāddan maẓhar-ı bāṭıl … ve evvel dūdmāñ [146] bī-amāndan müşāhed olan sitem bī-hadd ü pey-der-peydir.

ʿArifetü'l-leyālī ḳabli mā-ṣanʿatu binā
Felemmā dehtinā lem tezidnā bihā ʿilmā

Ġalibā sebeb-i ḥıḳd u taʿaṣṣub u mādde-i düşmeni ve teġażżūb budur ki miyān-ı Rūmiyānda ifşā-i ser-inşāya ḳādir bir münşī-i māhir oldıġına ḥased ü tenāfüs “ve ʿadüvvüke min yeʿmalü biʿilmike” feḥvāsı üzere inṣāf ile itṣāfdan teḳāʿid ü teḳāʿis iderler “Besā miḥnet ki evrā nīst çīzī hüner bāʿiṣ̱” her kimde ki ṭarz-ı inşāya istiṭāʿat mā ola ẖancer-i ser-tīz-i ḥased ü sitīz ile cerīḥü'l-ẖuld ve ġāyet ġavāyet ile “illā ʿadāvetü min ʿādāʾike min ḥased” caḥīminde muẖallid olur.

Diyār-ı ʿAcemden gelen nāme-i berāʿat-ı raḳamıñ tercüme ve cevābı olanlara maẖṣūṣ u müfevveż ve mühr-i tabʿ-ı ser-be-mührleri mıżmār-ı inşādan müẕellil ü mürevviż olup üç yüz yıldan ziyāde zamān ki müddet-i salṭanat-ı ʿOs̱māniyandır bu minvāl üzere iʿmāl olunmaḳ ḳānūn-ı müstemirr ve her kātib-i cāhil belki zīver-i maʿrifet ü hünerden ʿāṭıl ola mesned-i tevāḳḳuʿa terfīʿ olunmaḳ deʾb-i müstaḳarr iken bir ṣāḥib-i ḥays̱iyyet ü ẕekānıñ müttekā-yı muʿazāde olması yanında küfre berāber ve bir cāhil-i baẖtıñ müsāʿade-i baẖt ile maṣṭaba-i dīvānda ṣāḥib-i ʿunvānı olması emr-i muʿteberdir.

Diyār-ı Īrāndan bir ḳāṣid-nāme-resān geldikde “Būy-i yār-i dil-sitān āyed hemī” feḥvāsı üzere meslūbü'l-iẖtiyār ve maḳām-ı fetvādan teseffül ve ẖidmet-i kitābete teṭafful ile tārik-i nāmūs u ār olup ṭuġrā-keş-i [147] dīvān-ı ʿUṭārid-i menzilet olanları ol ẖidmetden ısḳāṭ ve kendüyi müverred-i töhmet ve verṭaʾ-i nehmet īrād u īrāt itmekle żımn-ı cevāb-ı nā-ṣevābda devlet-i beşīʿa-i rafż ü şīʿaya meyl-i rūḥānī “ve küllü şeyʾin yehnü ilā aṣlihu ve yüsrü bivaṣlehü” iḳṭiżāsı ile is̱bāt-ı münāsebet-i nihānī ider.

Ḫuṣūṣan ki ṭabʿ-ı aḳīmi mizāc-ı ẓāhirisi gibi saḳīm ü nihād bāṭınīsi gibi nā-müstaḳīm olmaġın imlāl itdigi cevāb bir iẖlāl-i tih bir mecmūʿada dāẖil-i sūrāẖ-ı ṣımāẖ olur.

Beyt:

İnşā ki buved zülf-i sāde
Mānd heme sāle yek sevāde

Cenāb-ı Ḥaḳḳ ki Müheymin-i muṭlaḳ u fātiḥ her bāb-ı muġlaḳdır ʿināyeti ezeliyyesini s̱ebāt-i salṭanat-ı ʿaliyyeye kefīl ü żamīn ü tehekkümen żıddı ile müsemmā olan ḥüsn-i ṣāḥib-i riyānın firib-kelām-ı pür-ġavāʾilinden ki mıṣdaḳ-ı kelimetün “Ḥaḳḳ er yed be-bāṭıl”dır muġfel-i devlet-i ʿOs̱māniyyeye sālim ü emīn eyleye.

ʿArż-ı ʿaṣabiyyet ü ġarażdan ṣālim-i tabʿ-ı selīm-i erbābına ḫattā ve müstezāb degildir ki ʿilm-i inşā ʿulūm-i āliye-i es̱nā-yı aşriyeden bir fenn-i şerīf ü miyān üdebā-i zamānda bir ṭarz-ı ṭarīfdir. H̬ˇāce-i Cihān *Menāẓırü'l-İnşā*da şiʿrden inşāyı tercīḥ ve birḳaç delīl-i celīl ile müddeʿāsın is̱bāt u taṣḥīḥ eylemişdir. Vücūh-ı tercīḥden biri ki tezyīf ü tecrīḥden biri ola budur ki iḫtirāʿ-i bedāyiʿ ü nevādire ḳadar şāʿir-i māhir her iḳlimde belki her şehr-i ʿazīmde mevcūd u vāfirdir ammā münşī-i ḥaḳīḳī ki ḳudret-i inşā-yı nihādında [148] selîḳî ola her ʿaṣrda vāḥiden baʿde vāḥidün bu maʿnāya nedret-i vücūd-ı münşiyān delīl ü şāhiddir. Ebnā-yı zamān devlet-i İslāmiyānda nice yüz şāʿir sāḥir bulunmaḳ cāʾiz ve münşī-i ḥaḳīḳat-perdāz ki muctāz-ı rütbe-i mecāz ola ʿuḳūd-ı ʿaşerātdan ʿaḳd-i evveli ġayr-i mütecāvizdir diyüp taḥcīr-i vāsiʿ ü pāye-i inşāyı muvāzi-yi felek-i tāsiʿ eylemişdir. Erbāb-ı tedḳīḳ ḥicāb irtiyābı taḫrīḳ ve münşī-i ḥaḳīḳī ile mecāzīyi bu vechile temyīz ü tefrīḳ eylemişler ki mes̱elā ikisi kātib-i mübdiʿ ü debīr-i muḫteriʿ ü muʿarrıż "ʿinde'l-imtiḥānu yükerrimü'l- merʾu" da ḳasd-ı temeyyüz rüchān idüp maḳṣad-ı vāḥidde āzmāyiş ṭabʿ u rukiyye-i ḳarīḥa-i ẕekiyyeden zülāl belāġati tebāʿ itseler münşī-i ḥaḳīḳī-şiʿār "Degilim ṭıfl ki ḫāyīde idinem ifṭār" diyüp cebīn-i ḫāṭırını taʿrīḳ ve defīn-i żamīrini tefrīḳ ile ṭarz-ı cedīd īcād u iẓhār teferrüd ü istibdād ider.

Bā-māye-i ḫod be-sāz çün bī-hünerān
Sermāye be-ʿāriyet me-ḫˇāh ez-digerān

Münşī-i mecāzi egerçi bu mertebeye ġayr ḳadar ve iḥtiraʿ fıḳārāt-ı nā-şinīdeden ḳāṣırdır ammā kelimāt-ı münşiyān-ı pīşīnden fıḳra-bin olup ḥammām-ı kelāmda āġāz-ı sürūd ü ʿankebūt-ı ṭabʿ-ı bī-s̱übūtī nesc- i tār u pūd ider.

Gīrem ki mār çube koned ten be-şekl-i mār
Gū ziher beher düşmen ü gū mihr beher dost

Egerçi bādī-i naẓar dih "Ber reste diger bāşed ve ber beste [149] diger" lākin bu mertebe ile emr-i ḥaḳīḳat mütebeyyin ü mütemeyyiz ve mekān-ı tefevvuk u rüchānda mütemekkin ü müteḥayyiz olmaz.

Çü nīst kesī mümeyyiz-i ḳuṣūr-ı ʿaḳl-ı çi naḳṣ
Çü nīst merd-i mubaṣṣır u fevr-i fażl çi sūd

Belki ʿaraḳ-ı nizāʿi-yi ḥasm bu resmile olur ki ġaraż-ı vāhidde on aded mektūb-ı feṣāʿid-i imlā ve rāyet-i ḥüsn-i ʿibāreti ḳuvvet-i bāzū-yı belāġat ile iʿlā ideler şol şarṭla ki birinde olan fıḳarāt aḫerinde meger rev-meʿād u münsāḳ olan elfāẓ berāʿat-i ittisāḳ-ı ḫilāf-ı muʿtād olmaya temḫīṣ-i ʿibārāt-ı ṣarīḥada bu vechile itʿāb-ı ḳarīḥa itdiklerinde lā-reybe-fīh binā-i inşāda müzdur-ı bī-müzd olan fıḳra düzdün tensīḳ-i murādda īrād itdigi lafẓ-ı müntaḥil-i nā-maḥall ve madrūb-ı mes̱el "ḳad vaḳaʿal-ḥimāru fi'l-vehl" olup münşī-i ḥaḳīḳīniñ her kelām-ı zelāḳet-i encāmı maḥz-ı iṣābete muṭābıḳ "ve mā tecellā Allahu ḳaṭ fī ṣūretin vāhidetin li-şaḫṣeyni velā fī ṣūretin vāhidetin merreteyni" feḥvāsı üzere meydān-ı teferrüd ü iʿtilāda muṣallā ve sābıḳ olur.

من سكن زنم بطالع خوب
اونيز زند وليك مقلوب

Muʿteberān vaḳāyiʿ-i emsār u bilāddan naḳl-i ṣaḥīḥü'l-isnāddır ki ḥükūmet-rān-ı ḫıṭṭa-i Ḫorāsān olan Ḥüseyin Bayḳara ki ittifāḳ-ı ʿuḳalā üzere nüzhet-i ābād-ı kişverini iḥtifāl-i ehl-i hüner ile reşk-i beyt-i maʿmūr ve zamān-ı salṭanatında mātem-i sarāy ʿālem-i sūr itmiş idi behre-i maʿrifetden bī-vāye olan her fürū-māyeyi ḫidmet-i kitābetde istiḫdām ve her bir bed-tebār-ı sefele-kār deʿvā-yı tefevvuḳ u istiḳdām [150] itmeyüb gūyā vaṣiyyet-i Nūşirevān ki her lafẓ u ʿibāratından cūy-ı ḥikmetden cūy-ı revāndır. Pīş-i nihādı ve şāhrāh-ı intibāha hādī olmuşidi.

Allāh'dır Nūşirevān min recül
Mā kemān-ı …

Fużalā-yı ʿAcemden bir şāʿir-i bedāyiʿ-i raḳam bu ḳıṭʿanıñ ridāʾ-i ʿArabānesi dībāʾ-i ʿAcemāneye tebdīl ü zīver-i tercüme ile tencīd ü tebcīl eylemiş.

"Nūşirevān ki ṭanṭanaʾ-i ṣıyt-i ʿadlī o. Tābāşed in cihān hemecā dāstān buved. Hergiz revānedāşt ki bed-aṣl süfle-rāder hīç kişverī ḳalem ender benān buved"

Ṭullāb-ı maʿārif ü ādābdan beri ḫoş-nüvīslige raġbet ü meyl rütbe-i kitābet ile ṭarīḳ-i imtiḥān ü azmūne bu vechile reh-nümūn olurlar imiş ki bir meclis-i ḫāṣṣ ve nādī-i kes̱īrü'l-ḫavāṣda emr-i iḫtiyāri taḳdīm ü teslīf ve tārīḫ-i vaṣṣāfdan bir ṣafḥanıñ ḳırāʾatini teklīf iderler imiş "Şod maʿlūm-kār herkesi çün vaḳt-kār ayed"

eger vaṣf-ı terkībi ve iżāfetlerini ḳırāʾat-i bī-reviyyetde ṣavab-ı eks̱er ise teslīm-i ḳalem-i kitābet ile terbiye ve terşīḥ ü viṣāḥ-ı bir simaḥ ile tevşīh idüp ve'l-iḫtāsı aġleb u evfer ise cāriḥa-i redd ü ḫeybet ile tecrīḫ u mużīḳ-i her-mānde taḫrīc olunur imiş

Tugrā-keş per-niyān nāme
Īn reşḥa birūn dehed ziḫāme

ki münşī Ferīd ʿAbdullāh mürvārid ki diyār-ı Īrānda münşī-i dīvān Fehmiyi āmācgāh-ı iṣābet-i maʿnāya nāfiz olup tesennün ile meşhūr varaḳ varaḳ ḥüsn-i ʿaḳīdesi menşūr idi Ḥākim-i Erdebīl [151] Şāh İsmaʿil ki sefk-i dimāʾ-i Müslimīnde ḥüccāc u şatrīḫ-sitem-i ve'l-cācda leclāc idi mülk-i Ḫorāsāna vech-i āsān üzere mālik ve sevḳe ve leşkerini hālik olup mürvārid gibi bir ṣāḥib-i ḥays̱iyyetiñ ifnā ve iżāʿatine nā-rāżī ammā gāh u bī-gāh mülāḥaża-i seniyyeti ḳatlini müteḳāżī idi bu esnāda hükkām-ı Māverāʾü'n-nehr ü Hünūddan bir dāver-i bisyār-ı cünūda bir nāme-i muḫtaṣar-ı inşāsında istiʿcāl ü mürvārid daḫı bī-mesūd bir nāme-i dil-güşā irticāl idüp muvaḳḳıf-ı ʿarżda beyne'l-ḫavf ve'r-recā müntaṣıb ü pābercā oldı beyne's-sutūr şāhid ü manẓūr olan fercāt-ı bed-nümūn-ı endāzeden efzūn olmaġla şāh-ı bī-kerem bahānecū ve tevaḳḳud leheb-i ġażab ile tündḫū oldıḳda mürvārid-i rūy-ı saḫtı tevrīd idüp didi ki “Me-şitāb ber-ḳatl-i men ki der-dest to em” eger irāde-i şāh-ı Cem naẓīr-i taʿalluk-ı pez̠īr olursa beyne's-sutūr birer saṭr berāʿat-i ẓuhūrü'l-ḥaḳḳı ve'ṣ-ṣāḳ u naḳd-i intiẓāmı sevḳ sevḳ-i kelāmda infād u infāḳ itmekle ṣamt-ı ferece mündefīʿ ü hücnet ferāhī-i usṭur-ı mürtefīʿ olur bu müddeʿā-yı bedīʿ-i ḥużżār meclis-i refīʿi iʿcāb u is̱bāt-ı daʿvāyı īcāb itmegin fi'l-ḫāl zānū-yı edeb üzere cās̱im ü iẓhār-ı hünere cāzim olup żamāʾim-i suṭūr-ı mülḥaḳaya bir vechile hüsn-i intiẓām ve mezīd-i rabt-ı ve't-teʾām virdi ki suṭūr-nāme-yi yekleḫt ü hemvāre-i kemāl-i iḳtidār-i münşī vāżıḥ u bedīdār oldı. Hakez̠ā hakez̠ā ve illā felā-lā

Ḳıṣṣā-i meşrūḥaya müşākil ü nāẓīr bir nādire-i ġarābet-pez̠īr daḫı merzübūm-ı diyār-ı Rūmda ẓāhir u bāhir olmuşdur ve erkān-ı [152] devlet-i ʿOs̱māniyān miyānında vuḳūʿ ü şuyūʿ bulmuşdur.

Ol mücmeliñ mufaṣṣılı ve ol ḳażiyyeniñ muḥaṣṣılı budur ki fātiḥ-i Mıṣır ve Şām ve ḳāhir-i Aʿrāb u Aʿcām olan Sulṭān Selīm Ḫān zamānında muvaḳḳiʿ-i dīvān ve müttekā-yı tuġrāda ṣāhib-i ünvān olan nāʾil-i ʿilm-i Vehbī ve müktesibi

Tācizāde Caʿfer Çelebi ki devlet-i medīde-i ʿOs̱māniyede anıñ gibi münḳaṭiʿü'l-ḳarīn bir muvaḳḳiʿ sihr-āferīn gelmemişdir. Sefer-i Çaldırandaki ʿilm-i ʿalem-gīr-i ʿOs̱māniyān ẖāfiḳ u tebehhüre-i tāliʿ-i rafżа-i bed-kār bāzār-ı idbārda nāfiḳ olmuşidi Sulṭān Mıṣıra inşā eyledigi ʿArabī fetiḥ-nāme-i muʿciz-i ʿallāme reşkīn-sāz-ı ḥarīrī ve ʿallāme olup cezālet-i edāsından meṣāḳiʿ-i ʿArab ʿUrebā ebkem ve dem-beste ve şīşe-i endīşe-i mübārāt ü mücārātları şikest olmuş idi ve nice sūr-ı mufaṣṣalayı ʿale't-tertīb baʿż mekātībinde iḳtibās u havrā-i ʿibārete sündüs-i feṣāḥat u istibrāḳ-ı belāġatü'l-libās itmekle ṭarz-ı inşāda is̱bāt-ı ḳudret ü tüvān ve civārī-i münşeʾatini lücce-i bī-sāḥil-i iʿcāze revān eylemişdir.

Sulṭān Selīm ḳahhārıñ dīden ü kirdārı bu vechile cereyān u istiḳrār bulmuş idi ki aḳṭār-ı memālik ü emṣārda bir ṣāḥib-i nāmūs u nāme ḳaṣd-i irsāl-nāme eylese ṭuġrā-nüvīs-i dīvānı kayinen men kāne ẖilʿat-i daʿvet ile ser-firāz ve fermān-ı inşā-yı nāme ile meknūn-ı żamīrini ibrāz idüp bir hafta temhīl ü tenfīs ü imhāl ile ol emr-i saʿbü'l-menāli teshīl ider idi. Ḥikmet-i H̱ūdā ve iḳtiżā-yı "mā nenseẖ min āyetin ev ninsihā" isvidād-ı inşāyı ensā idüp baʿde mażi'l-üsbū ol ḳār-ı bī-şürūʿ içün tekrār [153] şeref-i daʿvet ile beyt-i derūnī maʿmūr u ḳırāʾat-ı sevād-nāme ile meʾmūr oldı. Münşī-i sālifü'l-beyān bīm-i cān ile keff-i nā-ümīdine bir kāġıd-ı sefīd alub varaḳ-ı nā-nüvişteden ʿarż-ı ẖ˅āhiş ü niyāz ẓahr-i ḳalb-i ġayb-şināsdan inşā-nāme-i belāġat-i esāsa āġāz eyledi ve bī-teleclüc ü telaʿsüm ve bī-hehemmüm ü taġamġum bir nāme-i siḥr-edā iẖtirāʿ ü ibdāʿ eyledi ki lafẓ-ı muʿciz-i nişānī s̱ānī-i kelām-ı kelīm ve maʿnā-i ḥikmet-i beyānı dil-nişīn-i ṭabʿ-ı selīm oldı. "Çünīn konend şekrefān çūkerd bāyed kār"

Mū-şikāfān-ı müḥr-kāra münkeşif ü āşikārdır ki bu iki nādire-i raḳīḳatü'l-mebānīniñ s̱ānīsi ibdaʿ ü iġrāb ve evvelinden ṣad-bār-ı adaḳḳ-ı ʿacebdir zīrā pākīze-yi kūy-ı ʿAcemiñ ḥüsn-i ṣanīʿi ber-kelām-ı mücmeli mufaṣṣal üzere īrāddır ammā nāzik-i nihād-ı Rūmuñ kār-menīʿi bir şeyʾ-i maʿdūmı inşā ve īcāddır.

"Bīn-i tefāt rah ez kücāest tā bekücā" bu faḳīr mebādī-i ʿahd-i ṣabādan fenn-i inşāya mevluʿ ü menhūm u delāʾil-i iʿcāz-ı vech-i īcāz ile maḥnūṭ u mefhūm olup silm-i refīʿ-i tevḳīʿa-yı zamān-ı iʿtilāda ve ol ẖidmet kim menfaʿate hengām-ı ibtilāda baʿż ṣūr-nāme ki şāh-ı Aʿcām fitne-i encāma cānib-i salṭanat ve ṭaraf-ı vükelā-yı devletden ketb ü tenmīḳ ü leʾālī-i ʿibārāt-ı sedel-i istiʿārātda naẓm u tensīḳ olunmuş idi ve ḳısm-ı iẖvāniyyātdan baʿż mekātīb-i ẖullet-simāt ki gāh u bī-gāh aṣḥāb-ı fażl u dānişe semt-i güẕāriş bulmuşidi.

Nīst ʿıyāl kesi ṭabʿ rehī der suẖan
Naḳd-i żamīreş bebīn ber meḥekk-i imtiḥān

Ne an ki ẖur-ı zāt-ı elfāẓ-ı bī-ṭaylī ḳabūle ḳābil ola " fe keyfe yelḥaḳu [154] bi'ş-şāü ve żāyiʿ biḍalīʿ" belki ẖuleṣān-ı muẖliṣānıñ nevʿ-i istiẖsānları terġīb ü teşvīḳ ve ḥükm-i endāz ḳażā-i sehmü'l-ġayb-i tevfīḳi tefvīḳ itmegin şikeste-beste o kelimāt-ı ẖod-reste tertīb ü imlā ve ḳulzüm-i bī-kerān-ı beyānda cereyān eyleyen sefāyin-i evrāk bilā-defāyin ile nāmver ve müsemmā ḳılındı.

"Leyse'l-fiten bifitālen yüsteḍāʾu bih. Velā yekūne lehü fī'l-arḍi ās̱āru" maʿlūm- ı kirām-ı nās ve nümūde-i müteʿayyinān-ı rū-şinās ola ki her müʾellifiñ şüyūʿ-ı iştihārı bir bülend-himmetin ḥüsn-i ḳabūl ü raġbetine menūṭ ve her müʿellifiñ temeyyüz ü iʿtibārı bir ṣāḥib-i ṣavletiñ mezīd-i terşīḥ ü terbiyyetine vābeste ve merbūṭdur.

"Hüner-i her kucā yāft ḳadrī tamām. Be-devlet-i ẖudāyī ber āveredنām" nice fāżıl ü muṭṭaliʿ zemzem-i feżāʾil-i cemmeden müteżalliʿ iken bir mürebbī-i ẖātim-i kereme müṣādif ve bir fāris-i meydān-ı iḥsāna mürādif olmaġla

Ey diriġā nīst maʿşūḳı ser-āver ġazel
Vay diriġā nīst maḥdūmı sezā var mediẖ

Feryād-ı bī-sūdı mülāṣıḳ-ı çarẖ-ı kebūd olup ās̱ār-ı aḳlām pesendīde kelāmı dest-i ẖoş idi sebā ve manẓūmı perākende ve mens̱ūrı hebā olmuşdur" "lā yükemmelü'l- ḥüsnü illā baʿde taḥsīn" Ḫuṣūṣān iẖvān-ı āẖir-i zamān ki nihād-ı ġıbṭa-yı resānlarına āfet-i ẓarafet-i ġālib ve ʿadem-i iẖtiyār-ı ʿinān-ı iẖtiyārlarını sālib olup müʾes̱s̱er-i muʿāṣarını envāʿi ḳadḥ u tehcīn ile menʿ-i mücerred ve ehl-i fażlıñ ḳavl-i falṣını iʿtirāż-ı bī-aṣl ile redd iderler

Ekele ẖalīlün hakeẕā ġayru munṣıfun.
Ve külli zamānun bi'l-kirāmu baẖīlün

[155] Lā-cerem ol maḳūle sitem-i ẓarīf-i ḥarīflerden ki kālbedīdleri dīdān-ı ḥased ile medūd ve kāşāne-i dil-i reşk-i āyīnleri cenāb-ı tenāḳus-ı ʿasr-bīn pür-dūd olmuşdur. İġmāż u teẖāmī ve redd ü ḳabūl-i muḳallidānelerinden teṣāmum ü teʿāmī olunup zamān-ı istiḳbālde ġāʾib ü ẖavāṣṣ-ı āyende-gān belki maḥremān-ı mehdī-i āẖir-i zamāne ġāyibāne iʿdād-ı reġāʾib kılınmışdır.

Ve iẕā lüftiyyü lā fī'l-menūne vecedetehu
Levlā'ṣṣenā'i kānehü lem yeẖluḳ

Cāy-ı recā ve tevekküfde müdākif olunur ki ẖāme-i siḥr-kārıñ raḳṣ-ı nā-hemvārī īḳāʿ-i zamānıñ ḳuṣūr-ı noḳṣānına mahmūl ve pūziş-i faḳd-i merām ʿinde'l-kirām maḳbūl olmaġla bu ṣaḥāʾif-i münşeʾātıñ mā-bihi'ẕ-ẕātī mermūḳ u manẓūr ve ʿavārī-i vaṣmet-i ʿavāri pūşīde ve mestūr ola.

Men īn ṭūr-ı nādir ki ārāstem.
Ne iḥsān ne taḥsīn zekes ẖāstem.
Reved yekserān-ı seyr-i çerẖ-i köhne.
Veli tācihānest mānend saẖn

Çünkü āyende-gān-ı bī-ġaraż Kaʿbe-i inṣāfa rū-be-rāh u mıṣdāḳ-ı fermūde-i "Tesemmeʿu bi'l-muʿaydī ẖayru min in terāhu" olmuşlardır. Bu faḳīr zerresānıñ ḥaḳāret-i şānına baḳmayup zamān-ı cāhiliyyet-i cühelāda giriftār-ı ṣoḥbet-i cühelā olan ġarīb-i diyār-ı hüner nīm-nigāh-ı nevāziş-i eṡer ile naẓar-yafte ve ġāyibāne ḳabr-i münderis-i ṣāḥib-i fesāneye nūr-ı āfitāb-ı duʿā-tāfte ola.

Bu faḳīr çünkü kendü ʿacz ü ḳuṣūruna iʿtirāf ve gülistān-ı beyāndan ṡemār-ı iʿtiẕārı ictinā ve iẖtirāf üzereyim. Mekārim-i aẖlāḳ-ı kibāra ẖalīḳ ü sezā var budur ki "elʿafuvvu ʿani'l-maḳarr [156] illā ʿani'l-maṣarr" feḥvāsı üzere ḥilye-i ıṣlāh-ı manṭıḳda İbn-i Eskīt ü mıżmār-ı kemmiyyet-i bıżāʿatda rācil ü bī-kemmiyyet olan muḥtāc-ı safḥ u ʿaṭānıñ ẕillet ü ẖaṭāsından iġżā ve ḥüsn-i muḥāmaha ve luṭf-i müsāmaha ile irżā buyuralar.

Ey gelüb dünyāya bizden soñra seyrān eyleyen
Siḥr-i ṭabʿ-ı mū-şikāfı ẖalḳı ḥayrān eyleyen

Ġāʾibāne bir duʿā-ẖayrdır ancaḳ hemān
ʿĀlem-i berzaẖda ki ervāhı şādān eyleyen
[157 Boş sayfa]

3.6.2. [158] Tabṣıra-i ʿĀkif Paşa

Aṣḥāb-ı ʿibret ü ḫibrete nümāyān oldıġı vechile bu ʿālem-i kevn ü fesādda teṣārīf-i zamān yaʿnī vesāʾil ü esbāb-ı īn ü ān ile rū-nümā-yı ẓuhūr olan ṣuver-i temāṣīl-i ḥavādiṣ-i yevmiye ve vaḳāyiʿ-i kevniyyeniñ aġreb u aʿẓamı mezāyā-yı cāmiʿiyyet-i düveliyyede hüveydā ve baʿż kerre iḳtiżā-yı istiʿdād-ı vaḳt-i makt ile bir mādde-i cüzʾiyyeden nice netāyic-i vaḫīme mütevellid ü peydā olageldigi müsellem olmaġla bu ḳābilden olaraḳ işbu bin iki yüz elli senesi māh-ı muḥarreminde ve eṣnā-yı sūr-ı ḫitān-ı hümāyūnda ʿuhde-i meʾmūriyyetimde bulunan umūr-ı ḫāriciyye neẓāretine müteʿalliḳan vuḳūʿ bulan bir ḳażiyye daʿvā-yı diyānet ve ṣafīr-i ṣadāḳāt ile ṭanīn-endāz-ı mesāmiʿ-i devlet olaraḳ ṣaġlıḳla olmasın umūr-ı mülkiyye nāẓırı olacaḳ Pertev Paşanıñ himmet-i bed-kārānesiyle kesr-i şevket-i İslāmiyye ve hetk-i nāmūs-ı salṭanat-ı seniyyeyi mūcib bir ṣūret-i ġarībe-i ġayr-i mesbūḳaya münḳalib olmaḳdan nāşī erbābına bāʿiṣ-i iʿtibār olmaḳ ve yirmi üç seneden beri Bāb-ı ʿĀlīde bulundıġımdan maʿlūmāt-ı ṣaḥīḥa olaraḳ bu münāsebete bi'l-iḳtiżā paşa-yı merḳūmuñ ʿalā-ṭarīḳi'l-icmāl derc olunan baʿż aḥvāl ü efʿāline bizden ṣoñra gelen ḫayr-ḫ̌āhān-ı devlet ve ġayret-keşān-ı dīn ü millet bi'l-ıṭṭılā ḫayr ü şerden ḳangısıyla tezkīri münāsib ise öyle yād etmek üzere keyfiyyet-i ḥāl-i ḫāricden bī-ġarażāne ve bī-ṭarafāne ḳaleme alınır gibice ʿalā-vuḳūʿuhā ṣebt-i ṣaḥīfe-i imlā ḳılınaraḳ Tabṣıra ismiyle tevsīm bir muḳaddime ve iki mebḥaṣa taḳsīm olunmaġla muḳaddime ḳażiyye-i āti'ẕ-ẕikriñ ẓuhūrundan ʿazl [159] ü infiṣālime degin vuḳūʿātı mübeyyendir şöyle ki māh-ı meẕkūrdan birḳaç ay evvel Ḳadıköyü ahālīsi Frenkleriñ evler istīcārıyla orada temekkün ü tekeṣṣürlerinden ve insilāb-ı emn ü rāḥatlarından dolayı defʿ ü refʿlerini bi-ʿarż-ı ḥāl-i istidʿā etmiş oldıḳlarına bināen Üsküdār Muḥāfıẓlıġı ʿuhdelerinde bulunan Ḳapūdān Paşa vekīli Müşīr Paşa ḥażretleri bunları Beyoġlu ṭarafları gibi münāsib maḥalle ḳaldırmaḳ üzere fermān-ı ʿālī ṣudūruyla ekṣerīsi ḳaldırılup İngiltereli Çörçil (Churchill) nām ḫabīṣ üç ay mühlet almaḳ ḥasebiyle henüz oradan gitmemiş oldıġından bir gün ben sāḥil-ḫānemde oṭururken müşīr-i müşārun-ileyhiñ Üsküdārda muḥāfaẓa vekīli olan ketḫüdāsı ṭarafından bir ḳavvāṣ gelüp Ḳadıköyünde defter-ḫāne ketebesinden Necātī Efendiniñ ṣabī oġlu ʿādet-i eṭfāl üzere ḳarye-i meẕkūre kenārında ḳuzu otladırken mersūm Çörçil ṣabī-i merḳūmuñ yedegindeki ḳuzuya ṣaçma dolu tüfengini atup çocuġu sekiz yerinden yaralamış ve cerrāḥ muʿāyenesiyle cürūḥ u ḳurūḥu keşf olunmuş oldıġını muḫbir Üsküdār ḳāḍīsiniñ bir ḳıṭʿa-i iʿlāmını iʿṭā ve mersūmıñ daḫı aḫẕ ü girift olunaraḳ Bāb-ı ʿĀlī ṭomruġuna gönderildigini ifāde ve ibnā etmekle ḫabīṣ-i mersūm bayaġı çapġın

maḳūlesinden olup muḳaddemlerde daḫı ḳarye-i mez̠kūra soḳaḳlarında şurada burada tüfeng endāḫtıyla baʿż ḥayvānāt urup öldürmüş ve bir iki kerre nisvān u ṣıbyāna rāst gelirken ḥıfẓ-ı Ḫudāda bulunup ve ḥattā ahālī-i ḳaryeniñ sālifü'z̠-z̠ikr şikāyeti bu mis̠illü şeylerden iḳtiżā ederek kendüsi [160] gūyā tüfengi bıldırcına atdım demiş ise de ḳuzu otlayan ve çocuḳ oynayan maḥallde bıldırcın olmaḳ iḥtimāli olmadığından ġayrī niẓām üzere müsteʾmināne verilen av tezkireleriniñ vaḳti daḫı münḳażi olmuş oldığından velev ḳuzuya atmasa bile maḥall ü mevsim-i ṣaydıñ ġayrīde böyle bī-muḥābā tüfeng ataraḳ ehl-i İslām evlādını ḍarb u cerḥ eylemesiyle fi'l-ḥaḳīḳa müttehem ve Poliçya taʿbīr olunan niẓāmāt-ı beldeniñ riʿāyet ü viḳāyeti her devletde mühim ü mültezem olup bu maḳūleleriñ ḥaḳlarında taḫfīf-i müʾāḫez̠e daha ziyāde edebsizlikler vuḳūʿıyla iḫlāl-i āsāyişe sebeb ü ʿillet ve ecnebīleriñ ḫoşnūdī ve serbestīleri żımnında kendü ḫalḳımızıñ renciş ü āzārı muḫālif eṭvār-ı ḥikmet ü ḥükūmet olacağı der-kār ve mersūmıñ ḳabāḥatine göre birḳaç gün ṭomruḳda şöylece misāfereti bir şey demek olmayacağı bedīdār olacağına mebnī li-ecli't-teʾdīb Tersāne-i ʿĀmirede ḥabs olunmaḳ üzere müşīr-i müşarun-ileyh ṭarafına gönderilüp müteʿāḳıben İngiltere küçük tercümānı Pizani vürūd ile Bāb-ı ʿĀlīde maḥbūsumuzu elçi beg istiyor diyecek onuñ büyük ḳabāḥati oldığından ben şimdi tersāneye gönderdim ibtidā var sen elçi bege benim ṭarafımdan suʾāl eyle ki İngilizler buraya ticāret içün mi geliyor yoḳsa ṣayd u şikār etmege ve ādem vurmağa mı geliyorlar cevābıyla iʿāde ḳılınmış ve bunu müteʿāḳıben baş tercümānı Ḳoriḳo Pizani gelib istedigiṅde iʿlām-ı mez̠kūr oḳutdurularaḳ çocuġuñ ifāḳat bulup bulmayacağı maʿlūm olmaḳsızın mersūmıñ defʿaten ṣalıverilmeyecegi ifāde [161] olunduḳda vāḳıʿan ḳabāḥati var ise de ben kendüsini ṭomruḳda gördüm żābıṭān-ı ʿaskeri ṭarafından ḫaylīce dögülmüş olmağla o çocuġuñ ḥāli ne vechile olur ise ḥükm-i şerʿīsine rāżıyız diye taʿahhüd ü ilḥāḥ eylediginden es̠vābcımız Meḥmed Aġa yanına terfīḳ olunaraḳ Çörçiliñ dögüldügünden ḫaberim yoġidi tercümān şöyle söylüyor iḳtiżā-yı şerʿiyyesi ṣoñra icrā olunmaḳ üzere şimdilik teslīm etsinler diye müşārun-ileyh ṭarafına gönderilüp mütevāliyen küçük Pizani yine gelerek suʾāliñizi elçi bege teblīġ eyledim Çörçiliñ ḳuṣūr u ḳabāḥatini iʿtirāf ile berāber ṣalıverilmesini ricā eder demekle kendüden evvelce baş tercümānı Pizani gelüp yanına ādem terfīḳiyle tersāneye gönderildigi bi'l-aḫbār memnūnen ʿavdet etmişidi. Bu vechile mersūmıñ tersāneye irsālinden taḫminen iki sāʿat geçmeksizin taḫliye-i sebīline muvāfaḳat olunaraḳ müşārun-ileyh daḫı evvel ṣalıverilmesini emr etmişiken ṣoñradan ne müṭālaʿaya mebnī ise efendiden tez̠kere olmadıḳca ṣalıvermem demiş oldıḳlarından ol vaḳt tercümān-ı mersūm bizim ādemi var efendine böyle ḫaber ver diye göndermiş olsa tez̠kere

daẖı yazılacağı der-kār iken mersūmu ḳurtaramaması baş tercümānca gücüne geldiginden veyāẖūd muṭlaḳ-ı ẖiyānetinden sen beni burada bekle ben Beyoġluna gidüp geleyim diye ādemimizi tersānede bıraġup kendüsi ṣoñradan taḥṣīl-i vuḳūf u ıṭṭılaʿ eyledigim vechile Beyoġlunda baʿż İngiliz bāzergānlarıyla müẕākere ve Fenerlileriñ şuʿle-i cevvāle-i ülfeti İstefenaki (Stefanaki) kāfiriyle īḳād-ı fetīle-i muẖābere birle [162] zebāne-i taḥrīk ü iġvā olan şerāre-i reʾy ü tedbīrini elçisine bildirdiginden ṣoñra aẖşama yaḳın ben odası ketebesinden Ḫāliṣ Efendiyle oṭururken çıḳagelüp müşārun-ileyhiñ teẕkere istedigine dāʾir ḥarf söylemeksizin ḳapıdan girer girmez biz İspanyalı mıyız Portekizli miyiz ādemimizi dögersiñiz ḥabs edersiñiz istedigimiz vaḳitde vermezsiñiz diyerek yayġaraya taṣaddī etmekle müşārun-ileyhiñ mersūmu ṣalıvermedigi añlaşıldığından ādemiñiz ʿırż u edebiyle gezerken dögülüp ḥabs olunmuş degil a ḥaḳḳındaki iʿlāmı kendüñ oḳuyup ḳabāḥatine vāḳıf oldıñ der demez bī-bāk ü bī-pervā iʿlām-ı şerʿī ḥaḳḳında zebān-ı dırāz oldığı herze ve heẕeyān-ı kāfirānesi pek aġrıma gitmekle bu naṣıl edebsizlikdir sen deli olmuşsuñ senīñ ile ṣoḥbet cāʾiz degil var nereye giderseñ git diye ʿanf ü āzārıma terdīfen mūmā ileyh Ḫāliṣ Efendi (dervāde jāns) yaʿnī ḥuḳūḳ-ı milel nāmıyla beynlerinde maʿrūf u muʿteber olan kitāb-ı Efrencīden söz açaraḳ baʿż mertebe-yi mübāḥaṡeye mübāderet etmiş ise de çünkü Avrupada bizi milel-i mütemeddineden ʿadd etmediklerinden tercümān-ı mersūm o size göre degildir cevābıyla söylenerek yıḳılup gitdi ve ertesi günü ṣabāḥleyin gelib elçi beg siziñle muẖābere-i resmiyyeyi ḳaṭʿ eyledigini müşʿir taḳrīr gönderdi diye yanıma bir kāġıd bıraḳmaġla ṣūret-i naḳş-ı dīger olup bunuñ üzerine tercümān ile muḥāvere ʿabeṡ olacağından artıḳ devletce iḳtiżāsına baḳılmaḳ üzere beri ṭarafdan faḳaṭ kendüsi bilir denilerek ol vechile ʿavdet etdiginden ṣoñra taḳrīr-i meẕkūr [163] açıldıḳda tercümesi berāber bulunmaġın meʾālinde gūyā mersūmıñ ḥabsiyle naḳż-i ʿahd etmiş oldığımuzdan benimle ḳaṭʿ-ı muẖābere eylediği münderic olmaḳdan nāşī ṣūret-i ḥāli müşīr-i müşārun-ileyh yazıb baʿdehu maḥall-i sūr-ı hümāyūn olan Kāġıd-ẖāneye ʿazīmetimle doğru mülkiyye muẖribiniñ ẖaymesine vardım. İstefenaki ile tenhāca ṭarḥ-ı mīnā-yı ṣoḥbet ederler imiş baʿde'l-ḳuʿūd ḳażiyyeniñ evvelinden başlanaraḳ nihāyet Ponṣonby şöyle bir münāsebetsizlik etmiş ve bu māddeniñ bu dereceye taḥammüli olmayup naḳż-i ʿahd laḳırdısı ise bi'l-külliye bāhirü'l-buṭlān oldığından ġayrī pek ṣıḳı ṭutsa meṡelā yirmi sāʿate ḳadar şöyle olmaz ise muẖābereyi keserim diye bir nesne teklīf etmeksizin damdan düşer gibi birdenbire böyle taḳrīr göndermesi ʿādetden ẖāric ve uṣūl-i sefārete muġāyir bir vażʿ-ı ġarīb ise de mādāmki tehevvür ü taʿcīl ile işi bu mertebeye getirmiş oldığından żarūrī bir tarżiyye lāzım gelmegin Beçe gitmek üzere Ferīḳ Paşanıñ

rütbesi ve Avusturya devletine büyük elçilik meʾmūriyyeti Ponṣonbyniñ rütbe-i sefāretine göre az gelmeyeceginden li-ecli't-tarżiyye sefāret-ḫānesine irsāli ḫuṣūṣı ḫāk-pāy-i ʿālīden bi'l-istīẕān ol vechile Ponṣonbye iḫbār u irsāl olunaraḳ resm-i tarżiyyeniñ icrāsından ṣoñra süferāya żiyāret-i seniyye günü kendüsi ḫaymeñize medʿuv oldığından ol gün ben daḫı görüşürüm laḳırdı biter diye ifāde eyledigimde meğer Ponṣonby İstefenakiniñ taʿlīmiyle maḳām-ı ṣadārete ṭaraf-ı ser-ʿaskerīyye ve mülkiyye paşasına daḫı başḳa başḳa taḳrīrler göndermiş ve benim vürūdumdan evvel riḳāb-ı hümāyūna ʿarż ile [164] Çörçiliñ taḫliye-i sebīline irāde-i seniyye taḥṣīl olunmuş oldığından paşa-yı mezbūr tercümān ve elçiniñ evżāʿından ḳaṭʿan müteʾeṡṡir ü münfaʿil olmaḳsızın benim ifādātıma muḳābil Ḳırıḳṣanḳ bunu ḥikāye ederek naʿl-bāzgūne ṭavrında paşalarımızıñ ḥāli ʿacāyib Müşīr Paşa bir teẕkere göndermiş Üsküdār muḥāfaẓasındaki ketḫüdāmı bu mādde içün ʿazl edecek olursañız beni tekdīr etmiş olursuñuz diyerek ṣanki biz ketḫüdāsınıñ ʿazlini istiyoruz gibi sözler yazıyor cānım ṣıḳıldı böyle şeyde tehālük iḳtiżā etmez şimdi Ferīḳ Paşa gönderilmek lāzım gelse İngiltere elçisi daʿvete gelmeyecek imiş Ferīḳ Paşayı gönderüp yalvararaḳ getirmişler diye ḥavādiṡ ü ḥaḳāreti mūcib olur Ponṣonby buraya geldiginde lisānı añlaşılup oña göre müẕākere ederiz belki hīç tarżiyyeye ḥācet ḳalmaz demek elçi-yi mersūmıñ ṭarz u ṭavrına bi't-taḫṣīṣ naḳż-i ʿahd iddiʿāsına naẓaran evvel-be-evvel bunuñla bir mükāleme iḳtiżā edüp bu daḫı benimle ḳaṭʿ-ı muḫābereyi iʿlān etmesi cihetiyle baña göre mümkün olamayacağı miṡillü maḳām-ı ṣadāret ü ser-ʿaskerīniñ daḫı işi olmadığından maṣlaḥatı devletce iltizām ḥaṣran ve ḳaṣran kendüne düşeceginden mersūmu sāḥil-ḫānesine veyāḫūd çadırına daʿvetle peşīn-i naḳż-i ʿahd laḳırdısı üzerine meṡelā ʿuhūd u şurūṭuñ ʿaḳd ü fesḫi ancaḳ devletleriñ yedinde olup yoḳsa bi-nefsihi bir meʾmūruñ ḳavl ü fiʿliyle olamayacağına ve ḥattā ben bi'l-farż naḳż-i ʿahd etdim sözünü telaffuẓ bile etmiş olsam ve devletce ve resmen söylüyorum desem yine ḳable't-taṣdīḳ ḥükm-i ṡābit olmayacağı be-dīdār iken bu naṣıl [165] bīhūde laḳırdı oldığına dāʾir ministruce ecvibe-i müskite ve Çörçiliñ töhmet-i vāḳıʿasına ve bu ḳabāḥate Müşīr Paşanıñ mühletiyle zīr-i idāresinde olan maḥallde mütecāsir olmuş oldığına mebnī baña göre iki sāʿat ve Müşīr Paşaya göre żābiṭce iki gün tersānede ḥabsinden bu mertebe şikāyet ü iddiʿā ḥaḳḳa muḳārin olmadığını müşʿir-i müdāfaʿa-i mülzime ile mersūmıñ daʿvasını ibṭāl ederek nihāyet bir tarżiyye-i münāsebeye ḳarār vermesi vācibeden iken bu ṣūretleriñ birini ḫāṭır u ḫayāline getirmediginden māʿadā żiyāfetiñ daha birḳaç gün meydānı olup bu miṡillü mevādıñ ise uzadıḳca teşennüci mücerreb ve elçi-i mersūm ḥaḳḳ u nā-ḥaḳḳ her ne ise ḫāric-i ez-ʿādet teḳārīr-i müteʿaddide ile iʿlān-ı şikāyet eyledikden ṣoñra süferāya ḳarşı bilā-

tarżiyye daʿvāsından tenezzül edemeyecegi maʿlūm ve maʿahazā Rusyā elçisi daḫı berāber medʿuv oldıġından beynlerinde olan münāfese-i ḫafiyye iḳtiżāsınca onuñ yanında bu ṣoḥbete girişmeyecegi ve bi'l-farż girişdigi ṣūretde daḫı elbette rūy-ı mülāyemet göstermeyecegi meczūm iken maṣlaḥatı böyle ilerüye atmasından ve İstefenakiyle burun buruna ṣoḥbet-i ḫafiyyede bulundıġımdan ve ʿale'l-ḫuṣūṣ kelimāt-ı ḥikemiyye-i Ḥażret-i Murtażavīden keremallāhu veche ve raḍiyallāhü teʿālā ʿanhü “Mā ezmera ahadün şeyʾen illā zahera fī feltati lisānihi ve safahāti vechihi” mıṣdāḳınca nāṣiye-i ḥāl ve lāyiḥa-i ḳīl ü ḳālinden sūʾ-i niyyet ü nifāḳ żamīrini añladım lākin o günlerdeki māh-ı mātemde ḥasbe'l-ḳader firḳat-i s̱emere-i fevvād ile muṣāb-ı müteʾellim oldıġımdan bu muʿāmeleden daḫı ṭabīʿata īrās̱-ı kelāl ü melāl etmekle [166] siz bilirsiñiz cevābıyla ḳalḳup çadırıma geldim ve ertesi günü İstefenakiniñ Ponṣonbyi çıralamaḳda oldıġına dāʾir baʿż iḫbārāt-ı maḥremāne vuḳūʿına mebnī begligci vekīli Ṣārım Efendiyi getirdüp onuñla bu ḫaberi kendüsine bildirdigimde İstefenakiniñ fesādından tecāhül ile teskīnini yine kendüsine ḥavāle edelim ve Ponṣonbyi iskāt edemez iseñ şevket-meʾāb efendimiz ḥażretleri İstefenaki Beg şu ḳadarca işi göremedi der yollu sözlerle ġayret verelim diye reʾy etmiş ve ʿināyet ederler cevābıyla efendi-yi mūmā-ileyh tekrār kendüsine gönderilmiş ise de mersūma bu vādīde ḥarf-i vāḥid söylemedigini fesādınıñ artup eksilmemesinden ḥīn-i mülāḳātda kendüsiniñ daḫı aṣlā ṣoḥbetini açmaḳ istememesinden istidlāl etdim ve bir gün ṣoñra Pizani kendüsini görüp İngiltere devleti Devlet-i ʿAliyyeniñ altını üstüne getirecekdir diye aġzına gelen hez̠eyāna mütecāsir oldıġında ol vaḳt bārī İstefenakiyi Ponṣonbye irsāl ile vaḳt-i sefer ve es̱nā-yı ḫuṣūmetde bile ḳāle alınamayan böyle maḳālāt-ı mekrūheniñ tefevvühüne tercümānıñ taṣaddīsi kendüliginden ise ne cesāretdir yoḳ eger elçi begiñ emriyle ise naṣıl lisāndır bizde bunuñ tarżiyyesini isteriz gibi dirice sözlerle bayaġı elçi ve tercümānı ṣuçlandırmaḳ mümkün iken merām u maḳṣud başḳa oldıġından faḳaṭ tercümāna siz Devlet-i ʿAliyyeyi kepāze mi ẓann ediyorsuñuz diye yavan yavan bir iki laḳırdı söyledigini yine kendüsinden diñledim baʿdehu żiyāfet-i seniyye günü Fransız elçisi Amiral Rusen ile Avusturya elçisi Baron Estermer bizim çadıra misāfir olmaġla [167] baʿde'ṭ-ṭaʿām aḳşamdan ṣoñraca İstefenaki yanıma gelüp mülkiyye nāẓırınıñ çadırını teşrīf ederek misāfirleriñizle naṣıl geçindiñiz yollu ṣoḥbetle Ponṣonbye daḫı bir āşinālıḳ etmeñiz münāsib olacaġından mülkiyye nāẓırına danışdım var söyle gelirler ise kendüleri bilir diyorlar buyruñ gidelim demekle Ponṣonby żiyāfet-i seniyyeye medʿuven gelmiş misāfirimiz bulundıġından kendüniñ etdigi cürmetsizlige baḳmayup bu riʿāyet ü tenezzülü ben iḫtiyār ederim lākin şāyed āşinālıġımı almayacaḳ ve yüzünü

çevirecek olur ise bir vechile taḥammül edemeyüp elbette bir aġır laḳırdı söylerim ṣoñra daha fenā olunur eger öyle etmeyecegine taʿahhüd ederseñ gideyim denildikde etmemek gerekdir demiş ise de ḳavīleşdirmek istedigimden biz bu ṣoḥbetde iken elçi-i mūmā-ileyhümā ḳalḳup varalım mülkiyye nāẓırına ve misāfirlerine vizite edelim demeleriyle ben de berāber gideyim dedigimde Amiral Rusen çadırıñ orta yerinde tevaḳḳuf ile Ponṣonby ṭarafından berbad muʿāmele olunmayacaġı maʿlūmum olup olmadıġını suʾāl etmekle İstefenakiniñ yüzüne baḳdım. Ponṣonbyden bu terbiyesizligi ben meʾmūl etmem siz niçin böyle söylüyorsuñuz diye Fransızca Amiral Rusene cevāb ḳaydında olmuş ise de gerek Rusen ve gerek lisān-ı Türkīye āşinā olan Baron Estermer ikisi birden bu māddede yolsuzluḳ ve riʿāyetsizlik bütün bütün Ponṣonby ṭarafından olmuş iken bu vechile tenezzüle efendiniñ ne iḥtiyācı var Ponṣonbyniñ ṭutduġı meslege naẓaran bu ḫuṣūṣda daḫı bir rābıṭasızlıḳ [168] etmesi müstebʿid olmadıġından efendiniñ nāmūs u iʿtibārını viḳāyeten berāber gitmesini biz münāsib ve müstaḥsen görmeyiz peşīn biz varup istimzāc edelim de eger bedlik etmeyecegini añlarsaḳ ḫaber göndeririz ol vaḳt gelip görüşsün yoḳ eger ḥüsn-i muʿāmele edecegini sen üzeriñe alırsıñ o başḳa dediklerinde ṭaraf-ı Devlet-i ʿAliyyeden Beçe maṣlaḥat-güẕār olup sūr-ı hümāyūna medʿuven Der-saʿādete gelmiş olan Mavroyani ḥāżır-ı bi'l-meclis olaraḳ ol daḫı elçi-i mūmā-ileyhümānıñ sözünü taṣdīḳ eyledigine ve İstefenaki ḳaṭʿīce taʿahhüd ile üzerime alamam dedigine mebnī tevaḳḳuf etdim onlar gitdiler İstefenaki ʿacele elçilerden evvel mülkiye kec nāẓarınıñ ḫaymesine gitmekle ġālibā yine bir ḫabās̱et etmek gerek ki elçi-i mūmā-ileyhümā varırken Ponṣonby ḥaymeniñ öñüne çıḳup bunlara ayaḳda ḫafīfce bir āşinālıḳdan ṣoñra tekrār çadıra girmeksizin ṣanāyiʿ-i nāriyye temāşāsına daḫı baḳmayaraḳ hemān oradan ṣavuşup gitmiş olmaġla bu ṭutuma göre ben berāber bulunmuş olsam belki elçi-i mūmā-ileyhümāya daḫı āşinālıḳ etmeksizin bıraḳup gidecek ve kāfir İstefenaki beni onuñ ayaġına götürüp muḥaḳḳar edecek imiş. Kātilihu'llāh işte mülkiyye nevāziliniñ ʿaṭase-i vaʿd-i kemevvin ile suʿāl-i müẕākere-i maṣlaḥatı taʿlīḳ etmiş oldıġı żiyāfet günü ḳable'ṭ-ṭaʿām ṣadr-ı ṣoḥbete menṣub olmayup ṭaʿāmdan ṣoñra daḫı ḥāl bu menvāl üzere olmaġla yevm-i meẕkūr daḫı böylece geçib gitdi. Bu aralıḳda Ponṣonbyniñ iltimāsına mebnī Çörçiliñ żābiṭān-ı ʿaskerī ṭarafından ḍarb u tekdīri ḳażiyyesinden baḥs̱ile müsteʾminān [169] ḥaḳḳında bu mis̱illü muʿāmeleniñ menʿ ü defʿi ṭalebiyle Fransa ve Rusya ve Avusturya ve Prusya elçileri cānibinden teḳārīr-i resmiyye taḳdīm olunmuş ise de bundan murādları naẓāret-i umūr-ı ḫāriciyyeden şikāyet demek olmadıġını müşʿir baʿżısınıñ mektūb-ı maḫṣūṣu ve baʿżısınıñ daḫı baş tercümānlarına taʿlīmātları

oldığından ġayri Ponṣonbyniñ ḥareketini mecmūʿ-ı süferā taʿyīb ü tezyīf ve ḫuṣūṣan benimle Müşīr Paşanıñ ʿazl ü tebdīlimiz iddiʿāsında olması ise bütün bütün taḳbīḥ ü tehcīn ile mersūmıñ bu vażʿına kendü devleti daḫı rāżı olmaḳ degil belki infiʿāl edecegini kerāren ve merāren ve ʿalenen ve ṣarīḥen ifāde ve beyān eylediklerine ve ʿale'l-ḫuṣūṣ İngiltere devletiyle müttefiḳ olan Fransa devletiniñ büyük elçisi cümleden ziyāde daʿvācı oldığına mebnī Ponṣonbyiñ ḳullandığı lisāna aṣlā sāmiʿa-dār-ı iʿtibār olmaḳ iḳtiżā etmeyecegi gün gibi āşikār iken çünkü bu mādde danışıḳlı dögüş oldığından Müşīr Paşa ile ikimiziñ ḥaḳḳında baʿż sūʾ-i taʿbīrāt-ı küstāḫāneyi ve gūyā devleti ṭarafından gelecek meʾmūriyyet ile resmen teklīf etmege ḳalmaḳsızın ʿazlimize müsāʿade buyurulmaz ise Devlet-i ʿAliyye kendüsini muḳāseme muḫāṭarasına ilḳā etmiş olacağına dāʾir yāve-gūyāna birṭaḳım türrehātı mutażammın Ponṣonby ṭarafından verilen taʿlīm-nāmeniñ tercümesini Pizani getirüp mülkiyye paşasına iʿṭā eylediginde telaḳḳī bi'l-ḳabūl ederek keyfiyyeti benimle müẕākere etmek degil tercümeyi bile göstermeksizin derḥāl mābeyn-i hümāyūn ketebesinden damadı Vaṣṣāf Efendi vesāṭetiyle ḫāk-pāy-ı [170] hümāyūn-ı şāhāneye ʿarż u taḳdīm etmişidi. Meʾmūlü gibi cevāb-ı ʿālīye ẓafer-yāb olamadığından żarūrī meydāna çıḳarup lākin birbirine münāḳıż ve aşağısı ve yuḳarısına uymaz eḳāvil-i bāṭıla ile meşḥūn taʿlīm-nāmeleriñ ardı arası kesilmeyerek her gün bir dānesi gelib ʿarż olunmaḳda ve baʿżısı görülüp baʿżısından hīç ḫaberim olmamaḳda oldığı ḥālde ʿemmim Maẓhar Efendi merḥūmuñ naṣīḥāti üzere biz yine deve yürüyüşünden ayrılmayaraḳ Bāb-ı ʿAliyyeden Ponṣonbyniñ sālifü'ẕ-ẕikr ḳaṭʿ-ı muḫābere taḳrīrine cevāben Çörçili ḍarb eden yüzbaşınıñ teʾdībinden māʿadā bu ḫuṣūṣ içün bir tarżiyye-i münāsebeye daḫı muvāfaḳat olunacağını mutażammın uṣūl üzere ḳaleme aldırdığım taḳrīr-i resmīyi riḳāb-ı hümāyūndan bi'l-istīẕān Ponṣonbye irsāl etdirdim lākin mülkiyye beliyyesiniñ dil-ḫ̌āhı vechile vaḳitler geçüp Ponṣonby żiyāfet-i seniyyeden birḳaç gün ṣoñra Londraya ḳuriyer çıḳarmış oldığından ben keyfiyyeti devletime yazdım şimdi resmen tarżiyye istemem devletimden gelecek emre muntaẓırım diye cevāb vermekle Amiral Ruseñ birḳaç kerre sefāret-ḫānesine giderek bunuñ ḫāmını alup yola yatırmağa ḫaylī saʿy etmiş ise de İstefenaki ḫāʾini ḥasbe'l-taʿlimāt ḫāriciyye nāẓırınıñ ʿazli mülkiyye nāẓırınıñ maṭlūbudur sen tarżiyye ṭalebiyle evvelki iddiʿādan nükūl etmeyüp ayaḳ başarsañ beher ḥāl ḫāriciyye nāẓırı ʿazl olunup bu ṣūretle Rusyalıya ḳarşı devlet ve milletiñe taḥṣīl-i şān etmiş olursun diye iḫbārāt-ı ḫafiyye ile Ponṣonbyi pey-der-pey [171] taḥrīk ü ifsāddan ḫālī olmayup Bāb-ı ʿĀlīde herkes maʿlūm u meşhūdı oldığı vechile Pizaniniñ ṭaşıdığı taʿlīm-nāmeleriñ mülkiyye belāsı ṭarafından iki el ile aḫẕ u ḳabūlü ve hīç bir defʿa ilzām

ü iltiyāma dā᾽ir söz söylenmeyib belki ḥāl ü ḳāl ile naḳīżiniñ īmā ve işrābı daḫı İstefenakiniñ ḳavlini açıḳdan mü᾽eyyed olmaġla Ponṣonby bütün bütün ümīde düşdügünden Amiral Rusene muvāfaḳat etmeyüp ḥattā bu Çörçil māddesi degildir ben devlet ve milletime ḫidmet edecegim dedigini lisānından işidenler rivāyet etmekde ve İstefenaki yalñız bu ḫabās̱etle iktifā etmeyerek bir ṭarafdan daḫı ṣūret-i ṣadāḳat ü dirāyetde İngiltere devleti bir parmaḳ ile cihānı bulandırır yañlış devletdir elçisiniñ maṭlūbuna muvāfaḳat olunmadığı ḫālde iḥtimāl ki Ṭrablusġarbda olan dū-nümā-yı hümāyūnu ve iḥtimāl ki Mıṣır vālīsini ayaḳlandırır diye mülkiyye bed-ḫ̌āhınıñ cān ḳulağıyla diñledigi muḥtemelāt-ı bāṭılayı işā῾aya başlayup ser-῾asker paşa ḥażretlerini daḫı gördükce siz muḳaddemā İngiltereliler ile berāber İskenderiyeniñ Fransalı yedinden nez῾ ü istiḫlāṣında bulunduñuz İngiltere devletiniñ ḳuvvet ü meknetini ve naṣıl āteş-mizāc olup cümle devletleriñ bunlardan ne derece ḫavf etdiklerini herkesden a῾lā ve aḳvā bilirsiñiz ve bu daḳīḳaları kimseye ṣormazsıñız zemīnleriyle ῾aṭf-ı ma῾lūmāt eylediginden ol daḫı żarūrī taṣdīḳ ederek bu vechile ḫabīs̱-i mersūm elinden ve dilinden fesādātı yürütmekde ve maṣlaḥat yoluyla ṭutulmadığından söz çoġalmaḳda olmaḳ ḥasebiyle vażīfe-i me᾽mūriyyet ve muḳteżā-yı ṣadāḳat-ı müṭāla῾ āsı [172] ḥālime bıraḳmayup ḫitām-ı sūr-ı hümāyūn ile Bāb-ı ῾Ālīye daḫı gelinmiş oldığından Müşīr Paşaya bir tezkere taḥrīriyle Çörçil māddesine dā᾽ir ba῾ż müẕakirāt içün ḫāk-pāy-ı hümāyūn-ı şāhāneden bi'l-istīẕān umūr-ı mülkiyye odasına teşrīflerin iltimās eyledim fi'l-hāl istiḥṣāl-i ruḫṣāt-ı seniyye ile teşrīf buyurduḳlarından ben daḫı varup bu ḫuṣūṣuñ ṣoḥbetini açaraḳ ke᾽enne mülkiyye dāhiyesi bilmiyor gibi İstefenakiniñ derece-i fesād u ḫiyānetini beyān eyledigimde ben onu otuz yıldır bilirim meydāna çıḳaran sizsiñiz demekle öyle oldı lākin bu baḥs̱-i āḫer şimdi Ponṣonbyiñ rābıṭasızlığından ve bu maḳūle taḥrīkātdan neş᾽et eden türrehātına ve İstefenakiniñ telbīsāt-ı iblīsiyyeden ῾ibāret olan maġlaṭa ve safsaṭasına baḳılup da ῾azlimiz taḳdīrinde Devlet-i ῾Aliyyeye ẕüll-i ῾aẕīmi mūcib olacağına ministro tebdīli beher ḥāl politiḳaya doḳunacağına da᾽ir maḥẕūrāt-ı ḥāliyye ve istiḳbāliyyeyi ve evvel ü āḫir bu māddede bir tarżiyye-i münāsebeden ġayri hīç bir şey lāzım gelmeyecegi der-kār ise de şāyed taḫdīs-i ẕihn-i hümāyūnı mü᾽eddā oluyor ise bārī isti῾fā-yı ῾ācizānemle ῾azlim ehven olacağını birer birer söyledim faḳaṭ isti῾fāñızdan şevket-me᾽āb efendimiz mükedder olmaz mı demekden ġayrı bir söz söylemeyerek siz ṣoḥbet ediñ ben abdest alayım diye ḳalḳup başḳa odaya gitmekle müşārun-ileyhe ser-fürū bürde-i ta῾accüb ü tefekkür iken hele çoḳ geçmeksizin “enbān deġal der baġal” yine yanımıza gelüp nihāyet ser-῾asker paşanıñ ẕāt u zamānı cihetiyle Ṭarabyadaki ḳaṣr-ı [173] hümāyūna Ponṣonbyi

daʿvet ü mülāḳāt ederek ṭaleb-i tarżiyyeye imāle ve irżā eylemesini tensīb etmegin nāçār bu ḳarār ile Müşīr Paşa ʿavdet edüp ben daḫı vedāʿ ederken şu İstefnakiniñ üzerine ṣıḳıca varsañız bu māddeyi bitirir ammā varmıyorsuñuz dedigimde sizden vesvesesi var ben de ṣıḳışdırsam firār eder buña iş gördürmek içün Çörçil māddesinde sende şübhem var idi lākin mülkiyye nāẓırınıñ ḥüsn-i şehādetiyle emniyetsizligim ber-ṭaraf oldı yollu sözlerle peşīn siz bunu teʾmīn ediñ diye reʾy etmekle benim murādım mersūmıñ fesādını menʿe iḳtidārı var iken kendüsi daḫı māddeniñ ʿalevlenmesini istediginden menʿ etmek degil belki irḫā-yı ʿinān eyledigine taʿrīż olup yoḳsa mersūmu ḳaçıracaḳ ṣūretle tehdīd ü iḫāfa demek olmadığından ve maʿamāfīh naṣıl cesūr u cerī kāfir Bulgar oldığı cümleniñ maʿlūmu oldığından māʿadā bi'l-farż-ı ve't-taḳdīr firar edecek olsa bile Moradan ġayri maḥalle gitmeyeceginden firārından Yaḳovakiye pā-dāş olmaḳdan ġayrı bir nesne lāzım gelmeyecegi ve kendü ḳavli üzere otuz yıllıḳ mefsedet-i pīşeniñ firārına hīç teʾessüf iḳtiżā etmeyüp belki segg-i be-ṣaḥrā denilmek lāzım gelecegi vażıḥātdan olmasıyla berāber irāʾe eyledigi teʾmīn-i ṣūreti bi'l-külliye maḳūle-i lāṭāʾil ve ʿale'l-ḫūṣūṣ ḳalbimde olmayan maʿnā-yı lisāna getirmek baña göre emr-i müşkil iken ne çāre "Dest-i ḫaṭā-yı küşāde pāy-ı ṣavāb-ı beste" baḳalım bunuñ altından ne çıḳar diye iẓhār-ı muvāfaḳatla bi'ż-żarūre odama geldigim gibi [174] mersūmı celb edüp taʿlīm ü telḳīn olundığım vechile teʾmīn ü taṭmīn eyledigimde varayım teşekkür edeyim diyerek ḫᵛācesine gitmişdi. Beynlerinde ne ṣoḥbet etmişler ise ertesi gün baña hīç ḫaber vermeksizin Ponṣonbyniñ sefāret-ḫānesine gidüp gūyā ser-ʿasker paşa ile mülāḳāta irżā etmiş oluyor. Ḥālbuki bir elçi ne ḳadar ḥadīd ü ḫaşīn olsa ve ne derece münfaʿil ü müteşekkī bulunsa yine aʿẓām-ı vükelā-yı devletden olan bir ẕātıñ daʿvetine icābetden ve husūsan kasr-ı hümāyūn-ı şāhānede mülāḳāt-ı ḥürmetinden istinkāf ü imtināʿ etmeyecegi mertebe-i bedāhetde oldığından ġayri elbette merāmına muvāfıḳ bir cevāb almaḳ ümīdinde daḫı bulunacağından Ponṣonbyniñ ʿadem-i icābeti muḥtemel olmamağla ibtidā-yı mülāḳāta irżā sözünü ḳabūl etmem s̱āniyen kendüniñ reʾyiyle İstefenakiyi ben teʾmīn etmiş olsam İstefenakiniñ Ponṣonbye ser-ʿasker paşa ile görüşüp şöyle şöyle ve böyle ıṣrār eyle diye taʿlimāt ü telḳināt ile evvelki mefāsid-i ḳalbiyyesini bu kerre daḫı şifāhen vicāhen teʾkīd ü teʾyīd edeceginden beni kim teʾmīn etdi ki benden ḫabersiz mersūmıñ sefāret-ḫānesine gitmesine ruḫṣat verildi. Bu böyle iken mülkiyye yādiġārı s̱emere-i teʾmīni gördüñüz mü diye baña cemīle etmekle "Hezār-gūne saḫndır dehān ü leb-i ḫāmūş" feḥvāsınca terkü'l-cevāb cevāb-ı ḳāʿidesin iḫtiyār etdim. Ferdāsı gün ser-ʿasker müşārun-ileyh ḳaṣr-ı hümāyūn-ı meẕkūra ʿazīmet ve Ponṣonby daḫı daʿvete icābet ile āmedci vekīli Rifʿat Beg

ḥāżır ve müfsid-i mersūm daḫı tercümān oldıġı ḥālde ser-ʿasker müşārun-ileyh [175] ṭarafından īrād olunan kelimāt-ı teʾlīfiyye Ponṣonbye es̱er etmeyerek sālifü'l-beyān taʿlīm-nāmelerde yazdıġı sözleri bi'l-müşāfehe daḫı ẕikr u taṣrīḥ ile iddiʿā-yı sābıḳında ıṣrār ve şu ḳadar ki Çörçiliñ tersāneye irsāli ʿaḳībinde taḫliye-i sebīli içün ṭarafımızdan ādem gönderildigi inkāra mecāl olmayup Müşīr Paşa ise ṣalıvermediginden başḳa ertesi gün sefāret-ḫāneden gönderilen ḥekīmlere daḫı Çörçili görmege ruḫṣat vermemiş oldıġından benden şikāyeti müşārün-ileyhden eḳall oldıġını iḳrār ve müşārun-ileyhiñ manṣıbı olan Bolu sancāġına iʿzāmını teẕkār etmiş olmaġla işbu mülāḳāt-ı tedbīri Ponṣonbyniñ lisānını ser-ʿasker müşārun-ileyh geregi gibi añlayup bi'ẕ-ẕāt ḥużūr-ı ʿālīye ʿarż u teblīġ etmek ḳaṣdında ve peşīn İstefenakiniñ ketmi Ponṣonbyi eṭrāfıyla oḳutmaḳ ġarażından nāşī oldıġı bedīdār oldı. Soḫen īnest ki īn "Ṭaşradan derde çāre ḳābildir. Ḫırsız evden olursa müşkildir." baʿde'l-meclis mīr-i mūmā-ileyh ile berāber mersūm bizim sāḥil-ḫāneye gelüp ber-vech-i muḥarrer cereyān eden mücāvebeyi ḥikāyeden ṣoñra çünkü Ponṣonbyniñ benim ḥaḳḳımda iştikāsı ḫafīfce oldıġından gūyā ben daḫı fi'l-vāḳıʿ taḳṣīrāt Müşīr Paşanıñ olup onu muʾāḫeẕe iḳtiżā edecegine şehādet eyledigim ḥālde müşārun-ileyhiñ manṣıbına iʿzāmıyla Ponṣonbye tarżiyye ḥāṣıl olaraḳ ben ḳurtulmuş olacaġımı vādī-i ḫulūṣda ifāde etmiş ise de ibtidādan beri ṭutulan uṣūlüñ ʿillet-i ġāʾiyyesi bu ḫuṣūṣuñ ḳabarmasıyla benim ʿazl ü tebdīlim maḳṣadına maḳṣūd [176] olup müşārun-ileyhiñ ʿazli ḥasbe'l-iştirāk maḳṣūd-ı bi'l-ʿarż ḳabīlinden oldıġı delāʾil-i müteʿaddide ve şevāhid-i müteceddide ile ʿindimde s̱ābit ü müteḥaḳḳiḳ ve bu māddede baña bi-ḥaḳḳın kimseniñ bir diyecegi olmadıġı Ponṣonbyniñ bile iʿtirāf-ı żarūrīsinden daḫı müstebān ise de benim tebriʾe-i ẕimmetim fāʾide vermeyecegine lisān-ı ḥāl ve lehce-i maṣlaḥat nāṭıḳ oldıġından māʿadā mersūmıñ gösterdigi tedbīr külliyen muḫālif-i meşreb-i ḥaḳīr olmaġla benim saʿy ü ġayretim kendü nefsim içün olmayup ʿuhdemde bulunan meʾmūriyyetiñ ʿarż u nāmūsını yaʿnī şān ü şevket-i salṭanat-ı seniyyeyi muḥāfaẓa emeline münḥaṣır oldıġından bi-ʿaynihi benim gibi Müşīr Paşanıñ daḫı ḳadr ü iʿtibārını viḳāyete çalışırım gerçi ādem gönderdigimde Çörçili verseler böyle olmazdı lākin burası bizcedir yoḳsa ecnebīye nisbetle onları ittihām etmek bir vechile elimden gelmez diye ḳaṭʿiyyen cevāb verdim ve ser-ʿasker müşārun-ileyhe meclis-i mülāḳātı tafṣīlen ḫāk-pāy-ı hümāyūn-ı şāhāneye ʿarż ü ifāde ederek bir kerre daḫı Vaṣṣāf Efendi görüşüp söyleşmiş ise de yine evvelki cevāblar alınup bu vechile Ponṣonbyniñ meyl ü mülāyemetinden yeʾs ḥāṣıl olmuş ve keyfiyyetiñ sefāretle Londrada bulunañ Begligci Nūrī Efendiye taḥrīriyle orada tesviyesinden ġayri nice bir tedbīr

ḳalmamış oldıġından riḳāb-ı hümāyūndan bi'l-istīẕān vuḳūʿ-ı ḥāli ʿale't-tafṣīl ḳaleme aldırup ben daḫı bildigim ḳadar ḥaẕf u īṣāl ve devletce reʾy ü taʿlīm-i iḳtiżā eden maḥallerini ilḥāḳ u iżāfeden ṣoñra mülkiyye kec nāẓırına gönderdim. Öteden beri gözü gördügü [177] müsveddāta ḳalem ḳarışdırmamaḳ maḥāll derecesinde beẕl-i raḳam ve semāhat-i ḳalem ile muttaṣıf ü müttekīf olan efendi ḥażretleri bilmem ne oldı ki bu müsvedde ḥaḳḳında iẓhār-ı ḫisset ü żinnet ile bir noḳṭa vażʿına eli varmayup ḍarb-ı nuṭḳ u ṭalāḳat-ı lisānı şöhret-gīr olan ḳavvāl ḳaleminiñ aġzı dili ḳurumaġla bi't-tāb çün ḥarekāt-ı şehr-i nā-hemvār medīḥasına mā-ṣadaḳ olan meşreb-i muḳavvesiniñ mıntıḳa-i muʿtedile-i rāstīden inḥirāf-ı küllīye māʾil ve dāʾire-i ḥamiyyet ve ḫaṭṭ-ı istivā-yı ḥaḳḳāniyyetden baʿde ḥaḳīḳī ile ḫażīż-i isāʾete nāzil oldıġını bu heyʾet bir ḳat daḫı is̱bāt u iẓhār ve maʿnen merkez-i meʾmūriyyetinde ʿadem-i ḫulūs ü istiḳāmetini sükūtıyla iḳrār eyledi. Ne ḥāl ise maṣlaḥatıñ kesb-i nezāket etmesine mebnī bu taḥrīrātıñ Londraya ādī posta ile irsāli muvāfıḳ olmayup maḫṣūṣ ḳuriyer ile beʿṣinde daḫı ḳarantina cihetiyle teʾaḫḫur edeceginden Belġrad muḥāfıẓı Yūsuf Paşa ṭarafından zemūn-ı cezāline ve ondan Beçe gönderilmek üzere muḥāfıẓ müşārun-ileyh tesyār olunup Avusturya devleti baş vekīli Prens Materniḳ (Methernick) ṭarafından daḫı Londraya irsāli Nemçe elçisi cānibinden yazdırılmış ve Fransa ve Rusya ve Nemçe ve Prusya elçileri bi'l-ittiḥād devletleri ṭarafından Londrada olan elçilere taʿlimāt gönderilmek içün bu bādire-i nādireyi oldıġı gibice devletlerine bildirecekler neden Bāb-ı ʿĀlīden buña dāir evrāḳ-ı ṣūretlerini daḫı ṭaleb edüp vāḳıʿā maṣlaḥat-ı zor ile Devlet-i ʿAliyyenin yedinden çıḳarılaraḳ düvel-i ecnebiyyeye düşürülmüş oldıġından ḥaḳīḳat-i ḥāl-i iṣrāfıyla añlaşılmaḳ [178] içün ber-vech-i meşrūḥ Ponṣonby ṭarafından verilen Bāb-ı ʿĀlīden iʿṭā olunan taḳrīr ü taʿlīm-nāmelerden daḫı benim gördügüm üç ḳıṭʿa ḳāġıdıñ ṣūretleri süferā-yı mūmā ileyhe verilerek cümlesi devletleri ṭarafına taḥrīrāt çıḳarmaġla bu şecere-i ḫabīs̱e-i mefsedet ḳuvve-i nāmiyye-i istiḳrārdan vāye-dār ve ṣadme-i ṣalāḥ u sedāda muḳāvemetle ḳābil-i berk ü bār ażrār degil iken mülkiyye düşmeniniñ āb u tāb-ı tertībiyle istedigi gibi dallanup ḥavādis̱-i neşv ü nemāsı ġazetecilere bād-ı hevā bir sermāye olmaḳ üzere bütün Avrupaya yayıldı zevāya-yı müs̱elles̱e-i vāḳıʿanıñ nisbet-i ṣaḥīḥa ile aʿẓam-ı iżlāʿı olan żilʿ-i s̱ālis̱-i ʿacībü'l-ās̱ār her ne ḳadar ẓıll-i efgen şekl-i inkār olsa daḫı mürtesim-i saṭḥ-ı s̱übūt olan miḳyās-ı aḥvāl ʿamūd-ı ṣubḥ gibi berāhīn-i hendese ile vāṣıl-ı merkez yaḳīn olmaġla aṣḥāb-ı isāʾetiñ ḫebāyā-yı ṣudūr ve ḫafāyā-yı şürūru her ṭarafdan duyuldu maʿamāfih ayaḳ paṭırdısıyla salṭanat-ı seniyyeden beni ḳoparamadıḳlarından pabuçlarına ṭaş girüp yaʿnī Ponṣonby beher ḥāl devletinden merāmı üzere meʾmūriyyet alamayacaġından beyne'n-nās rezīl ü

rüsvāy olacağını ve mülkiyye paşası daḫı elbette bunuñ serpendīsi kendüsine de doḳunaraḳ ḳurduğı ḥabl-i ḥīl kendü ayağına dolaşacağını añlayup İstefnaki kāfiri ise bildigimi bildigi ḫiyānet ü feżāḥatiniñ üzerine muḥtemelāt-ı fāsidesiniñ daḫı aṣlı faṣlı çıḳmadığı gibi elimden ḳurtulamayup ezilecegini cezm eylediginden Londraya giden taḥrīrātıñ cevābı gelmeksizin ekāẕīb ü uğlūṭa ile ortalığı bulandırup beni ʿazl etdirmeniñ [179] çāresini düşünerek Ponṣonby Malṭadan donanma ışmarlamış Fransa donanmasıyla berāber boğaza gelecekler imiş ve şöyle böyle olacaḳ imiş diye Beyoğluna kendüniñ neşr eyledigi erācīfi ḥavādiṣ-i masmūʿası olmaḳ üzere caʿlī-yi telāş ü teʾessüflerle mülkiyye paşasına naḳl ü rivāyet etmege başladı.

Menḳabe-i Ḥezl-Āmīz

Bir tārīḫde Dāġıstān ḫanları Īrān üzerine yine ʿasker çeküp Azerbaycanıñ ekṣer maḥallerini żabṭ ile Tebrīzi daḫı muḥāṣara etdiklerinde Tebrīz ḫānı Ḫudādād Ḫān Merāġa ve Muş ve Hakkārī ṭaraflarından ve sāʾir maḥallden istimdād ile mektūblar iṭāre ederek dīvān kātibine imdādımız yetişinceye ḳadar Tebrīz ahālisi muḥāṣaradan ṣıḳılup alacalıḳ etmemek içün on onbeş gün ḳadar şunları avutmaġa bir tedbīr olsa dediginde dīvān kātibi ben onu yaparım deyüp leylen maḫfīce beş altı Tatar iḫrācıyla bunlarıñ baʿżısı ṣabāḥleyin ve baʿżısı ögle ve ikindi vaḳitleri başḳa başḳa Tebrīz ḳapılarından naʿralarla girüp suʿāl edenlere meṣelā Muş paşasından ve fülān maḥallden şu ḳadar biñ ʿasker geliyor Ḫudādād Ḫāna onuñ ḫaberiyle geldim diye söylemek üzere her birine tenbīh ü taʿlīm ederek bu vechile her ṭarafdan müjde Tatarlarınıñ vürūdunda Tebrīz ahālīsi cānlanup ṭop ve tüfeng şenlikleri etdikden ṣoñra o aḫşam dīvān kātibi ḫānesine geldiginde babası Mirzā Zamān ey oğul bu maḥṣūriyyetle ḥālimiz ne olacaḳ Dāġıstānlılara istīmān ile Tebrīzi mi vereceksiñiz yoḳsa aḳce ile boġca ile yalvararaḳ defʿiñ bir çāresini mi bulacaḳsıñız diye [180] ḥasbiḥāl etmegin dīvān kātibi baba niçin endīşe ediyorsuñ bugün Tatarlar geldi fülān yerden bu ḳadar biñ ʿasker geliyor Dāġıstānlıları şöyle keser böyle biçer diye şevḳ ü şādmānī ile cevāb verecek babası ḫāne ḫarābsıñ beççe bu seniñ kendü yapdığıñ yalandır sevine sevine ne söylüyorsun demiş. Onuñ gibi İstefenaki kāfiri naḳl-i ḥavādiṣ eyledigi maḥallde a kāfir bu seniñ iḫtirāʿ eyledigiñ ercūfedir yana yana niçin söylüyorsun denilmediginden bu maḳūle ekāẕīb ile taḫdīş-i ẕihn-i hümāyūna çalışdıḳca ṭaraf-ı eşref-i şāhānede sekīnet-i tāma müşāhede eylediklerinden başḳa süferā-yı erbaʿa-i mūmā ileyhim cānibinden çünkü bu mādde Bāb-ı ʿĀlīden Londraya ve kendü ṭaraflarından daḫı devletlerine yazılmış olmadığından baʿd e-ez-īn bu maḳūle tefevvühāt-ı vāḳıʿaya ḥavāle-i

semʿ-i iʿtibār ü tebeddülāt nābercā semtine iḥāle-i enẓār u efkār etmeyerek Londradan gelecek taḥrīrāt-ı resmiyyeye terakḳub olunmuş bi'ẕ-ẕāt ve bi'l-vāsıṭa ḥużūr-ı ʿālīye ʿarż eylediklerinde onlara daḫı kemākāne uṣūl-i metānet ü rezānet üzere cevāb-ı ṣavāb-ı iʿṭā buyurularaḳ ḥāṣılı evāʾil-i ḳażiyyeden beri Ponṣonby ṭarafından benim ʿaleyhime vażʿ u terkīb olunan mādde-i şikāyet ü iddiʿānıñ ṣūret-i heyūlāsı ġıll ü ġışdan ʿibāret ve mülkiyye ʿilletiniñ maʿlūmāt-ı ḥāliye ve ḳāliyesi daḫı mücerred-i aġrāż-ı kāmineden kināyet olup ḫuṣūṣan İstefenakiniñ aġrāż-ı lāzımet-i cibilliyyeti olan fesād u ḫiyāneti bi'l-cümle naẓar-ı ṣaḥīḥ ile maʿlūm-ı ʿālī buyuruldıġına mebnī ʿaḳl-ı müstefād ve īcāb-ı istiʿdād-ı şāhāne [181] muḳteżāsınca kemā yenbagi meleke-i s̱ebāt ile iḳāme-i ḥikmet-i ʿameliyyeye himmet-i seniyye maʿṭūf u meşmūl buyurulmaḳdan nāşī irtikāb-ı mekr ü żīr ü iltizam-ı żıdd-ı ḫayr edenlere żarūrī bir telāş-ı nihānī gelerek ne yapacaḳlarını bilmez olmuşlar idi. Bu es̱nāda Amiral Rusen baş tercümān Lapiyere (La-Piere) verilüp naẓāret-i umūr-ı ḫāriciyye maḳāmına taḳdīm olunan bir ḳıṭʿā taʿlim-nāmeniñ tercüme-i meʾāli ḫulāṣasında muḳaddem ü muʾaḫḫar Ponṣonbyi ıṣlāḥa her ne ḳadar saʿy etmiş isem de müs̱emmir olmayup ancaḳ bunuñ müteṣaddī oldıġı teklīf-i ʿanīf-i nāmūs salṭanat-ı seniyyeye doḳunacaġından ve bu defʿa aldıġım taḥrīrāt-ı resmiyyede evvelki bildigim gibi ẕāt-ı şevket-semāt-ı şāhāneniñ tamāmī-i iḳbāl ü istiḳlāli Fransa devletiniñ maṭlūb u mültezemi oldıġı teʾyīd olunup İngiltere devletiniñ niyyet ü efkārı daḫı bu merkezde dāʾir oldıġına iştibāh olmadıġından Ponṣonbyniñ taḳbīḥ-i muʿāmelātı ḫaberi ḳarīben Londradan vürūd edecegi ʿindimde emr-i meczūm ü muḳāseme laḳırdısı ise mecnūnāne bir kelām-ı bāṭıl olmaġla ṭaraf-ı salṭanat-ı seniyyeden hīç bir güne tebdīl-i uṣūl buyurulmayaraḳ iẓhār-ı vaḳār ve teʾennī buyurulmasınıñ lüzūmunu ḫayr-ḫ̌āhāne iḫṭār etmekde aṣlā mütereddid degilim denilmiş oldıġına ve fi'l-ḥaḳīḳa işbu tebliġāt-ı ṣarīḥanıñ maʿlūmāt u müṭālaʿāt-ı ḥāṣılaya tevāfuḳuna bināʾen Vaṣṣaf Efendiye bir teẕkere taḥrīriyle bu defʿa Amiral Rusen ṭarafından verilerek manzūr-ı ʿālī buyurulmaḳ üzere tercümesi taḳdīm olunan taʿlīm-nāmeniñ meʿāl ü müʾeddāsına ve fi'l-ḥaḳīḳa Avrupanıñ her ṭarafında salṭanat-ı seniyyeniñ tamāmiyyet ü taḳviyyet-i nüfūẕ u istiḳlāli [182] der-meyān olunmaḳda oldıġına naẓaran Ponṣonbyniñ maḳālāt-ı vāḳıʿası ġazeteci lisānı gibi raṭb u yābis-i türrehātdan ʿibāret olmaḳ lāzım geldiginden ve bi'l-iḳtiżā resmī taḳrīrīyle tebdīl-i etdirilmek mesbūḳu'l-ems̱āl oldıġından Pizaniniñ taʿlīm-nāme tercümeleri olmaḳ üzere Bāb-ı ʿĀlīye vermiş oldıġı kāġıddan ādāba muġāyir ve ṭaraf-ı Devlet-i ʿAliyyeye ẕüll ü naḳıṣayı mūcib-i taʿbīrāt-ı reddiyyeniñ iḫrācıyla aṣıl maṭlab ü meddeʿāne ise onuñ bildirilmesine dāʾir ministruce iḳtiżā eden ecvibe-i ḥāżiradan

ṣarf-ı ẕihn ile evrāḳ-ı mezkūre taʿbīrāt-ı mezbūre ile ḳabūlüne mecbūriyyet yoġiken ʿaynı ʿaynına telaḳḳī bi'l-ḳabūl olunması doġrusu çoḳ lāyıḳsız olmuş oldıġını beyān ile żımnen mülkiyye müdīrinden bu ḳadar çoḳ bir şikāyet gösterdigimde teẕkereniñ meʾāl-i nefsü'l-emriyyesi tamāmca muḳārin-i taṣdīḳ-i ʿālī buyurularaḳ bu māddeniñ Londradan gelecek cevāba göre idāre-i politiḳası ḥaṣren reʾy-i ʿācizāneme ḥavāle buyuruldıġından māʿadā fimā baʿde mülkiyye nāẓırı ṭarafından umūr-ı meʾmūreme ḳaṭʿan müdāḫele ve taʿrīż olunmayup bi'l-farż baʿż müṭālaʿası olsa bile evvel-i emrde benimle müẕākere etmedikce söz ḳarışdırmaması emr ü fermān buyuruldıġından kendüsine bu vechile tenbīh olundıġını işʿār buyurulmaḳ ḥasebiyle memnūn ve mütesellī olmamışdım lākin bu ṣūret açıḳdan açıġa mülkiyye ḫod-bīniniñ kibr ü naḫvet ü hasedine doḳunmaġla ʿifrīt olup ancaḳ teẕkerede yazdıġım sözlere cevāb bulamadıġından ḳalem ile muḳābeleden ʿāciz ve benimle muḥāca ve muʿārażaya ḫavf ü hirāsı iḳtiżāsınca iftiżāḥ-ı [183] küllī ile ḥāciz ve maʿa-ẕalik bu şikāyet ve istiḳlāl-i meʾmūriyyet ilerlemek lāzım gelir ise lā-maḥālle kendüsi çoḳ şey ġayb edecegi emr-i bāriz olmaḳdan nāşī ʿaẓīm-i ıżṭırāba düşerek hem şenāʿat-i ḥāliyyesini başdırmaḳ ve hem beliyye-i istiḳbāliyeyeniñ öñüni kesdirmek içün muġālaṭa-i ceẕr-i aṣam gibi muḳaddemāt-ı maṣnuʿa-i zemīn-kārāne ile ṣūret-i Ḥaḳḳda şirretlikden ve bi-eyyi-vechi kāne ʿazl ü tebdīlimi istiḥṣāle mecmūʿ-yı ḳuvā-yı ḥiyel ü ḫudʿasını ṣarf u iʿmālden ġayri çāre bulamadıġından bu endīşe ve efkārda iken işbu teẕkere ḳażiyyesiniñ dördüncü ve māh-ı Ṣaferiñ yirmi beşinci cumʿa ertesi günü şevket-meʾāb efendimiz ḥażretleri Rāmī Ḳışlasına teşrīf-i hümāyūn ile meʾmūrīn bendelerini daḫı istemiş oldıġından orada ictimāʿ ve mülāḳātımızda ġılẓet-i çīn-der-çīn-i cebīninden heyecān-ı kīn-ber-kīn-i ḫaşmānesi nümāyān olmuş ise de ḳurduġı dām u dāne-i ihānetine hemān ol gün düşecegimi doġrusu meʾmūl etmezdim. Meger evvelce nīr-i necāt-ı tedbīr ü tertībini tedārik etmiş oldıġından ḳullāb-ı iżāfet ile ḳalben ve ḳāliben kendüsine medār-ı taḳlīb herkār olan maḳlūbu imdād ü iʿānet ü irşādıyla yalñızca ḥużūr-ı hümāyūn-ı şāhāneye çıkup muʾaḫḫaran mesmūʿ ve maʿlūm oldıġı vechile ġūyā Ponṣonby ile ittiḥād ederek benim ʿaleyhimde oldı diye ben kendüye iftirā etmiş oldıġımdan ve yerden göge lā-mekān-ı ʿademe ḳadar ṣadākat ü istiḳāmetinden baḥṣile aġlayup sızlayaraḳ diledigi gibi bī-çūn ü çirā beṡṡ-i şekvā ve ʿarż-ı buġżādan başḳa Çörçil māddesi [184] her ne ḳadar Londraya ḥavāle olunmuş ise de şāyed tesviye ḳabūl etmeyerek iẓhār-ı şiddetle ʿazlimi teklīf etmeleri iḥtimāl maḥalline ve keʾenne İngilizler elān Mısır vālīsine muvāfıḳ u muʿāvin degil gibi ise de bu mādde içün Devlet-i ʿAliyye ile bozuşup Mısır vālīsiyle uyuşacaġına daʾir ve sāʾir evhām u ḫayālātdan

mürekkeb maḥẕūrāt-ı muḥtemelāt daḫı serd ü ityān ederek ḥāṣılı iġtinām-ı ḫalvet-i mekān ve intihāz-ı ġaflet-i zamān birḳaç günden beri ezberledigi aḳvāl-i mezbūreyi tamāmca ḳırāʾatla ḫāk-pāy-i ʿālīyi taʿcīze mecāl bulundıgından kāffe-i daʿvā-yı mücerredinde (kendü şāhid o da zūr) olmaḳ üzere ne dediyse deyüp benim ʿazlimle yerime ḳāʾimmaḳām-ı sābıḳ Ḫulūṣī Aḥmed Paşanıñ naṣbına ẕihn-i hümāyūn-ı mülūkāneyi imāle etmiş ve baʿdehu istifsār-ı ʿālī vuḳūʿında ser-ʿasker paşa daḫı iḳbāline hürmeten kendüsine mürevvic-i mā-yeşāʾ oldıġına mebnī mah-ı rebīʿü'l-evveliñ ibtidāsı pencşenbe günü icrā-yı ʿazl ü tebdīle irāde-i seniyye müteʿalliḳ olmuş olmaġla inḳibāż-ı şedīd ile gidib inşirāḥ-ı cedīd ile gelişinden beni sevenlerden baʿż ẕevātıñ teẕkere māddesinden ḥerīf size pek darılmış ġalibā şikāyet etmek gerek diye iḫbār-ı maḥremānesinden ve sāʾir ḳarāʾin-i ḥāliyeden ʿazlimi teferrüs edüp ṣoñra cümle ile berāber ḫāk-pāy-ı hümāyūna sürülerek Bāb-ı Ālīye ʿavdet etdim ve mülkiyye nāzilesi oradan geldigi gibi işte kendüniñ ve İngiltere devletiniñ ḫāṭırı içün ḫariciyye nāẓırını ʿazl etdirdim birḳaç güne ḳadar icrā olunacaḳdır devleti ṭarafına taḥrīrātını ve ḳuruyerini ḥāżırlayup hemān icrā olundıġı gibi çıḳarsın [185] diye İstefenaki vesāṭetiyle Ponṣonbyi tebşīr edildigini ertesi gün işitdim. Her ne ḳadar erbābına ʿayān ise de şurasını taḥrīr ü beyānda ḥaḳḳu'l-inṣāf meslūbü'l-iḫtiyārım ki mülkiyye paşası benim ʿaleyhime Ponṣonby ile ittiḥād u ittifāḳdan külliyen berāʾat-i ẕimmet gösterib ḥālbuki edille-i sāʾireden başḳa Ponṣonbyniñ çalışdıġı azl ü tebdīlimi zemīn ü zamān ile kendüsi bi'l-iltizām ḫāk-pāy-ı hāliyeden istiḥṣāle ez-dil ü cān himmet etmiş olmaġla mersūm ittihādını fiʿlen is̱bāta bundan ziyāde delīl-i važıḥu't-taʿbīr ve bürhān-ı ḳāṭiʿü't-tezvīr olmayacaġı ẓāhirdir. Fi'l-vāḳıʿ bāzār ertesi günü Ponṣonby kendüsiyle ülfeti olan Ḥālik Hekīm Rāzīniñ oġlu Rāzīyi maḫṣūṣca ʿarż-ı ḫulūs içün baña gönderüp gūyā beynimizde vuḳūʿ bulan uyġunsuzluḳ ḳażā nevʿinden oldıġına ve öteden beri żātıma olan ḥürmet ü iʿtibārına yine ḫalel gelmediginden ṭarafımızdan daḫı muḳābele-i bi'l-mis̱l meʾmūlünde bulundıġına dāʾir ḫaylī Çeramonyalar etmiş ve cānib-i rast-gūyānemizden sözüñ doġrusu bu ḫuṣūṣda kendüniñ ḳavl ü fiʿli pek yolsuz ve uṣūlsüz oldı ḥaḳḳa maḳrūn daʿvāsı var ise geri durmasın lākin müfsid ü muḥarrik ilḳāsıyla o ḳadar tehevvür ü ıṣrārlar ve taʿlīm-nāme ile tercümāna verdigi kāġıd parçalarından Müşīr Paşa ḥażretleriniñ ve benim ḥaḳḳımda istiʿmāl eyledigi riʿāyetsiz sözlerinden iḳtiżā eder idi sāye-i şāhāneden ḥāʾiz oldıġımız rütbeden isḳāṭa devleti daḫı muḳtedir degildir kendüsi nerede ḳaldı ve o maḳūle perde-bīrūn-ı evżāʿa ṣalāḥiyyet ü istiḥḳāḳ neden ḥāṣıl oldı hele lisāna [182] aldıġı muḳāseme laḳırdısına herkes şaşup ʿaḳıllar durdu devlet terbiyyesi ve sefāret ādābı ve politiḳa uṣūlü bu mudur diye vāfir-i kelāmdan ṣoñra her ne ise meʾmūrīn

beyninde olan münāsebet-i devleteyn-i ṭarafeyniñ revābıṭıyla ḳāʾim olmaġın Devlet-i ʿAliyye ile İngiltere devleti meyānında rābıṭa-i meṣāfāt ber-ḳarār oldıḳca bu münāsebet daḫı bi'ṭ-ṭabʿ dāʾimdir yollu cevāblar verilerek mersūmıñ bu muʿāmele-i Frengānesi daḫı mesmūʿım olan tebşīr ḫaberini teʾyīd eylemiş olup işbu mücāvebeyi ve Fransa ḳralından ṭaraf-ı eşref-i şāhāneye hediyye tertīb olundığına dāʾir Amiral Rusen göndermiş oldıġı varaḳayı müşʿir taḳdīm eyledigim teẕkereyi daḫı cevāb ẓuhūr etmediğinden edille-i ʿazl çoġalmaḳ ḥasebiyle “ve lem yebga min eşeye ġayra teʾessüfī ve lev şiʾtü en ebga bekeytü teʾessüfī” ḥüznünce elem ü endūh ile teslīm ü rıżādan ġayri yapacaḳ ḳalmamış ise de düvel-i ecnebiyyeye ḳarşı böyle göz göre ve mūcebsiz yere Devlet-i ʿAliyyeye ʿurūż-ı ʿayb u ʿār ve luḥūḳ-ı şīn ü şenār ile reẕālet ü ḥaḳāret vuḳūʿına dayanamadıġından bir kerre daḫı ʿaḳlım erdigi ve gücüm yetdigi ḳadar mā-vecebe ʿaleynāyı edā içün ṣalı günü bir mufaṣṣal teẕkere tesvīd edüp meʾālinde şu Çörçil ḳażiyyesinden dolayı ser-i hümāyūn-ı şāhāneyi taṣdīʿ etmemek niyyet-i ʿācizānesinde idim lākin ʿaleyhimde olanlar bu māddeyi ālet ederek ḥaḳḳ-ı bende-gānemde taġayyür-i teveccühāt-ı seniyyeye çalışmada ve maʿnen şān ü şevket-i şehen-şāhı muḳteżāsına muġāyir gitmekde oldıḳlarından ḥasbe'l-ʿubūdiyye ʿarż-ı [187] ḥāle mecbūr oldım. Maʿlūm-ı ʿālī buyuruldıġı üzere ibtidā Ponṣonbyniñ bir güne tarżiyye teklīfinde olmaḳsızın defʿaten ḳaṭʿ-ı muḫābereyi iʿlān etmesi ve s̱āniyen verdigi taḳrīrde Bāb-ı ʿĀlīden cevāb almaḳsızın devletine ḳuriyer çıḳarması ve s̱ālis̱en devletiniñ müttefiḳi olan Fransa devletiniñ büyük elçisi Amiral Rusen gibi muʿteber ādem-i ʿarż-ı tavassuṭ etdikce ḳabūl etmemesi ve rābiʿen cevāben verilen taḳrīr-i resmīde yüzbaşınıñ iḫrācından başḳa tarżiyye-i münāsebeye daḫı muvāfaḳat olunacaġı bildirilmişken devletinden taḥrīrāta intiẓār şeklinde tarżiyyeden istinkāf eylemesi ve ḫāmisen ḳaṣr-ı hümāyūn-ı şāhāneye daʿvetle ser-ʿasker paşa ḥażretleri gibi şeyhü'l-vüzerā bir ẕāt-ı bülend-i iʿtibār ṭarafından kendüsine bu ḳadar talṭifāṭ u tenzilāt vuḳūʿından ve müşārun-ileyhiñ mülākāt u ifādātıyla rivāyet-i kāmile ve belki tarżiyye-i kāfiye ḥuṣūlünden ṣoñra yine biri birine ve fıḳrası fıḳrasına uymaz ve ḳullandıġı taʿbīrāt-ı bī-edibāneye cihet-i ṣalāḥiyyeti bilinmez saçma sözlerle tercümānına verdigi taʿlīm-nāmelerindeki hevefātı telaffuẓ u tekrārdan fāriġ olmaması cümleten ādāb-ı sefārete münāfī ve muʿāmelāt-ı düveliyyeye muḫālif şeyler oldıġına mebnī ḳavl ü fiʿli cümle süferā ṭarafından taʿyīb ü taḳbīḥ olunaraḳ nihāyet bu māddeniñ Londrada tesviyesi Nūrī Efendiye ve süferā-yı erbaʿa ṭarafından daḫı devletlerine yazılmış olmaġla mersūmıñ ḥālā iddiʿā-yı sābıḳdan nukūl etmemek ṭavrında şimdiki maḥremāne sözlerini ilerüde devletinden gelecek meʾmūriyyetle resmen

söyleyecegine dāʾir ṣūret-i iżāfede tefevvühāt-ı fāsideden [188] ġarażı mücerred teklīfini ḳabūl etdirebilir ise bi'l-efsād kendüsinde ḥāṣıl olan zuʿm u iʿtiḳada göre Rusyalıya ḳarşı devletine bir şān taḥṣīl etmek ve ʿaksi taḳdīrinde yaʿnī buraca merāmını yürüdemeyüp devletinden daḫı istedigi gibi meʿmūriyyet alamadığı ḥālde çünkü ibtidā-yı sefāretinden beri parlementoda memdūḥ olmadığından bu mādde vesīlesiyle istiʿfā ederek keʾenne bizim bir ādemimiz içün şu ḳadar bu ḳadar çalışup bi'l-āḫere sefāretini terk etdi diye milleti ʿindinde kendüsine bāʿiṡ iʿtibār olmaḳ daʿiyyesinden ʿibāret ve bu derecelerde dayanmasına İstefenakiniñ taḥrīk ü ifsādıyla Bāb-ı ʿĀlīniñ mümāṣāt ü mülāyemeti sebeb ü ʿillet olup yoḳsa parlementoda salṭanat-ı seniyyeniñ beḳā-yı iḳbāl ü istiḳlāli İngiltere devletiniñ menfaʿat-i maḫṣūṣasındandır ve devletimiz bu uṣūlde baṣīret üzere olmalıdır diye çağıra bağıra söylemekde ve keʾenne Rusyanıñ Devlet-i ʿAliyyeye teġallüb ü taḥakkümünden baḥs̱ olunmaḳda iken şimdi böyle bir mādde-i cüzʾiyye içün düvel-i ṣaġīrede ve belki düḳalıḳta ḳabūl olunmayacaḳ ministro ve ceneral ʿazli teklīfiyle salṭanat-ı seniyyeniñ istiḳlāline doḳunacaḳ ve Rusyalı cānibinden Devlet-i ʿAliyyeye biz mi tegallüb ediyoruz yoḳsa siz mi ediyorsuñuz denilecek ve resmī teklīflerini Devlet-i ʿAliyye ḳabūl etmedigi ḥālde ol vaḳt kendülerine daha ağır düşecek ṣūreti tecvīz ü iḫtiyār etmeyerek beher ḥāl devletce ve Avrupaca müṭālaʿa ile ġāyet mā-fi'l-bāb mes̱elā Nūrī Efendi ṭarafından İngiltere ḳralına veyāḫūd baş vekīline baʿż Çeramonyalı iʿtiẕār gibi bir tarżiyye-i münāsebeye rāżı olacaḳlarına şübhe yoġiken mülkiyye nāẓırıyla İstefenaki beyninde [189] gūyā İngiltere devlet ve milleti Ponṣonbyniñ üzerinde bulunan büyük elçilik iʿtibārını veḳāyeten veyāḫūd Çörçiliñ ḍarb u ḥabsine infiʿālen iẓhār-ı ḥiddet etmeleri iḥtimāliyle sefer-i Mıṣır ve boğaz ve donanma-yı hümāyūn üzerine baʿż tefevvühāt-ı iʿtirāżiyye teẕekkür olundığı mesmūʿ-ı ʿācizānem olup ḥālbuki Avrupa muvāzenesi külliyen buña muḫālif olaraḳ ez-cümle İngiltereli geçen sene Fransalı ile berāber Lehliyi ayaḳlandırmış iken Rusyalı Varşovanıñ altını üstüne getirmek üzere diledigini yazup hīç bir vechile imdād u iʿāneye mecālleri olmadığı ve muaḫḫaran Rusya imparaṭoru ṭarafından Lehliniñ imḥā-yı ḥükūmet ü milliyetine dāʾir kelimāt-ı ʿaleniyye vuḳūʿında işbu ḥükūmet ve millete Beç muʿāhedesiyle kendüleri żāmin oldığından ġazeteciler her ne ḳadar ġayret vermişler ise de ses çıḳaramadıḳları ve geçenlerde Leh ḳıṭʿasından Rusya ve Nemçe ve Prusya devletleriniñ ḥimāyet-i müşterekelerinde olan Ḳraḳova (Krakow) iḫtilāliniñ defʿi içün Prusyalı ṭarafından ʿasker gönderildikde yine İngiltere ve Fransa ġazeteleri daʿvāya ḳıyām etmiş iken bunlar istedikleri gibi iḫtilāli defʿ ü teskīn ederek devleteyn-i müşārün ileyhümāya faḳaṭ lafẓī murād bir

protestodan ġayri bir şey yapamadıḳları ve İspanya ḳraliçesine lede'l-ḥāce elli biñ ʿaskerle imdād etmek üzere ḳraliçe-i müşārun-ileyhā ile resmen ʿaḳd-i muʿāhede etmişler iken müteveffā İspanya ḳralınıñ ḳarındaşı olan Don Ḳarlosuñ ḳraliçeye ġalebesinde Rusyalı cānibinden bunlara eger ṭarafıñızdan müdāḫele-i ʿaskeriyye vāḳıʿ olur ise maṣlaḥata ben de ḳarışırım denildigi [190] mebnī müteʿahhid oldıḳları imdādī açıḳdan veremeyerek faḳaṭ Londrada “volenter militer” yaʿnī göñüllü ʿaskere irāʾe-i ruḫṣatla cānı isteyen ḳraliçeniñ imdādına gitsin demekden ġayri söz bulamayup elan Don Ḳarlos ceng ü cidāl üzere oldıġı ve Belçiḳayı Flemenk devletinden tefrīḳ etmişler iken beş senedir Flemenk ḳralına taṣdīḳ etdiremediklerinden ḥālā sürünüp ve Īrānlı Rusya seferini İngiltereliniñ taḥrīkiyle açmış iken ḥīn-i inhizāmlarında bir vechile imdād u iʿāneye muḳtedir olmadıġı ve mesbūḳu'l-emṣāl olmamaḳ üzere birḳaç sene evvel Īrānlı maʿa-żaʿafi ḥālihim Rusyalı gibi bir devletiñ elçisini yaralamış iken faḳaṭ ʿAbbās Mirzā ṭarafından tevkīrli bir tarżiyye-i resmiyye ile ḳapanup Īrān vükelāsından hīçbiriniñ ʿazlini mūcib olmadıġı ve geçen sene Ḥalebde Mıṣırlılarıñ ḍarb u rüsvāy eyledikleri İngiltere ḳonsolosu içün İskenderiyeden bir gūne daʿvā ve nizāʿ vuḳūʿı işidilmeyüp İngiltere devleti vüsʿat-i ḥavṣala ile heżm ederek ḳonsolosuñ yedigi dayaḳ yanına ḳaldıġı ve iki üç seneden beri Rusyalı ʿaleyhine tehyiʾesi şöyleşilen İngiltere donanmasınıñ gürüldüsi şöylece iki defʿa boġaza gelib gitmekden ʿibāret olaraḳ Rusyalıya muvāzene içün Ḫalic Ḳosṭanṭiniyyeye beglik sefīneler idḫāline istiḥḳāḳ iddiʿāsında iken lehü'l-ḥamd o misillü vażʿ-i bāridi teklīfe bile mutaṣaddī olamadıġı ve Devlet-i ʿAliyye ile Rusya devleti beyninde olan muʿāhede-i ittifāḳiyyeniñ üzerine kāh Çanaḳḳalʿası muʿāhedesinden ve kāh şundan bundan baḥs̱ ederek Der-saʿādetde ve gerek Petersburġda tamām [191] beş kerre protesto etmiş ise de her defʿasında ṭarafeynden aldıġı cevāblarla ʿāḳıbet-i lisānını kesüp ṣuṣduġu ve ʿale'l-ḫuṣūṣ Rusyalı ʿaleyhine ġazetelerle cihānı doldurup hemān cenge çıḳacaḳ gibi görünürken davranmaġa muḳtedir olmadıġından ġayri sefāretle Rusyaya gönderecekleri maʿhūd kātibini imtizācsızdır diye Rusyalı ḳabūl etmediginden żarūrī muḳaddemā sefāretinden Rusyalınıñ ḫoşnūd oldıġı Lord Deramiyi tekrār taʿyīn ü irsāl eyledigi ve geçenlerde dīvān-ḫānede baʿż edebsizligine mebnī Ḳapudan Paşa ḥażretleriniñ kendü eliyle ḍarb u cerḥ ederek beş on gün gör ki vażʿ eyledigi Prusyalı ẕātın da mersūm Çörçilden muʿteber Prusya devletinden daḫı İngiltere devleti gibi ṭabaḳa-i evvelīde bulunan devletlerden maʿdūd iken ḥüsn- idāre-i ḥaḳīrānemle Prusya elçisi ṭarafından cüzʾī ve küllī bir gūne tarżiyye ṭalebine daḫı mübāderet olunamadıġı ḳażāyā-yı maʿlūmeden ve Fransalınıñ ittifāḳıyla bile İngiltere donanması boġaza gelüp

gitdikce Fransa donanmasınıñ berāber bulunmaması ve keẕālik Rusya ittifāḳından dolayı İngiltereliniñ ṣoñraki protestolarına Fransalınıñ ḳarışmaması daḫı başḳaca mezāyā-yı daḳīḳadan olmağla bu ṣūretlerle İngiltereliniñ şiddet-i ḫuṣūmet gösterdigi Rusyalı ile muʿāmelesi bile böyle dırıldıda ḳalaraḳ el-yevm Rusyalınıñ Hinde taʿarrużu ḳorḳusundan bir ṭarafından maḥż-ı müsāʿade-i Devlet-i ʿAliyye ile nehr-i Fıratda iʿmāl eyledigi vapurlar ile teshīl-i muḫābereye çalışmaḳda ve bir ṭarafdan daḫı [192] Petersburġda elçisi vesātatiyle Rusyalıya müdārā ḳılınmaḳda olup ḥāṣılı meşāġıl-i külliye-i dāḫiliyyesinden başḳa daḳāyıḳ-ı ḥāliye ve ṭabīʿat-i politiḳa ve mizāc-ı ʿaṣr-ı iḳtiżārlarına naẓaran şimdilerde vechen mine'l-vücūh Devlet-ʿAliyye ile bozuşmaḳ işine el vermeyeceginden māʿada geçenlerde zanparalıkda basḳın veren vekīlleriniñ ḳānūnları üzere muḥākemesi bile aylarca sürünerek devletlere ḳarşı ʿayb oluyor diye kesilüp bitirilmesi taʿcīl olunmamışken esāfil-i nāssdan olan Çörçil gibi müttehim ve öteden beri her devletde hezār-bār ems̱āli sebaḳ etmiş ve etmekde olan bir mādde-i ġayr-i ehem içün parlemento meclisinde zīr ü bālāsı nice kerre söyleşmeksizin ve ḫuṣūṣan ṭaraf-ı Devlet-ʿAliyyeden sābıḳen ve lāḥiken gösterilen bu ḳadar mürāʿāt ü meṣāfātıñ ve'l-ḥāletü hazihi dostāne ʿarż olunan tarżiyyeniñ ve be-ḫuṣūṣü'l-ḫuṣūṣ Rusya ittifāḳı daḳīḳasınıñ bi't-teḥevvür ve bi't-tefekkür ve teʾemmül-i Devlet-ʿAliyye ile revābıṭınıñ ḥallī ve'l-yevmü rūḥü'l-vaḳt ıṭlāḳ olunan iʿtiḳād-ı ʿāmme ḥükmünce Avrupanıñ her ṭarafından beḳāsı mültezim olan āsāyiş-i ʿāmmeniñ iḫlāli ve māhiyyet-i ḳavām-ı zindegānīleri olan ticāretiñ taʿṭīli emr-i ʿaẓīmini göze almaḳ üzere hemān iẓhār-ı ḫuṣūmetle Devlet-i ʿAliyye ʿaleyhinde ḳıyām eylemesi maḥāẕīrine dāʾir müṭālaʿāt-ı vāhiyyeyi bī-mağz u bī-maʿnā şeyler olacağı lede'l-iḳtiżā bi'l-eṭrāf baḥs̱ ü tedḳīḳ-i ṣaḥīḥ ile is̱bāt olunacağından başḳa bi'l-farż-ı ve't-taḳdīm teḫāliṭ-i eyyām ve ʿadem-i ıṭṭırād-ı aḥvāl-ı ʿālem cihetiyle ẕikr olunan maḥāẕīr-i muḫayyileniñ birinden biri ẓuhūr edecek olsa bile beher ḥāl [193]şimdiden olamayup Nūrī Efendiye gönderilen taḥrīrātıñ cevābı vürūdıyla Ponsnbyniñ merāmınca ve devletce teklīf-i resmī vuḳūʿı bilinerek onuñ üzerine yine Devlet-i ʿAliyye ṭarafından Londraya vardıḳdan belki birḳaç kerre daḫı muḫābereler cereyānından ṣoñra nihāyet kārda olmaḳ iḳtiżā edecegi der-kār ve beyne'd-düvel umūr-ı ecnebiyye neẓāreti pek muʿteber ü müreccaḥ bir nāzik meʾmūriyyet olup sefāret-i pāyesi bir vechile muʿādil ü muvāzin olmayacağından ve mülkiyye nāẓırıyla İstefenakiniñ mülāḥaẓası vechile İngiltere devleti Ponsnbyniñ üzerinde bulunan büyük elçilik iʿtibārını viḳāye edecek oldığı ṣūretde Devlet-i ʿAliyye onuñ mā-fevḳinde olan neẓāret-i ḫāriciyye manṣıbınıñ ḳadr ü ḳıymetini muḥāfaza etmemek hīç cāʾiz olmamaḳ lāzım geleceginden ġayri

felācürm İngiltere ḳabinetosunuñ ve parlemento meclisiniñ reʾyi sefāret-ḫāne mülāḥaẓa-i nāḳıṣası gibi olmayacağından devletce ʿazlimizi ne İngiltereli teklīf edebilüp ve ne düvel-i sāʾire tecvīz etmeyecegi ẓāhir ü bāhir ise de farżen teklīf olunacaḳ ve bilā-müdāfaʿa ḳabūl buyurulacaḳ olur ise beyne'd-düvel neẓāret-i ḫāriciyye gibi meʾmūriyyet-i muʿtenānıñ bir elçi sözüyle tebdīli şeynini iḫtiyārdan ise bārī İngiltere devletiniñ teklīfiyle olması ehven olacağı bedīdār olup ancaḳ şāyed ḫāṭır-ı hümāyūna bir güne ḥeds̱eyi mūcib olacağı ṣūretde serīre-i ḥāle naẓaran yalñız benim ʿazlimle maṭlūb-ı ḥāṣıl olacağından Müşīr Paşaya doḳunulmamaḳ üzere istiʿfā-yı bendeġānemle ʿazlim Avrupa devletleri uṣūline daḫı muvāfıḳ olmasıyla hem şān [194] ü şevket-i şāhāneye o ḳadar doḳunmayup ve hem muvāzene-i ḫāriciyye daḫı gözedilmiş olacağı vażıḥātdan ise de evvel ü āḫir etdigim saʿy ü ġayret-i ʿācizāne ve bu vechile ʿarż u işʿāra mütecāsir oldığım müṭālaʿāt-ı ḥaḳīrāneden maḳṣūd-ı aṣlī-i müstemendānem ẕāt-ı mevhūmü'l-vücūduma ʿāʾid menfaʿat-i maḫṣūṣa ġarażına mebnī olmayaraḳ mücerred-i meblaġ-ı ʿaḳl ü idrākim ḳadar icrā-yı vaẓīfe-i ṣıdḳ u istiḳāmet ve edā-yı vācibe-i ḥaḳḳ velī-i niʿmet-i emeline münḥaṣır olup yoḳsa cāh u celāl cümlesi salṭanat-ı seniyye-i sermediyyü'l-ḳarārıñ olmaġla her ḥālde emr ü fermān ḥażret-i men lehü'l-emrindir diye ḫatm-i kelām ederek müsveddeyi çehārşenbe günü tebyīż ü taḳdīm edecek lākin ṣalı günü begligci vekīli Şārım Efendi gelüp Erzurum vālīsi Esʿad Paşanıñ ḳapı ketḫüdāsı bulundığından oña dāʾir baʿż iş żımnında Bāb-ı ʿĀlīye gitmekligimi teklīf etmekle daḳīḳa-be-daḳīḳa ʿazlim ḫaberine muntaẓır olacağımı söyledikce ne iḥtimāl diye teslīm etmedigine mebnī elinden ḳurtulamadıgımdan çehārşenbe günü Bāb-ı ʿĀlīye gidilüp ferdāsı pencşenbe günü daḫı teẕkere-i ṣadr-ı ʿaẓamı ile ʿazlim iḫbār olunmaġın tebyīż ü taḳdīm olunmayaraḳ öylece ḳaldı. Bu maʿlūmdur ki manṣıb u meʾmūriyyet-i emānet ü ʿāriyyet olmasa elden gitmez ve beḳāsı olsa peşīn baña intiḳāl etmezdi ve bir de evelce ḥadesiyyāt-ı sābıḳa ile tavṭīn-i nefes etmiş oldığımdan ġayri baʿż cihetlerle kendümden yeʾs ü fütūr bulduğumdan infiṣālimden ġam-nāk olmamaḳ lāzım gelirdi [195] lākin Devlet-i ʿAliyyeye boş boşuna ʿārıż olan ẕill ü naḳīṣadan ġāyetle daġ-ı ber-dil oldığımdan māʿadā sürūr u keder ve ḫumār u neşʾe ne olur ise olsun her şeyʾiñ eñ ibtidā görülüp bilineni nüfūs-ı beşeriyyede vāḳıʿ ve teʾs̱īr ü teʾes̱s̱üri eblāġ olup ḫuṣūṣan ve ṣāf-ı feżāʾil-i ittiṣāfıñ "Çi migūyī bābā der-ʿālem-i ṣūret hīç belīt māverā-yı şemātet-i düşmen nist ve hīç eziyyet-i mülemtirāz zaḥmet ḥased ve erbāb-ı ʿinād nī" dedigi gibi ʿazl ü infiṣālim ḥaḳḳında ḥased ü dāʿiye-i teferrüd belāsıyla maṣlaḥatı bu pereseye getirinceye ḳadar çalışup hem ḫaṣm ve hem ḥākim olan sāmiʿa-i ʿālem seyyiʾat-ı ʿaẓīmesiyle dolan Tatar yādigārınıñ

sözüyle vuḳūʿ bulacağından tezkire-i sāmiyyeniñ vürūdunda maġmūm ü mükedder olmadım desem yalan olur. Lillāhi'l-ḥamd benim üzerime zāten ve zamānen bunuñ bir ḥayṡiyyet-i ṣāliḥa ve ḫidmet-i fāżıla-i mürecceḥası olmayup gerçi riyāsetimde bende salṭanat-ı seniyyeye dil-ḫˇāhım gibi ḫidmet edemedim ise de lede'l-muvāzene noḳṣānü'n-noḳṣān evvelü'r-rüḥcān mesʾelesine ve müşārun-ileyhiñ tercüme-i aḥvāline ʿilm-i ʿālem-şümūl -i şāhāne muḥīṭ olmaḳ ḥasebiyle onuñ iştikā ve ithāmından ṣoñra bir kerre de bu ḥaḳīri söyletmek muḥākeme-i ḥabāb-ı şehen-şāhı ve ʿadālet ü taḥḳīḳāt ḥażret-i pādişāhī iḳtiżāsından idi ancaḳ iḳtiżā-yı şīve-i ḳaderle mizāc-ı nāzenīn Ḥażret-i Nübüvvete vuḳūʿ-ı teʾeṡṡür-i ḥikmeti miṡillü füsūn ü fesānesi ḳalb-i hümāyūn-ı mülūkāneye mūriṡ-i eṡer ve ḫafaḳān-ı ḫuṣūmet ve żīḳ-i ṣadr-ı nefsāniyyetle tevātür-i nefs ve ḳīl ü ḳālden mirʾāt-i żamīr-i ʿālī-bi'ṭ-ṭabʿ muġber olup vaḳt-i muḳadder daḫı ḥulūl [196] etmiş oldığından Ḫˇāce Selmānıñ baḫt-ı bed pertev-i ez-dil-figārī pīr-i sāḫt mıṣrāʿı ḥasbiḥāl-i ācizāneme olaraḳ ʿazl ü tebdīlime irāde-i ʿaliyye taʿalluḳ etmiş ise de māhiye on biñ ġuruş maʿāş iḥsānıyla Haḳḳ-ı müstemendānemde levāzım-ı şīme-i kerīme-i bende perverīleri icrā buyuruldığından māʿadā ibtidā-yı neşʾetimden beri min-ġayri liyāḳatin müstaġrak oldığım nān u niʿam hazret-i pādişāhīniñ haḳḳı maġz-ı üstüḫānımda cāy-gīr olmaġla leyl ü nehār duʿā-yı ʿömr ü şevket-i şāhānesine muvāẓebet-i farīża-i ẕimmet ü müteḥattim ṣıdḳ ṭutmuşdur hemān Cenāb-ı Ḥaḳḳ ẕāt-ı hümāyūn-ı şehr-yārāna ve vücūd-ı ʿālem-sūd-ı cihāndārānesin ḫaṭālardan maṣūn ve eyyam-ı ʿömr ü şevket ve iclāl-i şāhānesin rūz-efzūn eyleyüp düşmenlerin ḳahr eyleye āmīn “soḫen ber-ser düşmeneş ḳaṭʿ-ı ker dem ki muḳaṭṭaʿ ez-īn cāy-ı ḫoşter nebāşed.”

Mebhās-ı Evvel

İstefenaki ile Ponṣonbyniñ bevāʿiṡ-i isāʾeti ve müteḥemmim-i mādde-i ridāʾet olan Pertev Girāy Paşanıñ sebeb-i ḫuṣūmet ü nefsāniyyeti beyānındadır.

Bu İstefenaki denilen kāfir mācerā-yı muḳaddemā-yı eṡnā-yı fetretde bir aralıḳ Eflāḳ ve Boġdān voyvodalıḳları kāʾim-makāmlığında ḳullanılmış ise de muʾaḫḫaran Anadolu ṭarafına nefy ü iclā ile menfayā iḳāmet üzere iken Rusya seferi açılaraḳ ṣadr-ı esbaḳ Selīm Paşanıñ ordu-yı hümāyūna meʾmūren Der-saʿādetden ḥareketlerinde resm-i vedāʿ içün cümle ile berāber Dāvud Paşaya gidildikde o zamān ḥaḳīr dīvān-ı hümāyūn begligciligi meʾmūriyyetinde bulundığımdan müşārun-ileyh hīn-i vedāʿda mersūm İstefnaki tercümānlıḳ ḫidmetiyle ordu-yı hümāyūnda ve keẕālik menfāda olan tercümān-ı [197] esbāḳ Yaḳovaki daḫı bāb-ı ser-ʿaskerīde istiḫdām olunmaḳ üzere ıṭlāḳları ḫuṣūṣuna ser-

ʿasker paşa ile berāber ḫāk-pāy-ı hümāyūn-ı şāhāneden bi'l-istidʿā müsāʿade-i seniyye erzānī buyuruldıġı beyānıyla Bāb-ı ʿĀlīye geldigim gibi hemān ikisiniñ daḫı ıṭlāḳ-ı fermāñlarınıñ ıṣdārıyla ser-ʿasker paşa-yı müşārun-ileyh teslīmini bi'ẕ-ẕāt baña emr ü tenbīh edüp Bāb-ı ʿĀlīye ʿavdetde reʾīs-i vaḳt olan paşa-yı mezbūr ḫānesine gitmiş bulunmaġla elbette onuñ daḫı malūmu olmaḳ ve ḫuṣūṣen vekīl-i vaḳtiñ irādesiyle yazılacaḳ fermān-ı ālī cānib-i riyāsetden istiẕāna muḫtāc olmamaḳ mülāḥaẓasıyla derḥāl yazdırılan fermānlar gitmez ise resīd etdirilerek ṭaraf-ı ser-ʿaskerīye gönderilüp ertesi gün buña iḫbār olunduḳda meger kendüsiniñ malūmu olmamaġın ṣadr-ı ʿaẓamıñ murādı İstefenakiyi istiṣḥāb ile o ḫabīs̱i vāsıṭa-i ṣulḥ ederek Rusyalı ile bilā-muḥārebe uyuşmaḳ niyyet-i ḫālīṣāneye mebnī oldıġından ve mersūmıñ ordu-yı hümāyūnda bulunması ḳaṭʿā cāʾiz olmadıġından baḥs̱ile kendüye danışılmaḳsızın ıṭlāḳı emriniñ ıṣdārına iẓhār-ı infiʿāl edüp fermānlar daḫı henüz maḥalline gitmemiş bulundıġından mersūmıñ fermānını ṭaraf-ı ser-ʿaskerīden bi'l-iʿāde ordu-yı hümāyūna meʾmūriyyeti fıḳrasına ṭayy ü iḫrāc ve Der-saʿādete gelmesini ḳayd ü idrāc ile yeñiden yazdırmışidi bu ṭarīḳ ile mersūmıñ İstanbula gelüp beynimizde muʿārefe yoġise de ser-ʿasker paşaya münāsebet-i ḳadīmesi oldıġından onlara gidüp geldikce arada [198] ṣırada benimle daḫı görüşür çünkü kendüsi ʿOs̱manlıca biraz oḳuyup yazmış ve iyi Fransızca bilmekle ketebe-i Efrenciyeden çok şey müṭālaʿa etmiş oldıġından ṣoḥbetine iʿtibār olunur idi.

Selefim Necīb Efendi vaḳtinde İngiltere ve Fransa ve Rusya devletleri cānibinden bi'l-ittifāḳ ṭaraf-ı Devlet-i ʿAliyyeye teklīf olunup henüz mücāvebesine bedā olunmayup ḥudūd-ı Yunan māddesi ḫidmet-i riyāset-i meʾmūriyyetim ẓuhūruyla baña intiḳāl eylediginden düvel-i s̱elās̱e müşārun-ileyh süferāsıyla aḳd olunan mükāleme-i resmiyye meclislerinde ve gerek sāʾir mükālemelerde Fransa lisānında ṭelāḳat ü mahāreti cihetiyle dīvān-ı hümāyūn tercümānı Esrār Efendi ile berāber bunı daḫı tercümānlıḳda istiḫdām ederek beş sene menfāda iḳāmetle menkūb u kemnām oldıḳtan ṣoñra ḳavmi beyninde ez-ser-i nev kendüne taʿayyün ü temeyyüz verdigimden başḳa Sisam cezīresi begliginin bā-berāt-ı ālī uhdesine iḥālesi ve bunıñ ḳızını alup kendüsini ḳapı kahyāsı etmek şarṭıyla Boġdan voyvodalıġınıñ şimdiki Üstürje voyvodaya istiḥṣāli ḥuṣūṣlarına himmet etmiş oldıġımdan ẓāhir ḥālde benden pek memnūn ve müteşekkir iken vaktā ki bir sene evvel ḫaẕle-i ḳavmden Panoyadaki nām menḥūsuñ sevḳ ü ilḳāsıyla mülkiyye nāʾibesiniñ naṣb etdirmiş oldıġı baṭrīkden milletce iştikā vuḳūʿıyla azli lāzım gelerek ḳāʿide-i ḳadīme üzere ḫalefiniñ intiḫābı buyuruldı kendülerine ḥavāle

olunduḳda bundan evvelki baṭrīkin vaḳtinde İstefenaki baṭrīk-ḫāneye istīlā ile diledigi gibi metropolidlerin azl ü naṣbında ve mevādd-ı sāʾireden lā-yenḳaṭiʿ aḳçeler [199] almaġa alışmış oldıġı mis̱illü bu yeñi baṭrīk daḫı ʿadem-i ehliyet ve kemāl-i ʿacz ü meskenetinden bi'l-külliye zimām-ı iḫtiyārını ḥāmīsi olan maḫẕūl-i mesfūruñ yed-i idbārına teslīm etmekden nāşī "kār be-nev test" mes̱elince bu kerre dād u sited düzdāne oña müntaḳil ü münḥasır olup İstefenaki ise maʿa'l-ġınā irtikābından akçe diye yıldıza kemend atar ve bu ise para ile evlādını ṣatar ġāyet gümüş göz bir gāvur olmaḥ ḥasebiyle bu pazarlıġa dayanamayaraḳ yeñi baştan baṭrīk-ḫāneyi eline almaḳ dāʿiyesine düştügünden gūyā meẕhebinde müteʿaṣṣıb ve milletini müsteṣḥab olmaḳ iddiʿāsıyla baṭrīḳ-ḫāne meclisinde gāh ityān-ı naṣāyiḥ-i Mesīḥiyyede girye-i ḳıssīsāne ile gözleri ulu manastırdan nişāne ve gāh çelīpā-yı merāmını ḳalāde-i kerden ḥuṣūl etmek içün ġubār-ı teġallüb-i aġyārıñ nezʿine ḥabbāle-i daʿvā-yı ṣadāḳat-i zünnār-bend bahāne olaraḳ ḥāṣılı baṭrīḳliġe naṣbını ḳurduġu sābıḳen Ḳayṣeriye metropolidini müʾellif-i anācīl-i erbaʿaya pādāş eder gibi s̱enālarla erġanūn-ı tebdīr-i muṣannaʿı her perdeden çalmış ve ṣadā-yı nāḳūs-ı baḥs̱ ü muʿārażasıyla kilīsā-yı cemʿiyyet dolmuş ise de aṣḥāb-ı meclis bir müttehim bu aheng-i serd telāş ü tehālükle her şuʿbesi zīr ü bem ġarażından mürekkeb oldıġını añladıklarından enāmil-i redd ile sāmiʿa-i ḳabūli sedd ederek bi'l-āhere cümleniñ intiḫāb u iḫtiyār eyledigi Siroz metropolidi Liġoryos ittifāḳı Liġofet Niḳolakiye münāsebetli düşmüş ve bu ṣūretle İstefenaki ḥırmān-ı emelden māʿadā elinden gelse bir ḳaşıḳ ṣuda boġmaḳ derecesinde Liġofeti sevmeyüp ġayẓ ü ʿadāvet-i ḳadīmesi oldıġından oña müteʿalliḳ [200] olan rāhibiñ baṭrīḳliginden ve fi'l-aṣl Liġofetiñ baña tereddüdini çekemez iken baṭrīḳ-ḫāne meṣāliḥiniñ bi'ṭ-ṭāb eline girmesi cihetiyle ḥasbe'n-neẓẓāre ṭarafımızda bir ḳat daḫı taḥṣīl münāsebetinden pīç-tāba düşmegin Panayoṭaki mübteẕeliyle bi'l-ittifāḳ çünkü baṭrīḳ-i sābıḳın cemāʿat metropolidān ve mütevelliyen mis̱illü ṣanādīd-i ḳavm ʿindinde iʿtibārı olmadıġından meyḫāneci ve baḳḳal ve ḥammal maḳūlesinden biñ ḳadar evbaş u esāfil cemʿ u istiḥṣāb ederek hengāme ile Bāb-ı ʿĀlīye gelüp baṭrīgimizden ḫoşnūduz diye çaġrışdırmaḳ üzere bir fesād terşīsi ḳurmuş olacaġı āniden ḫaber alınup derḥāl ser-ʿasker paşaya teẕkere taḥrīriyle Bāb-ı Ālīce iḳtiżā eden tedbīrine daḫı mübāşeret olunmaḳda iken kendüsi gūyā renk vermemek zaʿmıyla mütecāhilāne bizim odaya gelüp göründigi gibi defʿaten vay melʿūn uyandırdıġın fitneyi burada temāşā içün mi geldiñ alıñ şu kāfiri diye mütecellīdāne bir muʿāmele-i şedīde gösterdigimde "ne cāy-sitīz ve ne pāy-girīz" mā-ṣadaḳ-ı hāli olaraḳ bilā-inkār amān efendim varır şimdi teskīn ederim diye lerzān u hirāsān müteşebbis̱-dāmen-i istīmān olmaġın var kāfir naṣıl ifsād etdiñ ise öyle ıṣlāḥ et

denilerek yanına ādem terfīḳiyle baṭrīḳ-ḫāneye gönderilüp vāḳıʿan tertīb eyledigi cemʿiyyeti tefrīḳ ü teskīn etmiş ve ʿatebe-i ulyādan bi'l-istiẕān milletce intiḫāb olunan metropolid-i sālifü'ẕ-ẕikriñ baṭrīḳ naṣb u taʿyīniyle ḳīl ü ḳāl bitmiş ise de ḫabīs̱-i mersūm her bār benim yanımda rüʾesā-yı sāʾire ile berāber baṭrīḳ-i sābıḳıñ cahl ü ḥamaḳat ve min-külli'l-vücūh [201] ʿadem-i liyāḳatinden baḥs̱ ü iştikā edüp mülkiyye nāẓırına daḫı vardıkca gerçi baṭrīḳiñ biraz cehli var ammā Ḥavāriyyūn daḫı oḳur yazar degil iseler de dīn ü āyīnde ṣalābetleri var idi bu da onlar gibidir diye münāfıḳāne müdāheneler eyledigi malūm iken milletce lüzūm-ı azl ü tebdīlimde daḫı mücerred ḫabṣ-i nihād ve ḥırṣ u ʿinā ddan nāşī beyne'l-millet bu vechile ilḳā-yı şūriş ü fesāddan başḳa ṭavr u ādāb-ı raʿiyyete muḫālif bir reh-i nā-refte ve feżāḥat u şenāʿat-i iḥdās̱ına cesāretle ḳarʿ-ı sāmiʿa-i salṭanat-ı seniyyeyi müeddā olacaḳ ve hasbe'l-meʾmūriyye bütün bütün ṭarafımıza dokunacaḳ ṣūretde vāḳıʿ olan ḫabās̱et ü hiyānetiniñ üzerine bir daḫı evvelki gibi kendüne yüz vermege göñlüm rāżı olmadığına mebnī maḳdemlerde aralıḳ aralıḳ vuḳūʿ buldukca tesāmiḥ ü aġmāż eyledigim baʿż lāübāliyāne ḥareketine istinād ile müteṣaddī oldığı uyġunsuz işlerden terk ü tecāhül ile iḳtiżāsına göre muʾāheẕe eder oldığımdan mütenebbih olmaḳ lāzım iken bu vechile dizginini çekdigim gücüne gelerek ṭıynet-i ḫabīs̱esinde müstekin olan hiyānet ve küfrān-ı niʿmeti icrā ḳaṣdına düşmek ve mukeddemā İngiltere muʿāvenetiyle İskenderiyeniñ istiḫlās̱ı ḳażiyyesinde ser-ʿasker paşanın ve baʿdehu Çanaḳḳalʿasında ʿaḳd olunan İngiltere muʿāhedesinde Vahīd Paşanıñ maʿiyyetinde bulundığından ol vaḳtlerden beri İngiltereliler ile ins ü ülfet dāʿiyesinde olup bā-ḫuṣūṣ Yunan ḥükūmetini aṣıl meydāna çıkaran İngiltereli oldığına bināʾen bi'ṭ-ṭabʿ onlarıñ politiḳasına meyl ü muḥabbet etmek mülābesesiyle Ponṣonby ile āmīzeş ü [202] iḫtilāṭa evvelkiden ziyāde germiyyet vererek mücerred ḫiyānet ü ihānetinden nāşī gūyā Rusya ṭarafdārı olan Liġofet vāsıṭasıyla ben Rusyalınıñ meclūbı olmuş oldığımı aḥyānen mersūma ve bi'l-münāsebe Amiral Rusene ilḳādan ḫālī olmayup mülkiyye paşasıyla daḫı vādī-i zemīnkārīde kāʾin bunlar Rusyalıdan dolayı benim ḥaḳḳımda şübhelenmişler gibi oldıḳlarını kendüsi bi't-taḳrīb anladığına dāʾir maḥremāne sözlere girişdiginden ʿindinde muʿteber ü mültefit olaraḳ otuz yıllıḳ müfsid ü gümrāh-ı meclis-i vāḥidde bir dāne muṣallaḥ u ḫayr-ḫˇāh oldığını baʿż daḳāyıḳ-ı aḥvālinden istinbāṭ eyleyüp ḥattā bir defʿa İstefenaki bu elçilere şöyle ve size böyle fesādlı sözler söylemekde oldığını añlıyorum Ponṣonby gündüzleri ḫˇāb u ḫayāle ve geceleri vehm-i bāl u maḳūle-i esbāb-ı iġvāle mübtelā oldığından bunıñ mefāsid ü mekāyidini ḳabūle müsteʿid olup lākin Amiral Rusen ʿaḳıllı ve rābıṭalı ādem olmaġla o mis̱illü havāciz-i herze-ḫˇārāneye firifte olmamaḳ gerekdir

bilmem siz ne diyorsuñuz diye bir tez̠kere yazdığımda beyne'l-memūrīn yek-dīgerine yazılan tez̠ākiriñ ecvibesi hāmişine yazılmaḳ ʿādet-i cāriyyeden iken mücerred İstefenakiye göstermek içün tez̠kiremi nezdinde tevḳīf ederek başḳaca bir tez̠kire taḥririyle gūyā ṭarafımıza vüs̠ūḳ u ḥüsn-i ẓannından baḥs̠ile o güne tefevvühāt olsa bile iʿtimād u iʿtibār mümkün müdür yollu beyne'l-iḳrār-ı ve'l-inkār teʾvīl ü tevriyeli cevāb ile iġfāl ḳaydında olup ḍarb-ı ḥadīd-i bārid gibi nāfile uġraşmayı daẖı cānım istemediginden alā-ḥālihi terk etmiş idim.

[203] Fi'l-ḥaḳīḳa müṭālaʿama muvāfıḳ olaraḳ Amiral Rusen Devlet-i ʿAliyye ile Rusya devleti beyninde olan muʿāhede-i ittifāḳiyye uṣūlünce naẓāret-i umūr-ı ẖāriciyye ṭarafından Rusyalıya başḳaca ḥüsn-i muʿāmeleniñ lüzūmını taʿaḳḳul ü telsīm ile müfsid-i mersūmıñ sözüne ḳaṭʿā ḳulaḳ aṣmamış ise de Ponṣonbyniñ muḳteżiyyāt-ı sinn ü sāl żaʿf-ı dimāg ve süstī-i şuʿūr u idrākinden māʿada kim bilir cemʿiyyet-i z̠ihn-i z̠āhiline medār olmaḳ üzere mi yoḳsa geceyi gündüze ḳatıb iş görmek bu demekdir ḳuruntusundan mı naṣıl ise ẖilāf-ı tabīʿat ve muġāyir-i ʿörf ü ʿādet gündüz aẖşamlara ḳadar yatıb ez̠ān vaḳtine ḳarīb yaʿnī seḥeri yataḳdan ḳalḳaraḳ tāb-ṣabāḥ-ı tek ü tenhā oṭurmaġı iʿtiyād etmiş ve ẖayālat-ı menāmiyye ve temās̠īl-i vehmiyye renginde müṭālaʿāt-ı tīre ve taṣavvurāt-ı ẖīresi ḥavās u meşāʿirini istīʿāb ile ẓulmet-i ḳayd-endūh-ı sevdāviyyede ḳaldığından bī-nevā çoḳ yaşamış ise de gün görmemiş bir ġārīb-mizāc olup ḥattā parlemento meclisinde vükelā-yı millet ṭarafından İstanbulda sāʿirleri iş görüyor bizim elçimiz uyuyor diye ʿalenen z̠emm ü ḳadḥ oldığı kendüsiniñ daẖı mesmūʿ ve maʿlūmu olaraḳ yine ẖūyunı terk edemedigine ve bu ṣūretlerle eks̠er ve belki her ẖuṣūṣda rāyı ve mülāḥaẓası ʿādet-i ʿacībesi gibi maʿkūs u menkūs olup Rusyalıyı daẖı tabʿan sevmemek iddiʿāsında oldığına mebnī ẖabīs̠-i mersūmıñ mefsedeti bunıñ vehn ü fesād z̠ihnine tevāfuḳ u teʾs̠īr ederek bir ḳat daẖı bunıñ üzerine meşġūl-i māl-i ẖūlyā oldığı baʿż emārāt-ı vāḳıʿadan [204] teferrüs ü iḥsās olunmuş ise de bu meclūbiyyet laḳırdısı eslāf-ı ricāl ḥaḳḳında daẖı söylenmiş bir eski iftirā olup ḥattā Napolyon Bonaparṭıñ cennet-mekān Sulṭān Selīm Ḫān ḥażretlerine vürūd ile āmedci odasına muḳayyed olan nāme-i maẖṣūṣāsında daẖı ṣarāḥaten muḥarrer ü mesṭūr olmaġla taẖdīş-i z̠ihn ü ẖāṭır eder nesne olmadığından ġayrı Ponṣonbyniñ bilinen mizāc-ı müşevveşine göre iẖlāṭ-ı firye ve miryeden ʿurūḳ u efkārında ḥāṣıl olan südde-i sū-i ẓann-ı edviyye-i müfetteḥā-i teʾmīn ü terbiye ile mündefiʿ olmayacağından bīhūde o tekellüflere düşülmeyüp faḳaṭ ẖaṣmen yedine politiḳaca bir ser-rişte verilmemege ihtimām olunmaḳda idi.

Muḳaddimede beyān olundığı vechile Çörçil māddesi İstefenakiye sermāye-i destgāh-ı fesād olmaġla tār u pūd-i cidd ü cehd ile doḳundığı ḳumaş-ı bed-reng ḫiyāneti üstād ve müşterisine begendirüp istedigi bahāya ṣatdı ve Ponṣonby ṭarafında mefsedet-i meşrūḥa sebebiyle ʿaleyhimde bulunmaġa istiʿdād oldığından başḳa İstanbulda iḳāmet üzere olan İngiltere ḳonsolos ve tüccārı kendüden ḫoşnūd olmayaraḳ her bār ḫˇāb-ı girān ve evżāʿ-yı nā-be-sāmānını ẕemm ü hicv ile Londraya daḫı yazmaḳda oldıḳlarına naẓaran bu mādde kendüsine ḫidmet-i sefāretde ḳuṣūr u reḫāvet-i külliyeye ḥaml ile parlementoda daha ziyāde zebān-zede-i meẕemmet ü meẕillet olmasıyla taʿbīr olunacaḳ bir rüʾyā-yı hāʾile gibi geldiginden ḫarḫara-i istilḳa-yı efkār ve daġdaġa-i kābūs-i istişʿār es̱nāsında müfsid-i mesfūruñ ve tercümānı olacaḳ melʿūnıñ ṣalṣala-i taḥrīk [205] ü iġrā ile cāme-ḫˇāb-ı teşvīş ü teẕebẕübden birdenbire serāseme davranup şaḫṣ-ı maṣrūʿ gibi ne yapdıġını bilmeyerek fütāde-i dehlīz ḫaẕẕī ve ḫiẕlān olacaḳ ṣūretde sāha-i sū-i eṭvār u istikbāra per-tāb eder etmez hele Pertev Paşa ḳucaḳlayup tīz elden rūy-ı merāmına reşḥa-pāş-ı istimālet ve bāzū-yı süst-i ümīdine temīme-bend-i taḳviyet olaraḳ bir ṭarafdan daḫı ʿazāyim ü ṭılsımāt-ı zemīn ü zamān iʿmāline meşġūl olmaġla bi'l-āḫere onuñ inḳılāb u ıżṭırābını teskīn ṣūretiyle nice zamāndan beri kendüye derd-i derūn u dāġ-ı meknūn oldığı sīmā-yı aḥvālinden nümāyān olan şöhret-i infirādı bu sayede taḥṣīl ü tekmīl eyledi.

Çünin kār kerd ve ne şüd şerm-sāz
Ne ez rūy-ı ḫalḳ ve ne ez-Kirdgār

Laʿnet ü nefrīn ol emānī-i kāzibeye ve ol iştihār-ı melāmet-ās̱āra ki fedā-yı ġayret-i dīn ü devlet ve iżāʿa-i vācibe-i ḥamiyyet-i millet-i ḫüsrānesiyle ḥāṣıl ola. "Neʿūẕu bi'llāhi min şurūri enfüsinā ve min seyyiʾāti aʿmālinā[31]" çünkü muḳaddemā paşa-yı mezbūrı riyāsetinde seferde ve ḥażarda terbiyyet ü istiḫdām ile āmedci odasına çerāġ eden Ġālib Paşa muġāyeret-i meşreb cihetiyle ʿemmim merḥūmu sevmeyerek evāʾil-i neşʾetinden yaʿnī mektubcı ve āmedci odasında ʿemmim ḫulefādan Ġālib Paşa ser-ḫalīfe bulundığı zamāndan tā vezāretine ḳadar bütün vaḳtini sū-i muʿāmele ve iẓhār-ı ġayẓ ü nefsāniyyetle geçirmiş oldığından baʿde vefātühüma o naḳd-i maġşūş-ı ʿudvān "el-buġżu yetevāris̱ü" ḥükmünce bu şerrü'l-ḫālef Ḳırımī el-aṣlihi ve ʿemmim merḥūmuñ ḥāli bu ḥāḳīr-i nā-tüvāna intiḳāl etmiş ve ṭabāyiʿ-i ümem ü aḳvāmı müştemil-i [206] kütüb-i aḫlāḳiyye mübeyyen oldığı vechile Tatar ṭāʾifesi ḳasvet-i ḳalb ü ġılẓet-i ṭabʿ ve şiddet-i ġadr

[31] "Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden O'na sığınırız."

ü ḫiyānetle mecbūl ve şīme-i mürüvvet ü meveddetden bī-nāṣib bir ḳavm-i müsteḥaḳḳu'l-levm olaraḳ (ḥāfaẓa'llāhü) bu ḫaṣāil-i ẕemīme-i māderẕād ṣāḥib-i tercümeniñ ʿanāṣır-ı erbaʿası ve ümmehātü'l-ḫeṭīʾe ıṭlāḳ olunan ḥırṣ u ḥased ü kibr ise ḳuvā-yı faʿālesi oldığından fażla ġāyet muḥayyel ü mubaṭṭan ve münāfıḳ-ı mütemekkin bir dāhiye-i dehyā olmaḳ ḥasebiyle müddeḫir-i māhiyyet ve medfūn-ı arż u ṭabīʿatı olan dest-māye-i buġż-ı ʿāmmeye māl-i mevruṡu olan biżāʿe-i buġżā-yı ḫāṣṣeyi daḫı żamm u ilāve eylediginden ve teżād-ı ṭabīʿatdan başḳa ġālibā beynimizde hīç münāsebet-i semāviyye olmadığından yıldızımız barışmamış olup ancaḳ ṣadr-ı aʿẓam Raʾūf Paşa ḥażretleriniñ ṣadāret-i evvelīsi hengāmında bunıñ taʿyīn ü ʿaṭiyye ve mevḳūfātı kesilerek odadan iḫrāc birle bir müddet paşasınıñ dīvān kitābetiyle Anadolu ṭarafında geşt ü güẕārdan ṣoñra Der-saʿādete gelüp yılan gibi sürünerek bir taḳrīb ile yine odaya gitmiş oldığından ve sābıḳen ve lāḥiken ordu-yı hümāyūnda ve Der-saʿādetde keyfiyyāt-ı ḥālini bilenler beyninde Gālib Paşanıñ maʿhūd Pertevī ʿünvānıyla şöhret-i şāyiʿasına mebnī odada bulundığımız eṡnālarda ve baʿdehu Āmedcilik ve Beylikçilik gibi maʿiyyet-i manṣıblarında ḳasrı ve żarūrī tezkīyesini düzeltmek içün desīseye mebnī cebr-i nefs ve ihtimām-ı ʿaẓīm ile "Taḥsebuhā ḥumeḳā ve hiye bāḫis" meṡelince herkese keʾenne derāhim-i menḫūse-i ridāʾet ve ḫasāsetden külliyen bī-vāye ve tehī-māye görünmegi zorāki iltizāma [207] taḥammül etmekden nāşī gerçi baʿż biṭāne-i ḥāl ü şānına vuḳūf-ı tāmı olan erbāb-ı diḳḳāti aldadamamış ise de benim gibi ẓāhir-bīn "ve men lem yentefiʿ bi-ẓannihi lem yentefiʿ bī-yaḳīnihi" mesʾelesinden ġāfil-nīşīn olanları inandırır gibi olmuş idi tā ki ʿiyāẕen bi'llāhi teʿālā Devlet-i ʿAliyye ḥaḳḳında ʿayn-ı āfāt ve maḥż-ı meṣāʾib ve ṣārf-ı beliyyāt ola zamān-ı riyāset ve ketḫudālığında āzāde-i teṣārīf-i maʿiyyet ve ber-ṭaraf-sāz-ı maḳādīr-i ḫavf-ı dünyā ve āḫiret olaraḳ ḫod-be-ḫod müteceddide-i keyfiyye ile vāṣıl-ı aḥyāz-ı ḥall ü ʿakd oldıḳda sinīn-i müteḳadimeden beri nühufte-i dolāb-ı derūnı olan kemʿiyār-ı aḥvāl-i reddiye ve nāsere-i evżāʿ-i seyyiʾesini germiyyetle bī-muḥābā ṣarf u iʿmāle yeʾsü'l-bādī ve kār-sāzī-i revāc-ı istidrāc ile ser-māye-i kār u kirdārından nefsinde hergiz żarar u ziyān görmeyüp ve belki ṣıfr-ı zāyiçe-i ʿadem olacaḳ ṭāliʿ-i mażarrat-ı meṭāliʿniñ ḳuvve-i ḳalʿasıyla nev-be-nev bünyāñ-ı Devlet-i ʿAliyyede açdığı raḫneler kendüne furce-i iḳbāl ve medḫāl-i istiḳlāl oldığını gördükce benim feyż ü fütūḥum bu yüzden oluyor diye artıḳ bi'l-külliye ıṭrāḥ-ı ṣavāb ve iltizām-ı ḫaṭā ile elinden gelse bütün bütün ʿālemi birbirine ḳatacaḳ şürūr-ı ʿaẓīmeye bī-bākāne münhemkāne müteṣaddī oldığı sū-i efʿāl ü ḥarekātıyla ʿāmme-i enāma maʿlūm oldığından ve lehü'l-ḥamd dört buçuḳ seneye ḳarīb müddet-i riyāsetimde kendüniñ cümle-i āṡār-ı kerīhesinden olan ḥudūd-ı Yunan mādde-i

müstehcenesinden İngiltere ve Fransa ve Rusya sefāret-i müttefiḳāsıyla ve Bükreş ve Aḳkirmān muʿāhedeleriyle elden çıḳmış [208] olan Ṣırplı māddesinde Rusyalılar ile nice aylar uġraşaraḳ imkān-ı müsāʿid ve vaḳt ü ḥāl-i müstāʿid olabildigi ḳadar taḫfīfi ḫuṣūṣlarında ve baʿdehu İngiltereli ile Fransa ve Rusya Avusturya ve Prusya devletleriniñ ittifāḳ u ittiḥādı ve maʿamāfih Nemçeliniñ Fransalı ile ve Fransalınıñ Rusyalı ile ḫayāl-ender-hayāl muʿāmelāt-ı daḳīḳāsı ve yine nāẓır-ı müşārun-ileyh yādigārınıñ yere geçecek sū-i tedbīr-i müdīrānesiyle Avrupa politiḳasında medḫal-i küllīsine sebeb oldıġı Mıṣır māddesi ve Rusya ʿaskeri donanmasınıñ Der-saʿādete celb ü iʿādesi ve bunlar henüz Der-saʿādetde iken iʿādeleri ḥaḳḳında Fransa elçisiyle muʿāhede-i maḫṣūṣa ʿaḳdi ve baʿdehu Devlet-i ʿAliyye ile Rusya beyninde muʿāhede-i ittifāḳiyye vuḳūʿı ve bunıñ üzerine İngiltere ve Fransa devletleri ṭarafından protestolar vażʿı ve ispanya ḳraliçesi ile muʿārıż olan Don Ḳarlosuñ muḥāberātı es̱nāsında ḳraliçe-i müşārun-ileyhānıñ ṭaraf-ı eşref-i şāhāneye gelen nāmesine cevāb-nāme-i hümāyūn yazılmaḳ üzere bir ṭarafdan ve yazılmamaḳ üzere dīger ṭarafdan vāḳıʿ olan teklīfāt-ı müteḫālifeye ve kez̠ālik Flemenk ḳralının henüz taṣdīḳ etmedigi Belçiḳa ḥükūmetiyle ʿaḳd-i muʿāhede olunup olunmamaḳ üzere vuḳūʿ bulan izʿācāt-ı mütebāyine mis̱illü envāʿ-ı ḥālāt ü iḫtilāfāt arasında ve yine nāẓır-ı müşārun-ileyhiñ zamān-ı zaḫl-i ʿünvān-ı riyāsetinde baʿż rüʾyālara istināden açdıġı sefer-i nā-be-hengāmıñ tażmīnāt-ı külliyye-i mütebāḳiyyesiniñ tenzīl ü tesviyesiyle Silistreniñ Rusyalı ṭarafından taḫliyesi gibi ḫuṣūṣāt-ı cesīmede ḥamdü lillāhi teʿālā bir saḳaṭ [209] işde bulunmayaraḳ ve kendüsiniñ iʿāne-i ġayr-i mümkinesine muḥtāc olmaḳsızın elimden ve dilimden geldigi ḳadar veliyy-i niʿmetime ḫidmet etmege çalışdıġım mū-be-mū maʿlūm-ı ālī buyurulmaḳ ḥasebiyle nezd-i maāʿlī vefd-i şehen-şāhīde ḥadd ü liyāḳatimden ziyāde memdūḥ u muʿteber oldıġım ʿan-aṣl beni ve belki muḳteżā-yı ṭabʿ-ı insāniyyet-nedānī üzere cümle cihānda hīç bir kimseyi sevmediginden bu muvaffaḳıyyet-i ʿācizānemi daḫı gördükçe remed-i reḳābetle baṣar-ı baṣīreti sāʿat-be-sāʿat muʿattal ve ġaraz-ı ġarīzī-i teferrüd ile dil-i pür-ġālī daḳīḳa-be-daḳīḳa muḥtell olaraḳ ḥasedinden ḳat ḳat boġulmaḳda ve muḳaddem ü muʾaḫḫar ʿazl ü tebdīlimi taḥṣīle çalışdıḳca mesʾūlüne müsāʿade buyurulmadıġından ṣūretā riʿāyyet-i münāfıḳāne iẓhār ile iç yüzünden yarılıb yırtılmaḳda iken ber-vech-i bālā Çörçil ḳażiyyesi ẓuhūrunda “hem-rāh-ı bed zirezen-i bigāne bedter est” medlūlince vādī-i isāʾetde ecnebīye müsābaḳat ve şān u şevket-i seniyye ve ḥuḳūḳ-ı millet-i İslāmiyye vācibātını ʿalenen ẕimmetinden isṣāṭa mübāderet birle mākūy-ı destgāh-ı mefsedet ittiḫāẕ eyledigi İstefenaki vesāṭatıyla Ponṣonbye nesc etdirdigi palās-pāre-i şikāyet ve kirpās-ı ḫaşīn-i

ḫuṣūmete keyfince taḳdīr-i ḳıymet ederek mezāde vermekle iġtinām-ı ġaflet-i zamān ve intihāz-ı fırṣāt-ı imkān ile bāzār-ı emel ü emniyyede diledigi gibi yükünü tutdu ammā ġālibā germiyyet-i beyʿ ü şerā arasında naṣıl oldıysa ḳarışıḳlıḳ ile metāʿ-ı diyāneti daḫı hīçe ṣatmaġla aṣlından beri bildigimiz vechile ṣūret-girān-ı heyʾet-i ḳabīḥanıñ mānīsi ve "Rūy-ı İslām nemānend" mıṣrāʿınıñ mütemmim saṭr-ı s̱ānīsi [210] olacaġına bir ḳat daḫı is̱bāt etdi.

Muḳaddimede beyān olundıġı vechile Ferīḳ Paşanıñ tarżiyye içün irsālini ḥavādis̱ ü ḥaḳāreti mūcib olur diye tecviz etmeyen yādigār ʿacabā ḫāriciyye neẓāretiniñ tebeddülünden ḥāṣıl olan ẕüll ü nakīṣeyi naṣıl tecvīz etmiş ve Fransa ve Nemçe elçileriyle Mavroyani bile Ponṣonbyniñ ayaġına gitmekligimi lāyıḳ görmemiş iken müşārun-ileyh ḥaḳāret-i ʿazl ü tebdīlimi ne vechile cāʾiz görmüş ve bu ṣūretleri daʿvā-yı diyānet ü ṣadāḳate naṣıl ṣıġışdırmış oldıġı mesʾelelerine ecvibe-i meskite bulabilir ise

İşte levḥ işte ḳalem işte kütüb işte fuḥūl
İʿtirāż vāhī iştibāh sāhī

Pertev Paşa farṭ-ı faṭānet ve şarṭ-ı ṣadāḳatde cümleye tefevvüḳ-i dāʿiyesinde ve namāzlı niyāzlı ve ẕikirli fikirli bir mutaʿaṣṣıb ādem ṭavrında göründügine naẓaran bu derece feżāḥati irtikāb etmemek lāzım gelirdi. Cevāb-ı şāfī delīl-i kāfī

Vāḳıʿan aṣḥāb-ı ʿuḳūldendir lākin mes̱elā sofesṭāʾiyyeniñ ḥaḳāyıḳ-ı eşyāyı inkār etmeleri cehl u belādetden olmayup ʿadem-i tevfīḳden nāşī oldıġı gibi müşārun-ileyh daḫı iʿtinā-yı müfriṭ ile aşırı ḫod-bīn ve ḫod-pesend olmaḳ ḥasebiyle bu maḳūleler ḥaḳḳında ʿādet-i ileyhiyye öyle cārī oldıġı vechile öteden beri ʿaḳlını ḫayr u ṣalāḥ ṭarafında istiʿmāle muvaffaḳ olamadıġı maʿlūm-ı ʿālemiyān oldıġından māʿadā ḥasbe'l-cibille hubb-ı cāh u ḥırṣ-ı dünyāda nefs-i emmāresine ġāyetle esīr ve dāʾimā kendü menfaʿat-i maḫṣūṣa ve aġrāż-ı nefsāniyyesini taḥṣīlde ʿamīḳü't-tedbīr bir Tatar-ı bed-girdār olmaġla nice senelerden beri cān ile [211] cūyān oldıġı böyle bir fırṣāt-ı nāgeh-ẓuhūr eline girdikde dāʿiyye-i ḳaviyye-i ḥuṣūl-i emel müddeʿā-yı ṣadāḳat ü diyāneti baṣdırmaġla māye-i aṣlīsi bir ḳat daḫı meydāna çıḳaraḳ lisān-ı ḥāl ile "Bening göñlüm ḳalīġ ve ṭabʿiyyetġim düşmen āsīġdir nefsimġe ḥırṣ u ḥased u ḥiyel köb yaḫşi gelür ulus-ı arā ve il ḳaşida pārsālıġ ve taḳvālıġ īleb öz derūnimdın ferzāneliḳ yavuzlıḳ tuşalıb tudurmin her kimden minā yaḫşi bengār satigsün

mindin hīç yamandın ġayrī bolması tā cānım çıḳmayubtur öz kālār eyleyem tilim belāsidin ḫalāṣ bolmaġısutur” diye evṣāf u aḫlāḳ-ı māder-zādın bu ḳażiyyede daḫı şerḥ ü tebeyyün eyledi.

Ḳaldı ki ʿibādet ve ṭāʿati daḫı iḥtimālāt-ı s̱elās̱eden ḫālī degildir yā muḫliṣ veyā mürāyī veyāḫūd müstedric olup üçü daḫı umūr-ı ḳalbiyyeden olmaġla beher ḥāl tefrīḳ ü temyīzde efʿāl ve ās̱ār-ı hāriciyyesinden istidlāl lāzım gelecegi ẓāhir ve riyāsetinden beri ki on iki seneye varıyor bi'l-cümle ṣādırāt-ı efʿāli bizim ḫalḳımızıñ maʿlūm u mażbūṭı oldıġından fażla Avrupa ḫalḳınıñ lisānı olan ġazetelerde daḫı ism ü resmiyle mütedāʾir olmaḳdan nāşī efʿālinde iḫlāṣa delālet eder hīç bir nesne s̱ābit olamayup āşinā-yı etvār-ı ʿālem olan erbāb-ı mezāyāya ġayr-i mestūr oldıġı vechile riyākār olması daḫı muvāfıḳ olmayacaġına ve aʿmāl-i ʿubūdiyyet-i dünyāca daḫı müstelzim-i menfaʿat oldıġına mebnī bilenlerden diñledigim vechile kendüsi ve ḳarındaşı ḥarbiye nāẓırı ḥuṣūl-i iḳbāl içün ḫavaṣṣ-ı ḫafiyyeye meşġūl oldıḳları mis̱illü bu ʿibādetler ve ṭāʿatler [212] daḫı mücerred ṣoñu çıḳmayacaḳ bir istidrāc-ı dünyevī ġarażından ʿibāret oldıġı güneş gibi meydānda iken eger muḫliṣdir diyebilen var ise günāhı boynuna.

İstiṭrād

Müşārun-ileyh kendüsini merḥūm Rāġıb Paşaya s̱ānī ve Avusturya başvekīli Materniḳe mudānī oldıġına dāʾir müdāhinler lisānından işitdigi medīḥa-i kāẕibeniñ ikisinden daḫı iẓhār-ı inbisāṭ eder olmaġla cemʿ-i żıddeyn-i meʾāli hele bunda der-kār oldıġından başḳa ministroluḳda bunıñ Materniḳe oldıġını bilmem ammā fi'l-mes̱el eger Materniḳ Maceristanı ḥükūmet-i müstaḳille etmek ve İtalyayı Fransalıya vermek ve Prusyalıyı Viyanaya getirmek gibi devletinde ibḳā-yı nām edecek ḫidmetlerde bulunur ise ol vaḳt onuñ buña biraz yan başı gelecegini iʿtirāf ederim Rāġıp Paşa ise sefīnesinden kemālāt-ı ʿilmiyyesini müstebān oldıġı mis̱illü tedbīr-i mülk ḫuṣūṣunda daḫı bir vücūd-ı kāmil oldıġı rivāyātına mebnī begenilir iken eger ol daḫı Pertev Paşa gibi bir vezīr-i zīr-ālūd olmaḳ lāzım gelir ise buña da yūf oña da yūf.

Tebkiyet

Benim bildigim müşārun-ileyh on beş senedir gūyā istiḳāmet üzere dervīşlik iddiʿāsında olup ve seyr-i sülūktan maḳṣūd taṣfiye-i ḳalb ü tehẕīb-i aḫlāḳ ile tekmīl neşʾe-i insāniyye demek olmaġla o ḳadar senelerden beri terbiye ve

ıṣlāḥından ṣoñra bu ḥāl-i ḫüsrān-meʾālde olan nefs-i emmāre ʿacabā ḳable't-terbiye naṣıl idi diye kendüsinden ṣorulur ise ne cevāb verir bilmem.
Suʾāl: Şimdi bu ādemde hīç kemāl yoḳ mudur

[213] Cevāb: Onda bir kemāl vardır ki hīç taḥṣīli müyesser olmamaḳ gerekir şöyle ki kendüsi ġaddār ve bī-raḥm iken "şefīḳ ü mihr-bān" ve ġāyet mürtekib ü ṭammāʿ iken "ʿafīf ü perhīz-kār görünmek gibi nefsinde olan aḫlāḳ-ı ẕamīmeniñ żıddını irāʾe şuʿbesinden olan hüner ü māharetine diyecek olmayup ḥāṣılı şerrinden Ḥażret-i Allāha ṣıġınılacaḳ bir fitne-i bīdār ve bu bābda ricāl-i ʿaṣrımızıñ cümlesi ḥaḳīr ile hem-zebān-ı iḳrār olmaġla bizden ṣoñra gelenler meselā Ḳara Çelebi-zāde ʿAzīz Efendiniñ ve Oḳçu-zādeniñ āṯārından ḫuṣeması ḥaḳḳında yürüdüklerine ḳıyās etmesinler ki ʿale't-taḥḳīḳ resm-i nefsini tereddüdsüzce bilmesem ḫavfen ʿani'llāh bu tafṣīlāta girmezdim.

Mebḥāṣ-ı Ṣānī

Çünkü müşārun-ileyhiñ ṣıfat-ı kāşife ve menḳabet-i mādiḥası şiʿr ü inşā-i ḳarīḥasından ʿibāret olsa gerekdir evvelā edebiyyātda cehli sebebiyle eşʿārı ġalaṭāt ü feletātdan ḫālī olmayup ez-cümle İstanbul ṣu kemerleri tecdīdi içün söyledigi tārīḫde "Yapıldı bu kemer sīretde sedd-i āhenīn oldı" diye ẕevi'l-ʿuḳūlda müstaʿmel olan sīret lafẓını cemādātda istiʿmāl eylemesi ve Cisr-i Cedīd-i hümāyūn tārīḫinde "ʿĀlem bedīhī söyledi" taʿbīriyle bedīheten ve bi'l-bedāhe lafẓlarıyla bedīhī lafẓınıñ keyfiyyet-i istiʿmālini bilmemesi maḥkeme-i münāẓarada ṡübūt-ı müddeʿāya şāhideyn-i ʿādileyn olaraḳ buña mümāṡil hefevātile berāber ḳuvvet-i ṭabīʿat ü selāset-i manẓūmātı inkār olunmaz ise de yapdıġı ebyāt ile yıḳdıġı büyūtuñ vezni mīzān-ı āḫiretde maʿlūm olacaġından gayrī şāʿiriyyet vükelā-yı devlete göre kemāl ü ḥayṡiyyetden maʿdūd olmamaḳ şöyle [214] dursun ketebede bile maʿārif-i maʿrūfeden olmadıġı kendü ḳavliyle iṡbāt olunur ki dīvān-ı hümāyūn ḳaleminden merḥūm Dāniş Bey elsine-i ṡelāṡede eşʿār-ı pākīzesi mevcūd ẕātında dāniş ü dirāyete nādirü'l-vücūd bir çelebi iken esnā-yı riyāsetinde bi'l-münāsib ben zeban-güdāz-ı sitāyiş ü ṡenā oldıkça iltifāt etmeyüp bi'l-āḫere ne yapalım Devlet-i ʿAliyyede Īrān devleti gibi reʾīsü'ş-şuʿarālıḳ mesnedi yoḳ ki tevcīh edelim diye faḳīri tezyīf ile ḥaṣr-ı maṭlab etmiş oldıġı ḫ̌ācelik emelinden meʾyūs etmekle bī-çāre ġayret-i aḳrān ile verem olaraḳ genç yaşında telef oldı gitdi yaʿnī idrāk-i maʿānī-i daḳīḳaya dāʾir efʿāl-i ʿazīziyyeden olmasıyla şiʿr ıṭlāḳ olunan naẓm-ı nefīs "Ger süḫān cān ne-buved mürde çirā ḫāmūşest" mezāyāsınca aṣḥāb-ı meẕāḳa rūḥ-ı revān ḳabīlinden ise de

fi'l-ḥaḳiḳa ministroluġa müteʿalliḳ evṣāfdan olmamaḳ ḥasebiyle aḳrāna bāʿis̱-i tefevvuḳ u rüchān olamayacaġı muḥtāc-ı beyān degildir ve sīret māddesinde şuʿarā-yı Īrāndan baʿżlarınıñ mes̱elā ʿÖrfīniñ:

Sīret in çemen ez ḫuld bīned mücmel

mıṣrāʿı gibi eşʿār ile iḥticāc-ı ʿacemīlikdir kez̠ālik fenn-i inşāda daḫı vāḳıʿā ḥiyel ü ḫurde-i kitābeti bilir ve çoḳ şey yazmaḳ elinden gelir ise de "fi'l-eks̱ār-ı ʿis̱ār" medlūlince münşeʾātı daḫı z̠üll ü z̠ülül ve ḫabṭ u ḫalelden sālim olmayup ḥattā odada bulundıġımız hengāmda reʾīs-i esbāḳ Cānib Efendi mükes̱s̱erdir diye taḥrīrāṭını begenmez iken giderek maʿiyyetlerinde bulundıġı z̠evāt bunıñ uzun uzun müsveddātını gördükce ḳaraltısından ürküp taṣḥīḥ ü tenḳīḥā daḫı bizāʿa-i iḳtidārları olmadıġından [215] dehen-i ḫāme-i ḫod-pesendānesine her ne gelir ise yazmaḳda serbest olmaġla tamām-ı kātib-i mā-yürīd olmuşidi es̱nā-yı seferde yaʿnī zamān-ı nuḥūset-i iḳtirān-ı riyāstinde benim ḳaleme aldıġım bir lāyiḥayı taṣḥīḥ ederken Rusyaya dāʾir bir maḥallīnde Devlet-i ʿAliyye içün ḳazdıġı ḳuyuya kendüsi düşer taʿbīrini derc ederek bu fıḳranıñ meşhūr olan aṣl-ı ʿArabīsine göre bu maḳāmda ʿadem-i münāsebetini farḳ u temyīz etmemek ve yine lāyiḥa-i mez̠kūrede mādāmki ehl-i īmānız böylece iʿtiḳād etmeliyiz diye īmān ve İslāmı tevḳīt ile kābiliyyet-i ʿadem-i beḳāsını ḳāʾil olmaḳ mis̱illü vāḳıʿ olan ḫabṭ u ḫaṭāsı ās̱ārını müṭālaʿa eden erbāb-ı inşāya maʿlūmdur.

Maʿahaz̠ā ṭutalım ki kitābet ü ḫiṭābeti hīç maʿyūb u medḫūl olmasın ne fāʾidesi var ki farṭ-ı ġurūr u iġtināsı ve bi'ṭ-ṭabʿ maṣdar-ı şerr ü żerr olması cihetiyle ḳāl u ḳaleminden Devlet-i ʿAliyye hīç ḫayr u menfaʿat görmeyib bi'l-ʿakis tedārik ü telāfisi mümkün olmayacaḳ ne ḫasāretlere uġradıġınıñ tafṣīl-i icmālīsi zīrde beyān olunur ise de peşīn menfaʿat ü mażarrat-ı ḳalemiyyesine mis̱āl-i mücez olmaḳ üzere īrād olunur ki evāʾil-i fıṭratı Rūmiyānda baṭrīḳiñ helākı ve mücrim ile bī-cürmüñ ʿadem-i temyīzi mis̱illü baʿż müddeʿādan dolayı Rusya elçisi Desterġomonuñ verdigi taḳrīr-i resmīye cevāben verilen taḳrīr-i mufaṣṣal ve baʿdehu elçi-i mersūmıñ bi'l-infiʿāl ḳaṭʿ-ı muḫābere ile Büyükdereye uzletine mebnī maḳām-ı ṣadāretden Rusya başvekiline yazılan mektūb-ı muṭavvel müsveddeleri ṣāḥib-i tercümeniñ himmet ü mahāretine ḥavāle olundıġından vākıʿā ʿarż-ı hüner ḳaṣdıyla uzun [216] uzadı sözler ve Rusyalınıñ daʿvāsına muḳābil kātibāne cevāblarla ṭabaḳa ṭabaḳa kāġıtları doldurulmuş ise de çünkü mevādd-ı aḳīseden maʿdūd olan cedel ü muġālaṭa her yerde cāʾiz ü cārī olmadıġından ġayrī fi'l-ḥaḳīḳa iḳs̱ār-ı kelām-ı mużill-i ifhām ve belki mümedd-i evhām olaraḳ ḥadd ü

nişābını tecāvüz eden maḳāle-i müddeʿiyāne her ne ḳadar ṣıdḳ u ṣavāba maḳrūn olsa daḫı ṣaḥibine ṣoḥbet-i nāfiʿa olmayacağı der-kār ve ḫuṣūṣan āsār-ı ḫāriciyye ve vuḳūʿāt-ı şühūdiyyeniñ taṣdīḳ etmedigi aḳvāl-i mücerredeniñ teʾsīri ancaḳ nüfūs-ı sādceye olup yoḳsa devletlere göre olmadığı bedīdār olmağın bu münāḳaşa Rusyalınıñ ilzām u ifḥāmına ḳıl ḳadar medār olmaḳ degil belki teşdīd-i ḫuṣūmet ve başvekīl ṭarafından sekiz saṭır bir muḫtaṣar cevāb-nāme vürūduyla maṭlab u müddeʿālarında ıṣrār u ḫuşūneti müstevcib oldığı herkesiñ maʿlūmudur ve Ṣaydā vālīsi sābıḳ devletli ʿAbdullāh Paşanıñ ʿiṣyānı vuḳūʿıyla ṭaraf-ı Devlet-i ʿAliyyeden üzerine varıldığı esnāda Mıṣır vālīsine iẓhār-ı deḫālet ve ol daḫı ḥaḳḳında ʿarż-ı şefāʿat etmiş oldığından ṣūret-i ḥāl beyne'l-vükelā müṭālaʿa birle ʿAbdullāh Paşanıñ doğruca ṭaraf-ı salṭanat-ı seniyyeden istiʾmān u istiʿṭāf etmemesine mebnī derece-i evvelīde irāde-i seniyye-i müteʿalliḳeniñ infāẕı ve derece-i s̱āniyede ʿAkkādan iḫrācı ve s̱ālis̱ede ʿafv u ıṭlāḳı şıḳlarıyla cevāb-nāme tahḥīr ve ol vechile üç ḳıṭʿa evāmir-i ʿaliyye tesṭīr ü tesyīr olunup lākin şıḳḳ-ı evveliñ icrāsı kendüsini ḳandırıb ve ḳandıracaḳ sözler temhīd ü teʾkīd olunması ṣūretine ḳarār verilerek cevāb-nāme-i [217] mezkūru ol vaḳt mektūbī-i ṣadr-ı ʿālī bulunan Ṭāhir Selām Beg Efendi iki kerre ḳaleme almış ise de istenilen mertebe eṭrāflı olmamaḳ vāhimesiyle rehīn-i istiḥsān olmayup ol tārīḫde bu münşī-i müsellemü'l-küll āmedci bulunmağla buña sipāriş olundığından mıżmār-ı süḫān-verīde semend-i sebük-seyr ḳalemine irāʾe-i ruḫṣāt-ı cevelān ile fürūsiyyet ü hüner-mendīde yed-i ṭūlā göstermiş ve taḥrīrāt-ı ıṭnābiyesini evliyā-yı umūra geregi gibi begendirmiş ise de Mıṣır vālīsi o tekellüflü şıḳḳeyn-i evvel ü s̱ānīyi keʾenne lem yekün ḥükmüne vażʿ ile şıḳḳ-ı s̱ālis̱i iḫtiyār ü iʿlān ederek o ḳadar verzīş-i Veysiyāne ve güşīş-i kātibāneden ḳaṭʿa bir s̱emere ḥāṣıl olmayup fakaṭ Ṭāhir Beg Efendiniñ kırıldığı ḳaldı ammā ṣāḥib-i tercüme daḫı diledigi gibi müfteḫir olamadı ve yine āmedcīliliginde mādde-i fetretiñ iştidād u imtidādından ve İngiltere ve Fransa ve Rusya devletleriniñ müdāḫale-i ʿaleniyye-i müteġallibānelerinden dolayı Ḥālet Efendiniñ reʾy ü tedbīriyle erkān-ı Devlet-i ʿAliyye beyninde ʿaḳd ü imżā olunmaḳ üzere mufaṣṣal u meşrūḥ bir ittifāḳ-nāme ḳaleme alınıb fi'l-vāḳıʿ her ne ḳadar mesʾele-i muṭlaḳa-i vifāḳ kendü meşreb-i mefārıḳına muvāfıḳ degil ise de Ḥālet Efendiye begendirmek içün nā-çār maḥāẕīr-i ḫilāf-ı şiḳāḳ ve menāfiʿ-i ittiḥād u ittifāḳa dāʾir muḳaddemāt-ı münşiyāne ve baʿż tems̱īlāt-ı ḫāriciyye temhīdiyle devlete ve millete yek-dil ü yek-cihet olmanıñ īcāb u iḳtiżāsını ve ʿaks-i ḳażiyyede olan ḫaṭarāt u mehāliki yoluyla basṭ u beyān ederek müsveddesi rehīn-i taḥsīn ü āferīn olmuş ve bir meclis-i ʿumūmiyyede oḳunmağa ḳarār verilmişken efendi-i [218] müşārun-ileyhiñ nefy ü iclāsıyla

ortalığıñ rengi degişmegin müsvedde-i mezkūra ḥarf-i mesrūḳ gibi ḳırāʾatdan maḥrūm ve ben ṣandūḳa-i evrāḳ-ı bāṭılda muʿaṭṭal u mektūm ḳalmışidi.

İşte muʿaẓẓamāt-ı umūrdaki fevāʾid-i kitābeti daẖı bu enmūzece ḳıyās olmaḳ üzere dahilī ve haricī üç mādde-i mühimme-i mültezemede ḥāl böyle olup mażarrat-ı inşāʾiyyesi baḥs̱inde daẖı "el-külli aʿẓami mine'l-cüz" ḳażiyyesi gibi şekk ü şübheden ʿārī ve şehādet-i ser-beste ile muḳaddemi tālīsinden müstaġnī bir delīl-i güvāh yaʿnī ḳaleminden ḥāṣıl u nāzil olan belā-yı siyāh daẖı şöyle ki…

ʿĀkif Paşa merḥūmuñ Tabṣıra nāmıyla müteʿārif olan es̱er-i ẖāme-i bedīʿā işbu nüsẖa-i maṭbūʿa-i nā-tamāmdan ʿibāretdir. [219 boş sayfa]

3.6.3. [220] **Devletlü Übbehetlü Yūsuf Kāmil Paşa Ḥażretleriniñ Telemaḳ Tercümelerinden Baʿż Fıḳarāt-ı Rengīn**

Fıḳra:

Ḳıbrıslılar ile gider ve içlerinde bildigim kimse olmadığından muʿāmele-i taʿẓīmiyyelerini iktisāb fikriyle temkīn ü sükūtı iltizām eder iken serāsime-i emvāc-ı deryā ve ġavṭa-ẖ̌ār-ı lücce-i rüʾyā olup birdenbire gördüm ki vasaṭ-ı Baḥr-i Muḥīṭden doġru gerdūne-i gerdūn-ı reftārını iki kebūter çeker bir perī-i zühre-peyker gele gele yana gelerek ellerini omuzuma atup "Ey civān dāẖil-i dāʾire-i idārem olan cezīreye vāṣıl oluyorsuñuz. Sāḥa-i riʿāyet ü iḥtirāmda micmere-keş-i tekrīm olmañız şarṭıyla sizi sīrāb-ı cūy-bār-ı şādī ve şevḳ ü bālā-nişīn-i ṣuffe-i ṣafā ve zevḳ ederim. Nişāne-i nuṣṣābe-i ẖışm u ġażābım olmaḳdan ittiḳā ve süllem-i selāmet-i müsellem-i iltifātıma irtiḳā etmelisiñiz" demesiyle berāber yanında bir dilber bilmem ḥikmeti nedir nigāh-ı tīzi ve ẖande-i istihzā-āmīzi insānı ẖavf-nāḳ ü serāsīme eder destinde kemān bir beçe-i cān-sitān nümāyān olup hemān terkeş-i müzerkeşinden bir tīr-i helāhil-i teʾs̱īr-i iẖrāc ve baġteten sīne-i figār-ı defīnemi āmāc etdigi es̱nāda bir pīr-i siper-dār ẓuhūr ve ʿadem-i teʾs̱īr-i tīr-i zehr-gīrden püser-i ʿaşḳ-efsere īrās̱-ı yeʾs ü fütūr etdigini müʾeyyidāsınıñ sehm-i sem-ālūdun erbāb-ı rüşd ü istiʿdāda ve aṣḥāb-ı fıṭnat ü reşāda kārger-i es̱er olamaz. Buradan git ve esīr-i dest-i hevā ve heves olan kimseleri ṣayd ü şikār et" demekle tekdīr de eylediginden mużṭarib ü ẖāʾib geldikleri semte āʾib ü naẓarımdan ġāʾib oldılar.

[221] Şu ḥālde kendümi bir bāġçe-i firdevs-mis̱ālde bulup añsızın Mentoru gördüm baña ẖiṭāben "Mesken ü meʾvā-yı ẖalḳı fāsid ve çār-sūy-ı terbiye-i ẕātiyyeyi kāsid olan cezīreden firāra sürʿat eyle" demekle hemān bu yanına ṣarılmaḳ içün yanına varmaġa bez̠l-i tāb ü tüvān eyledim ise de dirīġā ki dizlerim

kesilir amān hemān ṭutayım dedikce ellerim ḥabl-i mevhūm ẓıll-i ḫayāle aṣılır oldığından neye uġradığımı idrākde ʿāciz ü nāçār ḫᵛābdan bīdār olup Mıṣırda baʿde'l-müfāreḳa vefāt ü terk-i daġdaġa-i kāʾināt etmişdir ẓann eyledigim Mentoru ṣūret-i ʿacībede rüʾyet-i ḳalb-i ḥazīne bāʿiṡ-i riḳḳat olmaġla kenār-ı sefīnede maḥzūn maḥzūn aġlar ve lenger-i temkīn ü sükūneti zencīr-i sirişk-i vāḥasretāya baġlar idim.

Beni görüp sebebini suʾāl edenlere bunca zamānlardan beri mehcūr-ı dār u diyār ve melʿabe-i dest-i ṭāliʿ-i zūr-kār olan ādemiñ kārı elbette girye ve zārī olur demekde ve sāḥil-i cezīreye taḳarrüb etmekde olalım. Derūn-ı sefīnede bulunan Ḳıbrıslı yolcular ile reʾīs ü ṭāʾifeler ellerinde birer kūze-i şarab ʿālem-i ḫᵛābda gördügüm perī-i zühre-çehreniñ ʿaşḳına çaḳa çaḳa ve iş yapılacaḳ yerde biri biri üzerine düşe ḳalḳa mest ü ḫarāb oldıḳları hengāmda levn-i hevā müteġayyir ve ẓuhūr-ı rīḥ-i şedīd ü medīd ile rūy-ı baḥr mükfehirr olup keştī-i ser-geştemiz gāh ẓahr-ı emvāc-ı mürtefiʿada muvāzī-i küngüre-i semā ve gāh bāz-reftini ve ferr ü nişestenī-i telāṭumdan musāvī-i merkez-i küre-i mā olmaġla [222] ekṡeriyā işitdigim vechile ālūde-i libās-ı sefāhat ü fażāḥat olan ten-perverān ü süst-endāmān gibi cümlesi hevl-i cān ile feryād u fiġān ve selāmet-i ḳaraya çıḳarlar ise iʿṭā-yı neẕr ü ẕebḥ-i karābīne ʿahd ü peymān eylediklerini ve nā-ḫudā-yı hūş-ı cüdādan ümīd-i iʿāne ve meded istidʿā-yı ʿömr-i sermed ḳabīlinden olup sefīneniñ ḳażā-ẕede olacaġını görünce dümeni der-dest ederek birḳaç ṭāʾifeye ḳumanda ile der-ʿaḳab yelkenleri aldırup kürek çekdirerek rehīde-i dehşet-i kulzüm-i bī-pāyān ve resīde-i mersā-yı emn ü emān oldığımuzda ḥıfẓ-ı rişte-i ḥayātlarına sebeb oldığımdan şāyān-ı naẓar-ı tedḳīḳ ve bu cezīreniñ mevsim-i bahār-ı güşāyiş ü cūşiş-i ezhār ü enhārı cezāyir-i sāʾireye maḳis olmadığından seyr ü temāşāsına teşvīḳ etmeleriyle gūşe ve bāzār ve ḥadāyıḳ-ı gül-zārını gezer ve gezüp gördükce vücūdumda kesel ü reḫāvet ve mizācımda fısḳ ü fücūra meyl ü niyyet sezer idim.

Fıḳra-i Dīger:

Bu cezīreniñ sekene-i ẕükūrı düşmen-i kesb-i menfaʿat ü eṭfāl ü nisāsı ḥarīṣ-i zīb ü zīnet olaraḳ bunlarda gördigim noḳṣānī-i leṭāfet ṭabīʿat-i dil-i maḥabbet-i mevʾile muḫaṭar-ı mübāʿadet oldığı ḥālde refīḳlerim bezm-i ülfet ü ünsiyyete daʿvet ve yevm-i maḫṣūṣlarında şekl-i bināsında tamāmī-i ṣanāyiʿ-i miʿmāriyye mevcūd ü raṣānet ü metānet ü külfetde miṡl ü naẓīri nā-meşhūd olan bir muʿīd-i müşeyyed ziyāretine delālet etmeleriyle gidilerek derūn u bīrūnı meşġūl-i ʿibādet ü perestiş-i pīr ü bernā ve nā-tüvān ü tüvāna ẕükūr [223] ü nisā ile dolmuş ve cevānib-i züvvārdan gerden ü şāḫı kurdeleler ile müzeyyen ḳarābīn-i

lā-yuḥṣā taḳdīm ü ihdā olunmuş olup meyādīn ü zevāyāda īḳād olunan buḫūrdānlardan ṣuʿūd eden dūd-ı ʿanber ü ʿūd münteşir-i eyvān-ı felek-i kebūd olur ve cā-be-cā kef-i muḥannā-i sāḳiyāt-ı benāt-ı zühre-simātdan altun kāseler ile ḥużżāra bāde-i gülgūn ṣunulur gördügümde ürkdüm ise de bu ḥālde āheste āheste ʿurūḳ ü aʿṣābıma sirāyet yaʿnī bir nehr-i serīü'l-ceriyyānıñ içine düşmüş de resen-i zerrīn-tār-ı şuʿāʿ-i mihr-i cihān-tāba ṣarılup sāḥil-i necāt ü selāmete çıḳmaġa çalışmaḳdan bī-tāb ü garḳ-āb olan bī-çāregān gibi beni bī-gāne-i leẕẕet-i edeb ü fażīlet etmeġe başlamaġla şunlardan ıraġ ve süfre-i refāḳat ü ṣoḥbetlerinden dest-keş-i ferāġ olayım diye sayʿ ü iḳdām ile berāber dil-i hevā-māʾil dāḫil-i dāʾire-i cemʿiyyetleri olmaġa ḫˇāhiş-ger ve bir aralıḳ Mentoruñ pend-i bendini ve pederiñ ṣīt-i bülendini yād ile bu dürlü reẕālet ü şenāʿati irtikābdan ise şu mevsim-i şebābda mütevārī-i zīr-i türāb olmaḳ cāna minnetdir ḫayāli baḥs̱-i dīger olup işte böyle bir ḥāl-i müşkile uġradıġıma mükedder ü perīşān ü çāre-cūyān civār-i maʿbedde kāʾin ormana revān ve tīr-i dil-dūz ile cigergāhından urulup yarasına merhem tedāriki içün yardan yara pertāb ve her ne semte atılsa sehm-i sem-nāki saḫt-girifte-i zīr-i pehlū-yı ıżṭırāb eden ceyrān mis̱āli giryān giryān ve sū-be-sū pūyān ola ola aġacların̄ içinde uzaḳdan Mentora beñzer bir ẓıll-i mevhūm gözüme ilişdiyse de yüzü ṣarı ve es̱er-i inbisāṭdan ʿārī oldıġından [224] teşḫīṣinde irtiyāb ve acabā ḫayāl midir nedir baña ne oluyor Mentordur da beni naṣıl görmüyor diyerek nezdine şitāb ile boynuna ṣarılup nām-ı bi'l-iḥtirāmını tekrār tekrār yād ü teẕkār ve çeşme-sār-ı dü-dīde-yi eşk-i şādī ve meserrete cūy-bār ederek sizden ayrılalı nice meşaḳḳatler çekdim ve keşmekeş-i ḳılāb-ı āb ü dāne ile gezdigim yerlerde ne ḳadar dāne-i sirişk-i nedāmet ekdim taʿrīf edemem āyā baʿd ez-īn ne yapmaḳ iḳtiżā edecekdir deyince eskiden bildigim ṭavr u vaḳārına ve muʿāmele-i ḥikmet-şiʿārına aṣlen taġayyür gelmeksizin bir naẓar-ı şefḳat-perver ile baḳup “Cezīrede durma bir ān evvel terk ü firār et zīrā buranıñ arāżīsi meyve-i ḫoş-güvār yerine taḳdīm-i sem-i mār ve āb u hevāsı ḥadīḳa-i aḫlāḳ-ı ḥamīdeyi ḫazān-dīde ve tār-mār eder” dedigi ānda buraya geleliden beri ser-i sevdā-zedemi istīʿāb eden seḥāb-ı siyāh-ı eşvāḳ-ı ḳāẕibe daġılıb kāşāne-i ḳalbime zülāl-i ibtihāc ve mesārr-ı hakīkī carī ve kāffe-i ḥavāssıma nūr-ı ṣafā-yı rūḥānī sārī oldıġına şükr-i firāvān ve bu ʿālemde şu keyfiyyete mümās̱il yaʿnī yār-i ḳadīmiñ leẕẕet-i mülāḳatına muʿādil ẕevḳ ü saʿādet olmadıġını taʿaḳḳul ü iẕʿān eder idim.

Fıḳra-i Dīger:

Bu es̱nāda Ḳıbrıs cezīresi ser-güẕeştinde naḳş-ı taʿrīfi pīrāye-i ḥarīr ifāde ḳılınan perī-i zühre-çehre Ḳıbrısda maḳām-ı muḥteremine [225] riʿāyet etmeyenleriñ bu defʿa daḫı sālimen Ḳalipso cezīresine vuṣūllerine cānı ṣıḳılup

püser-i ʿaşḳ-efserine “Haydi gidelim māddeyi beyān edelim” diyerek birlikde gerdūne-süvār ve civār-ı ġārda perī-i sūgvārıñ dem-beste nişeste oldıġı pıñarıñ kenārında āşikār olup “Bī-çāre Ḳalipso, bī-vefā Ulisden gördügüñ istihzā ve ez̠ā ṣanki alıvermedi de şimdi ferzendi de pederinden ziyādesini istihzāya āmādedir ammā teʾessüf etme ʿaşḳı berāber getirdim burada ḳalacaḳ ve Telemaḳ bunıñ mekrinden ḳurtulamayup elbette rüsvāy-ı ʿāmm olacaḳdır” ifādātıyla tebşīr ve çocuġu terk ü teʾḫīr ile gerdūne-gerdān-ı ʿavdet ve ʿanber-efrūz-ı micmere-i garām ü muḥabbet olmaġla püser-i sevdā-āver Ḳalipsonuñ ḳucaġında yaʿnī āteş-i cān-sūz-ı ʿaşḳ ḳalbi bucaġında ḳalup taḥammül edemediginden perestārān-ı şīve-kārāndan “Uḳaris” nām-ı duḫter-i nāhid-aḫteriñ āġūşuna emānet ve baʿde zamān bu kāra ibtidārına iẓhār-ı peşīmānī ve nedāmet eyledi.

Bu çocuḳ bādī-i naẓarda maʿṣūm ve maḥcūb maḥbūb-ı ḳulūb güşāde-rū ve ḫūb-ḫū görünür iken ġarābet bundadır ki nevāḫte-i dest-i iʿzāz edenler şemm-i būy-ı sem ve der-kenār-ı maḥabbet ü iʿtibār-ı beynleriñ maʿmūr-ı ḳalbini ḫarābe-i hemm ü ġam edüp geçmişde etdigi yāḫūd ātīde edecegi ġadr ü cevrlerini yād ü taṣavvur ile zehr-ḫand ü ihānet edebilecegi insāna taḳarrüb ü telāʿubdan neşʾe-mend olmasıyla bile Mentoruñ naẓar-ı tehdīdinden ve dāʾire-i ḥareketini taḥdīdinden ḳorḳup uzaḳ dolaşur ve sırrımız fāş olmasın iḥtiyāṭıyla yüzüne gizli nigāh [226] ve āteş-dān-ı sīnede ḥabs-i dūd-ı āh eden ḳızlarıñ aralarında oynaşır iken Telemaḳ görüp ve alup gāh bāzū ve döşünde ve gāh zānū ve āġūşunda ṭutaraḳ eğlenmek istedikce deryā-yı endīşeye düşüb ʿāḳıbet-kār ġalebe-i efkār ile perde-i edebi çāk-zede-i pençe-i sevdā ve Mentora ḫiṭāben “Şu ḳızlarda olan leṭāfete ne dersiniz Ḳıbrıslılar böyle perī-nijād ve muvāfıḳ-ı ārzū-yı fuʾād degiller idi. Bunlarıñ edeb ü izʿānı ve cāzibe-i ḥüsn ü ānı insānı başkalaşdırıyor” diye keşf-i māfü's-süveyda etmesine ḥicābından yüzü ḳızarıb söyledigine nedāmet ve söylemege niyyet eder yine kendüni żabṭ edemeyüp söze başlarsa da devām edemez devām edeyim dese ifāde-i merām eyleyemez ne diyecegini bilmez. Ḫulāṣa-i maḳāl-i perīşān ü bī-meʾāl söyleyib ḳālden ḥāle ve ḥālden ḳāle intiḳāl eyler idi.

Fıḳra-i Dīger:

Telemaḳ gecelerde ordunuñ intibāh ü ḥareketine kesb-i vuḳūf ü şuʿūrdan ve tedārik-i levāzım-ı mühimmeyi teʾemmül-i dūr-ā-dūrdan eks̠eriyā kesik kesik ḫˇāba varıb ekl ü şürbünde ʿādetā āḥād-ı ʿaskeriyye āsā iḥtiṣār ü perhīz ile noḳṣānī-i meʿkūlatdan ʿaskeriñ ḳīl ü ḳāllerine vesīle vermemekden fażla perhīz ü riyāżet siñirlerine bāʿis̠-i ḳuvvet ve vech ü vücūdu ān-be-ān māʾil-i sumret olup

bir zamāndan beri peymūde-i ḳadem-i seyāḥāt eyledigi füsḥāt-feżā-yı ʿālem-i rüʾyāda baʿde nıṣfü'l-leyl pederini gāh bir cezīre-i maʿmūrede vasaṭ-ı [227] çemen-zār-ı şükūfe-dārdan cereyān eden nehriñ kenārında ser-ā-pā bürehne olup eṭrāfını muḥīṭ olan duḫterān-ı perī-reftārınıñ üzerine elbise-i zer-befte endāḫte eylediklerini ve gāh sīm ü zer ile pür-zīb ü zīver bir sarāy-ı cihān-manẓarda bālā-yı ṣadr-ı iḥtirāmda oṭurup söyledigi sözleri başları çiçekli tāclarla zīnet-yāb-ı ḥużūr olan kesānıñ diñlediklerini müşāhede eyleyerek “Ey peder şu ḥāller delālet eder ki tārik-i dünyā-yı fānī ve dār-ı mükāfātda nāʾil-i iltifāt-ı ḥayāt-ı cāvīdānī olmaḳ gereksiz. Bunca zamānlardır sizi arayup da görmemek ve dest-i püser-perveriñizi öpmemek nice olabilir mülāḳātıñızdan māderim şād ve itakiye maʿmūr u ābād olmayacaḳ mıdır. Bu ḥāl-i şekk ü irtiyābda ḳalmaḳdan ise vedāʿ-ı kār u bār-ı cihānı cāna minnet bilüp ḳaʿr-ı ʿamīḳ-i dūzaḫa ḳadar gider ve ḥall-i müşkil-i dil ederim” diye söylenerek mevḳiʿ-i ordudan baʿīd farż olunmayan bir yerde cāy-ı bāb-ı caḥīm olmaġla şehīr ve üst ṭarafında bir şecer-i bī-berg ü s̱emeriñ serinde vāḳıʿ āşiyān mis̱illü bir ṭaşıñ tepesindeki köyüñ kūyunda kāʾin kāne-i medḫal-i şehīḳ ü zefīr olup nevʿ-i benī Ādem degil cins-i ḥayvān bile tesmīm-i hevā-yı nesīm eden buḫār-ı mār-ı demārīniñ güẕergāhından ḫaṭve-endāz-ı mürūr ve vaḳt-i rebīʿ ü ḫarīfde filizzāt-ı nebātāt ser-nümā-yı ẓuhūr olamayup ebʿad-ı buʿdunda bulunan daġlar ve baġlar ḥulūl-i avānından evvel ḫūşīde ve āb-ı ābār ü enhār telḫ ü gendīde olaraḳ vuḥūş u ṭuyūr çep ü rāstından raʿd ü berḳ gibi serīʿan ʿubūr eden maġaraya ḳılıcı [228] elinde vülūca ibtidār birle evvel-emrde ol ẓulmet-gāh-ı dehşet-müstemirde baʿż leyālī-i muẓlimede taḫayyül ü tevehhüm olunan aydınlıḳ arasında ṭāʾir ü sāʾir olan ervāḥ-ı ḫafīfeyi ser-i şemşīr ile eṭrāfından tebʿīd eyledikden ṣoñra ābı rākid ü tīre bataḳlıḳ bir nehriñ kenārında gördügü eşbāḥ-ı emvāt-ı kes̱īreniñ içinde nāliş ü feryād eder bir kimseye tes̱ādüfle nāmını ve sebeb-i evcāʿ ü ālāmını suʾāl eyledikde “Rūy-ı zemīnde Bābil ḥükümdārı idim. Mermerden mebnī bir maʿbed-i kebīrde altundan maṣnūʿ ve cāy-ı refīʿ-i iḥtirāma mevżūʿ olan ṣūretime ahālī-i Bābil perestiş ederler ve yanımda ḫilāf-ı meşreb-i ṣoḥbete kimse taḥrīk-i leb edemeyüp kāffe-i maḥẓūẓ olacaġım ṣūretde ḥużūrumda titrerler idi.

Ḥayfā ki tamām-ı zamān-ı ḥükümrānī-i cevānīde sevdigim bir zen-i merd-efgen beni sevmediginden işrāb-ı zehr-āb çārṭāḳ-ı vücūdımı ḫarāb etmekle degil ḥükümdār-ı müʾeyyed-i Bābil ʿādetā mevt ü fenāyı ḳābil şaḫṣ-ı fānī ve ġāfil oldıġımu bildirüp dünkü gün cenāzemi resmen techīz ve berāberimce mezāra girmek istiyor derecede nevḥ ü fiġān-ı rest-ḥīz-i engīz eylediler ise de çi sūd etbāʿ

u aʿvānım belki aʿżā-yı ḫāndānım benden ḫoşnūd olmadıḳlarından şimdi burada muʿāmelāt-ı şedīde görüyorum” dedi.

Telemaḳ müteʾes̱s̱ir olup “Vaḳt-i ḥükūmetiñizde rāḥat-fezā-yı ḳalb-i insānī olan ṣıfat-ı nīkū-kārī ve tebeʿa-perverīye muḳārin olamadıñız mı” diye suʿāl etdikde ‘Vākıʿā ekser-i ʿuḳāla ondan [229] aʿlā ṣıfāt-ı celīle yoḳdur diye vaṣf ü s̱enā ederler idiyse de nefsimde ḳaṭʿā hiss etmeyüp küll-i yevm-i iltizām ẕevḳ-i cedīd ve bulundıġım ḥāliñ ġayrı baña ḫayāl ü rüʿyā ve efsāne ve ḫulyā göründiginden o türlü ḫāṭırayı ilḳā edenleri eṭrāfımdan tebʿīd eder idim’ diyerek ʿömründe zehr-i zaḥmet-i dünyeviyyeyi ṭatmamış merd-i derd-nā-şinās gibi nālān ve ḥīn-i fevtinde tekrīmen li-tedfīne iʿdām olunan iki nefer-i ġulām taʿẕīb ü aḫẕ-i intiḳām ḫiẕmetine meʾmūren ḳıyām eyleyüp silsile-i bend-i teẕlīl ü ʿiḳāb ve biri “Sen de bizim gibi insān degil miydiñ niçin daʿvā-yı rübūbiyyet eder idin” ve dīgeri “İşte ḥāliñi gördüñ ve mertebe-i ʿubūdiyyeti bildiñ mi” diye ʿitāb etmelerinden rū-be-ḫāk-i ḫaẕelān olur iken Telemaḳ oradan ṣavuşup daha ilerü taḳdīm eyledikce “Bu ẕāt-ı ḥayāt-simāt kimdir” yollu seyrine çıḳan eşbāḥ-ı emvāt-ı şuʿāʿ-ı nehārdan ẓılāl-i leyāl-āsā uġrundan güm ü nā-bedīd olmaġla giderek zebānī-i kebīriñ dāʾire-i idāresi semtine varup ervāḥ-ı ṭāʾireyi sāḥil-i deryādaki rimālden ziyāde müşāhede etmekle berāber cebīni çīn-be-çīn ve nigāh-ı āteşini kīn-āgīn olan zebānī-i kebīri taḫtında ve eli ṭırpanlı mevt-i mücessemi ve ʿadem-i emniyyet ü intiḳām ve ġadr ü buḫl ü nā-ümīdī ve ḥırṣ ü ḫiyānet ve bī-raḥmī ve ḥased ve ḫayālāt ü aḥlām mis̱üllü ġadr u mażarratı aṣḥābına ricʿat eden envāʿ-ı esbāb-ı keder ü elemi serīriniñ ḥavālī ve taḥtında görmekden ḳorḳup dizleri kesilir ve ve sesi ḳışılır ḥāllerde lerzān lerzān “Ey zebānī-i āteş-feşān beni görüyorsunuz ʿacabā pederim dāʾire-i nāreñiz dāḫilinde mi yoḳsa nehr-i ʿaẕbü'l-cereyān-ı [230] cinānıñ sāḥilinde midir” diye tefaḥḥuṣ- ı aḥvāl pedere cesāret eyledi.

Zebānī “Ey civān-ı fānī biñ cānı olan kimseniñ giremedigi cāy-ı ṭāḳat-fersāya seni muḳādderāt sevḳ etmişdir. Pederiniñ nerede oldıġını bilmem zümre-i ḥükümdārāndan oldıġından efʾāline göre dār-ı mücāzāt ü mükāfāt olan dūzaḫ ü behiştden birinde bulunacaġından aramaḳ içün iẕn ü ruḫṣat veririm lākin saḳar-ı ẓulme maḳrūnı geçmedikce cennete giremezsiñ. Oradan mürūr u vülūca ve ʿavdetde buradan ḫurūca saʿy et” dediginde pederini bulabilmek ve manẓar-ı zebānī-i ḥayāt-sūzdan tebāʿüd etmek telāşıyla feyāfī-i ḫāliye-i nā-mütenāhīden güẕer ü semt-i saḳara naẓar eyledikde ne gördi. Āb-ı āteş-cūşān-ı emvācı ʿulüvv-i cihān bir deryā-yı bī-kerān ve seyl-i kūh-şikāf ü hāmūn-fersānıñ bālā-yı ṣaḫre-i cibāl mis̱ālden vādī-i bevādīye nüzūl-i mehūli gibi peydā eyledigi ṣadādan

istimāʿ-ı eṣvāt ʿadīmü'l-imkān olup ṭabaḳāt-ı mütefāvitesinde ẓulm ü ḫiyānet ü sirḳat ile cemʿ-i emvāl ü diyānet ü ʿibādete ṣūret-i muḥabbetde riyā-kārān-ı sāde-dilānı iġfālden istiḥṣāl-i āmāl ve peder ü māder ü hem-serini iʿdām ü tesmīm eden ẕükūr ü nisāyı ve keẕẕāb ü müdāhin ve ḥaḳīḳatini bilmedigi şeyde iddiʿā-yı maʿlūmāt ile ḥākim ü kāhin olan eşḫāṣ-ı lā-tuhsāyı ḥużūr-ı ḥükkāmda ʿalā derecāti cināyātihüm envāʿ-ı ʿaẕāb ü ʿiḳāb ile muʿaẕẕeb ü muʿāḳab görüp ḫāliḳ-i ḥaḳīḳī-i ḫilḳāt-i vücūd ve mūʿṭī ve mānīʿ-i her mevcūd olan Ḥażret-i [231] Rabb-ı maʿbūdı bilmeyen kesānıñ cümleden ziyāde taʿẕīb olunmalarını tensīb ü ḥükm etmeleriyle ez-ān cümle bir şaḫṣ-ı feylesofuñ muḥākemesini istimāʿ ve sırr u sebebini ḥükkāmdan istiṭlāʿ eyledikde cevāb almaġa meydān vermeksizin feylesof münāḳaşaya başlayup “Ben aṣlā fenālıḳ etmedim dāʾimā iyilik etmeden leẕẕet alup serbest ü epsem bir ādem idim baña naṣıl levm ü ʿitāb olunabilir” demekle cānib-i ḥükkāmdan “Bu böyle ise de insānlardan efzūn dergāh-ı Cenāb-ı Bārī'ye ʿarż-ı ʿubūdiyyete medyūn degil miydiñ. Ḥays̱iyyet ü fażīletini ḳabl-i nefsiñden bilib Vehhāb-ı Ḥaḳīḳīyi ṭanımadıñ. İmdi muḳtedir iseñ maḥkeme-i ḳalbiyyeñe mürācaʿat ü müşāveretle kendüñi ḳurtar Cenāb-ı Ḥaḳḳı ṭanıyıb ʿubūdiyyet ü taʿẓīm etmekden ġayrı feṭānet ü fażīlet-i ṣaḥīḥa yoḳdur. Seniñ cühhāl-i sehlü'l-iġfāli meftūn u ḥayrān eden cerbeze ve ḥikmetiñ cedīr-i taḳdīr degildir. Benī beşer ʿalā-mā-hüve ʿaleyh vāḳıf-ı daḳāyıḳ-i ḥaḳāyıḳ-i ḫayr ü şerr olmadıḳlarından derece-i ḥaẓẓ ü nefretlerine göre bir şeyʾiñ leh ü ʿaleyhinde ḥükm ederler ise de burada öyle olmayup temyīz ü taʿyīn-i ān ü īn eden nūr-ı ilāhī her şeyʾi kemā-hiye keşf ü ʿayān eylediginden seniñ lemʿa-i faḫr ü temeddühiñ enẓār-ı erbāb-ı iʿtibārı ḳamaşdırmaz” diye iskāt ü ibhāt ve ʿaẕāb-ı derūnunu iki ḳat eylediler. Faḳīr feylesof ḥāl-i nā-ümīdīde muḥākeme-i ḳalbiyyesi şiddetinden şaşırup kendü ẕātını sermāye-i memdūḥiyyet bildigi evḳāt-ı ḥayātiyyesi fiʿliyyātını görmemek istedikce görmekden beri ve dūr u muʿāvenet meʿmūl eyledigi efʿāl-i mütecessimeniñ ṭaʿn [232] ü teşnīʿinden selāmet-yāb-ı ḥużūr olmaġla ḥicāb u ıżṭırābından ilticā ve iḫtivā eyleyecek cāy-ı muẓlim ü tarīk arayup her ne semte gitse bir şuʿle-i cevvāle-i nūrānī berāberince gezüp taḳdīr ü tebʿīd etmedigi ẕāt-ı ḥaḳīḳati gözüne ṣoḳdıgından dünyāda sevdigi şeyʾleri ikrāh ve onlara ibtilādan bī-ḥadd ü ġāyet çekdigi ʿaẕāb ü eẕiyyetden enīn ü āh ederek “Ḥażret-i Ḫallāḳ-ı ʿālemi ve aḫlāḳ-ı ebnā-yı ādemi ve kendü kendümi bilememişim. ʿĀḳl ü ḥikmetim cennet ve fikr ü fażīletim ʿamā ve ḥamāḳat etmiş. Ḥayf ṣad ḥayf ki ḫod-perest ve şarāb-ı ġafletle mest olmuşum” diye serzenişini işitdikden ve ālūde-i ġaflet-i ḥaşmet olup cihānyāna cevr ü cefā ve cebr ü ḳahrları ḳuvvetiyle şuʿarā ve nüdemādan ġaṣb eyledikleri medāyiḥ-i meẕmūmdan kesb-i keyf ü ṣafā eden

ḥükümdārān-ı sitemkārānıñ ṣuver-i maʿkūse-i muʿāyibini irāʾe eder bir āyīne dest-i zebānīde yüzlerine ḳarşı ṭutulup içinde lisān-ı istihzā ḳullanır müdāhinleriñ ṣūretleri ve muġāyir-i ṭabīʿat müzʾicāne ṭavr u ḥareketleri görünür bir dīger āyīne daḫı gösterilüp her ne yana gitseler her āyīne-i ḫāne-i her dü-āyīne-i mütenāfirü'l-irāʾeden ṣūret ü tims̱ālleri cüdā olamamaġla baḳdıḳca muʿaẕẕeb olup bu aḥvāl-i ehvāl-i iştimālden ḳurtulmaḳ ümīdine gizlenecek yerler ararlar idiyse de bulamadıḳlarını seyr eyledikden ve ʿale'l-ıṭlaḳ ʿaẕāb ü ʿiḳāba kesb-i istiḥḳāḳ eden ervāḥ-ı eşbāḥ-ı insāniyye bir ḳızġın fırına ḳonmuş mādde-i maʿdeniyye gibi ḥayāt ü heyʾet-i evvelisi beyne'l-faḳd-i ve'l-vücūd müʾebbeden mevcūd u ġayr-i mefḳūd olaraḳ üzerlerine teḳāṭur-ı ḳaṭarāt-ı ḳaṭrān-ı [233] intiḳām ile taʿẕīb olundıḳlarını gördükden ṣoñra bu mevḳiʿden çıḳdıḳda göġsü üzerinden bir daġ ḳaldırılmış gibi teneffüs ederek müddet-i yesīre-i ḥayāt içün kār-fermāyān-ı cihānıñ ʿāḳıbet uġradıḳları ḥālāt-ı ʿaẕāb ü iżṭırābı müṭālaʿdan yeʾs-i tām ile ilerü varup maʿdelet-kārān-ı ḥükümdārānıñ mıṣṭaba-nişīn-i ārām ü iḥtirām oldıḳları çemen-zār-ı behişt-i envār-nis̱ārı dūrdan seçerek semtlerine teveccüh eyledi.

Bu çemenistān dāʾimā sebz ü şād-āb ve bīrūn-ı ʿadd ü ḥadd ḳuşlar eşcār-ı bī-şūmār üzerlerinde naġme-perdāz-ı suʾāl ve cevāb olup mevsīm-i bahārıñ ezhārı ve vaḳt-i ḫarīfiñ es̱mārı muttaṣılan ve mütteḥiden ḥāṣıl u mevcūd ve tāb-ı temmūz ve şiddet-i şitā mechūl ü nā-būd olmasıyla niḳāb-ı ẓulmānī-i şebden nişān ve nehār-ı dāʾim-pīşde ġāyet ü pāyān olmayup dār-ı dünyāda ʿuyūn-ı eşḫāṣ-ı fāniyyeyi tenvīr eden şuʿāʿıñ ġayrı bir nūr-ı ilāhī şebābet-i dāʾime ile ḫāṭır-ḫoş ve sīmālarında nuḳūş-ı saʿādet-i menḳūş olan ahālī-i behişt-i ḥavālīsi istīʿāb eyleyerek nūr-ı āfītābıñ ṣāf ü şeffāf-ı billure ḥulūlinden ziyāde ḳavālib-i vücūd-ı insānīye inceden ince ḥulūl ile ḳaṭʿā gözlerini ḳamaşdırmayup tā ḳaʿr-ı cāna taʿrīf ü beyāna gelmez ṣūretde ilḳā-yı ṣādī-i ebedī eylediginden cümlesi bu nūrdan ġıdalanır ve bir rütbe mümtezic ü mütteḥid olurlar ki ẕātlarından ḫāric ü ḥāṣıl ve yine kendülerine rāciʿ ve vāṣıl olur levāzım-ı dünyeviyyeden olan esef-i vehm ü ḫavf ü ġam bā-ḫuṣūṣ ḳorḳudan çoḳ zaḥmet verir emel-i bāʿis̱ü'l-elem bile olmayup kāffe-i ārzū ḥāzır u āmāde [234] olmaġın her bir şeyʾe mālik iken hīç bir şeyʾe mālik degillerdir.

Bu nūr-ı laṭīf ü muḥīṭiñ baḥş eyledigi leẕāʾiẕ-i ḳalbiyye ve bāṭıniyyeniñ ġāyetine erdiklerinden ḫāricen kendülerini iḥāṭā eden eẕvāḳ-ı nūrāniyyeyi naẓar-ı iʿtibārlarında taḳdīr etmezler. Mānend-i ceẕr ü med ḳalblerine reft ü āmed eden enhār-ı meserret-i ḥaḳīḳiyyeden kesb-i leẕẕet ve birbirleriyle muḥabbet ederek ḳaṣāʾid-i evṣāf-ı ilāhiyyeyi bir ṣadā ve bir ḳalb ve bir ad ile oḳurlar. Nice ḳurūn-ı

dünyeviyye evḳāt ü sāʿātden serīʿ-i mürūr u güẕār edüp bu ḥāliñ sermedī ve ebedī oldığını bilirler. Bināʾen-ʿalā-haẕā pederi kaşki burada bulunaydı temennīsiyle arayıb bulamamağla büyük pederini es̱nā-yı tefaḳḳudda bir kimse üzerine doğru varup taḥdīḳ-i naẓar-ı diḳḳāt eyledikde Telemaḳıñ "Bu kimdir" şübhesinde oldığını bilerek "Beni ṭanımamaḳda maʿẕūrsuñ senin eb-i ceddiñim ḥafīdim Turuvaya gitmezden muḳaddem ki daha sen ṣabī idiñ ben vefāt etdim o vaḳitden beri sende büyük ümīdim var idi. Dūzaḫ ü behiştde babañı aramağla iṣbāt-ı baḫtiyārī eylediğiñden memnun oldım lākin burada aramaḳdan fāriġ ol ḥālā ḥayātdadır büyükbabañ da ṣağdır cereyān-ı ʿādāt-ı ilāhiyye iḳtiżāsınca kāffe-i eşḫāṣ-ı insāniyye nehr-i çāpük-revānıñ emvācı mis̱illü cihān-ı fānīden ʿālem-i cāvidānīye revān olurlar hīçbir şeyʾ mürūr-ı ezmānı tevḳīf edemez. Ḥāl-i civānī açar açmaz ḳurur bir çiçek gibi ānen-fe-ānen müteġayyir olup şimdiki mütelezẕiẕ oldığıñ meserret-i ḥayātiyye ḫayālāt-i menāmiyyeye dönecek ve evḳāt-ı māżiyyeniñ yalñız yād-ı elem ü kederi [235] ḳalup pīrlik ḳāmet-i rāstıñı bükecek ve her şeyʾiñ ẕevḳ ü lezẕetinden ikrāh ettirecekdir. Bu vaḳt saña uzaḳ görünür ise kendüñi aldadırsıñ çünkü bu ḳadar sürʿatle gelen zamān uzaḳ olamayup buñın gelmesiyle senden müfteriḳ olan ḥāl şu vaḳt-i tekellümde żāyiʿ ve nā-bedīd olan ḳīl ü ḳāl gibi ile'l-ebed ʿavdeti muḥāl olur.

Binābcr ān-ber-ān ḥāl-i ḥāżıra aldanmayıb dāʾimā tefekkür-i ḥāl-i istiḳbāl ve aḫlāḳ-ı ṭayyibe muʿāvenetiyle bu dār-ı ber-karārda bir yer müheyyā ve āmāde etmege iştiġāl edegör. İtākiyede pederiñi görecek ve ondan ṣoñra ḥükūmet edeceksin lākin şaʿşaʿa-i ḥükümrānī her ne ḳadar dūrdan naẓar edenlere şānlı ve ʿunvānlı görünür ise de ḥaḳīḳaten münfaʿil-i ṭabīʿat ü meşaḳḳati bī-ġāyet oldığından maḥkūmu olan maḫlūḳa ʿadl ü dāda medyūn bulunan ḥükümdār cānibinden ser-keşānıñ gūşmāline ve ehl-i ʿırzıñ muḥāfaẓa-i cān ü mālına taḳayyüd ü iʿtināda ẓuhūr edebilecek ednā ḫaṭā bir milletiñ nice seneler imtidād-ı meṣāʾibine sebeb ve bir ḥükūmetiñ muḥtāc oldığı ıṣlāḥāt-ı mühimmeyi imkān-ı mertebe vücūda getirmek bādī-i envāʿ-ı taʿab olacağından āhāddan bir kimseniñ etdigi rāḥatı edemeyecekleriyle berāber ṣafā-yı nefs içün olunan idārede ẓulm-i dāʾimī der-kār ve familyasına baḳar gibi ahālīye ḫidmet eden ẕāt daḫı ġayret ü ṣabr-ı mütemādīye ṣūret-i iḥtiyācda yine ḫidmetkār olup ancaḳ şıḳḳ-ı aḫīri iltizām-ı ʿuhde-i himmet eden hükümdārān-ı maʿdelet-ḫıṣāl burada nāʾil-i mertebe-i ʿāle'l-āl oldıḳlarından [236] nefs-i müttehimiñ ḥırṣ-ı mühlik ve müdāhin-i muḥrikden tebāʿüdü iʿtiyād ve şu dār-ı rāḥat-medārda müstaḥaḳḳ-ı niʿmet-i ebediyye eyleyecek ṭarīḳ-i iʿtidāli pīş-nihād etmelisin" dedi. Şu kelimāt-ı pür-ʿiber

Telemaḳıñ süveydā-yı derūnuna es̱er ve yıllarca manẓūr-ı ʿālemiyān olmaḳ üzere tunc üzerine ḫāme-i ressām-ı hüner-ver ile hakk ü naḳş olunan ḫuṭūṭ mis̱illü ṣaḥīfe-i ḳalbinde yer eyledigi ḥālde eb-i ceddiniñ sīmāsını ceddine beñzer gördügünden nefeslenüp bi'd-defeʿāt der-āġūş etmek istediyse de teşne-i āb-ı ʿālem gördigi ṣuya taḳarrüb murād etdikce ḫaṭve ḫaṭve uzadığı ve birine söz söylemek isteyüp de yalñız leblerini tahrīk ederek terkīb-i kelāma ḳādir olamadığı vechile ḳarşısında görüp sözünü işitdigi kimseyi ṭutmaġa uġraşmakdan ḳolları yorulup hīçbir şeyʾe dest-resīde olamamaġla saʿy-ı bīhūdeden ferāġat ve yalñız "Yanıñızda bulunanlar kimlerdir" suʿāliyle ḳanāʿat etmekle "Şu derece-i ūlāda gördügüñ ẕevāt zamānlarında insāniyyete ḫidmet eden ʿuḳalā-yı pīrān ve derece-i s̱āniyede bulunanlar ḥükümdārān-ı dād-gerān ve derece-i s̱ālis̱ede olanlar vaṭan ü milleti uġrunda cān-sipārlıḳ eden pehlevānān-ı ceng-āverāndır" diye her biriniñ birer maḥāsin ü menāḳıb-ı dünyeviyyelerini naḳl ü ḥikāyāt ve "Burada meyyit ẓann etdikleriñ ḥulle-pūş-ı ḥayāt ve dünyāda ḥayy gördükleriñ kefen-be-dūş-ı memāt olmaġla rāh-ı istiḳāmete gidib böyle ḥayāt-ı lā-tefnāya nāʾiliyetiñi ārzū ederim. Git pederiñi cüst-cū et ammā ḳable'l-mülāḳat meşġūl oldıġıñ ḥarbde pek çoḳ ḳanlar döküldigini görecek [237] ve Mentoruñ pend-i müfīdini istimāʿ ve ittibāʿdan ḳurenā baʿde ḳarn ibḳā-yı nām ü şān eyleyeceksin" diye naṣīḥat eyledikden ṣoñra tārīkistān-ı dūzāḫiyāndan hārice imrār etmesiyle ḫ̌ābdan bīdār ve firāş-ı rāḥat-ḫırāşından ʿacele ve telāş ile ḳalkup meclis-i ḥükümdārānda ibḳāʿ-i tedābīr-i ḥarbiyyeye āstīn-berçīde-i ibtidār oldı.

Fıḳra-i Dīger:

Telemaḳ "Bu ne demekdir şübhe-i mevhūme ḳarīnesiyle insān mı öldürülür bu ḳapı açılınca ifk ü iftiradan kim ḳurtulur. Bir mücrimi kemāl-i rıfḳ ü iʿtidāl ile isticvāb ve sigār ü kiber töhmetine göre tekdīr ü ʿitāb etmelidir. Emr-i istinṭāḳı baña ḥavāle ediñiz" diyerek müttehimiñ Adresete olan intimā ve münāsebetinden bahs̱ile baʿż mādde-i tecessüsü żımnında ṭarafına gönderecegini beyān ve renk almaḳ desīsesiyle sīmāsına ḥaṣr-ı naẓar-ı imkān edüp levni ḳaṭʿā taġayyür etmedigini görünce ḥarīfiñ ḳoynundan mührini alup "Bir bildigiñ ādem var ise göster. Bu mühri ḫafiyyen Adrasete gönderecegim muḫābereñiz keşf olundugu anda müstaḥaḳḳ-ı cezā-yı iʿdām ve şimdi iḳrār eder iseñ bir cezīrede menfiyyen külbe-nişīn-i ārām olursuñ" tehdīdiyle iḳrār etdirdiginden nefy ü tebʿīd olmasını müteʿāḳıben bir şaḫṣ-ı fürū-māye leylen müttefiḳleriñ ordusına gelüp Adraset zevcesini elinden almaġla sözü birleştirdigi ādemleriñ delāletiyle çadırına girib kesecegini ve ʿale'l-fevr ʿasker-i müttefiḳin şeb-ḫūn etdiklerinde zevce-i

mağṣūbesini alup ḳaçmaḳdan başḳa mükāfāt istemeyecegini ḥużūr-ı meclise inhāya ibtidār eyledi. [238] Ehl-i meclis Telemaḳıñ yüzüne baḳmalarıyla "Bu maḳūle ihāneti tervīc etmek bize daḫı ihānet etsinler demekdir ki buña reʿy-i maḳūl ve tedbīr-i maḳbūl denilemez. Bu şaḫṣı ṭutup Adrasete iṣāl ve emniyyet-i ʿāmmeyi istiḥṣāl münāsibdir" reʿyini cümlesi taḥsīn ü pesend ve ḥarīfi ḳayd ü bend ile gönderdiklerinden Adraset bu mürüvveti s̱enā ve taḳdīr ve teʿvīl ü tağyīr ḫuṣūṣlarında müteʿḥayyir ve kendü efʿāl-i reddiyesiyle muvāzenede gūyā müteʿes̱s̱ir oldı ise de fenā ādemler fażīlet-i ṣaḥīḥayı ṭanımadıḳlarından iyilige kemlik yoluyla düşmen-nüvāz ü luṭf-sāz olan müttefiḳlere hücūma teheyyüʾ eyledigi ḫaberi alındı.

Gīsū-yı demevī-i Hindū-yı seḥer ser-nümā-yı mınnaṣa-i ufḳ-ı ḫāver olur olmaz der-bān-ı muḥannā-benān-ı şafaḳ-ı gül-gūn-ḳabāda eşheb-i zer-palheng-i mihr-i cān-neverde şeh-rāh-ı gülistān-ı ebvāb-ı şarḳıyyeyi güşāde edince Telemaḳ uyanup miğfer-i zerrīni ber-ser ve zırh-ı āhenīni der-ber ederek mızraḳı elinde raḫş-rān-ı meydān ve ġāyet mütemekkināne ve dūr-endīşāne īcāb eden ḳumandayı żābiṭānıñ rütbe-i fehm ü ḳābiliyyetlerine göre ṣarīḥan ve vāżihan iʿṭā ve tekrār ve ẕihnlerinde istiḳrār ile ṭaraf ṭaraf meʾmūr ve luṭf-ı muʿāmelesiyle her birini cān-sipārāne ḥarekete mecbūr eyledigini müşāhede eden ḥükümdārān debdebe ve ṭanṭanalarını unudup verāsınca revān olmalarıyla bām-ı felekden Behrām-ı ḫūn-āşām ḳulūb-ı muḥāribīni āteş-dān-ı ġayẓ ü intiḳām edüp sevaḥil-i baḥr ü nehrde insān ü ḥayvān ve ʿaraba ve esliḥa gürüldülerinden ḳulaḳlar işitmez ve süm-i sütūrdan ṣuʿūd eden ġubārdan gözler arż u semāyı farḳ etmez ḥāllerde tīrler hevāda uçar ve dehşet ü ḫaşyet-i [239] fevt ü mevt ḳapılarını açar iken Telemaḳ ṣaldırup ibtidā teṣādüf etdigi pehlevān-ı gürīz birṭaḳım kelimāt-ı istihzā-āmīz ile gürz-i cedīdini ḥavāle eyledikde ṣavuşdurup üzerine hücūm ü iḳtiḥām ve ḍarbe-i vāḥidede kārını itmām ile Adraseti araması arasında nice kimseleri itlāf ü iʿdām ve ez-ān cümle Teris nām nehriñ duḫteri olan perīyi bir kāhiniñ ifādesine naẓaran civār-ı kenār-ı nehrde bulunan ejder ḳarīben çarpup yutacağından egerçi ḳurtarır ise kendüsine ʿaḳd edecegini pederi vaʿd etmesiyle ejderi itlāf ve tedārik-i zīb ü zīnet-i dāri'z-zifāf eyleyerek ḳable'l-mülāḳat Adrasetiñ cemāʿati dāḫilinde şecāʿatini is̱bāt eden pehlevān-ı dīv-tüvānı daḫı ṣaḥrā-yı vücūddan güm-nām eyledigini nişanlısı işitdikde ṣaçlarını birer birer engīḫte-i dest-i şīven ve gül-i al-ı ruḫsārını rīḫte-i ḫāk-i ḥüzn edüp zehr-i ḳahr-ı sipihr-i bī-mihrden ağlaya ağlaya cism ü cānı münḳalib-i çeşmesār-ı dāʾimiyyü'l-cereyān ve sūy-ı deryāya revān oldı.

Bu çeşmeniñ ābı ḥālā acı ve ḥavālīsinde benāt-ı nebāt bitse de çiçek açmayup şecer-i sāye-veri berg ü şāḫı sūḫte çend ʿaded serv aġacıdır. Adraset Telemaḳı bir ḳadem akdem reh-rev-i diyār-ı ʿadem etmek emniyyesiyle otuz nefer merd-i neberd-dīde intiḫāb ve Telemaḳıñ ṣadāsını istimāʿ ve taḫayyül eyledigi semte taḥrīk-i riḳāb eylemesi hengāmında Nestoru nişān alamaḳsızın titrek elleriyle remy-i sihām eder görüp eṭrāfını kuşatdırmasıyla ādemleri muḥāfaẓasında fedā-yı serc ü cān ve gitdikce dūş-ı delāl-i memāt-fürūş-ı [240] ācālde metāʿ-ı müsteʿār-ı ḥayāt hīçe ṣatılup sū-be-sū enhār-ı ḫūnīn cereyān eyleyerek Filoḳtet Herkülüñ oḳları elinde leng ü levk semt-i imdāda sülūk eylediginden Nestor ḳurtulduysa da küçük oğlunun Adrasetiñ ḍarb-ı ḫıştinden düşdigini görmekden ġam-ḫᵛār ve ṭūl-i ʿömrden neşʾet eden derd-i kedere tekrār giriftār olup “Ey ṭāliʿ-i ġaddār bunca yıllardır etdigim ṣayd ü şikārda ve kār-zārda şöhret ü iftiḫār ile kārımı tamām etmeyüp de niçin maḫzūl ü dil-figār ediyor ve ey maḫdūm-ı besālet-mevsūm peder-i pīrī-iştiʿāl şemʿ-i ümīdden maḥrūm edüp nereye gidiyorsuñ” diye nāle ve feryād ve muḳaddemen fevt olan püser-i mihteri daḫı birāder-i kihteriyle bir günde żāyiʿ olmuşlar gibi birer birer yād etmekden bayılup Adraset ve Filoḳtet birbirini derīde-i dendān-ı ʿudvān etmek isteyen arslan ve ḳaplan miṡāli devr-i eṭrāf ü ḥavālī edüp ḥīn ü teṣādüflerinde Filoḳtet boşa gitmez ve yarası merhem ḳabūl etmez tīri atmaḳ istediyse de daha dökülecek ḳanlar ve çıḳacaḳ cānlar oldığından ḥarbiñ imtidādı sırrına mebnī kendüsi cerīḥa-dār ve tīr-i āmādeyi cāriḥine atmaġla Adraset münferid-i meydān “leyse gayru nā-diyār” olup ordu-yı müttefiḳīnde ʿalāyim-i inhizām her ṭarafdan ẓuhūr ve ʿasākir-i ġālibe mevsim-i bahārda kuh-sārdan ṣaḥrāya yayılup öñüne gelen ḫas ü ḫārı ve eşcār ü aḥcārı sürüp götüren seyl gibi cüyūş-ı maġlūbeyi sürerek cüst-cūy-ı sūrāḫ-ı mūr ü māra mecbūr eyledigini Telemaḳ görünce gālibāne ġavġā etdigi mevḳiʿ-i muʿtenāyı fedā [241] ve cemāʿatine “Rāʾeyte sümme ḳatālen şeyyübü'l-veleden” meʾālini edā ile nidā etmesinden Adraset veḫāmet-i ʿāḳıbetini derk ve müşāhede-i berdreḳa-i merg ederek hemān başı üzre bir gürz-i girān maġz-pāş-ı üstüḫān olacağını taḫayyül ü tevehhümden pīş ü pesini ve bīş ü besini unudup dizleriniñ bağı ve miyān-ı ġayretinden ḳuşaġı çözülür iken kendüni ṭoplayabilüp yemīn ü yesār ve emām ü ḳuddāmını elem ü dehşet ve vehm ü ḫaşyet ṣardığı ve rāʿī-i ecel-i ʿācil dār-ı mücāzāta çağırdığı ḥālde ilerleyüp Telemaḳa telāḳisinde atdığı sinān-ı cān-sitānı ḳalḳan ile defʿ edince ikisi de şemşīr-keş-i taḳarrüb ve ʿasākir-i sāʾire silāḥ işletmeyerek ḳangısı ġālib olur ise maṣlaḥat biter mülāḥaẓasıyla ġāyet-i kāra çeşm-dāşt-i teraḳḳub oldılar.

Fıḳra-i Dīger:

Meydān-ı cevelānda aḥadü-hüma āḥera bi'd-defeʿāt ḥavāle-i seyf-i ḫışām ve Adraset ḫaṣmınıñ ḳılıcını çarpmaġa iḳdām eyledigi ṣırada Telemaḳ onu ṭutup sīnesine çökünce ṭālib-i ʿafv-ı ʿalenīye lisānı varmadıysa da "Pençe-i cezā-yı sezāda zebūn ve vaṭan-cüdā olan pederiñizi size göstermege medyūn oldım" demesine cevāben meded-kār ü ḳafa-dār-ı oldıġım milletler içün nuṣret ü selāmeti ʿālemde ṣulḥ ü müsālemeti özlerim saña ʿadāvetim yoḳdur. Arāżī-i maġṣūbeyi aṣḥābına iʿṭā ve ḳavmiñden on iki kimseyi oġluñ ile berāber bize [242] rehn edüp taṣḥīḥ-i meslek-i ḫaṭā ile kendü ḥāl ü rāḥatıñda "keyfe-mā-yeşā yaşa" diye ḫāk-i ḫüsrāndan ḳaldırdıġı anda zīr-i dāmeninde maḫfī olan ġaddāreyi ḫāṣṣım-ı ḥayāt-baḫşāsına atdıysa da aldıramadıġından bir şeceriñ verāsında istitār ve Telemaḳ cemāʿatiyle berāber tekrār-ı hecemātda ḳavl-i evvelini tekrār etmesine artıḳ iʿtibār etmeyerek ser-i hevā-perestini bürīde-i seyf ü ʿavenesine mültefiten ġalebe ve ʿafv etdigimiñ ḳıymetini bilmemesi bu ḥāl-i nā-revāyı daʿvet etdi" yollı idāre-i lisān-ı ḥayf eyledi.

Ḳavmi aġlamadıḳlarından başḳa elinden ḳurtuldıḳlarına müteşekkiren ve mesrūren āştī ve āsāyiş recāsına medd-i eyādī-i temennā eyleyib faḳaṭ bir ḥükm el-veledu sırru ebīhi maḳtūl-i maḫẕūlüñ maḫdūmı efkār ü eṭvārda kendüne şebīh oldıġından cümletü'l-mülk muʿtemedi olan ġulām ile bile ḳavmini terk ü firār eyledigi esnāda ġulām-ı nemek-be-ḥarām meʾmūl-i mükāfat ile arḳasından urup ser-i maḳtūʿunu ḥużūr-ı müttefiḳīne īṣāli zerīʿa-i ḥuṣūl-i merām etmekle ḳatl ile mükāfat eylediler.

Fıḳra-i Dīger:

(Mine'l-mücerrebāt) Ḥareket ü zevali ġayr-i ḳābil görünen arż-ı saḫt altından yavaş yavaş ḥafr ü naḥt ile defʿaten suḳūṭ edüp yarlar ve uçurumlar peydā eyledigi gibi bir ḥükūmet-i ẓālime daḫı ḳuvvet-i cebr ü taʿaddīyle ne ḳadar s̱ervet ü sāmāna mālik ve fermān-fermā-yı memālik olsa ḳāʿide-i icbāriyyesi ʿāḳıbetü'l-ʿāḳıbe indirās-ı esāsına [243] ʿillet ü ʿālet-i ḳaviyye olageldigi işte İtalya ḳıṭʿasını bunca zamānlardır lerzan eden Adrasetiñ zevāl-i zamān-ı istidrācıyla daḫı nümāyan olmaġla ḳavm-i dād-ḫᵛāh inʿiḳād-ı ṣulḥte olacaḳ tekālīfi tamāmen ḳabūl eyleyeceklerinden baḥs̱ile maḳtūlüñ ās̱ār-ı ẓulmiyyesini izāle ve umūr-ı milleti ehline iḥāle edecek bir merd-i muṣāliḥ ü meṣāliḥ-āşinānıñ ḥükümdār intiḫāb olunması iltimāsında mütteḥidü'l-efvāh olmalarıyla ḥükümdārān lede'l-ictimāʿ Nestor oġlunuñ fevti kederinden gözleri ebeden ḳurumaz menbaʿ-ı māye dönmüş

ve gūşe-i kāşāne-i ḳalbinde ḳandīl-i emel sönmüş oldıġından meclisde bulunmaḳdan imtināʿ edüp Telemaḳ "Nestor-zādeniñ tābūtı yanında senden gördigim nevāziş ü muḥabbeti unutmam. Muʾammer olaydıñ faṣāḥat ü ġayrette pederiñe ḳarīn ü mecāmiʿ ü mevḳiʿde ṭalāḳat-i lisān ü iʿmāl-i sinān ile gūy-rübā-yı meydān-ı āferin olur idiñ" diyerek ʿādet-i meʾlūfelerine taṭbīḳen vücūdını yaḳup ḫākisterini bir ḫum-ı zerrīne vażʿ ile taḫtīm ve "Bir zamān mūcibü'l-elem olan es̱er-i şīve-i rūzgār zamān-ı dīgerde ḳıymet-dār yādigār olur" taʿrīfiyle "Bu kübü alup kendüni bulduḳda pederine takdīm eyle" diye müteveffānıñ lālāsına teslīm eyledikden ṣoñra meclise gelib herkes ifrāṭ-ı medḥ ü s̱enāsında ṣarf-ı ḫazāʾin-i nefes etmekle ṣıḳılaraḳ sitāyişe muḥabbet ḫuṣūṣan erbābı lisānından işitmege raġbet ederim lākin ziyāde s̱enā insānıñ mizācını fenā eylediginden rū-be-rū etmeyiñiz" demekle seslerini kesip intiḫāb olunacaḳ ḥükümdārın lüzūmı baḥs̱ine girişdiler.

[244] **Fıḳra-i Dīger:**

Baḳ Telemaḳ her bir ḥükūmetde iki derd-i düşvār-ı devā vardır. Biri ḥükümdārıñ cereyān-ı irāde-i keyfiyyesidir ki ārzū-yı mizācından ġayrı ḳānūn ü ḳāʿideye iʿtibār etmeyince ʿuḳāla ḳabūl-i zāviye-i ḫumūl ve erbāb-ı ġareż ü ṭamaʿ dīvān-ı ḥaşmet ü ʿunvāna ebvāb-ı mütenevviʿadan duḫūl ü ḥulūl ile dogruyı kimseden işitmeyerek ahālī-i memāliki üserā ve memāliki ḥükmüne girmesi ḥāliniñ imtidādı bir kemānıñ kirişi ġāyet-i mertebede gerilib de gevşedilmemekden defʿaten ḳırıldıġı gibi mülk ü ḥükūmetiñ bādī-i vīrānı ve berbādı olur. Dīgeri zīnetdir ki büyükden küçüge sürʿat-i sirāyetde temsīm-i mizāc-ı millet eder bir ʿilletdir çünkü aʿżā-yı ḫānedānı ḥükümdārı ve ṣiġār ü kibārı taḳlīd keẕā ve keẕā kim s̱ervetini göstermek ve kimi faḳrını setr etmek içün derecātını tezyīd ede ede yek-ḥāl ve böyle bir şey-i mużırrı daḫl edemediklerinden fażla ṣanki ahālī ḥars̱ ü zerʿ-i arāżīden taʿayyüş edemezler de bu yolda aġniyā ṣırtından geçinirler ne mażarratı vardır müṭālaʿa-i ḫaṭā-kārānesini göstermekde hem-ḳāl olmalarıyla refte refte levāzım-ı yevmiyyeden ʿaddolunan bīhūde maṣrafı idāre emrinde herkes māl ḳazanmaḳ ve ḫalḳı dolandırmaḳ sevdāsına düşüp meydān-ı peygārda ve sāʾīr kārda yararlıḳ edenlere ve hüner ü maʿrifet gösterenlere iʿtibār olunmamaġıla āfet-i sefāhat istīlā ve iḥdās̱-ı envāʿ-ı belā eyleyeceginden defʿ ü ıṣlāḥanın çāresi dāʾire-i ḥarekāt-ı nāsı taḥdīd edecek ḳānūn-ı maʿdelet-maḳrūn ise herkesiñ icrā edecegi şey olmayup meger ki ḥükümdār-ı feylesof efkār-ı ẕātında mis̱āl-i iʿtidāl irāʾesiyle müflis-i [245] muḥteşemleri maʿyūb ü şerm-sār ve mülk ü milletini vāreste-i żarār ü ḫasār eyleye" sözleri Telemaḳıñ gūşuna mengūş ve kitābe-i

eyvān-ı ḫāṭırında menḳūş olmaġla “Bu ḥükümdārı aʿḳal-i ḥükümdārān-ı ʿālem ve ḥükūmet ü milletiñ ıṣlāḥ-ı ḥāline münferiden bezl-i himem etmeñizle muḳteżā-yı baḫt u ḳuvvet ve beyne'l-ʿasākir inḳısāmı ʿādet olan ġalebe ve muẓafferiyyetimiz bi'n-nisbe bayaġı aşaġı ḳalıyor” demesinden Mentor ḫoşlanup “Telemaḳ burada gördigiñiz ḳavāʿid ü aḥvāl taḥsīn-kerde-i erbāb-ı ʿuḳūl olup lākin daha bundan iyisi yapılmaḳ mümkündür. Ḥükümdār her ne ḳadar ḥırşını taʿdīl ve mizāc-ı rūşeni tebdīl eylediyse de bir insān redāʾeti terke saʿy etdigi ḳadar redāʾet onu taʿḳīb eyledigine mebnī ṭabīʿat-i sābıḳasından baʿż es̱er ḳaldı.

3.6.4. [246] Gelibolu Mutaṣarrıfı ʿİzzetli Kemāl Begiñ Lisān-ı ʿOsmānīniñ Edebiyyātı Ḥaḳḳında Taṣvīr-i Efkār Ġazetesinde Münderic Baʿż Mülāḥaẓātdır

Eczā-yı beşer cālib-i taʿcīl-i fenādır
İbḳā-yı es̱er mūcib-i taḥṣīl-i beḳādır

Li-Nāmıḳı

Ḥaḳīḳat insān içün sürʿat-i zevālde mis̱l-i sāʾir olan leẕẕet-i ḥayātıñ s̱ebātsızlıġına muḳābil gelecek bir niʿmet var ise o da benī nevʿine bir yādigār-i ʿömr ihdā ederek nefʿ-i nās ile ḫayr-ı nās olmaḳ şerefini ki vücūduñ fażīlet-i ṣaḥīhasıdır ile'l-ebed muḥāfaẓa ile cebr-i māfāt etmekdir. Ās̱ār-ı beşeriyyede ise sözden pāyidār bir bergüẕār yoḳdur çünkü eñ ziyāde reṣānet-i maʿmūriyyetle maʿrūf kişverleri bile devr-i zamāne ġavr-ı zemīne geçirse yine ḫāṭıra-i enāmda cāy-gīr olan bir beyt-i metīn raġbet-i eslāfdan ḥimāyet-i aḫlāfa intiḳāl ederek dünyā durdukça ḫalelden emīn ḳalır.

Vāḳıʿā mādāmki söz teʿāṭī-yi efkāra vāsıṭadır ve mādāmki teʿāṭī-yi efkār insāniyyet-i mücesseme denilmege şāyān olan temeddün-i ʿumūmī münāsebātına rābıṭadır. Kelāmıñ fāʾidesi beşeriñ nevʿiyyetiyle ḳāʾim ve bināʾenʿaleyh bir güzel söz nāṭıḳıyyetiyle berāber dāʾim olur.

İşte kelām müdāvele-i taṣavvur ḫidmetine ḳudretden muʾekkel bir cism-i laṭīfdir ki biñlerce seneler geçse ṭarāvet-i nev-civānīsine zevāl erişmez ammā ḥays̱iyyet-i kemāli iʿtibārında bulunan ṣıḥḥāt-i meʾāliyle_[247] tenāsüb-i endāmı ḥükmünde olan tertīb-i intiẓāmı yerinde olmalıdır ki herkes ʿindinde maḥbūb-ı ḳulūb ve o ḥāl ile her zamānda memdūḥ u merġūb olabilsin.

Egerçi sīret ẓarīf olunca ṣūret laṭīf olmasa da neḳāyisden maʿdūd olmamaḳ lāzım gelir faḳaṭ ās̱ār-ı edebiyyeyi belāġat-i müʾeddā feṣāḥat-ı edā iḥtiyācından vāreste edemez zīrā bir teʾlīf ki ḥüsn-i ifādeden maḥrūm olur hāvī oldıġı ḥaḳāyıḳ çīre-destī-i intiḥāl ile mahāret-i ḳalemiyye aṣḥābınıñ mülk-i yemīni ṣırasına pek ḳolay intiḳāl edebilecegi içün maḥfaẓasız cevher hükmündedir.

H̱ulāṣa beşerde dāʾim olan kemāldir. Cemāl müteḥavvil olur. Ḥālbuki es̱erde ḳāʾim olan maḳāldır. Meʾāl müntaḳil olur faḳaṭ mādāmki māhiyyetiñ taġayyüri ve ṭabīʿatıñ ḥüsn-i ifādeden teneffüri ʿadīmü'l-iḥtimāldir. Bir es̱eriñ ebediyyetine meʾāl-i ṣaḥīḥiniñ maḳāl-i faṣīḥ ile ittiḥādı kāfil olur.

Buña bir bürhān-ı müʾeyyeddir ki ʿaṣrımızda teraḳḳiyāt-ı maʿārif es̱eriyle ḳudemā-yı felāsifeniñ efkār-ı ḥikemiyyesini ki heyūlā-yı ʿirfān taʿrīfine ṣādıḳdır cerḥ u ıṣlāḥ içün māhiyyet-i kemāliñ daḳāyıḳına vāḳıf olan bunca erbāb-ı naẓar taʿrīżāt-ı şedīde īrād etmekde iken üdebā-yı sālifeniñ ās̱ār-ı ḳalemiyyesini ki mezāyā-yı vicdān tavṣīfine lāyıḳdır şerh ü īżāḥ içün ḫāṣiyyet-i maḳāliñ ḥaḳāyıḳına ʿārif olan nice aṣḥāb-ı hüner taḳrīżāt-ı ʿadīde inşād eylemekdir.

Ḥattā üdebā-yı ḥükemādan biri maḥāsin-i edebiyye fevāʾidini muḥākeme etdigi [248] ṣırada maʿlūmāt-ı kes̱īre ve vuḳūʿāt-ı ġarībe ve belki keşfiyyāt-ı cedīde bile bir es̱eriñ beḳāsına żāmin-i emīn olamayacaġını beyān eyledikden ṣoñra der ki “Bunlar insāndan ḫāric şeyler olup beyān ise ʿaynıyla insāndır”

Bu müṭālaʿaya baḳılınca aḫlāfına edībāne bir es̱er bıraḳanlar māhiyyet-i insāniyyesini ḥayāt-ı ebediyye ile insāniyyete ḫidmet içün istiḫlāf etmiş oluyor. Böyle ḫayrü'l-ḫalef ṣāḥibine göre ne büyük şerefdir ki benī nevʿi içinde ile'l-ebed yād-ı cemīlini ṣaḳlar. Bir ṣūretde ki inḳılābāt-ı ʿālem bir edīb-i kāmiliñ nāmını seng-i mezārından ifnā etse yine nāme-i ās̱ārından imḥā edemez.

Sözüñ ibḳā-yı nāmdan başḳa icrā-yı merāmda daḫı ḫidmeti bir derecededir ki taḥvīl-i efkārda teʾs̱īr-i nuṭḳ şimşīr-i ḳahra ġālib oldıġı tecārib-i ʿadīde ile s̱ābit olmuşdur. Ḥattā Zemaḫşerī *Muḳaddeme-i Tefsīr*inde kelāmıñ şānını teʾyīd içün demişdir ki “Ẓuhūr-ı İslāmda seyf-i şerīʿata ḳarşı duran mutaʿaṣṣıbīn ʿArab ḥükm-i belāġata muḳāvemet edemediler.”

Vāḳıʿā efkār-ı ʿumūmiyyeniñ ḥiṣṣedār-ı ḥükūmet oldıġı yerlerde ḳuvve-i naẓar ṣāḥibi olan bir belīġ milletiniñ ḳuvve-i ʿasker iḥtiyācından vāreste bir ḥākim nāfiẕü'l-kelāmı ḥükmünde bulunur.

Egerçi edebiyāt meʾmūrīne göre mā-bihi'l-istiḥḳāḳ olmadıġı müsellemdir ammā bir ḳısmı olan inşānıñ tedāvül-i muʿāmelāta vāsıṭa-i münferide olması cihetiyle idāre-i devletce daḫı vücūd u intiẓāmı elzemdir. Sözüñ aḫvāl-i vicdāniyyeyi taḥvīlde olan teʾs̱īr-i belīġine mebnī [249] bir büyük fāʾidesi daḫı milletiñ ḥüsn-i terbiyyetine ḫidmetidir ki ḥaḳīkat-i ḥālde lafẓen edebiyyātıñ meʾḫaẕ-ı iştiḳāḳı edeb ise maʿnen edebiñ maṣdar-ı intişārı edebiyyātdır denilebilir zīrā iki maʿnāsıyla edībāne yazılmış bir es̱er mekārim-i aḫlāḳ içün öyle bir ḳānūn-ı muʿteberdir ki herkes bi'l-iḫtiyār iṭāʿatine māʾil ve o cihetle yalñız vücūdı muḥāfaẓa-i aḥkāmına kāfil olur.

Bundan başḳa tevsīʿ-i ḳarīḥaya ḫidmeti cihetiyle maʿārif-i edebiyye efkārıñ daḫı muʿallim-i evveli ʿadd olunur. Ḥattā bu müṭālaʿa ile baʿż erbāb-ı dāniş efkārıñ kemālini lisāñın kemālinden bilmişlerdir. Ḥaḳīḳat buña bir bürhān-i istiḳrāʾī degil midir ki fıṭratları ṭabīʿata mūceb-i iftiḫār olan ecille-i ḥükemānıñ hemān cümlesi maḥāsin-i edebiyye ile tezyīn-i lisān eden milletler büleġāsından ẓuhūr etmişdir. Bu ḳadar fünūn-ı daḳīḳa ve ḥavādis̱-i kevniyyeniñ tedvīn ü taʿlīmindeki sühūlet kelāmıñ vużūḥ u iḫtiṣār ve ḥüsn-i tertībi gibi ḳavāʿid-i edebiyyeye riʿāyet sāyesinde ḥāṣıl oldıġı içün edebiyyāt maʿārifiñ daḫı iḥtiyācāt-ı aṣliyyesinden ṣayılır.

Bir de ittiḥād-ı medeniyyet her milletiñ bir müşāḫḫas mis̱āl ẕī-ḥayātıdır ki lisānı edebiyyātdır. O cihetle edebiyyātsız millet dilsiz insān ḳabīlinden olur.

Fi'l-ḥaḳīḳa tārīḫ-i medeniyyeti naẓar-ı ḥikmetle müṭālaʿa edenler edebiyyātıñ muḥāfaẓa-i milliyyetde olan teʾs̱īrine her millet-i muntaẓamayı bir delīl-i nāṭıḳ bulmuşlardır. Şimdiki ḥālde devlet ve maʿrifetleri münḳarıż olan ʿArabıñ aḫvāli bizim içün bir ʿibret-i kāfiyedir ki baʿż [250] fırḳaları vaḥdet-i kelimeleriniñ rābıṭāsı olan diyānet-i İslāmiyyeyi daḫı ġāʾib etmişiken lisānları ḳuvvetiyle ḥālen ḳavmiyyetlerini muḥāfaẓa etmekdedirler.

İşte edebiyyāt bu ḳadar fevāʾidi ḥāʾiz olmaḳ ḥasebiyle her millet ʿindinde ġāyet ḳıymetdār bir fenn-i celīl iʿtibār olunur. Bizde ise rāgbeti o ḳadar ifrāṭa

varmışdır ki bayağı güzelce kitābet kerāmet derecesinde ṭutulur. Bunıñla berāber şāyān-ı teʾessüfdür ki edebiyyātımız yuḳarıda taʿdād olunan muḥassenātıñ hemān cümlesinden maḥrūm gibidir.

Kitāb ṣūretinde ḳangı teʾlīf-i edībānemiz vardır ki tezyīnāt-ı lafẓiyyeden ayrıldığı ḥālde bi-ḥaḳḳın şāyān-ı taḥsīn olabilsin. Ṣabāḥ-ı maʿrifet ki māhiyyet-i eşyā-yı göstermek şānındandır envārını her ṭarafa neşr etdikce ḫayālāt gibi ḥaḳīḳat ve ṭabīʿatıñ ḫāricinde olan böyle bir ṭaḳım ās̱ārıñ zevālden ḳurtulması naṣıl ümīd olunur.

Lisān-ı üdebāyı añlamaġa ʿavām muḳtedir degildir ki uṣūl-i idāremiz ḫiṭābete müsāʿid olsa daḫı teʾs̱īrinden istifāde mümkün olsun. Ḥattā edebiyyātımız nuṭḳ denilecek bir es̱ere mālik olmadıḳdan başḳa mükālemede feṣāḥatıñ ḳadri bile maʿlūm degildir.

Müʾellefāt-ı mens̱ūremizde efkār u güftārı ṭabīʿī bir kitāb yoḳdur ki ṭabīʿata teʾs̱īr ile tehẕīb-i aḫlāḳa ḫidmet etsin. Rükn-i aʿẓamı mübālaġāt-ı riyākārāne ve meşreb-i ḳalenderāneden [251] ʿibāret olan manẓūmātımız ise fesād-ı aḫlāḳı o ḳadar tervīc eder ki dīvānı (Fürs-i cedīd lüġatlarında şeyṭān maʿnāsına mażbūṭ olan) deviñ ṣīġatü'l-cemʿī ẓann edenleriñ ḳavline şāʿirāne bir tevcīh aranırsa bizim dīvānları göstermek kifāyet eder. Edebiyyātımızda maʿnā ṣanʿat uġruna fedā olunageldiginden vüsʿat-i taṣavvur o derece ifrāṭa varmışdır ki baʿż kerre taḫayyülde ebʿād-ı muṭlaḳa dāḫiline bile ḳanāʿat olunmaz vaẓīfe-i aṣliyyesi temyīz-i ḥaḳīḳat olan efkāra ise böyle ās̱ārıñ mażarratdan başḳa ne teʾs̱īri olabilir.

Türkçede degil fünūn ḥālen edebiyyāt daḫı lāyıḳıyla tedvīn olunmadığı içün ʿArab ve Acem ve oñlara ʿilāveten bir de ehl-i ḳalem lisānlarını ögrenmek yolunda zamān-ı taḥṣīliñ birçoġunu ifnā etmedikce taḥrīren dürüstce ifāde-i merām ḳābil degildir. Ḫālbuki o ḳadar himmet-i maʿārif-i sāʾireye ṣarf olunsa ẕeki bir insānı bayağı bir ʿālem-i ẕū-fünūn eder. Vāḳıʿā ḳurūn-ı āḫīredeki milletleriñ büleġası lüġāt ve edebiyyātda lisānlarınıñ meʾḫaẕı olan elsine-i ʿatīḳaya intisāb etmek mecbūriyyetinden vāreste degildir faḳat onlarda bu mecbūriyyet fenniñ ikmālini arzū edenlere maḫṣūṣdur. Bizde ise bir ādem ʿArabī ve Farsī muḳaddemātına altı yedi sene vaḳf-ı vücūd etmelidir ki imlā ve maʿnāsı yerinde

bir mektūb yazabilsin. İşte edebiyyātımızıñ maʿārif-i ʿumūmiyyece teʾs̱īri bu mażarrat-ı ʿuẓemādır.

Edebiyyātıñ rābıṭa-i milliyyeye ʿāʾid olan ḫidmetinden ise o ḳadar maḥrūmuz ki lisān-ı ʿArab münteşir oldığı yerlerde Yunanī gibi [252] zamānıñ kāffe-i meʾās̱ir-i ʿilmiyyesiyle ḳuvvet bulmuş bir lisānı ġalebe-i feṣāḥatla maḥv etmiş iken Türkçemiz henüz elifbāsı bile olmayan Arnavud ve Laz lisānlarını daḫı unutduramamışdır.

Münāsebet-i edebiyyeniñ fıḳdānı cihetiyle mes̱elā bir Buḫaralı Türkçe söyledigi ḥālde buradaki Türkler içinde bir Fransız ḳadar dilinden añlayacaḳ āşinā bulamaz.

Onlar şöyle dursun İstanbulda oḳuyup yazma bilenlerden daḫı belki onda biri sebk-i maʿrūf üzere yazılmış bir kāğıddan ve ḥattā kāfil-i ḥuḳūḳ olan ḳānūn-ı devletden bile istifāde-i merāma ḳādir degildir çünkü edebiyyātımıza şarḳ u ġarbıñ birḳaç ecnebī lisānından müsteʿār olan şīveleri ġalebe ederek ıṭṭırād-ı ifādeye ḫalel vermiş ve edevāt u taʿbīrāt ü ifādātı taḳrīrden bütün bütün ayrılmış olan üslūb-ı taḥrīr ise bayağı yer bir başḳa lisān ḥükmüne girmişdir. Bir ṣūretde ki iktirā erbāb-ı ḳalem yazdığını söylemekden ve söyledigini yazmaḳdan ḥayā eder.

Ḥālbuki bunda utanacaḳ bir ḥāl var ise tebliġ-i efkārda aṣıl olan lisāna başḳa ve vekīl olan ḳaleme başḳa edeb taṣavvur etmekdir.

Bu teḫālüf-i seyyiʾesidir ki lisānımızda sehviyyāt-ı edebiyyeden ʿārī pek az es̱er bulunabilir. Važʿ-ı ḳāʿide ile ʿörf ü istiʿmāl beyninde olan mübāyenete bu sehviyyātıñ inżimāmı taʿyīn-i feṣāḥatda o ḳadar ṣuʿūbet ḥāṣıl etmişdir ki *Taṣvīr-i Efkār* (mebḥūs̱etün ʿanhā) taʿbīr-i maʿhūdınıñ bedāhet mertebesinde olan saḳāmetini enẓār-ı ʿumūmiyyede [253] is̱bāt içün dūr ü dırāz bir ṭaḳım mebāḥis̱ īrādına mecbūr olmuşidi.

Şīve-i lisānı yoluna fedā etdigimiz üslūb-ı taḥrīr ise öyle bir ṭarz-ı ġarībdir ki leẕẕet-şinās-ı edeb olanlara göre taḫaṭṭuru ḥaḳīḳaten mūcib-i teʾes̱s̱ür olur. Baʿż neḳāyişiñ mücmelen zīrde beyānına ibtidār olundı.

Ẓann ü bedāhet ifāde eden kelimeler bir maʿnāda ḳullanılacaḳ ḳadar elfāẓıñ ḥükm ü ḳuvveti iʿtibārdan ḳalmaḳ cihetiyle bayağı daḳiḳce taṣavvurlarda īżāḥ -ı merām nā-ḳābildir.

Elfāẓda ġarābet o ḳadar muʿteberdir ki mes̱elā Nergisī gibi milletimiziñ eñ meşhūr bir teʾlīf-i edībānesinden istiḫrāc meʾāl eylemek bize göre ecnebī bir lisānda yazılmış olan *Gülistān*ı añlamaḳdan müşkildir. Türkçeniñ eczā-yı terkībi olan üç lisān ki telaffuẓda oldıḳça ittiḥād bulmuşiken taḥrīrde ḥālen heyʾet-i aṣliyyelerini muḥāfaẓa ediyor eḳānīm-i s̱elās̱e gibi sözde gūyā mütteḥid ve ḥaḳīḳatde żıdd-ı kāmildir. Bir maṣlaḥat ne ḳadar tafṣīl olunsa ifādede hīç fāṣıla vermemek mültezem oldığı içün muḥarrerātıñ emvāc-ı ẓulmet gibi birbirini teʿāḳub eden saṭırları efkārı keşākeşinden ḳurtarmaḳ mümteniʿ birer girdāb-ı hāʾildir.

Müʾellifāt-ı edebiyyede ṣanʿat ü zīnet göstermek maḳṣad-ı aṣlī ḥükmüne girdiginden kelāmıñ bünye-i vücūdu olmaḳ lāzım gelen maʿnā pek çoḳ ās̱ārda ṣatılıḳ elbiseyi irāʾe içün istiʿmāl olunan aġaç parçalarına mümās̱ildir.

[254] İfādede mecāz bir ṣūretle mecāz olmayacaḳ ḳadar revāc buldığı içün ās̱ārımız leṭāfet-i ṭabīʿiyyeden maḥrūm oldıḳdan başḳa eks̱erī ḥaḳīḳatden daḫı ʿāṭıldır.

İstiṭrād

Bu mülāḥaẓāt edebiyyātıñ ṭarzına ʿāʾiddir. Üdebā-yı sālifeye taʿrīż ʿadd olunmasın. Meşāhīr-i eslāfıñ teʾlīfātı naḳīṣeli daḫı olsa yine kemāllerine delālet eder. Zīrā bir müʾellif ki devr-i maʿārifiñ evāʾiline müṣādif olur. Īcād ḳuvvetine mālik olunca ās̱ārı bir mertebeye ḳadar ṣūret-i ġayr-i ṭabīʿiyyede bulunmaḳ ṭabīʿat-ı edībānesiniñ ḳadrine münāḳıż degildir. Nitekim mebādī-i ḫilḳatdeki baʿż maṣnūʿātıñ terkīb-i aʿżāsında intiẓāmsızlıḳ görülmekle ḳudret-i fāṭıranıñ şānına ḫalel gelmez.

Tekmile-i Ṣaded

Türkçemiz bir lisāndır ki bi'l-ḳuvve şāmil oldığı muḥassenāta göre dünyāda eñ birinci lisānlardan ʿadd olunmaġa şāyāndır çünkü zemīn-i ifādesi menāḳıb-ı ṭabīʿiyyāt içün tertīb olunmuş bir nümūne-ḫāne gibi üç iḳlīm-i cesīmiñ maḥṣūl-i ṭabīʿatını cāmiʿ bulundığı içün derūnunda cilve-sāz-ı tenezzüh olan

ebkār-ı endīşe ʿArab bādiyeleriniñ es̱mār-ı efkārıyla Rum ve Īrān çemen-zārlarınıñ ezhār-ı ās̱ārını cemʿ ederek gül-deste-i beyānına begendigi gibi zīnet verebilir.

[255] Onuñla mütekellim olan ḫalḳ ise rūy-ı ʿarżıñ öyle bir ʿarż-ı iʿtidāli içinde yaşamaḳdadır ki āfāḳındaki leṭāfetiñ gök ḳubbesinde aṣlā naẓīri manẓūr olmaz. Meger ki deryālarınıñ ʿaks-i māʾīsi ṣabāḥ-ı nev-bahārıñ semāʾī-i cevherden maṣnūʿ bir āyīne-i ābdārı añdıran ebr-i hevāʾīsine inʿiṭāf ile ṭabīʿatıñ böyle enfüsī ve āfāḳī iki bedīʿa-i rengīni bir yerde iʾtilāf eyleye.

Yā edebiyyātımızda böyle üç büyük lisānıñ muḥassenātı mümtezīc ve zamānımızıñ fikr-i kemāli mekānımızıñ bikr-i ḫayāliyle müzdevic iken ās̱ārımız ḥüsn-i ṣūretde ne derece fāʾiḳ olmalıdır ki bize göre zāde-i ṭabīʿat denilmege lāyıḳ olabilsin.

Bu müṭālaʿaya göre edebiyyātıñ ḥāli daḫı mülkümüzde ıṣlāḥına iḥtiyāc olan neḳāyiṣ cümlesinden degil midir. Öyle ise ẓann-ı ʿācizānemizce esbāb-ı ıṣlāḥı – evvelā ḳavāʿid-i lisānınıñ mükemmel ṣūretde tedvīn ü temhīdi - s̱āniyen kelimātıñ istiʿmāl-i ʿumūmī dāʾiresinde taḥdīdi - s̱ālis̱en imlā ve maʿnāca eczā-yı lisān beynindeki irtibāṭ-ı ṣūrīniñ ittiḥād-ı ḥaḳīḳī ḥāline gelecek ḳadar teşyīdi - rabiʿan rabṭ-ı kelām ve ifāde-i merām şīveleriniñ ṭabīʿat-ı lisāna taṭbīḳan taʿdīl ü tecdīdi - ḫāmisen ifādeniñ ḥüsn-i ṭabīʿīsine ḥāʾil olan külfetli ṣanʿatlardan tecrīdi - ṣūretlerinden ʿibāretdir.

[256] **Gelelim Bu Beş Ṣūretiñ Vesāʾiṭ-i Ḥuṣūline**

Birincisi: Elde mevcūd olan ḳavāʿid-i ʿOs̱māniyyeniñ taʿdīl ü ikmāliyle taʿmīmen ʿArabī ve Farisīniñ ḳavāʿid ü ems̱āl-i resāʾiline taḳdīmen taʿlīmine tevaḳḳuf eder. Zīrā bir ādem ki maʿārif-i edebiyyeyi başḳa lisāndan taḥṣīl ede elbette kendü lisānınıñ edebiyyātında taḳlīd şāʾibesinden ḳurtulamaz. Tecdīd ise īcād demek oldığı maʿlūmdur.

İkincisi: Türçeye maḫṣūṣ mümkün mertebe muntaẓam ve mükemmel bir lüġat tertībiyle ḥāṣıl olur. Bu iḥtiyāc bir vaḳitden beri ʿumūmen ḥiss olunmaḳdadır. Ḥattā baʿż ṭaraflardan *Ḳāmūs* ve_*Burhān* mezc olunaraḳ lüġātıñ ibtidāki ḥurūfu iʿtibāriyle bir tertīb-i cedīde ḳonulmaḳ ārzū olundığı gibi birḳaç kerre icrāātına daḫı teşebbüs̱ edilmişidi.

*Taṣvīr-i Efkār*ıñ müṭālaʿasına göre mādāmki bir milletiñ mevżūʿāt-ı ḫaṣṣasını başḳa bir ḳavme tamāmıyla taṭbīḳ etmek ḳābil degildir. ʿArab ve Acem tertīb edilen lüġatlar daḫı her ne ṣūrete girse lisān-ı ʿOs̱mānīde merciʿ-i feṣāḥat olamaz çünkü böyle bir lüġat lisānıñ rükn-i aṣlīsi olan Türkçe ile bunca ıṣṭılāḥāt-ı ʿilmiyyeyi ki teraḳḳiyāt-ı zamāne ās̱ārındandır şāmil olmayacaġı içün hīç bir vaḳt mükemmel olmaḳ iḥtimāli yoḳdur. Bir de taṣrīf olunan kelimāt-ı ʿArabiyyeyi lisānımızda (eks̱eriyyet üzere maṣdar ve fāʿil ve mefʿūl ve ṣıfat-ı müşebbehe ve ism-i zamān u mekān ve ism-i ālet ve mübālaġa ve tafḍīl ve taṣġīr ve baʿż kerre daḫı māżī ve mużāriʿ gibi) birçoḳ ṣīġadan ve her ṣīġayı (cemʿ ve teʾnīs̱-i eşkāline ve müzeyyedāta naḳl ile) müteʿaddid heyʾetlerde istiʿmāl etmekdeyiz. *Ḳāmūs*uñ [257] uṣūlü ise yalñız mādde-i lüġatı żabt etmek ve eşkālinden maʿnā-yı aṣlī ve binā-yı maʿrūfa muṭābıḳ olmayanları ʿilāve eylemekden ʿibāretdir. Bu ḥālde ṭutalım ki *Ḳāmūs* evvelki ḥurūf iʿtibāriyle tertīb olunmasın. Mādāmki ḳavāʿid-i ʿArabiyye mażbūṭu olmayan bir ādem derūnında ṣīġa ve eşkāl-i müstaʿmeleden istedigi kelimeyi yine bulamayacaḳdır. Nihāyet birḳaç yüz lüġatıñ taḫarrīsinde olan ṣuʿūbeti izāleden başḳa bundan ne istifāde olunur.

Bundan başḳa ʿArabī veyā Farisī pek çoḳ kelimeler vardır ki lisān-ı ʿOs̱mānīde bir veyā birḳaç maʿnā ile maʿrūf iken *Ḳāmūs* veyā *Burhān*da maʿānī-i zāʾide ve mübāyene ile mażbūṭ bulunur. Bu ṣūretde onlarıñ mezcinden ḥāṣıl olacaḳ bir lüġat kitābından yalñız ʿOs̱mānlı lisānını bilenlere göre ḥīn-i mürācaʿātda taġlīṭ-i ẕihnden ġayrı ne ḥāṣıl olabilir.

Ḳaldı ki ʿArab ve ʿAcemiñ bizce müstaʿmel olmayan birçoḳ kelimātını ʿOs̱mānlı lüġat kitābında ibḳā ile edebiyyātımızdaki neḳāyiṣiñ eñ büyük sebeblerinden maʿdūd olan ġarābet-i elfāẓa cevāz-ı żımnī göstermeniñ ne lüzūmı vardır.

İşte bu delāʾiliñ is̱bāt etdigi vechile baʿż tertībātını taġyīr ile *Ḳāmūs* ve *Burhān*ı Türkçeye lüġat ittiḫāẕ etmek taṣavvuru ki ʿArab ve ʿAcemiñ başlarına birer fes giydirmekle ʿOs̱mānlı milliyyetine idḫāllerini aramaḳ ḳabīlindendir hīç bir ṣūretle ḳābil-i icrā olamaz. Lüġat ʿOs̱mānlılar içün yapılacaḳ ise onlarıñ iḥtiyācına tevfīḳ olunmalıdır.

Üçüncüsü: (Ġalaṭ-ı meşhūr denilen) İstiʿmāl-i ʿumūmīniñ (lüġat-i faṣīḥa iʿtibār olunan) vażʿ-i aṣlīye tercīḥine mütevaḳḳıfdır. Bu maḳṣūdu ise ehl-i ḳalemiñ

raġbeti ḥāṣıl eder. Ḥattā lisānımızıñ [258] bu bābda baʿż mertebe teraḳḳisi daḫı eñ büyükleri merḥūm ʿĀkif Paşa olan bir ṭaḳım müceddidīn-i üdebānıñ himmeti sāyesindedir.

Dördüncüsü: Ās̱ār-ı mevcūdeniñ ifādāt-ı ṭabīʿiyye leṭāfetine mālik olan maḳālelerinden müretteb ve muḥākemeli bir münteḫabāt mecmūʿası tanẓīm ve mekteblerde taʿlīm olunmaġa menūṭdur.

Edīb-i müşārun-ileyh ile tārīḫ ṣāḥibi Naʿīmā ve eslāf ü muʿāṣırīnden sāʾir baʿż üdebānıñ buña ḫidmet edecek ḫaylī es̱erleri bulunabilir. Hele maʿnā ve taʿbīrlerinde olan ġulüvv ü ġarābetle eskimiş baʿż şīvelerinden ḳaṭʿ-ı naẓar yalñız ḥüsn-i beyān içün nes̱rde Veysī ve naẓmda Nefʿī eñ güzel nümūne olur faḳaṭ bizde kitābetden maḳṣad ḫidmet-i devlet olmaḳ iʿtiḳādı ġālib ve belki ʿumūmī ḥükmüne girmiş bir ẓann-ı kāẕib olmasına göre aḳlām-ı devlet şimdiki ṭarz-ı ifādeyi iltizām etdikce tecdīd-i şīve mümkün degildir.

Beşincisi: Lisānımıza maḫṣūṣ bir belāġat kitābınıñ teʾlīf ve tedrīsiyle vücūda gelir.

Bu yolda bir es̱er meydāna getirmege himmet edenler içün ẓann olunur ki tezyīnāt-ı lafẓiyyeniñ baḥs̱-i cevāzı ebkārda baʿż mertebe iḫtilāf ḥāṣıl edecekdir çünkü ʿaṣrımızda ḥüsn-i ṭabīʿatla şöhret bulan üdebāya mürācaʿat olunsa birçoġu tezyīnātıñ eski iʿtibāriyle beḳāsını ister bir ṭaḳımı ise bi'l-ʿakis cevāzını bile ḳabūl etmez ki evvelkisi ās̱ār-ı ʿArabiyyeye ve ikincisi efkār-ı ġarbiyyeye meftūniyyetinden ḥāṣıl olmuş birer müṭālaʿadır.

Vāḳıʿā güzel sözüñ ẕātında bir leṭāfet vardır ki onuñ maḥāsin-i bedīʿiyyeye ḳıyāsı ḥüsn-i fıṭrīniñ zīnet-i ʿārıżiyyeye nisbeti [259] ḳabīlinden olur. Lākin mādāmki eczā-yı lisānımızıñ eñ büyügü olan ʿArabīde eşkāl-i kelimāt bir intiẓām-ı küllī ḥālindedir.

Türkçeniñ ās̱ār-ı edebiyyesini sādelik leṭāfetini ġāʾib etmeyecek ṣūretde bir dereceye ḳadar tezyīn etmek ḳābil ve belki seciʿ ve tevāzün gibi baʿż ṣanʿatlardan bütün bütün biri olaraḳ güzel bir es̱er meydāna getirmek daha müşkildir. Bu ḥālde ṣarf-ı ecnebī lisānlarına taḳlīd içün şīve-i ifādeyi taḳyīd neden tecvīz olunsun.

Meʾālde leṭāfet olunca ifādeniñ ḳangı ṭarzını ḳabūl etmez. Meger ki mevżūʿunu ṭabīʿat-i aṣliyyesinden çıḳaracaḳ ḳadar külfet ü ġarābet iẖtiyār oluna.

Güzele ne yaḳışmaz. Var ise baʿż ṭabīʿatsız meşşāṭaların tezyīnāt-ı ḳabāyiḥ-i pesendānesidir. Bir ṭaḳım maḥalle gelinlerini uʿcūbe ḳıyāfetine getiren rengārenk düzgüñler ve altınlı gümüşlü varaḳlar gibi gerçi bir meşhūr Fransız münşīsiniñ iʿtiḳādına göre her ʿāḳil-ı müʾeddeb elbise-yi ārāyiş içün degil tesettür maḳṣadıyla iktisā eyledigi gibi bir ʿālim-i edeb daẖı elfāẓı tezyīn-i maḳalden ise tebyīn-i meʾāle ṣarf etmek lāzım gelir ammā bize ḳalırsa ṭabīʿat-i ifādeniñ ẖāricine çıḳmayacaḳ ḳadar tezyīnātdan kelāmıñ feṣāḥatına bir faʾide gelmese bile leṭāfetine de ẖalel tertīb etmez. Nitekim deʾb-i maʿrūfa muġāyir olmayan libās-ı fāẖir bāṭın ü ẓāhiriñ muḥassenātını tezyīd etmezse tenḳīṣ de eylemez.

Bināʾenʿaleyh lisānımızda tezyīnāt-ı lafẓiyyeniñ bütün bütün iʿtibārdan ısḳāṭı iḳtiżā etmez. Bize lāzım olan edebiyyātımızı "ẖayrü'l-kelāmi [260] mā fehimetu'l-ʿāmmetu bi-selāseti maḳālihi ve raḍiyetü'l-ḫāṣṣatu bi-ḥaḳīḳati meʿālihi[32]" taʿrīfiniñ dāʾiresine ircāʿ etmekdir. Bu ise Lisānımızda Īrān şīvesiniñ cārī olan teʾs̱īrine bir nihāyet vermekle ḥāṣıl olur ki āsārımızı düşmen-i ḥaḳīḳat ve menfūr-ı ṭabīʿat olan iʿẓām u ibhām naḳīselerinden ḳurtaracaḳ vāsıṭa daẖı budur. Erbābına maʿlūmdur ki eks̱er-i ās̱ārında Īrānıñ taḥrīri taṣvīrine beñzer. Birinde elvān ne ḳadar dil-nişīn ise dīgerinde elfāẓ o ḳadar rengīn olmaġla berāber biri menāẓır ve dīgeri münāẓaraya muṭābıḳ olmadığı içün ikisi daẖı ṭabīʿatıñ ẖilāfındadır. Ḥattā ʿAcemiñ levāyiḥ-i mersūmesine naẓar olunsa bir pehlevānıñ bıyığı mızrāġından uzun ve medāyīḥ-i manẓūmesine baḳılsa bir mızrāġıñ ṭūlu māh ile māhı beyninde olan buʿd-ı mücerredden füzūn görülür.

Maʿrifetiñ sinn-i kemāl-i ıṭlāḳına şāyān olan bu ʿaṣr-ı medeniyyetde öyle bir ṭaḳım heyākil-i hāʾile meddāẖlarını ḥüsn-i ṭabīʿat aṣḥābı naṣıl nedīm-i efkār edebilir. Dünyāda hīç bir ṣāḥib-i rüşd var mıdır ki ġulyabānī ḥikāyelerini istimāʿdan maḥẓūẓ olsun.

---

[32] En iyi söz, halkın sadeliği dolayısıyla anladığı, seçkinlerin de hakikate uyduğu için benimsediğidir.

Bedīʿiñ Beyānı

Mübālaġa maḳbūldür. Eger ʿaḳlen ve ʿādeten vuḳūʿı ḳābil ise buña teblīġ tesmiye olunur.

Maʿḳūldür. Eger ʿaḳlen mümkün ve ʿādeten bāṭıl ise buña iġrāḳ denilir.

Medḫūldür. Eger bir münāsebet-i tevcīh ile iġrāḳ derecesine ircāʿı mümkün olmamaḳ üzere ʿaḳl u ʿādetce imkāndan ʿāṭıl ise buña ġulüvv nāmı verilir.

Üçüncü nevʿiñ bilā-şarṭ cevāz-ı istiʿmāline var ise ṭabīʿatıñ [261] muḥassenātıyla fıḳdān-ı ḳanāʿat sebebdir -ṭabīʿatıñ muḥassenātıyla fıḳdān-ı ḳanāʿat ās̱ār-ı Ḳudretiñ ma-fevḳini ṭalebdir- Ās̱ār-ı Ḳudretiñ mā-fevḳini ṭaleb eden edīb degil büyük bī-edebdir.

Netīce-i murāda gelelim. Gerçi böyle bir maḳṣadı her yerde oldıġı gibi milletimizde daḫı ancaḳ efkārıñ kemāli ikmāl eder faḳaṭ şimdiden esāsını vażʿ etmek içün bālāda taʿdād olunan vesāʾiṭ-i naẓariyyeyi fiʿle getirecek bir veyā birḳaç büyük cemʿiyyetiñ vücūdu lāzımdır ki ḥüsn-i ṭabīʿatını cevāhir-i maʿrifetiyle tezyīn eden erbāb-ı edebden mürekkeb ve muḥtāc oldıġı esbāb ise devletiñ ḥimāyet ü muʿāvenetiyle müretteb olmalıdır faḳaṭ böyle bir cemʿiyyet Avrupada olan baʿż ems̱āli gibi tertīb edecegi lüġat kitābı naṣṣ-ı ḳaṭıʿ ve gösterecegi ḳāʿide ve nümūneleri ḥükm-i şāriʿ ṣūretinde ṭutacaḳ olur ise edebiyyātımızı maṭlūb üzere tecdīd etse de ʿumūmuñ efkārını ḳırḳ elli ferdiñ maʿlūmāt ü ṭabīʿatıyla taḥdīd edecegi içün o ḥālde belki żararı fāʾidesine ġālib gelir.

Bu ḳabīlden olan cemʿiyyetleriñ vaẓīfesi ehl-i edebe ḥükūmet degil ḫidmet etmekdir.

Ṭabīʿat-ı edībānede ḥürriyet bir derecededir ki hīç kimseniñ istiḳlāline maḥkūmiyyet şānlarından olmadıġı içün erbāb-ı ḳalemiñ ʿumūmuna cumhūr-ı üdebā tesmiye olunmuşdur.

İşte milletiñ delīl-i nāṭıḳıyyeti olan lisānını ıṣlāḥ etmek gibi bir maḳṣad-ı celīliñ iḥżār-ı esbābına her kim teşebbüs̱ ederse yād-ı cemīline beḳā-yı ebedī veren

müceddidlerden olmaḳ şerefini iḥrāz edeceginde şübhe etmeyiz ki bu da cümleden ziyāde heyʾet-i devletiñ şānına yaḳışır.

3.7. [262] **Lüġāt-ı Müteḳāribe ve Müteşābihe ve Müterādife**

ābāʾ: iḫtiyāriyle ve şiddetle imtināʿ ve ʿadem-i rıżā (imtināʿ) bilā-iḫtiṣāṣ bir şeyʾe ʿadem-i rıżā (ṣafḥ) bir şeyden inḫirāf (iʿrāż) bir şeyden ḳalben yüz çevirmek (tevellī) keẕālik (ṣad) bir şeyʾden ʿudūlde (inṣırāf) ʿale'l-ıṭlāḳ rū-gerdān olmaḳda (ʿudūl) yoldan ṣapmaḳ (rücūʿ) geri dönmek (cebr) münkesiri rabṭda

eb: pedere ve cedde ıṭlāḳı cāʾiz (vālid) yalñız pedere

ibtihāc: sürūr (sürūr) nefʿ veyā tevaḳḳuʿ şey veyā indifāʿ-i żarar ḥuṣūlünde ḳalbe maḥsūs leẕẕet ḳuvve-i fikriyyeden münbaʿis̱ ü ketmi taḳdīrinde umūr-ı maḥmūdede (ḥubūr) keẕālik ḳuvve-i fikriyyeden münbaʿis̱ ve beşerede es̱eri görüldügü vaḳitde umūr-ı maḥmūdede (ferāḥ) ḳuvve-i şeheviyyeden münbaʿis̱ aḫere şerr ḥuṣūlinde ḳalbe maḥsūs leẕẕet (ferec) inkişāf-ı ġamı taḥrīkde

ibtihāl: bir şeyʾi ṭalebde ṣarf-ı maḳdūr (duʿā) ṭaleb-i mine'llāh (temennī) iʿmāl-i ḳulūbüñ ġayride lisān u bā-elfāẓ ile bir şeyʾiñ ḥuṣūline ʿarż-ı muḥabbet-i baʿīdde ve arzū-yı nefesde (tereccī) ḥuṣūline vüs̱ūḳ olmayaraḳ bir şeyʾi ummaḳ ḳarībde ve ʿale'l-ıṭlāḳ her şeyde (iltimās) maḳām-ı tevāżuʿda (recā) ḥuṣūli mümkün olan şeyʾi ṭalebde (suʾāl) lisān ile ġayrden (ṭaleb) ʿale'l-ıṭlāḳ

ibdāʿ: şey-i ġayr-i mesbūḳu defʿaten īcād (iḫtirāʿ) bir şeyʾi başḳa şeyden olaraḳ iḥdās̱ (ṣunʿ) māddiyātda īcād-ı ṣūret (ḫalḳ) ḥasbe'l-irāde kendüsinde taḳdīri merʿī olan bir emriñ īcādı (īcād) ʿale'l-ıṭlāḳ iʿṭā-i vücūd (iḥdās̱) [263] īcād-ı baʿde'l-ʿadem (fiʿl) ʿale'l-ʿumūm (tekvīn) mümkünātıñ īcād u iʿdāmında taġyīr ü tedrīc ile (caʿl) ḫalḳ u īcād (fıṭr) ʿademi vücūda getirmek (fıṭrat) ibtidā-yı zamān ḫilḳātde her mevcūduñ bulundıġı ṣıfat (taṣvīr) iʿṭā-yı ṣūret (ḳudret) cāʾiziñ ṭaraf-ı fāʿilden mümkünü'l-vücūd olmasında (inşā) ḳuvvede de olan şeyʾiñ fiʿle bürūzında (tevfīḳ) muṭāʿiyyeti mūceb-i ḳudretiñ ḫalḳında (ḫeẕelān) ʿaṣāyeti mūceb-i ḳudretiñ ḫalḳında

ibdāl: bir şeyʾi refʿ ve ġayrıñ mekānına vażʿda (tebdīl) bir şeyʾiñ ʿaynını īḳā ve ẕātını ifnāda (taġyīr) bir ṣıfātıñ ṣıfat-ı uḫrā ile tebdīlinde (taṣḥīf) lafẓ u maʿnānıñ

taġyīrinde (taḥrīf) maʿnāya ilişmeyerek lafẓıñ taġyīrinde (taʿvīż) bir şeyʾiñ şeyʾ-i dīger maḳāmına ḳıyāmında (taḥvīl) bir ẕātıñ ẕāt-ı uḫrā ile tebdīlinde (tercüme) bir lafẓıñ lafẓ-ı dīger maḳāmına ibdāli

ebed: ġayr-i maḥdūd ve nihāyeti olmayan zamān (ezelī) evvelinde nihāyeti olmayan müddet-i zamān (sermend) zamānıñ tevālī vü teʿāḳub ederek ibtidā ve intihāsızlıġı (istimrār) zamānıñ ibtidā ve intihāsı olmaması (beḳā) vücūddān ʿadem-i lāḥiḳiñ selbi veyāḫūd vücūduñ müsṭaḳbelde ilā-ġayri'n-nihāye istimrārı

ibrām: imlāl ü ḍucret vermede (icbār) ġayriñ işini o ādemiñ mekrūhu oldıġı ḥālde üzerine ḥamlde (teklīf) külfetli bir şeyʾi ṭaleb (ḥükm) bir emriñ emr-i āḫere īcāb u selb cihetiyle isnādı ve nisbetiñ vuḳūʿ veyā ʿadem-i vuḳūʿnuñ idrākı

ibṭāl: bir şeyʾi fāsid ü zāʾil ḳılmada (ilġā) maʿa't-teslīṭ terk-i [264] ʿamelde (ifsād) bir şeyʾi ḥālet-i maḥmūdeden çıḳarmada

iblāġ: īṣāl (teblīġ) iblāġda teks̱īr

ittibāʿ: lüḥūḳ (ıṭṭırād) baʿżıñ baʿż-ı dīgere tebaʿiyyeti (iḳtiżā) ittibāʿ-i ḳafā (irtidāf) ittibā-i ridf

ittiḥād: birleşmek (ittifāḳ) muvāfıḳ düşmek (müşākele) şeyʾeyniñ ḫaṣṣada ittiḥād u ittifāḳı (müşābehe) keyfiyyetde ittiḥād u ittifāḳı (müsāvāt) kemiyyetde ittiḥād u ittifāḳı (mümās̱ile) nevʿiyyetde ittiḥād u ittifāḳı müvāzāt-ı vażʿiyyetde ittiḥād u ittifāḳı (muṭābaḳa) eṭrāfda ittiḥād u ittifāḳı (münāsebet) nisbetde ittiḥād u ittifāḳı (mücānise) cinsiyyetde ittiḥād u ittifāḳı (muvāzene) s̱ıḳlede ittiḥād u ittifāḳı (nisbet) ḳurb ü müşākele

ittiḳān: delāʾili ʿilletleriyle bilmek ve ḳavāʿid-i külliyesini żabṭ etmek (maʿrifet) bir şeyʾi ʿalā-mā hüve bilmek idrāk-i cüzʾiyyede ve maʿrifet-i āṣārda (ʿilm) ʿinde'l-ʿaḳl ṣūret-i şeyʾiñ ḥuṣūlü içün s̱übūte muṭābıḳ iʿtiḳād cāzim-i idrākıñ küllīde ve maʿrifet-i ẕātda

ittikā: bir şeyʾe dayanmaḳ (istinād) arḳasıyla dayanmak (iʿtimād) bir şeyʾi ḳaṣd ve ziyāde-i meyl-i ḳalb ile oña istinād

is̱m: ʿamden iḫtiyār edilen ve iḳvā-yı şerr olan günāh ve ṣuç (ẕenb) gerek ʿamden ve gerek sehven ḥürmeti bilinerek edilen günāh ve ṣuç (ẕelle) ḥelāl ḳaṣdıyla edilen günāh (muʿṣibet) ḥürmeti bilinerek ḥarām ḳaṣdıyla edilen günāh (cürm) ẕenb-i ʿaẓīm (cünḥa) insānlar beyninde taʿyīn ü iʿtibār olunan ṣuç (ḥabs̱) iʿtiḳādda buṭlān maḳālde kiẕb efʿālde ḳubḥ redāʾetlerini cāmiʿiyyet

icābet: ʿale'l-ıṭlāḳ daʿvete muvāfaḳat suʾāl-i sāʾili ḳaṭʿ [265] (ḳabūl) maḳṣūduñ ṭāʿate tertibi (esʿāf) bir ḥācet ü arzūyı ḳażā (telaḳḳī) istiḳbāl-i kelām

ecr: bir iş üzerine görülmesi iḳtiżā eden muḳābele-i nāfiʿa-i uḫreviyye (ücret) muḳābele-i nāfiʿa-i dünyeviyye (cezā) bir iş üzerine gerek nāfiʿ ve gerek mużırr görülen muḳābele (s̱evāb) ʿamel muḳābilinde iʿtā olunan ecr (mükāfāt) niʿmete niʿmet ile muḳābele

icmāl: umūr-ı müteʿaddideyi muḥtemel-i kelām īrādında (tafṣīl) muḥtemelāt-ı umūru taʿyīnde

iḥāṭa: bir şeyʾi cemīʿ-i cevānibile ḳaplamaḳ (iştimāl) bilā-iḫtiṣāṣ u eczāda (şümūl) efrādda

iḥtiḳār: bir şeyʾe ḳalb u ḳālib ile nisbet-i ḥaḳāret (ḥaḳāret) bir şeyʾiñ nefʿ ve intifāʿdan süḳūṭu

eḥad: ẕātında mümkün olmayan (vāḥid) ṣıfātında mümkün olmayan

iḥrāz: vaḳt-i ḥācetde istiʿmāl içün ḳazanmaḳ (iktisāb) saʿy ile bir şeyʾi ḳazanmaḳ ve nefsi içün (kesb) nefsi ve ġayri içün

iḥsān: ġayre nāfiʿ ve ḥüsn gelir bir iş işlemek dünyā ve āḫiretde (inʿām) nāṭıḳıyyet şarṭıyla īṣāl-i iḥsān (ifḍāl) bā-ʿavż iʿtā (luṭf) riḳḳat (raḥmet) riḳḳat-i ḳalbden ḥāṣıl ḥālet-i vicdāniyye vusūl-i mesārrda ve ḳalbinde iḥsān temekkün eden ẕātdan (cūd) istiḥḳāḳ ve suʾāl olmadığı ḥālde ve māl ile (kerem) ṭayyib-i nefsden dolayı sāʾiliñ istiḥḳāḳı ve suʾāli ile (saḫā) muʿṭī-yi ileyhe ḥāceti rāddesinde ʿaṭā (īs̱ār) iḥtiyācdan müstaġnī ḳılacaḳ [266] ṣūretde ʿaṭā (reʾfet) raḥmet-i maḫṣūṣada mübālaġa defʿ-i mażārda (afv) ḳudret mevcūd oldığı ḥālde żarardan keff-i yed (ġufrān) iḳtiżā-yı ısḳāṭ-ı ʿaẕāb ve neyl-i s̱evāb

aḥmaḳ: ḳıllet ʿaḳlında (ālih) kendüsinde ġıll ü ḥıḳd olmayanda

iḫtiṣār: maʿānīyi ibḳā ile berāber elfāẓı taḳlīl (ḥaẕf) bir şeyʾi lafẓen ve maʿnen ısḳāṭ (tenḳīḥ) vużūḥ-ı maʿnā ile berāber iḫtiṣār-ı lafẓ (taḳṣīr) ʿaczden dolayı bir şeyʾi veyā o şeyʾiñ baʿżını terk (iḳtiṣār) delīl-i bilā-ḥaẕf (īcāz) bilā-ḥaẕf ḳuṣr-ı ʿibāre (ıżmār) maʿnāya doḳunulmayaraḳ bir şeyʾiñ lafẓen ısḳāṭı (iktifā) ḥasbe'l-maḳām beynlerinde telāzum olan iki şeyʾiñ ẕikri muḳteżā iken biriyle iktifā

iḫtiṣāṣ: aḫeriñ şirketini ridāyidir ṣūretde bir şeyʾe ḥaṣr-ı nefs (ihtimām) teberrüken bir şeyʾe ḥaṣr-ı nefs (taḫṣīṣ) bir şeyʾe maḫṣūṣ s̱übūt ile ḥükm-i māsivādan nefy ḥükm-i maḫṣūṣ ile cümleden baʿżıñ ifrādını temyīz (ḥaṣr) is̱bāt-ı ḥükm-i māʿadādan nefy

iḫtilāf: bir şeyʾiñ üslūb-ı maḫṣūṣ üzere olmaması (tenāḳuż) biriniñ ḳāzibiyyeti ve dīgerini ṣadıḳıyyetini müstelzem olacaḳ nefy ü is̱bāt ile cümleteyniñ iḫtilāfı (tenāḳuż) iḫtilāf-ı ḥāl (cedel) bir ādemiñ ḫaṣmınıñ fesād-ı ḳavlini defʿ

iḫtiyār: meyl-i maʿa-tafḍīl (irāde) dīgere ḥaml olunacaḳ bir fiʿle nefsiñ meyli mürīdiñ irādesiniñ ḥuṣūlünde (ḳaṣd) irāde-i ḥādis̱e (niyyet) celb-i nefʿ veyā defʿ-i żarardan dolayı ġarażа muvāfıḳ görünen şeylerde inbiʿās̱-ı ḳalb (ʿazm) fiʿlī irāde ve ḳaṭʿ (cezm) ʿavdet-i [267] melḥūẓ olmayacaḳ ṣūretde bir emriñ ḳaṭʿında (meşiyyet) mümkünātdan baʿż şeyʾiñ baʿż dīger üzerine tereccuḥu (rıżā) bir şeyʾiñ vücūdunu kemāl-i irāde

aḫras: ḫılḳī ve nuṭḳ-ı maʿdūm (ebkem) nuṭḳ mevcūd cevābı taʿaḳḳul-i maʿdūm (lüknet) ʿadem-i cereyān-ı lisān

idrāk: taʿaḳḳulāt ile maʿlūm olan bir şeyʾiñ nefsde ḥuṣūlünüñ kemāli (şuʿūr) nefse ʿameliñ vuṣūlü (ẕihn) ʿulūm-i ġayr-i ḥāṣılayı kesb içün istiʿdādıñ ḳuvveti (fikr) meṭālibden mübādīye intiḳāl ve mübādīden meṭālibe rücūʿ (naẓar) ḥareket-i sālifeyi mutażammın maʿlūmāt-ı vāḳıʿayı mülāḥaẓa (ḥads) iʿmālāt-ı fikriyye ile temeyyüz eden ẓanniyyāt-ı ṣāʾibe (ẕekā) ḥadsiyyātıñ ḳuvveti (feṭānet) ʿilmi ḳaṣd olunan şey içün tenebbüh (dirāyet) ḳavāʿid-i ʿaḳliyyeden muḳtebes ʿilm (fehm) muḫāṭabıñ delālet-i lafẓıyyesiyle bir şeyʾe kesb-i taʿalluḳ (ʿaḳl) vesāʾiṭ ile ġāʾibi müşāhedātla maḥsūsu müderrik olan ve ʿulūm u idrākāte nefsi müstaʿidd ḳılan bir ḳuvvet (lübb) şevāʾib ü nevāḳıṣdan ḫāliṣ ʿaḳl (yaḳīn) bir şeyʾi bilib ḫilāfını ḫayāl

ü ḫāṭıra getirmemek ḥaḳḳıñ ġayrīye ʿadem-i iḥtimālde (ẓann) ṣıfat-ı rücḥān ile şekkiñ ṭarafeyninden birini aḫẕ u ḳabūl ve ġayr-i cāzim iʿtiḳādıñ ṭarafını beynini rāciḥ-i tereddüd (vehm) keẕālik ḫāṭırāt-ı ḳalbden (reʾy) muḳaddemāt-ı istiḥżār ve muḳaddemāt-ı meẕkūrede ḫāṭırı icāle ve ġalebe-i ẓanndan dolayı eḥad-ı naḳīżeynden birine iʿtiḳād-ı nefs (zuʿm) iʿtiḳād-ı bāṭıl (cehl) ḳalb bir şeyʾiñ s̱übūt veyā selb cihetiyle ḥükmüne cāzim olur da o cezm-i vāḳıʿa muṭābıḳ bulunmazsa (tevehhüm) maḥsūsata [268] müteʿalliḳ maʿnā-yı cüzʾiyyeyi idrāk (taḫayyül) idrākātıñ māddī olup ḥavāss-ı ḫamse-i ẓāhireniñ biriyle derk olunması ve ḥużūr-ı māddeye meşrūṭiyyeti (taʿaḳḳul) idrākātıñ māddiyyātdan tecerrüdü ve bir şeyʾiñ ʿavārıż-ı ġarībe ve levāḥiḳ-i māddiyyeden mücerred olaraḳ idrākı (ıṭṭılāʿ) bir şeyʾe ḥuṣūl-i ʿilm (iẕʿān) derk ü fehm (rüʾyet) ḳable'l-ʿazīme ve baʿde'l-bedīhe teʾemmül ü tefekkür (tebeyyün) iltibāsdan ṣoñra ḥāṣıl olan ʿilm (istibṣār) teʾemmülden ṣoñra ʿilm (iḥāṭa) cemīʿ-i vücūhile bir şeyʾi ʿilm (teẕekkür) zāʾil olabilir maʿlūmātıñ istircāʿ ve iḳāmesini nefsiñ ārzū eylemesi (ẕikr) ṣūret-i maṭlūbeniñ ẕihne rücūʿu (ḥıfẓ) dāʾire-i ʿaḳlda maʿḳūlī istiḥkām

iẕn: fiʿliñ vuḳūʿından evvel (ruḫṣat) vuḳūʿından ṣoñra

irāde: ekvān u aḥkāmda ve taṣavvur-ı ġāyet ile ʿazm (meşiyyet) ekvānda ve ʿazm-i ibtidā

irs̱: ḥasebde (veres̱) mīrāsda

irşād: ṭarīḳ-i Ḥaḳḳa istiḳāmetde ve ḍalāletden evvel (tevfīḳ) ḍalāletden ṣoñra (hidāyet) īṣāl şānından olan bir ṭarīḳe delālet

istidlāl: iḳāme-i delīl (istişhād) emriñ vāḳıʿa muṭābaḳatını is̱bāt (is̱bāt) şey-i āḫeriñ s̱übūtuyla bir māddeye ḥükm (tems̱īl) gerek vāḳıʿa muṭābıḳ olsun gerek olmasın ḳāʿideniñ is̱bātı

userā: ḳahra ṭutulan esīrler (usārā) ṭutulup mescūnā getirilenler

isrāf: lüzūmdan ziyāde ḫarc (tebẕīr) nābemaḥall ḫarc

[269] **esef**: ḥüzn-i maʿa'l-ġażab (ḥüzn) żārrıñ ḥuṣūlünden veyā nāfiʿiñ fevtinden lāḥiḳ olan ġam-ı māżīde (hemm) nefse ġılẓet veren ġam u ıżṭırāb-ı müstaḳbelde

(ġam) keẕālik iḫtiṣāṣ-ı zamān olmaḳsızın (lehf) żāyiʿ olan şey üzerine ḥüzn (kürbet) ḳalbi iẕābe eden ihlāk-ı nefsi dāʿī olan ḥüzn (kemed) ḥüzn-i mektūm (cüzʿ) ḳaṭʿ-ı ümīdden münbaʿiṡ ḥüzn (elem) iṣābet-i vecaʿda ḥāṣıl olan teʾeṡṡür (żucret) ıżṭırāb-ı ġam (teʾessüf) ġayriñ veyā kendüsiniñ fiʿlinden fevt ve żāyiʿ olan şeyde (taḥassür) fevt olan şey üzerine şiddet-i telehhüf

esfel: muttaṣılda (taḥt) munfaṣılda

ıṣṭıbār: maḳām-ı mücāhedede ve ʿibādetde (ṣabr) maḳām-ı müşāhedede muṣībetde (şecāʿat) muḥārebede (ḳanāʿat) fużalātdan imsāk-ı nefsde (ʿiffet) helāl olmayan şeylerden imsāk-ı nefsde (kitmān) mużmeri tekellümden imsāk-ı nefsde

ıżṭırār: imtināʿında ḳudret olmadığı vaḳitde (ilcā) oldığı vaḳitde

iʿāre: bi-ġayr-i ʿivaż temlīk-i menāfiʿ (icāre) şerʿan temlīk-i menāfiʿ(īcār) ʿale'l-ıṭlāḳ kirāya vermek

iʿtirāf: lisān ile (iḳrār) ḳalbile

iġlāl: her bir şeyʾe iḫānet (ġulūl) beytü'l-māle ve zekāta iḫānet (ġıll) ḳalb-i insānıñ ḫalḳa ḫiyāneti telaḳḳīsi (ġışş) ḳalbeñ isvidādı ve vecheñ ʿabūsiyyeti

ifāde: bir şeyʾiñ nefsinden ġayrīye ṣudūrudur ki delālet-i [270] ʿaḳliyye mefhūm olan maʿānīde müstaʿmeldir vesāʾil-i cānibi melḥūẓdur (istifāde) bir şeyʾiñ ġayrīden nefsine ṣudūru (delālet) bir şeyʾiñ telaffuẓ u tekellüm ṣūretiyle fehmi

iftirā: dīgeri üzerine kiẕb-i ʿaẓīm (bühtān) sāmiʿi dehşet ü ḥayrete getirecek ṣūretde muvācehe ve mükābere ile dīgeri üzerine kiẕb-i fāḥiş (ifk) ʿan-ḳaṣdin kiẕb-i fāḥiş tertībi

iftirāḳ: ārāda (teferruḳ) eşḫāṣ u ecsāmda (tefrīḳ) aʿyānda (farḳ) maʿānīde

iḳtiżā: ḥükmüñ bi'l-iḳtiżā ṡübūtu muḳteżāsız muḳteżīniñ vücūdı mümkündür (īcāb) ḥükmüñ ʿibāre veyā işāret veyā delālet ile ṡübūtu (istilzām) infikākıñ imtināʿı ve lāzımsız vücūd-ı melzūmuñ mümteniʿ olması

ikmāl: bir şey᾿iñ ġāyet ḥudūdına vuṣūli ve izāle-i noḳṣān-ı ʿārıżı (itmām u tetmīm) izāle-i noḳṣān-ı aṣlī (tekmīl) tamām üzerine emr-i zā᾿id irādı

iltiḥāḳ: bir şey᾿iñ āḫirine dīgerin ʿilāvesi (ʿilāve) tamamiyyeti iʿtibārından ṣoñra aṣla inżimāmı muʿteber olan żamīme (ziyāde) bir şey᾿iñ nefsine şey-i dīgeriñ żammı

elem: muvaḳḳat (ʿaẕāb) dā᾿imī

ilhām: evliyāya ilḳā-i Rabbānī bilā-vasıṭa ve istidlāl-i aḳsām-ı ʿulūmdan ḳalbe bir şey᾿iñ īḳāʿında (vaḥy) temevvücāt-ı müteʿāḳıbeye tevāḳḳuf eder ḥurūf-ı maḳṭaʿadan mürekkeb olmayaraḳ bir sürʿat ile derk olunur kelām-ı ḫafī ki teblīġ ve vāsıta-i mülk ile enbiyāya ilḳā-i Rabbānī vuḳūʿında

imāret: kesr ile velāyet ü hüḳūmet (emāret) fetḥ ile [271] delāyil-i münfeke ve ḳaṭıʿa (ʿallāme) delāyil-i ġayr-i münfeke (āyet) ʿalāmet-i ẓāhire (delīl) medlūli bilmek içün ʿallāme-i manṣūbe

emānet: emniyyet üzerine bıraḳılan şey (vedīʿa) ḥıfẓ olunmaḳ şarṭıyla bıraḳılan şey

emel: müstaḥīlde ġayr-i cā᾿iz (ṭamaʿ) müstaḥīlde daḫı cā᾿iz

ümmehāt: beşerde (ummāt) behā᾿imde

inẕār: muḫavvifden iḫbār (tehdīd) maʿa'l-inẕār taḫvīf (taḫvīf) ḳorḳutmaḳ

inzāl: bir şey-i iʿlādan esefle naḳl (teẕeyyül) bir şey᾿i ʿale't-tedrīc aşağılamaḳ

evlād: ẕükūr u inās̱da (ebnā) ẕükūrda

īḳāʿ: ẕihnde ḥāṣıl bir ʿillet ve sebeb bulundurmaḳ (vuḳūʿ) gerek ẕihnde ve gerek ḫāricde bir maʿlūlüñ ẓuhūrı (īhām) ḳuvve-i vehmiyyeye bir şey᾿iñ īḳāʿı (taḫyīl) ḳuvve-i ḫayāliyyeye bir şey᾿iñ īḳāʿı

īmān: lisān ile iḳrār ve ḳalb ile taṣdīḳ (iʿtiḳād) bir şeyʾde ḥükm-i cezmi ḥāṣıl etmek (teslīm) ʿilm üzerine zāʾid-i iʿtiḳād (İslām) ḳavl-i Resūlü ḳabūl (taḳlīd) bilā-delīl fiʿli ġayriñ ḳavlini ḳabūl (taṣdīḳ) ḥükm-i ẕihnī

baḥs̱: bir şeyʾi araşdırmaḳ ve ṭaleb etmek (tefeḥḥuṣ) baḥs̱de (muḥāvele) ḥīle ile bir şeyʾi ṭaleb (teftīş) baḥs̱de ṭaleb

beẕr: ḥubūbātda (bezr) reyāḥīnde ve ḥubūbātda

bürhān: ṣūret-i edebiyyede ṣıdḳı iḳtiżāda ve küllīden küllīye [272] intiḳālde (ḥüccet) muḳaddemāt-ı yaḳīniyyeye iḫtiṣāṣda ve ḫaṣm üzerine min-ḥays̱i'l-ġalebe s̱übūt-ı daʿvāda (beyyine) min-ḥays̱i'l-ifāde s̱übūt-ı daʿvāda (naṣṣ) kitāb ve sünnetde ve maʿnā-yı vāḥidden ġayrīye ʿadem-i iḥtimālde

beşer: şaḫsiyyāt u ṣuver ile muḳayyediyyet iʿtibārı olmaḳsızın ḥaḳīḳat-ı nefs (insān) rūḥ ile ḳāʾim ve heykel-i maḫṣūṣu üzere müşekkel beden (recül) taʿyināt-ı u ṣuver-i ḥaḳīḳiyye kendüsinde muʿteber olan ṣınf-ı ẕükūr

baṣīret: maʿḳūlātı müderrik ḳuvve-i ḳalbiyye (baṣar) gözdeki ḳuvve-i mertebe rüʾyet-i baṣar ile (naẓar) rüʾyeti iltimās içün taḳlīb-i ḥadeḳa

baġy: ehl olmadıġı menzilete tecāvüzi ṭaleb ve fesādda teraḳḳī (ʿiṣyān) inḳıyāddan imtināʿ (ṭuġyān) muḳaddemce bulundıġı ḥaddi tecāvüz (ġavāyet) sālikiñ maḳṣadına vuṣūl içün ṭarīḳ-i müstaḳīm olmaması (ḍalāl) sālik maḳṣadına ṭarīḳ-i aṣlī bulamaması (ʿudvān) miḳdar-ı meʾmūrün bih tecāvüzde intihā üzere tevaḳḳuf (fısḳ) emr-i İlāhī terk ve ṭarīḳ-i Ḥaḳḳdan ḫurūc müsellemde (fücūr) vücūh-ı küfr meslūk-ı kāfir ve müsellemde

beyān: delālet-i lafẓiyye ile bir şeyʾi bildirmek ve mużmer olan şey-i taʿbīr ve ġayre ifhām etmek (tibyān) delālet-i maʿnā ile bir şeyʾi bildirmek (tebeyyün) bir şeyʾiñ ẓāhir olması (tebyīn) mużmer olan bir şeyʾi ġayre iẓhār u taʿbīr (bedāhet) bilā-tefekkür bidāyet ḥāṣıl olan bilgiclik

beyt: bir dehlīzi olan musaḳḳaf oda (menzil) bir recülüñ [273] ʿıyāliyle sākin olabilecegi maṭbaḫlı ve ṣaḥnı musaḳḳaf odaları olan ev (dār) ṣaḥnı ġayr-i musaḳḳaf odaları olan ev (ḫāne) ṣaġīr ü kebīr mesken (hücre) ṭaş ile çevrilmiş ḳıṭʿa-i arż yaʿnī oda (ḫān) misāfirleriñ geceleyecegi oda (ʿaḳār) ʿarṣa-i mebniyye

teʿkīd: lafẓıñ mā-ḳablinde ḥāṣıl maʿnāyı taḳrīr ü taḳviye eylemesi (teʾsīs) mā-ḳablinde ḥāṣıl olmayan maʿnā-yı āḫeri ifāde içün lafẓıñ beynehümāda devrānı (tekrīr) bir şeyʾiñ iki kerre veyā merreten baʿde-uḫrā ẕikri (tekrār) fiʿlen ve ḳavlen bir şeyʾiñ iʿāde ve merreten baʿde-uḫrā ẕikri

teʾlīf: eşyā-i mütenāsibeyi cemʿ etmek kelimātda (tanẓīm) cevdet-i terekküble eşyā-i mütenāsibeyi vażʿan tertīb cümlede (terkīb) eşyāyı yek-dīgerine żamm gerek muʾtelif veyā vażʿan müretteb olsun gerek olmasın (tertīb) baʿżıñ baʿż-ı dīger fevḳinde vuḳūʿı

teʾemmül: istiʿmāl-i fikr (tedebbür) ʿavāḳibe naẓar ile taṣarruf-ı ḳalb (tefekkür) delāʾile naẓar ile (taṣavvur) ʿayna vücūdu olmayan bir şeyʾiñ mefhūmına ṣūret vermek

taḥrīr: maʿnānıñ kitābet ile beyānı (taḳrīr) maʿnānıñ taʿbīr ile beyānı (kitābet) imlā ve inşāda (ketb) bilā-iḫtiṣāṣ
taḥassüs: ḫayrda (tecessüs) şerde

taḥḳīḳ: mesāʾil ile is̱bāt (tedḳīḳ) delāʾil ile is̱bāt

taḥvīl: ẕātda (taġyīr) ṣıfātda

teslīm: iḳvā ve şedīd (rıżā) teslīmden ḫafīf

[274] **teşaʿub:** aṣl-ı vāḥidde ittiṣālātı münḳaṭıʿ olmayaraḳ baʿż eczānıñ baʿżısından imtiyāzı (tecezzī) bi'l-külliye eczānıñ ebʿāżınıñ teferruku

taʿẓīm: vaṣf u keyfiyyet ʿitibāriyle büyütmek (tefḫīm) rıḳḳıyyetin żıddı olan büyüklük

tefsīr: lafẓ-ı aṣlīsinden eshel bir lafẓ ile taʿbīr (teʾvīl) muḥtemelāt-ı lafẓdan birini beyān-ı dirāyete müteʿalliḳ (taʿbīr) rivāyete müteʿalliḳ (ḥikāye) ṣūret-i evlāyı istifā etmek üzere īrād-ı lafẓ ve tebdīl-i ḥareke ve taġyīr-i ṣīġa vāḳıʿ olmaksızın bir mevżuʿdan mevżuʿ-i āḫere naḳl-i kelime (naḳl) bilā-iḫtiṣāṣ bir mevżuʿdan mevẕuʿ-i āḫere geçmek (taʿrīf) bir lafẓıñ maʿnāya delāleti vāżıḥ olmadığı vaḳtde lafẓ-ı dīger ile delālet-i maʿneviyyesine vużūḥ vermek ve bir şeyʾiñ māhiyetini

iʿlām ile ġayrden temyīz (taṣrīḥ) mecāz ü teʾvīli muḥtemel olmayacaḳ bir lafẓ-ı ḫāliṣ ile edā-yı maʿnā

tefvīż: nüzūl-i ḳażādan evvel (teslīm) ṣoñra

taḳsīm: maḳsūmı taḳdīmi ṭaleb (tevzīʿ) mūceb-i külfet olmayacaḳ ṣūretde eşyānıñ beher ḥiṣṣeye iʿṭā ve iṣābeti (tefrīḳ) ḳāṭʿ-ı ittiṣāl

taḳlīd: muṭābıḳ olup da ḥükmüne delīl-i mūcib görülmezse (ʿilm) ʿaḳlī veyā hissī delīl-i mūceb olursa ve ẓann-ı ġālibde (şekk) ḳalb bir ḥükme cāzim olmaz da ṭarafeyn-i istivāda bulunursa (ẓann) ṭarafeynden biri rāciḥ olursa (vehm) mercūḥ olursa ẓann-ı fāsidde ve ḫaṭırāt-ı ḳalbde

[275] **taḳvā**: maʿṣiyetde ıṣrārı ve ṭāʿat ile iġtirārı terk muḥarremāt-ı ḳaṭʿiyyeden keff-i yed (veraʿ) şübühātden ictināb (ruhbāniyyet) taḳvānıñ mebādīsi (teṭavvuʿ) ṭāʿat ü ʿibādetde tekellüf

tekebbür: nefsini ġayrden ekber göstermede (istikbār) ṭaleb-i mez̠kūrede tezeyyün

teks̠īr: ʿaded ü kemiyet iʿtibārıyla ẕātda (iks̠ār) evṣāfda

tilāvet: ḳırāʾat-ı Ḳurʾān (ḳırāʾat) eʿamm

temyīz: refʿ-i şübhe edecek ṣūretde ecnās-ı muḫteliṭeden bir cinsi ayırmaḳ (taʿyīn) mübhem olan bir şeyʾiñ muʿayyeniyyeti (teşḫīṣ) şey-i āher-i müşārik olmayacaḳ ṣūretde ġayrden bir şeyʾiñ imtiyāzı

tems̠īl: ḥissen ġayr-i müteḥaḳḳıḳ olan teşbīh-i mürekkeb (teşbīh) vaṣfda iki şeyʾiñ delālet-i iştirākiyyesi (temās̠ül) ṣıfāt-ı nefsde mevcūdātıñ iştirākı (tims̠āl) ḫalḳ-i İlāha müşābih taṣvīr ü taṣnīʿ ḳılınan ṣūret

tems̠īl: baʿżdan baʿża intiḳālde (istiḳrā) küllīden baʿża intiḳālde

tevātür: ittiṣāl olmadığı ḥālde daḫı (tetābuʿ) ittiṣāl-i meşrūṭ

tevāżuʿ: aḫlāḳ ile (ḫuşūʿ) aʿżā ve cevāriḥ-i insāniyye ile

tevbe: maʿṣiyetde Cenāb-ı Ḥaḳḳa rücūʿ (iʿtiẕār) ẕenb üzerine iẓhār-ı nedāmet

tehekküm: ẓāhiri ciddī ve bāṭınī hezl (hezl) ciddiyyeti irāde ḳılınan ẕemm-i müstaḥḳir

s̱enāʾ: taʿẓīmi müşʿir kelimeniñ ẕikri (ḥamd) lisān ile [276] taʿẓīm ü tebcīl-i münʿimden ḫaber verir vaṣf-ı cemīl

s̱emen: rıżā-yı ṭarafeyn ile (ḳıymet) taḳdīr ü teʿādül ile

cedvel: nehr-i ṣaġīr (nehr) ḫalīc-i kebīr

cüzʾ: tecezzī ḳabūl etmeyen (baʿż) tecezzī ḳabūl eden

cism: mecmūʿ-i beden aʿżā-yı laṭīf ve bāṭında ḳaṭʿ olunsa daḫı cismiyyetden çıḳmaz (cesed) ẕevlūn olan reʾsde dāḫildir (cirm) cesed-i keşīf ve ḫāricde (ẕāt) cisme ve ġayre ıṭlāḳı cāʾiz (şaḫṣ) cismiyyete ıṭlāḳ olunursa da tecezzī ile şaḫṣiyyetden çıḳar (beden) omuz başından ḳalça başına ḳadar

cülūs: nevm veyā bir ḥāl-i dīgerde sefeleden ʿulüvve intiḳāl (ḳuʿūd) ḥāl-i ḳıyāmda ʿulüvvden sefele intiḳāl

celāl: ṣıfātda ecsāmda ġayr-i müstaʿmeldir (ʿaẓamet) ẕāt u ṣıfātda ve ecsām ile ġayrīde

cevāriḥ: işe yarayan ʿużvlar (aʿżā) eʿamm

ḥāl: eʿamm (şān) aḥvāl-i ʿaẓīme

ḥubb u muḥabbet: teleẕẕüẕ olunur bir şeyʾe ṭabīʿatıñ meyli (ʿaşḳ) şey-i müleẕẕe ṭabīʿatıñ teʾekküd-i meyli ve farṭ-ı ḥubb (ʿelāḳe) ḥubb-ı ḳalbī (iştiyāḳ) nefsiñ bir şeyʾe nizāʿi (vecd) ḥubb-ı maḥzūnāne (veleh) ḥüzn veyā ḥayret veyā ḫavf sebebiyle ʿaḳlıñ ẕehābı (hevā) meyl-i nefs (buġż) teʾellüm etdigi şeyden ṭabīʿatıñ nefreti

ḫudūs̱: ʿademden vücūda ḫurūc (imkān) vücūd ve ʿademinde vücūb-ı ẕātı ile mümteniʿ olmayacaḳ ṣūretde bir şeyʾiñ nefsde tekevvüni
[277] **ḥareket**: cismiñ mekān-ı āḫeriñ aḳabinde bir mekānda olması (meşy) ḥareket-i maḫṣūṣa (saʿy) ḥareket-i maḫṣūṣanıñ şiddeti

ḥaseb: min-ṭarafi'l-ümm (neseb) min-ṭarafi'l-eb (şeref ü şerāfet) ṭaraf-ı übüvvetden (mecd) ṭaraf-ı übüvvetden şeref ü kereme nāʾiliyyet

ḥüsn: baṣar u baṣīretde müstaḥsen ve ṭabīʿatıñ meyl etdigi şey (ṣabāḥat) vechde (cemāl) enfde (melāḥat) femde (ḥalāvet) ʿayneynde

ḥaşv: zāʾid-i müteʿayyin (taṭvīl) zāʾid-i ġayr-i müteʿayyin

ḥıfẓ: ḥıfẓ-ı ẓāhirde (viʿāye ve viḳāye) ḥıfẓ-ı bāṭında

ḥıḳd: li-ecli'l-ʿadāve ḫalḳ üzerine ḳalbde sūʾ-i ẓann (ḥased) niʿmet-i ġayriñ zevālini irāde (ġıbṭa) ġayrīde mevcūdıñ ẕehābını irāde etmeyerek kendüsinde de ġayriñ mis̱li bulunmasını temennī

ḥulle: cemīʿ-i bedeni sātir (s̱evb) bir ḳısmını sātir

ḥayā: nefsiñ ḳubḥiyyātdan inḳıbāżı (ḫacil) nefsiñ fiʿlden ṣūret-i muṭallaḳada inḥiṣārı

ḫāliṣ: ẕātında leke bulunup da mūʾaḫḫaran zāʾil ü pāk olan (ṣāfī) aṣlında ḳaṭʿan leke ve şāʾibe bulunmayan

ḫarḳ: min-ġayr-i tefekkür ü tedebbür ʿalā-sebili'l-fesād bir şeyʾi ḳaṭʿ (ḳaṭʿ) bir cismiñ cism-i āḫeriñ nüfūẕuyla ayrılması (kesr) ḥacmine nüfūẕ vāḳıʿ olmaḳsızın dāfiʿ ḳavīniñ defʿiyle bir cism-i ṣulbiñ ayrılması

ḫusūf: ḳamerde (küsūf) şemsde

ḫażm: cemīʿ-i femm ile ekl (ḳażm) dişleri eṭrāfıyla ekl

ḫużūʿ: ḳalbde (ḫuşūʿ) aʿżā-yı bedende

[278] **ḫuld**: beḳā s̱ebāt-ı medīd (meks̱) s̱ebāt-ı maʿa'l-intiẓār

ḫulf: müstaḳbelde (kiẕb) māżīde

ḫavf: mekrūhıñ teveḳḳuʿndan dolayı lāḥiḳ olan ġam-ı ʿumūmda (ḫaşyet) maʿa't-taʿẓīm şiddet-i ḫavf Cenāb-ı Bārīde (mehābet) mülūk u küberāya nāẓır olanlarıñ ḳulūbundaki maḥsūs ḥālet (revʿa) muḫāṭaba ile teceddüd eden ḫavf (ḥaẕer) ḫavfen bir şeyden ictināb

ḫayāl: ḥālet-i yeḳeẓede (ṭayf) ḥālet-i nevmde

ḫiyānet: ʿahd ü emānetde (nifāḳ) umūr-ı dīnde ve maḳūlātda

duʿā: dāʿīsi mużṭarr icābeti lāzım (sūʾāl) sāʾili muḫtār icābeti cāʾiz

defʿ: ḳable'l-vürūd (refʿ) baʿde'l-vürūd

delīl: taṣdīḳātda (dāll) taṣavvurāṭ u taṣdīḳātda

dehr: mebdeʾ-i vücūdundan inḳıżāsına ḳadar müddet-i ʿālem (zamān) ġayr-i ḳārü'ẕ-ẕāt ve muttaṣılü'l-eczā imtidād-ı mefhūm (ḳarn) müddet-i muʿteber olan zamān-ı müntehā ki eks̱eriyā seksen seneye ıṭlāḳ olunur (müddet) mebdeʾindan müntehāsına ḳadar olan ḥareket-i eflāk

ẕat: cismde ve ġayrīde (şaḫṣ) cismde

ẕebḥ: ḥayvānda (naḥr) devede

ẕühūl: idrākıñ ḥayret ü dehşetden dolayı teʾennīsizligi ḥüzn ü nisyānı mūris̱ olan şuġl (ġaflet) iḳtiżāsı bedīhā olan bir şeyʾi ʿadem-i idrāk u ḫāṭıra ʿadem-i ḥużūr (sehv) ednā-yı tenbīh ile tenebbüh edecek ṣūretde ḳalbiñ bir şeyden ġafleti ve eşġāl sebebiyle ʿadem-i tafaṭṭun (nisyān) taḥṣīl-i cedīde muḥtāc olacaḳ ṣūretde ḳalbden bir şeyʾiñ ġuyūbeti (ġayb) fıṭrat-ı selīmeniñ ondan biri oldıġı şey

[279] **retḳ**: ittiḥād u ictimāʿ-i şey (fetḳ) iḫtirāḳ-ı şey

recʿ: mesāfe-i ūlāya olmayaraḳ semt-i vāḥide olan ḥareket-i s̱āniye (rücūʿ) bulundıġı mekāna yā ḥāle yā ṣıfata ʿavdet (inʿiṭāf) semt-i vāḥide ve mesāfe-i evlāya olan ḥareket-i s̱āniye

rüşd: ṭarīḳ-i ʿaḳl ile istiḳāmet (reşād) mūceb-i ʿaḳl ile ʿamel

remz: dudaḳlarıyla ve ḥācibiyle īmā (ġamz) ʿayn ile işāret

rüʿyet: baṣar ile idrāk-ı merʾī (naẓar) rüʾyeti iltimās içün taḳlīb-i ḥadeḳa

zühd: dīnde (z̠ehādet) dünyāda

sibāḳ: mā-ḳabl-i kelām (siyāḳ) mā-ḳabl ü mā-baʿd-i kelām

sebeb: z̠ātiyātda ve min-ġayr-i sübūt kendüsiyle ḥükme tevaṣṣul olunan (ḥükm) kendüsiyle s̱ābit olan

sebīl: umūr-ı ḫayriyyede ve muʿtādü's-sülūk (ṭarīḳ) umūr-ı küllde ister muʿtādü's-sülūk olsun ister olmasın (ṣırāṭ) iʿvicāc ü iltivā olmayan sebīl

setr: ẓāhirde ve perde ile (kitmān) maʿānī ve esrārda

suḫriyye: istiḥḳār ile (istihzā) bilā-istiḥḳār

sefer: sükūn ile keşf-i ẓāhir (sefīr) murād-ı ḫaṣmı keşf eden

saḳam: bedene maḫṣūṣ (maraż) beden ve nefsde

süḳut: ḳudret var iken terk-i tekellüm ve gerek ḥaḳḳ ve gerek bāṭıl aḳvālden imsāk-ı lisān (ṣamt) terk-i tekellüm ve ḳavl-i bāṭıldan imsāk

selāmet: āfātdan ḫalāṣ (ṣıḥḥat) emrāżdan ḫalāṣ

[280] **selb**: ṣıfātda (ḥaz̠f) z̠ātda

sene: şemsiñ bürūc-ı es̱nā-yı ʿaşeri ḳatʿı (ʿām) Muḥarremden Ẕi'l-hicceye ḳadar (şehr) ḳameriñ menāziline ḥulūli

ṣaḥrā: nebāt olmayan feżā-yı vāsiʿ (feyfāy) ṣusuz çöl

ṣıfat: mevṣūf ile ḳāʾim ve taġayyür etmeyen kemāl ü efʿālden memdūḥ ile meẕmūmda (naʿt) vaṣf-ı ḥālden memdūḥde ve maḥmūdiyyete (vaṣf) vāṣıf ile ḳāʾim ve intiḳāli cāʾiz

ṣınāʿat: fetḥ ile maʿrifet (ṣınāʿat) kesr ile ḥirfet ü ṣanʿat

ṣavāb: nefsü'l-emrde inkārına mesāġ olmayan emr-i s̱ābit

ṣıdḳ: ẖārice muvāfıḳ olan emr-i ẕihnī (ḥaḳḳ) ẕihne muvāfıḳ emr-i ẖāricī

ṣavt: ʿumūm (ṣīt) ẕikr-i ḥüsn

żıdd: ictimāʿı muḥāl irtifāʿı mümkün (naḳīż) ictimāʿ ve irtifāʿı muḥāl

ḍaḥk: ṣavt olup da ḳarībden işidilirse (tebessüm) sürūrdan dişleri ẓāhir olacaḳ ṣūretde bilā-ṣavt inbisāṭ-ı vech (ḳahḳaha) ṣavt-ı baʿīdden işidilirse

żiyā: ḳavīde şemsde oldıġı gibi (nūr) żaʿīfde ḳamerde oldıġı gibi (şiʿāʿ) şemsden fāʾiż-i ʿarż

ṭāʿat: mündūba ḳadar olan meʾmūrātıñ fiʿli ve kerāhete ḳadar olan münhebātıñ terki (ʿibādet) Cenāb-ı Ḥaḳḳa ġāyet teẕellül (ʿubūdiyyet) iẓhār-ı teẕellül

ṭabʿ: ṣūret-i muṭallaḳada mebdeʾ-i ḥareket olan şey (ṭabīʿat) [281] min-ġayr-i şuʿūr mebdeʾ-i ḥareket ola şey (selīḳa) ḳāʿide-i mevżūʿa tenebbüʿ etmeyerek tekellüfsüzce fuṣaḥāya ṭaraf-ı terākībi iẖtiyār etdiren ḳuvve-i mefṭūre

ṭahāret: maʿnevī ve şirkī ednāsından tezehhüde (neẓāfet) ġusl-i beden ve s̱evb ü vużū u ġusl gibi ẖuṣūṣāt-ı mütenevviʿada

ẓafer: dünyādaki muṣībetden (fevz) āẖiretdeki muṣībetden (felāḥ) fevz ü necāt

ʿādet: efʿālde (ʿörf) aḳvālde

ʿālim: külliyyātda (ʿārif) cüzʾiyyyātda

ʿizzet: nesl-i recül (ṣıhr) be-sebebü'l-münākehe ḥāṣıl olan ḳarābet

ʿacele: vaḳtinden evvel ve mezmūm (sürʿat) bedāyet-i maṣlaḥatı ve ġayr-i mezmūm

ʿadem: sābıḳ u lāḥiḳiñ selb-i vücūdı (fenā) selb-i lāḥiḳ (faḳd) bir şeyʾiñ vücūdından ṣoñra ʿadem

ʿaẕāb: elem-i s̱aḳīl (ʿiḳāb) ʿaẕāb-ı şerr (nekāl) ġayre ʿibret içün edilen ʿuḳūbāt-ı ġalīẓe

ʿArab: cins-i ʿAraba mensūb (Aʿrābī) bedevī

ʿasel: ism-i ṣāfī (şehd) ism-i muḫteliṭ

ʿaẓīm: mā-fevḳ (kebīr) żıdd-ı ṣaġīr

ʿaḳv: ḳable'l-ʿuḳūbe ısḳāṭ-ı ʿiḳāb (ṣafḥ) terk-i levm ü āzār ve tecāvüz-i ẕenb (maġfiret) taḫcīl ü fażīḥadan ṣıyānet içün bilā-ʿuḳūbe setr-i cürm Bārī Teʿālādan

[282] **ʿalāḳa**: fetḥ ile umūr-ı ẕihniyyede ve maʿḳūlātda (ʿalāḳa) kesr ile umūr-ı ḫāriciyyede ve maḥsūsātda

ʿamel: fikr u rūyet ile (fiʿl) bilā-iḫtiṣāṣ

ʿind: ḥāżır u ġāʾibde (ledā) ḥāżırda

ʿanīd: ʿinād u muḫālefet eden (ʿanūd) ʿan-ḳaṣdin ʿinād eden (muʿānid) ʿinādıyla mütebāhī olan (ʿinād) ḥaḳḳı redd ve ṭarīḳiñ ġayriye ʿudūlde muʿāraża (lecāc) ḫuṣūmetde temādī

ʿıyān: kesr ile rüʾyet (ʿayān) fetḥ ile cereyān-ı māʾ ve demʿa

ġarażȧ: ḳable'ş-şürūʿ (ġāye) baʿde'ş-şürūʿ

ġasl: fetḥ ile isāle (ġusl) cenābetden ve ḥayż u nifāsdan ṭahāret (ḳaṣṣār) ġusl-i s̱evb

ġażab: maġżūbın ʿaleyhe iżrārı irāde ve ve ḳuvvet-i ṭaleb-i intiḳām (ġayẓ) ecsām üzerine vārid-i aḥvālde kötülük görmekden

ġamām: seḥāb-ı kavī (seḥāb) ḫafīf bulut

fāsid: aṣlī mevcūd ve ṣafī maʿdūm (baṭıl) aṣl u ṣafī s̱ābit

fāsıḳ: ṭāʿatden ḫāric ve muʿlin (fācir) ḥaḳḳdan ʿādil

fırḳa: nāsdan müteferriḳ bir cemāʿat (cemāʿat) miḳdāran eḳallisi üçdür (ṭāʾife) taḳlīl ü teks̱īri ḳābil-i cümleden bir baʿż (ʿiṣābe) üçden ḳırḳa ḳadar (ʿaşīret) bir recülüñ eḳāribinden olup o vasıṭa ile tekes̱s̱ür eden cemāʿat (mevkib) rākib veyā māşī olan cemāʿat (fevc) serīʿan mürūr eden cemāʿat (fiʾe) muʿāvenetde yek-dīgerine yardım eden cemāʿat (cem-i ġafīr) şümūl ü iḥāṭa [283] mevżuʿnda (ḳabīle) eb ü eḥadıñ evlādı (şirẕime) ṭāʾife-i ḳalīle (melā) eşrāf-ı nās (enām) nevʿ-i insān (seriyye) elliden dört yüze ḳadar (ketībe) yüzden biñe ḳadar (ḳavm) reʾisleriniñ emriyle ḳıyām eden ḫalḳ (ceyş ü cünd) ḥarb veyā ġayrī içün biñden dört biñe ḳadar sāʾir olan (ḫamīs) dört biñden on iki biñe ḳadar (ʿasker) cümlesini kes̱īr ü şāmil

faḳīr: kendüsinde ednā bir şey bulunan (miskīn) hīç bir şeyʾe mālik olmayan

ḳabż: cemīʿ keff ile aḫẕ (ḳabż) etrāf-ı aṣābiʿ ile aḫẕ

ḳırṭās: mektūb oldıġı ḥālde (kāġıd) bilā-iḫtiṣāṣ

ḳışm: bir şeyʾi ṭūlundan ḳaṭʿ (fıṣm) şeyʾ-i müstedīri ḳaṭʿ (ḳaṭṭ) ʿarżan şaḳḳ veyā şey-i ṣalbī ḳaṭʿ (ḳadd) müsteʾṣıli veyā mustaṭīli ḳaṭʿ

ḳalb: ʿadem-i infiʿālde ġalīẓ ḳas (fevāʾid) sürʿat-i imālede raḳīḳ (bāl) ʿale'l-ıṭlāḳ ḳalb

ḳavṣara: ḳamışdan maʿmūl ve içine ḫurmā mevżūʿ-i ḳab (zenbīl) ḳavṣaranıñ ḫurmādan ḫālīsi

keyd: aḳvā (mekr) dūn

lāhūt: Ḫāliḳ rūḥ ʿālem-i ʿulvī (nāsūt) maḫlūḳ beden ʿālem-i suflī

lems: ḥiss ile lüṣūḳ (mess) iṣābetiñ eḳall temekkünü

lehv: ḥaḳḳdan iʿrāżda

luʿb: bāṭıla iḳbālde

mebādī: bilā-vāsıṭa mesāʾiliñ tevaḳḳuf etdigi şey (muḳaddeme) bi'l-vāsıṭa mesāʾiliñ tevaḳḳuf etdigi şey

[284] **mecbūb**: ḫuṣyeteyni ile ẕekeri maḳṭūʿ (ḫaṣiyy) ḫuṣyeteyni maḳṭūʿ (ʿınnīn) cimāʿa ġayr-i ḳādir

maḥrūsa: şehr-i bī-sūr (maḥmiye) şehr-i bā-sūr

maḥṣ: münfaṣıl u muḫteliṭ olan şeyʾi ibrāzda (temḥīż) muttaṣıl u muḫteliṭ olan eşyādan bir şeyʾi ibrāzda

mezmūm: ṣıfātda (melūm) eşḫāṣda

merciʿ: bulundıġı mevżiʿe rücūʿda (maṣīr) bulunmadıġı mevżiʿe rücūʿda

muṭālebe: ʿayn-i eşyāda (mürāvede) efʿāl-i aʿmālde ve müceyyeʾde

muʿasker: mekān-ı ʿasker (muʿareke) mekān-ı ḥarb (muvṭın) mevāḳiʿ-yi ḥarb (medrese) mekān-ı ders (maḥfil) mekān-ı ictimāʿ-yı ricāl (meʾtem) mekān-ı ictimāʿ-i nisā (meclis) nāsıñ büyūtda mekān-ı istiḳrārı (nādī) derūnında ehl olan meclis (maṣṭaba) mekān-ı ictimāʿ-i ġurebā (māḫūr) ḫamr-i mübāyaʿa olunan maḥall (melḥame) mevżiʿ-i ḳıtāl

münāẓara: iẓhār-ı ṣavāb içün şeyʾeyn beyninde vāḳıʿ nisbete cānibinden baṣīret ile naẓar (mücādele) kelām gerek nefsü'l-emrde fāsid ve gerek ġayr-i fāsid olsun ilzām-ı ḫaṣm içün mesʾele-i ʿilmiyyede münāzaʿa (mükābere) fesād-ı kelāma ve ḥaṣmıñ kelāmına ṣıḥḥate maʿlūmāt oldıġı ḥālde (muʿānede) maʿlūmātı olmadıġı ḥālde (muġālaṭa ve safsaṭa) ḥaḳḳa müşābih muḳaddemātdan terkīb-i ḳıyās (müşāgabe) muḳaddemāt-ı meşhūreye müşābih terkīb-i ḳıyās (münāḳaża) ḳable't-tamām ve baʿde't-tamām delīl ile muʿayyen muḳaddemeyi menʿ (muʿāraża) ʿalā-sebīli'l-mümānaʿa ve'l-müdāfaʿa-yi müḳābele (muḫāṣama) ḫilāf-ı beyn-i is̱neyn

[285] **münāzaʿa**: maġlaṭa ile (ʿadāvet) münāfātü't-taʾām

menī: mā-i dafiḳ-i maʿlūm (vedī) baʿde'l-bevl ḫurūc eden (mez̠ī) ʿinde'l-mülāʿabe ḫurūc eden

mīḳāt: aʿmālden ser-ʿameli taḳdīr eden şey (vaḳt) dehrden bir miḳdār

naṣr: defʿ-i żihrarda (maʿūne) bilā-iḫtiṣāṣ

nevm: ḥavāss-ı ẓāhireyi iḥsāsdan tevḳīf edecek ṣūretde ebḫire-i müteṣāʿideniñ ruṭūbātından dolayı aʿṣāb-ı dimāġıñ istirḫāsından cins-i ḥayvāna taʿarruż eden ḥāl (ruḳūd) nevm-i leyl (nuʿās) evvel-i nevm ve gözde s̱ıḳel-i nevm (vesen) s̱ıḳel-i nevm (sene) reʾsde s̱ıḳel-i nevm

vis̱āce: kes̱ret-i laḥmda (vis̱āre) kes̱ret-i şaḥmda

hübūṭ: ʿalā-sebīli'l-ḳahr ve'l-istiḫfāf nüzūl (nüzūl) bilā-iḫtiṣāṣ

herc: fitne ve iḫtilāṭ (merc) fesād u iżṭırāb u iḫtilāṭ

3.8. Baʿż-ı Lüġāt-ı Müteḳābile ve Müteżādde-i ʿArabiyye

ittifāḳ-iḫtilāf
ıṣlāḥ-ifsād
ihdā-iḍlāl
īmāñ-küfr
beḳā-fenā

beyāż	sevād
taʿẓīm	taḥḳīr
teks̱īr	taḳlīl
ḥüsn	ḳubḥ
ḥall	ḥürmet
ḫayr	şerr
retḳ	fetḳ
rüşd	ġavāyet
sükûn	ḥareket
silm	ḥarb
ṣıdḳ	kiẕb
ṣavāb	ḫaṭā
żavʾ	ẓulmet
ʿadl	cevr
ʿizzet	ẕillet
ʿaẓīm	ḥaḳīr
ʿulüvv	sifl
fevk	taḥt
ḳabīl	debīr
ḳadem	ḥudūs̱
ḳurb	baʿd [286]
ḳıllet	kes̱ret
ḳuvvet	żaʿf
kebir	ṣaġīr
medḥ	ẕemm
vāsiʿ	żīḳ
vücūd	ʿadem
vażʿ	refʿ

Temmet biʿavni'l- Melikü'l-Vehhāb

Mekteb-i Fünūn-ı Ḥarbiye-i Ḥażret-i Şāhāne Maṭbaʿasında ṭabʿ u temṣīl ḳılındı

Sene 1289 fī 13 Ramāżan

TARTIŞMA VE SONUÇ

Edebiyat nazariyesi çalışmaları, Araplarda ve Batıda köklü bir geçmişe sahipken bizdeki mazisi hiç de eski değildir. İslamiyet öncesi Arap belâgati bir bilimden çok edebî sanat mahiyetindeydi. Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden sonra ise dil, edebiyat, edebî tenkit, tefsir ve kelam ile birlikte iyice gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'in belâgati ile o dönemdeki edipler başta olmak üzere tüm dünyaya meydan okuması ve Allah'ın kelamını anlama gayretleri belâgat ilmi çalışmalarına hız vermiştir. Bizim edebiyatımız ise İslam dininin kabulünden sonra Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi altında şekillenmiştir. İlim dilinin Arapça olması sebebiyle Osmanlı medreselerinde belagat kitapları yıllarca Arapça asıllarından okutulmuş, sanatçılarımız Doğunun belâgat eserlerini tercüme etmişler ve bu eserler çoğu zaman birbirinin şerhi ve özeti mahiyetinde olmuştur.

Tanzimat ile birlikte Batı ile olan ilişkilerimiz iyice gelişmiş, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişiklikler olmuş, Batılı tarzda yeni okullar açılmıştır. Bu okullarda okuyan öğrencilerin belâgat eserlerini asıllarından okuyacak kadar Arapça bilmemeleri Osmanlı aydınını yeni arayışlara itmiş ve Türkçe belâgat kitaplarının yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Batıya yönelen sanatçılarımız, her şeyden önce yeni bir ifade şekli ve yeni bir dile ihtiyaç duymuşlar, bunun için de yazı dilinin bir an önce düzenlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca yeni bir edebiyatın prensiplerini kurmaya çalışmışlardır. Namık Kemal'in Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yayımlanan ve yeni edebiyatın bir beyannamesi olarak değerlendirilen "*Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâzatı Şamil*" isimli makalesi bunun en güzel örneğidir. Namık Kemal bu makalesinde dilimizin sadece geçmişteki durumunu değerlendirmekle kalmamış lisanımıza özgü bir belâgat kitabının telif ve tedrisinden de bahsetmiştir.

Osmanlı-Rus savaşında kazandığı başarı sayesinde "Şıpka Kahramanı" olarak adlandırılan Süleyman Hüsnü Paşa, büyük-küçük, iç-dış toplamda 84 savaşa katılmış, ülkesine ve milletine değer veren bir asker olmuştur. Milliyetçi görüşü sebebiyle "Türkçü" olarak vasıflandırılmıştır. Batılı tarihçilerin eserlerinin ya dinimize ya da milletimize ait iftiralarla dolu olduğunu ileri sürmüş bu yüzden okul kitaplarının teknik kısımlarını Batıdan, dil ve tarihle ilgili kısımlarını da yerli kaynaklardan oluşturma yoluna gitmiştir. Recâizâde'ye yazdığı bir mektupta da hem dilimiz hem de milletimiz için Osmanlı tabiri kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. Ona göre; Osmanlı tabiri devletin adıdır, milletin adı ise sadece

Türk'tür. Bu yüzden lisanımıza Türk dili, milletimize de Türk milleti demenin daha doğru olacağını söylemiştir. Bilinçli bir şekilde bu düşüncesini tüm eserlerine yansıtmıştır. *Mebâni'l-İnşâ* da bunun en güzel örneğidir çünkü Paşa; bizi bize bizim örneklerimizle anlatmıştır.

Bizde Batının rhetorique kitaplarından ilk istifade eden kişi Süleyman Hüsnü Paşa olmuştur. İkinci cildini incelemiş olduğumuz *Mebâni'l-İnşâ*'da hem Arapça, Farsça belagat kitaplarından hem de Fransız rhetorique'inden yararlanmıştır. Türk milliyetçiliği şuuruyla hareket eden Paşa, Batı eserlerinden sadece teknik anlamda yararlanmış, içerik olarak ise Türk edebiyatının metinleriyle eserini doldurmuştur. Eserin dibacesinde Arapça *Meselü's-Sâir* ve *İzâhü'l-Meânî*, Farsça *Menâzirü'l-İnşâ* ve Fransız yazar E. Lefranc'ın *Litterature*'ünü kaynak olarak kullandığını açıklamıştır ancak eseri plan ve tertip açısından bu eserlerin hiçbirinin kopyası değildir.

Eser, bir mukaddime ve iki makaleden oluşur. İlk ciltte mukaddime ve "Sanayi-i lafziyye" başlığıyla ilk makale verilmiş, ikinci cilt ise tamamen ikinci makaleye ayrılmıştır. İlk cildi bölümlere ayıran yazar ikinci ciltte herhangi bir bölümlemeye gitmez. Klasik belâgatte olduğu gibi sanatları lafzî ve manevi olarak ikiye ayırıp işlemiştir. İkinci cildin başında "Sanayi-i maneviyye" başlığı altında 47 tane sanatı ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bunun nedeni ise edebî sanatların belâgatin esas rüknünü teşkil etmeleridir. Süleyman Hüsnü Paşa kimi sanatlar için çeşitli isimlerden birçok manzum-mensur örnek verirken kimilerinin de sadece tanımını vermekle yetinmiştir. Tanımını verip geçtiği sanatlar da çok fazla değildir. Verdiği örnekleri titizlikle seçen yazar, genellikle onların izahını yapmış ancak bazı durumlarda sadece örnek verip diğer sanata geçmiştir. Verdiği örnekler tablolar halinde çalışmamızda gösterilmiştir.

Şiir başlığı altında şiirin tanımını yapmış ve gerçek şairin sahip olması gereken özellikler üzerinde durmuştur. Kafiyenin tanımını verdikten sonra kafiye çeşitlerini örnekleriyle birlikte sıralamıştır. Ardından Bahûr-ı Evzân-ı Şiʿr" başlığı altında aruz ilminin tanımını yapmış, aruzun ana parçalarını ve bahirlerini vermiştir. Toplamda 14 bahiri anlatmış ve her bahrin başlığını verip kısaca açıkladıktan sonra tablolar halinde aruz kalıplarını göstermiştir. Bahirlerin ardından da "takti"nin tanımını verip bir beyit üzerinde uygulamalı olarak göstermiştir.

"Âsâr-ı Edîbâne" başlığı altında ise sırasıyla Okçu-zâde Mehmet Şâhî Efendi'nin *Mukaddime-i Münşe'âtı*'na, inşa üslubundan uzak açık anlatımıyla Tanzimat sonrası nesrin öncüsü sayılan ve önemli bir eser olarak görülen Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'sının tamamına, Yusuf Kâmil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak* adlı eserinin bazı bölümlerine ve Nâmık Kemal'in *Tasvîr-i Efkâr*'da yayımlanan ve "*Lisân-ı Osmânînin Edebiyâtı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*" makalesine yer vermiştir. Böylece yeni kurulacak olan edebiyatın esaslarını açıklayan bir programla birlikte yeni edebî türler öğrencilerin genç dimağlarına emanet edilmiştir. Bu bölüm, eserde yaklaşık 130 sayfalık bir yer kaplamaktadır. Özellikle Türk nesri, edebiyat nazariyesi kitaplarında ilk defa bu kadar geniş bir ölçüde bu eserle yer alabilmiştir.

Ayrıca eserde dikkat çeken önemli noktalardan biri de eserin sonuna eklediği sözlüktür. "Lügât-ı Mütekâribe ve Müteşâbihe ve Müterâdife" başlığıyla küçük bir sözlüğe yer vermiştir. Burada yakın ve anlamdaş olan sözcükleri alfabetik olarak sıralayarak anlamlarını vermiştir. Ardından "Bazı Lügât-ı Mütekâbile ve Mütezâdde-i Arabiyye" başlığı altında Arapçadaki bazı karşıt sözcükleri sıralamış, son olarak ise Arapça ve Farsça'da yer alan bazı atasözü ve deyimlere yer vererek eserini tamamlamıştır.

Mebâni'l-İnşâ'nın ikinci cildi 290 sayfadan oluşmakta ve eserde kuramsal kısım yalnız ilk 134 sayfada yer almaktadır. Bu kısımda da örneklerin olduğunu düşünürsek eserin yarıdan fazlasını örnekler oluşturmaktadır. Belâgat alanında yazılmış kitaplardan ancak Süleyman Paşa'nın bu eserinde bol Türkçe örnekle karşılıyoruz. Ondan önceki müellifler, eserlerindeki edebî kaide ve kuralları kendi örneklerimizle açıklamak, kendi eserlerimize dayandırmak yerine yabancı dillerden aldıkları tarif ve örneklerle açıklamışlardır. Bu durum Süleyman Paşa ve sonrasında yavaş yavaş değişmiş, müelliflerimiz belâgat eserlerini Türkçe metinlerle örneklendirmeye başlamışlardır. Görüldüğü üzere edebî eserlerimiz ilk defa edebiyat kaidelerine *Mebâni'l-İnşâ* ile kaynaklık edebilmiştir.

Batılı pek çok yeni tür, konu ve kavram ilk defa bu eserle edebiyat kitaplarımıza girmiştir. Yeni edebiyatın fikir ve eserleriyle önemli bir şahsiyeti olan Namık Kemal, Süleyman Paşa ile belâgat ve edebiyat nazariyesi kitaplarımızda yerini almıştır. Normalde bir tercihte bulunarak örnek alan ve aldığı örnekleri açıklayan yazar, Namık Kemal'den aldığı örnekler hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Edebiyatımızın kuramsal alanına zenginlik katacağını düşünerek incelediğimiz bu eser, edebiyat nazariyemizin daha sağlam temellere dayandırılarak kurulmasını sağlayacaktır. Başka edebiyatların belâgat eserlerine harfi harfine bağlı kalmak yerine kendi dilimiz ve kendi edebî metinlerimizle oluşturulan *Mebâni'l-İnşâ*'yı elimizden geldiği ve dilimizin döndüğü kadar anlatmaya çalıştık. Umarım çalışmamızla bu konuda çalışacak olanlara bir nebze de olsa yardımcı olabiliriz.

KAYNAKLAR

Abdullah Tansel, F. (1954). Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münâsebât ve Muhâberâtı. *Türkiyat Mecmuası*, c. 11, s. 131-152.

Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Ayın, F. ve Göksu, E. (2003). Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1 Ağustos, S. 2.

Baranoğlu, Ş. (1999). *Abdurrahman Süreyyâ Mizânü'l-Belâga (Metin)*. Ege Üniversitesi, İzmir: Doktora Tezi.

Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Çalık, G. (2008). *Yeni Bir Edebiyat Nazariyesi Getirme Çabası: Tedrîsât-ı Edebiyye*. Trakya Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.

Dağlar, A. (2007). Hacı İbrâhim Efendi'nin "Şerh-i Belâgat"ı (Metin). *Turkish Studies International Periodical For the Languages*. Literatureand History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall.

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Gökalp Alparslan, G. (2007). *Tercüme-i Telemak*. Ankara: Öncü Kitap.

İsen, M. (2009). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

İsen, M. (Ed.) (2009). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. İçinde, Mustafa İsen, Osman Horata, "Tarihi Gelişim", Ankara: Grafiker Yayınları. s. 60-155.

Kanar, M. (2013). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.

Kartal, A. ve Şentürk, A. (2007). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: c.1.

Kılıç, H. (1992). *Belâgat*. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: c.5, s. 380-383.

Köprülü, M. F. (2004). *Edebiyat Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yay.

Özbilgen, E. (2006). *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi - Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Özkırımlı, A. (2004). *Türk Edebiyatı Tarihi 2*. İnkılâp Kitabevi, c. 2, s.1155-1156.

Sami, Ş. (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.

Saraç, M. A. Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: 3 F Yayınevi, 6. Basım.

Tanpınar, A. H. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tekdemir, M. (2012). *Mehmet Abdurahman Belâgat-ı Osmaniyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tevetoğlu, F. (1988). *Süleyman Paşa*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türk Ansiklopedisi (1982). Ankara: Milli Eğitim Basımevi, c. 32, s. 134-201.

Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler (1998). *Belâgat*. Dergâh Yayınları, c.1, s. 387-389.

Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler (1998). *Süleyman Hüsnü Paşa*. Dergâh Yayınları, c.8, s. 65-66.

Yetiş, K. (1984). *Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşâ*. İstanbul: Mehmet Kaplan'a Armağan, s. 306-316.

Yetiş, K. (1985). Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Millî Rhétorique Meselesi. Ankara: *TDAYB* 1985, s. 199-211.

Yetiş, K. (1987). Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası. Ankara: *TDAYB*, 1987

Yetiş, K. (1992). *Belâgat*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, c.5, s.384-387.

Yetiş, K. (2006). *Belâgatten Retoriğe*. İstanbul: Kitabevi Yay.

EKLER

EK 1. Arapça ve Farsça Atasözü ve Deyimler 286-290 Arası Çevrilemeyen Metin

﴾٢٨٦﴿

قلت ـ كثرت قوت ـ ضعف كبير ـ صغير مدح ـ ذم

واسع ـ ضيق وجود ـ عدم وضع ـ رفع

﴾ بعض ضروب امثال و تعبيرات عربيه ﴿

(اصلح غيث ماافسد برده) فاسد اولوبده صكره اصلاح

نفس ايدن كسه لر ايچون (هذا ولما تردى تهامة) وقت جزعدن

اول جزع وفرياد ايدنلر ايچون (عرف حميق جمله) خصمى

بيلوبده عليهنه قيام وجرأت ايدنلر ايچون (من استرعى الذئب

ظلم) غير امين اولان شخصك حكم و ولايتى ايچون (الذود

الى الذود ابل) قليلار اجتماع ايدوب كثير اولديغى وقتده (سكت

الفا ونطق خلفا) بيك كلمه ده سكوت و بر ديه‌ده نطق ايدن

ايچون (روغى جعار وانظرى اين المفر) قاچوبده صاحبنه

غلبه‌يه مقتدر اولميان ايچون (ان البغاث بارضنا يستنسر)

ضعيف اولوبده صكره قوت بولان كسه ايچون (لا يبض حجره)

كندوسندن خير كلميان ايچون (الحسن احمر) حسنيات مراد

ايدنلرك منفورى اولان شيلره صبر ايتلرى لزومنده (مواعيد

عرقوب) وعدنده وفا ايتميان كسه‌لر ايچون (تسمع بالمعيدى

خير من ان تراه) يوزى كورلمسى استميان كسه‌لر ايچون (مايعرف

قبيله من دبيره) انا سنك باسنك سببى بيلميانلر ايچون (اسمع

من قراد) (ابصر من عقاب) (احذر من غراب) (اظلم من افعى)

(اجود من حاتم) (اغزل من امرئ القيس) (ابرمن العملس) عملس

والده‌سنى ارقه‌سنده جه كوتورن كسه‌در (السوال اثنى

الجواب ذكر) (كلما تزرع تحصد) (كلب جوال خير من اسد

رابض) (عادات السادات سادات العادات) (كلام الملوك

ملوك)

ملوك الكلام) (الهزيمة فى وقتها ظفر) (من طمع فى الكل فاته الكل) (من كثرة الملاحين غرقت السفينة) (من جرب المجرب حلت به الندامة) (من لم يركب الاهوال لم ينل الامال) (خير المقال ماوافق الحال) (تعاشروا كالاخوان وتعاملوا كالاجانب) (قوله وبوله سواء) (استر ذهبك وذهابك ومذهبك) (الدال على الخير كفاعله) (اذا جاء القضا ضاق القضا) (ذلة العالم ذلة العالم) (الشيء اذا تجاوز حده انعكس ضده) (النادر كالمعدوم) (ان كان الكلام من فضة فالصمت من ذهب) (خير الكلام ماقل ودل) (فى الاكثار عثار) (التأني من الرحمن والعجلة من الشيطان) (من اذل نفسه اعز نفسه) (من لم يصبر على كلمة يسمع كلمات) (الحر عبد اذا طمع والعبد حر اذا قنع) (لا كبيرة مع الاستغفار ولا صغيرة مع الاصرار)

(ليس الخبر كالمعاينه) (انما الاعمال بالنيات) (الفضل للمتقدم) (اذا اصطلح الفارة والسنور خربت دكان البقال) (بعد الدار كبعد النسب) (اظهر من الشمس وابين من الامس) (العيان لايحتاج الى البيان) (حركة الاقبال بطيئة وحركة الادبار سريعة) (زاد فى الطنبور نغمة اخرى) (الطير بالطير يصطاد) (كلام الليل يمحوه النهار) (ومن يضر نفسه لاينفعك) (القلب يدرك مالايدرك البصر) (انا الغريق فاخوفى من البلل) (اذا عظم المطلوب قل المساعد) (مصائب قوم عند قوم فوائد)

﴿بعض ضروب امثال و تعبيرات فارسيه﴾

(انجا كه عيانست چه حاجت بيانست) (ابلهى كفت وكاهلى باور كرد) (از كفر ابليس مشهورتر) (اول انديشه انكهى

کفتار) (اول طعام اخر کلام) (از برای یك شکم منت
دو کس نباید کشید) (آمدن بارادت رفتن باجازت)
(ازدوست یك اشارت ازما بسر دویدن) (این چاه واین ریسمان)
(اکر یار اهلست کار سهلت) (از اسب فرو آمد وبرخر بنشست
(برخر خود سوار شد) (پرسان پرسان بکعبه رفتن بتوان)
(برك سبز است تحفهٔ درویش) (تا مار راست نشود بسوراخ
نمیرود) (تیری که از کمان رفت برنکردد) (تنها بقاضی میرود)
(تعجیل نکو نیست مکر در عمل خیر) (ثابت قدم بصحبت
بدبد نمیشود) (ثانی اثنین عوج ابن عنقست) (ثمرا ز درخت
بید نباید جست) (چشم راست بچشم چپ محتاج نشود)
(چاه مینماید وراه نمی نماید) (جنك اول به ز صلح آخر است)
(حساب که پاکست از محاسبه چه باکست) (حکم حاکم مرك
مفاجاة) (حاکم بسخن روستائی میکیرد بسخن روستائی رها
نمیکند) (خود بین خدابین نباشد) (خوش خوی
همیشه خوش معاش است) (خر همان خراست
پالانش دکر است) (خر چه داند قیمت نقل ونبات) (خواب
برادر مرکست) (دست شکسته کار کند دل شکسته کار
نمیکند) (دست بر ترکش زده) (درکه نداری دربان چه
میکنی) (درویشی وقناعت در کوشهٔ فراغت) (درمیان جنك
نرخ میپرسد) (دیوانه باش تا غم تو دیکران خورند) (دیدار
دوست مزهٔ عمراست) (در خانهٔ مور شبنمی طوفانست)
(روحرا صحبت ناجنس عذابیست الیم) (ریش دراز وسر
کوچك نشان احمقیست) (زبان دردها نش کذاشت) (سخن
(راست)

زاست ازدیوانه بشنو) (سخن آیینهٔ مرد سخن کوست)
(شتر که علف میخواهد گردن دراز میکند)(شیر از
مورچه میگریزد (صلحی که هست باعث رنجیدن دگر)
(صیدرا چون اجل آید سوی صیاد رود) (طبیب مهربان
از دیدهٔ بیمار افتد) ظلم ظالم برسر او لادظالم میرود)
(ظریف ظریفرانمی تواند دید)(غیرت مردی نداری زن مخواه)
(فریاد شغال وبال شغالست)(قلم اینجارسید وسر بشکست)
(قدرلوزینه خر چه داند) (کالای بد بریش صاحبش)(گوشت
خر دندان سگ) (گدا بگدا رحمت بخدا)(لاف مردی مزن که
مردی نیست) (لاف کار اجلافست)(لایق هرخر نباشد افسری)
(من از آسیامی آیم او می گوید که نوبت نیست) (من میگویم آسمان
او میگوید ریسمان) (میهمان گرچه عزیزاست ولیکن چو نفس
خفه میسازد اگر آید و بیرون نرود) (ملا شدن چه آسان
آدم شدن چه مشکل) (محنت زده را ازهر طرف سنگ آید)
(نان بده تا نام برآری)(نه از آن خمیری نه ازین فطیری)(نامرد
زند همیشه لاف مردی) (وفاداری از سگ باید آموخت)(وقت
صلح اندرمیان ووقت جنگ اندرکنار)(هرچه کنی بخود کنی
ورهمه نیک و بدکنی) (هرکه با نوح نشیند چه غم از طوفانش)
(هرچه از دوست میرسد خوبست)(هرچه در بغداد است
مال خلیفه)(هرعیب که سلطان بپسندد هنر است)(همین مرده
همین گورستان)(همسایه ازحال همسایه آگاه است)(همدان
دوراست گز بجاست)(هزار دوست کم است یکدشمن بسیار)
همراه کسی باش که همراه تو باشد)(یاری یاریست حساب

حساب) (یکخانه دو میهمان نگنجد) (یکیرا بگیر و یکیرا دعوا کن) (یکی از بام افتاد و دیگریرا گردن شکست)

(تمت بعون الملك الوهاب)

(مکتب فنون حربیهٔ حضرت شاهانه مطبعه سنده طبع
(وتمثیل قلندی)

سنه ۱۲۸۹ فی ۱۳ رمضان

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Nazife BENZER

Doğum Yeri ve Tarihi : Sincanlı/1990

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : ADÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler
-SCI :

-Diğer :

Bildiriler
-Uluslararası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi : nazife.benzer@gmail.com

Telefon :

Tarih :